

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ (1939-1945)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Ergünöz AKÇORA

HAZIRLAYAN
Fatma Anıl ÖZTOP

2010

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ (1939–1945)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Yrd. Doç. Dr. Ergünöz AKÇORA

HAZIRLAYAN

Fatma Anıl ÖZTOP

Jürimiz, tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu yüksek lisans / doktora tezini oy birliği / oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri

1. Doç Dr. Ömer Osman UMAR
2. Doç.Dr. Ömer AYTAC
3. Yrd. Doç.Dr. Ergünöz AKÇORA
- 4.
- 5.

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Erdal AÇIKSES
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET**Yüksek Lisans Tezi****Türk-İngiliz İlişkileri (1939-1945)****Fatma Anıl ÖZTOP****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Tarih Anabilim Dalı****Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı****Elazığ- 2010; Sayfa: XI+243**

16. Yüzyılda başlayan Türk-İngiliz ilişkileri, bugüne kadar inişli çıkışlı bir grafik izlemiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruma politikası izleyen İngiltere, bu tarihten sonra Osmanlı'yı parçalama siyaseti izleyeme başlamıştır.

İngiltere'nin bu politikası, Lozan Antlaşması'na kadar devam etti. Lozan Antlaşması ile İngiltere, Anadolu'da kurulan yeni Türk devletini tanıdı. Lozan'dan kalan Musul sorunun 1926'da çözülmesiyle birlikte Türk-İngiliz ilişkileri, II. Dünya Savaşı'na kadar yumuşama dönemine girdi.

Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasının ardından miras aldığı Anadolu topraklarında üç yanı sorun yumağı olan Balkanlar, Ortadoğu ve Kafkaslar arasında, savaş sonrası ekonomisini rayına oturtmaya çalışırken, ufukta beliren savaş bulutlarını endişe ile takip etmiştir. Savaş patlak verdiğinde her iki taraf da stratejik öneme sahip Türkiye'yi yanına çekmeye çalışmıştır.

Türkiye, II. Dünya Savaşı'nın son yılına kadar tüm zorlamalara direnerek savaş dışı kalmayı başarmış ancak savaş dışı durumunu sürdürmesi kolay olmamıştır. Savaşın genel gidişi ve stratejisindeki değişikliklere uygun olarak, gerek Mihver devletleri gerekse Müttefikler zaman zaman Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda ağır baskıda bulunmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, İngiltere, İkinci Dünya Savaşı, W.Churchill, İ. İnönü

ABSTRACT

Masters Thesis

Turkish - Anglo Relations (1939-1945)

Fatma Anıl ÖZTOP

The University of Firat

The Institute of Social Sciences

And Postgraduate Study in History

Elazig- 2010; Page: XI+243

Anglo-Turkish relations, which started in the 16th century, have followed a bumpy path to date. Britain pursued a policy of preserving the integrity of Ottoman soil up until the Ottoman-Russian War of 1877-1878, after which she commenced a policy of division.

This policy continued until the Treaty of Lausanne, with which Britain recognized the newly-formed Turkish State. Anglo-Turkish relations entered a period of thaw which continued up to the Second World War with the resolution of the Mosul problem which had been a matter of dispute since Lausanne.

While putting right its economy after war in the inherited Anatolian territory after the break-up of the Ottoman Empire between the Balkans, Middle East and Caucasians where three sides are problematic, Turkey followed the war pending with concern. When the war erupted both sides tried Turkey that had a strategic importance to be on its side.

The Allies particularly England saw the Turkish army as a rich source of soldier and thought to utilize this source ideally. According to the plans of England, Turkey would join the battle directly. But in 1943 this thought changed in the direction of opinions of the Americans, Russians and England transformed the emphasis into the opening of the airforce bases to usage and to see them as a bridge in the transport of logistic support and concentrated its pressure in this direction.

Turkey had succeeded in staying out of the war by standing out against all forces until last year of the Second World War because it was Allied with one of the warning groups namely England and France although it wasn't joined the war actually it was on the side of Allied Powers.

It was not easy to continue the condition of being out of the war for Turkey. In accordance with the general course and the changes in the strategy of the war, either Axis Powers or Allies occasionally pressured Turkey heavily to go to the war. Despite these pressures the governors of Turkey endeavoured to pass these annoying years with minimal loss by using balance policy and delaying tactics.

Key Words: Turkey, Britain, The Second World War, W. Churchill, İ. İnönü

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT	III
İÇİNDEKİLER	V
ÖNSÖZ	X
KISALTMALAR.....	XI
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

I. TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİNİN BAŞLANGICI

1. Selçuklu Devleti Dönemi'nde Türk-İngiliz İlişkileri	8
2. Osmanlı Devleti Dönemi	8
2.1. Kuruluş ve Yükselme Döneminde Osmanlı-İngiliz İlişkileri	8
3. Osmanlı Devleti'nin Duraklama ve Gerileme Döneminde Türk-İngiliz İlişkileri...10	
3.1. Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı	14
3.2. Balta Limanı Ticaret Antlaşması (1838)	16
3.3. Kırım Savaşı ve 30 Mart 1856 Paris Antlaşması	17
3.4. Balkanlar'da Panislavizm Politikası ve İngiltere	20
3.5. 1876 Bulgaristan Ayaklanmasının Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Etkisi	21
3.6. Osmanlı -İngiliz İlişkilerinde İstanbul Konferansı'nın Yeri (1876)	23
3.7. Kıbrıs Antlaşması (4 Haziran 1878)	28
3.8. İngiltere'nin Mısır'ı İşgali	30
3.9. Londra Barışı (30 Mayıs1913).....	31
3.10. İngiltere'nin Balkanlardaki Faaliyetleri	33
3.11. İngiltere'nin Orta Doğu'daki Faaliyetleri.....	33

İKİNCİ BÖLÜM

II. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİ TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ

1. Savaşın Türk-İngiliz İlişkilerine Etkisi	35
1.1. Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girmesi ve İngiltere Faktörü.....	35
2. İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni Yıkma Planı İçinde Yaptığı Gizli Antlaşmalar ...37	
2.1. Rusya ile Yapılan Boğazlar Anlaşması (10 Nisan 1915)	38
2.2. Londra Antlaşması (26 Nisan 1915) ve İtalya'dan Alınan Yerler.....	40

2.3. Sykes-Picot Antlaşması (16 Mayıs 1916)	40
2.4. Petrograd Protokolü (1916)	41
2.5. St. Jean de Maurienne Antlaşması (1917)	42
2.6. Balfour Deklarasyonu (1917)	43
3. Savaşın Sona Ermesi ve İngiltere'nin Tutumu	44
3.1. Mondros Mütarekesi'nde İngiltere'nin Durumu (30 Ekim 1918)	44
3.2. Sevres Antlaşması'nda İngiltere'nin Durumu 10 Ağustos 1920)	45
4. Yenidünya Düzeni Arayışları	48

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

III. 1919–1923 YILLARI ARASI TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ

1. Milli Mücadele Döneminde Türk Dış Politikası	50
1.1. Milli Mücadele'nin İlk Döneminde Türk- İngiliz İlişkileri	51
1.1.1. Millî Mücadele Döneminde İngiliz İstihbarat Politikası	54
1.1.2. İngiltere'nin İstanbul'da Yürüttüğü Casusluk Faaliyetleri	56
1.1.3. İngiltere'nin İstanbul Dışında Yürüttüğü Casusluk Faaliyetleri	57
1.2. İngiltere'nin Türkiye'ye Karşı İzlemekte Olduğu Politikada 1921 Yıl Başından İtibaren Görülen Değişiklikler ve Nedenleri	58
1.3. İngiltere'deki Türk Taraftan Eleştiriler	59
1.4. Türk- Sovyet İttifakı'yla Yalnızlıktan Kurtuluş	59
2. Milli Mücadele Dönemi Anadolu Hareketinin Güçlenmesi ve İngiliz Faktörü	61
3. Milli Mücadele'nin Son Döneminde Türk-İngiliz İlişkileri	62
3.1. Sevr Antlaşması ve Antlaşmaya Karşı Tepkiler	63
3.2. Londra Konferansı	65
3.3. Türk-Fransız Antlaşması'nın İngiltere İle İlişkilere Etkisi	67
3.4. Çanakkale Krizi ve İngiltere	68
4. Mudanya Mütarekesi'nde İngiliz Politikası (11 Ekim 1922)	69

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

IV. CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ

1. Lausanne Barış Antlaşması (24 Temmuz 1923)	73
1.1. Konferans'ta İngiliz Tutumu	74
1.2. Konferans'ta Türk Tutumu	75

2. Musul Meselesinde İngiliz ve Türk Görüşleri	76
2.1. İngiliz Görüşü	77
2.2. Türk Görüşü	78
3. Şeyh Said İsyanı.....	79
4. 1926 Antlaşması ve Türkiye'nin Sınırı Kabul Etmesi	80
5. 1929 Ekonomik Krizinin Türkiye'ye Etkileri.....	81

BEŞİNCİ BÖLÜM

V. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ

1. 1934-1939 Arası Türk-İngiliz İlişkileri	85
2. Türk-İngiliz Akdeniz Antlaşması(1936)	86
3. Boğazlar Sorunu Çerçevesinde Türk- İngiliz İlişkileri	87
4. 19 Ekim 1939 Türk-İngiliz Anlaşması	89
5. Türk- İngiliz- Fransız Anlaşması ve Yansımaları	91

ALTINCI BÖLÜM

VI. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİ TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ

1. Birinci Dünya Savaşı İle İkinci Dünya Savaşı Arasındaki Farklar ve Benzerlikler	96
1.1. İkinci Dünya Savaşı'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan Farkı	96
1.1.1. Nitelik Açısından	96
1.1.2. Nedenler Açısından	97
1.1.3. İdeolojik Açısından.....	97
1.1.4. Önderler Açısından	97
1.2. İkinci Dünya Savaşı'nın Birinci Dünya Savaşı'na Benzerliği	98
1.2.1. Nitelik Açısından	98
1.2.2. Nedenler Açısından.....	98
1.2.3. Strateji Ve Silahlar Açısından	99
1.2.4. Sonuçlar Açısından	99
2. Uluslararası Ortam	100
3. İç Ortam.....	101
4. Dönemin Dış Politikası.....	102
5. Dönemin Siyasi ve Sosyal Yapılanması.....	104

6. Savaş Başlarken Türkiye'nin Uluslararası Yükümlülükleri	105
7. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na Bakışı	106
8. İtalyanın Savaşta Yeri ve Önemi	106
9. Almanya'nın Savaşta Yeri ve Önemi.....	108
10. Avrupa'da İşgallerin Başlaması	109
11. II. Dünya Savaşı ve 1939-1941 Dönemi Siyasi Durum	109
11.1. Savaşın Genel Seyri	109
11.2. Fransa'nın Yenilmesi ve Türkiye.....	111
11.3. Almanya'nın İngiltere'ye ve İtalya'nın da Yunanistan'a Saldırısı	113
11.4. Diğer Cephelerde Durum.....	114
11.5. Sovyet Yayılmacılığı.....	115
12. Almanya'nın Balkanlardaki Faaliyetleri ve Türk-İngiliz İlişkilerine Etkileri	116
13. Politik Yaklaşımlar ve Askeri Yardımlar	119
14. Türk-Sovyet Münasebetlerinin Düzelmesinde İngiltere'nin Çabaları	125
15. Irak'ta Hükümet Darbesi ve Almanya'nın Baskısı Karşısında Türk-İngiliz Politikası	126
16. Türk-Alman Saldırmazlık Paktı(18 Haziran 1941) ve İngiltere'nin Politikası....	128
17. Savaşın Denge Durumunda Türk-İngiliz İlişkileri (1941 -1943).....	130
17.1. Alman- Rus Savaşı	130
17.2. Kuzey Afrika, Uzakdoğu ve Pasifik Cephelerindeki Durum	133
17.3. Politik Yaklaşımlar-Askeri Yardımlar ve İngiltere'nin Politikaları	133
17.4. Krom Meselesi ve İngiltere	134
17.5. Savaşın Bozulan Denge Durumu	135
18. Türkiye'yi Harbe Sokmak İçin Baskılar.....	136
18.1. Casablanca Konferansı	136
18.2. Adana Konferansı.....	139
18.3. Adana Görüşmeleri Sonrası Gelişmeler	146
18.4. Washington Konferansı	149
18.5. Dumbarton Oaks Konferansı	150
18.6. Ouebec Konferansı.....	151
18.7. Moskova Konferansı	152
18.8. Birinci Kahire Konferansı	155
18.9. Tahran Konferansı.....	157

18.10. II. Kahire Konferansı.....	159
18.11. Boğazlardan Geçen Alman Gemilerine Tepki.....	169
18.12. Türk – İngiliz İlişkilerinin Yumuşama Süreci Ve Almanya İle Diplomatik İlişkilerin Kesilmesi.....	172
18.13. Almanya’nın Çöküş Süreci.....	173
19. Türkiye’nin Savaşa Girişi ve Türk İngiliz İlişkileri.....	174
19.1. Yalta Konferansı	174
19.2. Konferans Sonrası Dönem.....	177
19.3. B. M.’nin Teşkilatının Kurulması ve Türkiye’nin Mihver Devletlerine Savaş İlan Etmesi.....	178
19.4. 19 Mart 1945 Tarihli Sovyet Notası ve Türk-İngiliz İlişkileri	181
19.5. Postdam Konferansı	182
19.6. San Francisco Konferansı.....	183
19.7. Nazi İmparatorluğu’nun Yıkılışı Ve Savaşın Avrupa’da Sona Ermesi.....	185
SONUÇ	187
KAYNAKLAR	193
ÖZGEÇMİŞ	212
EKLER	213

ÖNSÖZ

İngiltere'nin Osmanlı ile ilk münasebetleri XIV. asrın sonları ile XV. asrın başlarında ticari ve iktisadî alanda olmuştur.

Karlofça antlaşması sonrası dönemde İngiltere'nin, ticari ve siyasi çıkarları için Yakın Doğu ve Osmanlı Devleti ile daha fazla ilgilenmeye başlamıştır. Bu dönemde İngiltere'nin yavaş yavaş emperyalizme kaydığı görülmüştür. Bu amaçla da İngiltere Hindistan ticaret yolunun güvenliğini sağlamaya yönelmiştir.

Türkiye ile İngiltere'nin ilk zamanlarda coğrafyanın verdiği uzaklığın etkisi ile birbirleriyle fazla ilgilenmemişler ve daha çok ikinci kaynaklar ile birbirlerini tanımışlardır. Osmanlı Devleti, İslam dünyasının en güçlü ve en büyük devleti haline gelince İngilizler de Yakın Doğu ve Osmanlı ile yakından ilgilenmeye başlamışlardır.

Milli mücadele ve Cumhuriyet dönemi Türk-İngiliz ilişkilerini araştırmak ve gelecekte yakın dönem ilişkilerine yardımcı olacağı düşüncesiyle “Türk -İngiliz ilişkileri (1939-1945) tarihli bir tez yapmaya karar verilmiştir.

Bu çalışmamızda her yönü ile ilişkiler ele alınacağı gibi siyasal yöne ve Türkiye'nin bu ilişkilerdeki yeri ve önemi vurgulanarak bilinmeyen veya ortaya çıkmamış olayları tespit ederek geleceğe ne gibi faydalar olacağı sunulacaktır.

Elbette bu hususta geniş bir kaynak taraması ve iki ülkenin bilhassa II. Dünya Savaşı arasındaki konumlarına açıklık getirilmesi kamuoyu içinde istifadeye sunulması büyük yararlar sağlamış olacaktır.

Bu vesile ile seminer konusunun verilmesi ve çalışmalarım sırasında vermiş olduğu yardımlara öncelikle Danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Ergünöz AKÇORA'ya, Prof. Dr. Erdal AÇIKSES'e ve sevgili eşim Dr. Kenan Evren ÖZTOP'a teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Fatma Anıl ÖZTOP

ELAZIĞ 2010

KISALTMALAR

A.B.D.	: Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m	: Adı geçen makale
B.M.	: Birleşmiş Milletler
bkz.	: Bakınız
C.H.P.	: Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
NATO	: Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü
s.	: Sayfa
S.S.C.B.	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
T.B.M.M.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi

GİRİŞ

Türkiye İngiltere ilişkileri, tarihten bugüne, birçok çalkantılı dönemden geçmiştir. İlişkilerin düzeyi kimi dönem müttefik iki devlet, kimi dönem de çatışan iki devlet durumunda olmuştur. İngilizler ve Türkler ilk defa Haçlı Seferlerinde karşı karşıya gelmiş ve bu andan itibaren ikili ilişkiler başlamıştır.

İngiltere Kraliçesi Elizabeth'in 1587'de Osmanlı Devleti'ne elçi göndermesiyle de ikili ilişkiler resmen başlamıştır. Bu tarihten itibaren Osmanlı dönemi Türk-İngiliz ilişkileri İngiltere'nin, Rus Donanması ile birlikte 5 Temmuz 1770'te Osmanlı Donanması'nı Çeşme'de tahrip etmesine kadar dostane bir şekilde devam etmiştir. Fakat Rusya'nın Osmanlı boğazları üzerinden sıcak denizlere inmek istemesi, İngiltere'nin tekrar Osmanlı Devleti ile yakın ilişkiler geliştirmesine neden olmuştur. 18. yüzyıldan itibaren Akdeniz, Ortadoğu ve Uzakdoğu'da hayati çıkarları bulunan İngiltere, bu dönemden itibaren Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumayı öncelikli dış politika hedefleri arasına almıştır. İngiltere'nin bu politikası, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar devam etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin bu savaştan ağır bir yenilgiyle ayrılması, İngiltere'nin, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasına son vererek, Osmanlı Devleti'ni parçalama siyasetine başlamasına neden olmuştur. İngiltere'nin bu siyasetini başlatan olay ise, Rus yayılmasına karşı Akdeniz'deki çıkarlarını korumak için Kıbrıs'ı ele geçirmesi olmuştur. Osmanlı Devleti'nde 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi ve Alman sempatzamı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönetimde etkili olması, Türk-İngiliz ilişkilerinin daha da bozulmasına neden teşkil etmiştir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti İngiltere'nin yanında savaşa girmek istemiş, fakat İngiltere buna müsaade etmemiştir. Böylelikle Osmanlı Devleti Almanya'nın yanında savaşa katılmıştır. Bu durum Türk-İngiliz ilişkileri için bir dönüm noktası olmuştur. İki devlet, I. Dünya Savaşı boyunca birçok cephede savaşmışlar ve savaş sonunda Osmanlı Devleti, İngiltere ve müttefikleri tarafından parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır.

Birinci Dünya Savaşı sonunda, barış koşullarının görüşüldüğü Paris Konferansı'na katılan ve savaş esnasında müttefikler safında fiilen ve şeklen yer alan 32 devletin temsilcileri arasında İngiltere, Fransa, İtalya, Amerika ve Japonya devletleri hâkim konumda bulunmuştur. Kısa bir süre sonra Amerika konferansın çekilmesinin

ardından İtalya ve Japonya'nın da ikinci planda kalmasıyla, Fransa ile İngiltere söz sahibi olmuşlardır. Paris Barış Konferansı'nda dünya çapında uluslar arası örgütlenmeyi sağlamak üzere gerekli hazırlıklar başlatılmış ve 28 Nisan 1919 tarihinde Milletler Cemiyeti kurulmuştur

Birinci Dünya Savaşı Osmanlı Devleti için 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamasıyla sona ermiştir. Bu antlaşmadan sonra İngiltere ve müttefikleri, Osmanlı Devleti'nin topraklarını işgal etmeye başlamışlardır. Bu tarihten itibaren artık Osmanlı Devleti'nin tasfiyesi başlamış ve toprakları çeşitli bahanelerle teker teker işgal edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin asli unsurunu oluşturan Türklerin yaşadığı Anadolu topraklarının İngiltere ve müttefikleri tarafından işgal edilmesi, Türk-İngiliz ilişkilerini yeni bir safhaya getirmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün başlatmış olduğu Anadolu ateşinin tüm yurttan hızla yayılması İtilaf Devletlerince başta önemsenmese de, Milli Mücadele'nin bir dizi zaferle taçlanması ardından İtilaf Devletleri durumun ciddiyetini anlamaya başlamışlardır. İngiltere kirli oyunlarını ve gizli emellerini Yunanistan'ı üzerinden gerçekleştirmek istemiş ve bu devleti tıpkı bir tampon devlet gibi kullanmıştır

Yapılan görüşmeler neticesinde yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığı başta İngiltere olmak üzere diğer devletlerce de kabul edilmiştir. Türk Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaşmasından sonra yapılan Lozan Barış Konferansı'nda, Türk-İngiliz ilişkileri gergin bir hal almıştır. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin yerine Türkiye'nin kurulduğunu kabullenmek zorunda kalmıştır.

Misak-ı Milli sınırları içinde yer alan fakat Mondros Ateşkes imzalanmasından sonra bir oldubitti ile İngilizlerce işgal edilen Musul kentinin hangi ülkeye ait olacağı Lozan Konferansı'nda çözüm bulunamayarak ileri bir tarihte görüşülmesi kararlaştırılmıştır. Lozan'dan sonra İngilizlerin talebi ile İstanbul'da bir kez daha toplanan heyet konuyu görüşmüştür. Haliç Konferansı olarak da anılan bu toplantıda Musul'un geleceği üzerinde iki ülke bir karara varamamış, İngiliz heyet, bölgede yaşayan Süryaniler için Türkiye'den Hakkari'yi de talep etmiştir.

Musul sorunu Haliç Konferansı'nda da neticeye kavuşmayınca İngiltere konuyu Milletler Cemiyeti'ne götürmüştür. Konu Milletler Cemiyeti'ne götürülmeden önce yapılan son görüşmede Türk tarafından yapılan Musul yöresi için plebisit önerisi, yöre halkının cahil olması gerekçe gösterilerek, İngiltere tarafından kabul edilmemiştir.

İngiltere'nin talebi doğrultusunda Milletler Cemiyeti'ne taşınan Musul Sorunu, kurulan bir komisyon tarafından incelendikten sonra, Musul'un Irak'ta kalması ile sonuçlanmıştır. Musul sorunu esnasında ülkenin doğusunda patlak veren Şeyh Sait ayaklanması da sorunun Türkiye'nin lehine çözülmesini engellemiştir.

Musul sorunun çözülmesi, Türkiye ile İngiltere arasında yaşanan büyükelçilik sorununu da çözümlenmiş oldu. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti olarak Ankara ilan edilmiş olmasına rağmen aralarında İngiltere'nin de olduğu bazı yabancı ülkeler İstanbul'daki büyükelçiliklerini kapatarak Ankara'ya taşımayı uzun süre kabullenememişlerdir.

Musul sorunun çözülmesinin ardından Türkiye, İngiltere ve diğer batı devletleri ile ilişkilerini düzeltmeye başladıktan sonra ilk iş olarak uluslararası işbirliği ve barış çabalarına katılarak dünya barışının sağlanmasında etkin rol oynamaya başlamıştır. Milletler Cemiyeti'nin 1932 yılında Türkiye'yi davet etmesinde İngiltere'nin büyük etkisi olmuştur. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne katıldığı sene Balkan devletleri arasında yakınlaşma ve işbirliği başlamıştır. 1933 yılında Balkan Paktı, İngiltere ve Fransa'nın da desteği ile Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya'nın katılımıyla imzalanmıştır. Balkan paktı ile batı sınırlarını güvence altına alan Türkiye, Tahran'da 1937 yılında İran, Irak ve Afganistan ile Sadabat Paktını imzalayarak, barışçı tutumunu sürdürmüştür. Gerçekte bu dörtlü savunma birliği İtalya'nın Orta Doğu'ya yönelik emperyalist emellerine set çekmek üzere oluşturulmuştur.

Mussolini'nin Akdeniz üzerindeki yayılcı emelleri ve Habeşistan'a saldırması Akdeniz ülkelerini tehlike karşısında bir araya getirmiş, İngiltere, Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya, Akdeniz Paktı olarak isimlendirilen antlaşmayı teati etmişlerdir. Bu antlaşmaya göre söz konusu ülkeler olası bir İtalyan saldırısı karşısında birlikte hareket etmeyi öngörmüşlerdir.

Türkiye'nin uluslararası ortamda saygın bir yer kazanması, Boğazlar üzerinde tam bir egemenlik hakkı tanımayan Lozan Antlaşması üzerinde tadilat talep etme hakkını beraberinde getirmiştir. Antlaşmanın şartlarını yeniden gözden geçirmek ve günün şartlarına uydurmak için İtalya'nın muhalefetine rağmen, İngiltere, Fransa, Rusya, Türkiye ve ilgili Balkan devletleri, İsviçre'nin Montreux şehrinde toplanarak, günümüzde de geçerli olan Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalamışlardır.

Montreux Sözleşmesi ile Boğazlar hakkındaki silahsızlanma şartı kaldırılmış, Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenliği tam olarak kuruluyordu. Öte yandan, 1923

Lozan Antlaşmasına nispetle, hem Türkiye ve hem de Karadeniz devletleri lehine bazı değişiklikler de getirmiştir. Özellikle savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesi meselesinde, Türkiye tarafsız ve savaş dışı ise, savaşan tarafların gemileri Boğazlardan geçemeyecekti. Türkiye savaşa girerse veya kendisini yakın savaş tehlikesinde görürse, diğer devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesi tamamıyla Türkiye'nin kendi takdirine kalacaktır. Karadeniz devletleri lehine yapılan değişikliklere gelince; Karadeniz'de kıyısı olmayan devletlerin Karadeniz'e geçirebilecekleri ve bu denizde bulundurabilecekleri savaş gemilerinin büyüklüğü ve toplam tonajı da Karadeniz devletlerinin lehine olacak şekilde sınırlandırılmıştır.

Montreux, Türkiye – İngiltere ilişkilerinde bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilir. İtalya'nın Doğu Akdeniz'de, İngiltere'nin sömürge yolları üzerinde ortaya çıkardığı tehdit İngiltere'ye o bölgede güvenebileceği ve kendi tarafına çekebileceğini düşündüğü bir ülke arayışına itmiştir. Bu ülke de Türkiye olabileceği için Boğazların rejiminde istediği değişikliği yapmasına destek olmuş, onaylamıştır.

İngiltere'nin Akdeniz filosunun Ekim 1929'de İstanbul'u ziyareti ve Amiral Field'in Ankara'ya giderek Atatürk'ü ziyaret etmesi ile başlayan ikili temaslar, 1936'da İngiliz Kralı VIII. Edward'ın İstanbul'u ziyareti ile doruk noktaya ulaşmış, Türk kamuoyunda İngiltere hakkında olumlu bir havanın doğmasına neden olmuştur. Bir yıl sonra da Londra'da yapılan kralın taç giyme törenine Başbakan İsmet İnönü'nün katılması, ilişkilerdeki yakınlaşmayı göstermiştir.

II. Dünya Savaşı başlamadan önce İtalya'nın Doğu Akdeniz üzerindeki tutum ve açıklamaları, Türkiye'nin dış politikasına yön veren önemli unsurlardan biri olmuştur. Akdeniz'de ortaya çıkan İtalyan tehdit ve tehlikesi Türkiye'yi denizlerde güçlü olan bir başka ülkeye, yani İngiltere'ye yakınlaştırmıştır.

İki dünya savaşı arasındaki dönem, Avrupa'da Versailles Antlaşması'nın oluşturduğu statükoyu korumaya çalışan İngiltere ile Fransa'nın öncülüğündeki anti-revizyonist devletler grubu ile Versailles Antlaşması'nın değiştirilmesini amaçlayan, Almanya ile İtalya'nın öncülük ettiği Macaristan, Bulgaristan ve Avusturya devletlerini revizyonistler arasında saymak gerekmektedir. İki dünya savaşı arası dönem, bu devletlerin arasındaki siyasal, diplomatik, ekonomik, kültürel/ideolojik ve nihayet askeri mücadele tarihi olarak nitelendirilebilir.

1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'yı işgali ile başlayan ve 8 Mayıs 1945 gece yarısı Avrupa'daki bölümü resmen sona eren İkinci Dünya Savaşı, 6 yıl boyunca Avrupa başta olmak üzere dünyanın beş kıtasında yaşamı muazzam etkilemiştir.

Savaşın ilk dönemlerinde Almanya'nın üstünlüğü söz konusu iken son dönemlerinde Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne savaş açması sonucu İkinci Dünya Savaşı başında Türkiye'nin temel endişesi, ulusal egemenliğe ve toprak bütünlüğüne zarar gelmeden bu badireyi en güvenli şekilde atlatabilmek olmuştur. Türkiye'nin savaştan işgale uğramadan ve en az zararlar çıkmasını sağlamak için dönemin karar vericileri, büyük devletlerin güç ve çıkar mücadeleleri arasında, küçük devletlerin kendi politikalarını nasıl yürütebileceğine ilişkin tarihteki belki de en başarılı örneği ortaya koymuşlardır.

II. Dünya Savaşı esnasında ülkemizin dış politikasının amacı, savaşa katılmadan Türkiye'nin toprak bütünlüğünü korumak olmuştur. Ancak bu durum hiç kolay olmamış ve Türkiye savaş boyunca yoğun baskılara maruz kalmıştır. 19 Ekim 1939'da imzalanan Türk- İngiliz- Fransız İttifakı uyarınca Türkiye, bu üçlü antlaşmayı imza ederek fiilen savaşa katılmadığı halde hukuken taraf olmuş ve Türkiye'yi Müttefikler safında yer almıştır.

Almanya'nın Fransa'ya saldırması, İtalya'nın da Almanya'nın yanında yer alması üzerine İngiltere ve Fransa, Türkiye'nin savaşa girmesini istemişlerdir. İngiltere, Türkiye'den hava üsleri kullanmak için izin istemiş ancak Türkiye, bu istekleri kabul etmemiştir.

Diğer yandan Almanya, Irak'a asker geçirebilmek amacıyla Türkiye'den yardım talep etmiş; fakat Türkiye, Almanya'nın bu isteğini de geri çevirmiştir.

Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasında 19 Ekim 1939'da Ankara Paktı imzalanmıştır. Bu paktın hedefi, üç devlet Akdeniz'de yabancı saldırısına uğradıkları takdirde birbirlerine yardımda bulunacaklardır. Bu ittifak antlaşması imzalandığı zaman İtalya savaşa girmemiştir. Almanya yanında Akdeniz'de savaşa girdikten sonra da Türkiye savaş dışı kalmıştır. Çünkü o sırada Almanya ile anlaşmış olan Rusya'nın durumu Türkiye'nin savaşa girmesine engel olmuştur.

1940 yılında Balkanlara inen Alman orduları, Bulgaristan ve Yunanistan'da Türk sınırlarına ulaşmıştır. Balkanlardaki Alman ordusu, Türkiye'yi tehdit etmiştir. Bütün bu tehditlere rağmen Türkiye tarafsızlık siyasetinden ayrılmamıştır. Türkiye ile savaşa girmek istemeyen Hitler, o zamanki Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye bir mesaj

yollayarak Türkiye'ye karşı dostluk hisleri beslediğini bildirmiştir. Müttefikimiz olan İngiltere'ye bilgi vermek suretiyle Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Paktı imzalanmıştır (18 Haziran 1941).

ABD'nin savaşa girmesinden sonra Müttefikler, Almanlara karşı yapılacak bir saldırıda Türkiye'yi kendi yanlarında savaşa sokmak için Türkiye'ye yönelik baskılarını artırmaya başlamışlardır. İngiltere Başbakanı Churchill bu amacını gerçekleştirebilmek için Adana'ya gelerek Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile görüşmüştür (30-31 Ocak 1943).

Adana Konferansı'nda Churchill Türkiye'nin 1943 yılı sonuna kadar savaşa girmesini istemiş, buna karşılık İnönü, ordunun eksikliklerinin giderilmesi durumunda Türkiye'nin savaşa katılacağını bildirmiştir. 1943 Ekim ayında Sovyetler Birliği Türkiye'nin de savaşa girmesi için Türkiye'ye baskı yapılmasını önermiş ve bunun üzerine Müttefikler, Türkiye'den havaalanlarının kullanılmasına izin vermesini ve 1943 yılı sonuna kadar savaşa katılmasını bildirmişlerdir. Bu istekler, İngiliz Dışişleri Bakanı'nca Kahire'de Türk Dışişleri Bakanı'na iletilmiş; ancak Türk Dışişleri Bakanı, yeterli yardım yapılmadan Türkiye'nin savaşa katılmayacağını söylemiştir.

Ardından ABD Başkanı Roosevelt, İngiltere Başbakanı Churchill ve Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün de katıldığı Kahire Konferansı toplanmıştır (4-6 Aralık 1943) Konferansta, her iki lider de Türkiye'nin savaşa katılmasını istemiş ve Türkiye, savaştan sonra biçimlenecek olan yeni dünya düzeninde yerini alabilmek için, savaşa katılmayı kabul etmiştir. Bunun üzerine Türkiye ile İngiltere arasında askerî yardım konusunda görüşmeler başlatılmıştır. Bu görüşmelerden sonuç alınamayınca Türkiye üzerindeki baskılar daha da artmıştır.

Alman orduları Rusya'da yenilip geri dönmeğe başlayınca İngiltere, Türkiye'nin savaşa girmesini istemiş, fakat bu husus için İngiltere ile yapılan yazılı görüşmelerle anlaşma olamadığından Türkiye savaşa girmemiştir. Buna rağmen Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 2 Ağustos 1944 tarihinde Almanya ile siyasi ve ekonomik ilişkilerin kesilmesine karar verilmiştir. Bu kararla 1941'de imzalanan Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Paktı geçersiz kaldığından Alman elçilik heyeti ve Alman uyruklular memleketimizi terk etmişlerdir.

Bu sırada Müttefikler, yeni kurulacak Birleşmiş Milletler Teşkilatı'na 1 Mart 1945'e kadar Almanya'ya savaş açmış devletlerin katılmasını öngören kararı almışlardır.

23 Şubat 1945'de ise Büyük Millet Meclisi önemli tarihi kararlarından birini vermiştir. O günkü oturumda önce Birleşmiş Milletler Beyannamesini kabul etmiş sonra da Almanya ve Japonya'ya karşı savaşa girmeğe karar vermiştir.(23 Şubat 1945).

Bu sırada Sovyetler, Yalta Konferansında Boğazlar üzerinde hak iddiasında bulunarak Montreux Sözleşmesinin değişmesini istemişlerdir. Konferansın ardından Sovyetler, Mart 1945'de, 1925 tarihli Türk-Sovyet Tarafsızlık ve Saldırmazlık Paktı²nı feshetmiş ve anlaşmanın yenilenmesi için de Kars ve Ardahan bölgelerinin kendilerine terki ile Boğazlarda üs verilmesi şartını ileri sürmüşlerdir. Böylelikle Sovyetler, Türkiye üzerinde izledikleri değişken politikalarla gizli emperyalist emellerini açığa vurmuşlar ve Postdam Konferansı'nda Türkiye'den toprak ve Boğazlardan üs taleplerini İngiltere ve Amerika'ya açıkça bildirmişlerdir. Fakat ne İngiltere ne Amerika bu konuda Sovyetlere destek vermiştir.

Zamanın Türk Hükümeti, Sovyet isteklerini reddettikten sonra; *“Tarih, Türkiye'nin dâhil olup Türk milletinin memleketine karşı vazifesini yapmadığı hiçbir savaş misâli kaydetmemiştir.”* diyerek Sovyet Rusya'ya meydan okumuştur.

9 Mayıs 1945'te ise Almanya teslim olmuş, böylece Türkiye, tarihin en yıkıcı savaşını, ülkesini savaş felaketinden uzak tutarak atlattır.

İkinci Dünya Savaşında birçok devletler tarafından bozulmuş olan devlet hukuku kurallarına Türkiye sonuna kadar saygı göstermiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİNİN BAŞLANGICI

1. Selçuklu Devleti Dönemi'nde Türk-İngiliz İlişkileri

Tarih boyunca, Türklerin İngilizlerle olan münasebetleri diğer milletlerle olan münasebetlerine göre çok değişik boyutlarda gelişmiştir. Genelde İngiliz menfaatleri ekseninde gelişen münasebetler tabi olarak zikzaklı bir seyir takip etmiştir. Bilinen tarihi belgelere göre; Türklerin İngilizlerle ilk teması Haçlı Seferleri esnasında gelişmiştir.¹

Selçuklular zamanında İngilizlerin Türkler ile ilk temasları 1097'de Kral William'ın oğlu Robert komutasında Anadolu'ya gelen İngiliz haçlı kuvvetleri vasıtasıyla olmuştur. İlk Türk- İngiliz temasının nedeni, Orta Çağda tüm Avrupa ve Orta Doğu'ya hâkim olan din hâkimiyetini tesis etmeye ve sadece din düşmanlığına dayanmıştır.²

Ortaçağ'da, İngilizlerin Türkler hakkındaki bilgileri hemen hemen yok denecek kadar azdır. İngilizler Şark'la ilk defa Haçlı Seferleri sırasında karşı karşıya geldiler.³ Selçuklular döneminde Papa'nın teşvikiyle Kudüs'ü Müslümanlardan almak, sözde cennete kavuşmak ve zengin doğu ülkelerini yağmalamak üzere mutaassıp ve cahil Hristiyan kitleleri, 1095'de başlattığı Haçlı Seferlerinde Türkleri yakından tanıdılar.⁴

2. Osmanlı Devleti Dönemi

2.1. Kuruluş ve Yükselme Döneminde Osmanlı-İngiliz İlişkileri

İngilizlerin Osmanlı Türkleriyle ilk karşılaşmaları ise 1396 yılında Niğbolu Savaşı'nda oldu. Bu savaştan sonra İngilizleri, Türklerle ilişkilere iten asıl sebep ise Akdeniz'deki ticari faaliyetlerdir. O sırada doğu mallarını İtalya'dan aracılar yoluyla temin eden İngilizler, bu işleri kendileri yapmak amacıyla XVI. asrın sonlarından itibaren ilgilerini Akdeniz ticaretine yoğunlaştırdılar.

¹ Bernard Lewis, **Orta Doğu Hristiyanlığın Doğuşundan Günümüze Ortadoğu'nun 2000 Yıllık Tarihi**, Çev.Mehmet Harmanlı, İstanbul 1996, s.221.

² Erdoğan Karakuş, **İngiliz Belgelerinde İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türk-İngiliz İlişkileri 1938-1939**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004, s.1.

³ Hamit Dereli: **a.g.e., Kraliçe Elizabeth Devrinde Türkler ve İngilizler**, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Anıl Matbaası, İstanbul, 1951, s.7.

⁴ Yılmaz Öztuna, **Büyük Türkiye Tarihi**, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1983, s.437-439.

İngiltere ilk defa XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin dostluğunu elde etme ihtiyacını duymuştur. Çünkü Osmanlı Devleti o dönemde dünyanın en güçlü devletidir. Bu nedenle; hem ticaret yapmak hem de kendisini tehdit eden İspanya'ya karşı ittifak oluşturmak istemiştir. İngiltere, İspanya, Fransa ve Portekiz'le olan sömürgecilik rekabeti ve Osmanlı Devleti'ndeki karlı ticareti sebebiyle Osmanlılarla iyi münasebetlerini bu yüzyıl boyunca sürdürmüştür.⁵

16. yüzyıla gelindiğinde İngilizler diğer Batılı devletlerde olduğu gibi kuvvetlerini ve zenginliklerini arttırmak için Uzakdoğu'ya yönelmişlerdi. İngilizler bu sırada hem bu bölge ile her türlü bağlantıyı Osmanlı toprakları üzerinden gerçekleştirmek durumunda olmaları hem de Osmanlı Devleti'nin önemli hammadde ve pazar imkânlarına sahip bulunması sebebiyle Osmanlıları daha fazla göz ardı edemeyeceklerini düşünerek onlarla ilişki kurma kararını almışlardır. Bu karar doğrultusunda harekete geçen İngiliz tüccarları da 16. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı topraklarına ticari ziyaretlerle iki taraf arasındaki ekonomik münasebetleri başlatmışlardır.⁶

Bu sebeple ilk ticari teşebbüsü de Anthony Jenkinson adlı bir İngiliz, Kanuni Sultan Süleyman'dan Türk limanlarında serbest ticaret yapma imtiyazı veren “safe conduct” veya “ticaret imtiyaz namesi” alarak yaptı.⁷ 1579 yılında William Harborne İngilizlerin Türkiye'de serbest ticaret yapmalarını sağlayan bir “ahidname” aldı.⁸

Harborne böyle bir “ahidname”yi almakla İngilizler için büyük ekonomik kazanç sağlamış ve çok önemli diplomatik başarı elde etmiş oldu.⁹ İngiltere'nin bu imtiyazı almasından sonra, bazı Londralı tacirler, İngiltere ile Osmanlı Devleti arasındaki ticareti ellerine geçirecek bir şirket kurdular.

Kraliçe Elizabeth, Osmanlı ülkelerinde Fransızlarla aynı haklara sahip olarak, 12 İngiliz tüccara, 11 Eylül 1581'de; Türkiye'de yedi senelik bir süre için ticaret yapma imtiyazı verdi. Bu suretle Turkey Company (Türkiye Kumpanyası) kurulmuş oldu.

⁵ Harp Akademileri, **Türkiye-İngiltere İlişkileri ve Muhtemel Gelişmeler**, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 1993, s.1-4.

⁶ Cengiz Dönmez, **Milli Mücadele'ye Karşı Bir Cemiyet: İngiliz Muhipleri Cemiyeti**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999,1-4.

⁷ Hamit Dereli, **a.g.e.**s.40

⁸ Mübahat Küçüköğlü, **Osmanlı- İngiliz İktisadi Münasebetleri I (1580-1838)**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1974 s.13.

⁹ Akdes Nimet Kurat, **Türk-İngiliz Münasebetlerinin başlangıcı ve Gelişmesi(1553-1610)** , Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara,1953,s.36.

Ancak kurulan bu Levant Şirketi, Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki ticareti sağlam temellere oturtamadı.¹⁰

İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında ilk resmî ilişki ise 1587 yılında gerçekleşti. İngiltere Kraliçesi Elizabeth, kendilerini tehdit eden İspanyollara karşı Osmanlı Devleti'nden yardım istedi. Buna ek olarak Yakındoğu'da İngiltere'yi temsil edecek bir elçilik talebinde bulundu. Osmanlı Devleti'nin bu isteği kabul etmesiyle birlikte önce 1587'de William Harborne, daha sonra da 1593'te Edward Barton İstanbul elçiliğine atandı. Buna karşılık Osmanlı Devleti de Londra'ya ilk resmî elçisini 1607 yılında gönderdi.¹¹ Bu tarihten itibaren Osmanlı dönemi Türk-İngiliz ilişkileri gelişerek devam etti

3. Osmanlı Devleti'nin Duraklama ve Gerileme Döneminde Türk-İngiliz İlişkileri

İngiltere, Osmanlı Devleti ile 1603-1675 yılları arasında yaptığı anlaşmalarla İngilizler için verilen hakları genişleterek ilişkilerini devam ettirdi. Bu yakınlaşmanın neticesinde 1701'de İngiltere ile Fransa arasında İspanya veraseti nedeniyle meydana gelen savaşlarda Osmanlı Devleti İngilizlere yardım etti.

Ancak, 1770 yılında, Rus donanması Akdeniz'den Ege'ye doğru ilerlerken İngiltere, karlı ticareti sebebiyle, Rusya'yı destekledi. Hatta İngiliz amirali Elphinston komutasındaki Rus donanması 5 Temmuz 1770 tarihinde Çeşme limanındaki Osmanlı Donanması'nı tahrip etti ve Boğazlara taarruz etmeye çalıştı. İngiltere'nin bu desteği Amerikan Bağımsızlık Savaşı sebebiyle KüçükKaynarca Antlaşması'ndan 1780 yılına kadar sürdü.

Rusya'nın Amerikan Savaşı sırasındaki ve 1787'den sonraki yayılmacı politikasından kuşku duyan İngiliz Başbakan William Pitt, Türk-Rus savaşını durdurmaya çalıştı. İngiliz Başbakanı William Pitt Rusya'nın Karadeniz'e yerleşmesinin ve Türkiye'yi yutma planının İngiliz menfaatlerine ters düşeceğine inandığı için, Rus tehlikesinin durdurulması için gerekirse Rusya ile savaşabileceklerini bildirdi. İngiltere, Rusya'ya karşı bu hareketiyle, bu tarihten sonra Osmanlı

¹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "19. Asır Başlarına Kadar Türk- İngiliz Münasebetlerine Dair Vesikalar", **Belleken**, Cilt 13, Sayı 51, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ocak- Ekim 1949, s.578.

¹¹ Hamit Dereli, **Kraliçe Elizabeth Devrinde Türkler ve İngiltere**, İstanbul: A.Ü.D.T.C.F. Yayınları, Anıl Matbaası, 1951, s. 77-78

İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü korumayı dış politikasının bir unsuru haline getirdi.

Böylece İngiltere ilk kez Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüyle ilgilenmeye başladı. İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunma dönemini başlatan asıl olay ise Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesi oldu. Bu işgal karşısında harekete geçen İngiltere, bölgede çıkarları olan Rusya ile birlikte Fransa'ya karşı ittifak antlaşması yaptı.

Osmanlı Devleti'nin XVIII. Yüzyılda gerileme dönemine girmesiyle İngiltere ile karşı karşıya gelmesi aynı döneme rastlar.

Akdeniz'de İtalya, Fransa ve İspanya ticari faaliyette bulunmaktaydı. Artık İngilizlerde bu bölgede kendi mallarını satmak istediler. Bu imkâna sahip olabilmek için de Akdeniz'in büyük bir kısmını elinde bulunduran Osmanlı Devleti ile ticarete girişmek üzere dikkatlerini Osmanlı Devleti üzerine yönelterek ticaret yapma yollarını aradılar.

İngiltere Mısır'ın işgalini politik ve stratejik çıkarlarına ters bulduğu için Türklerle çok sıkı yardımlaşmaya girmek amacıyla 5 Ocak 1799'da Türk-İngiliz ittifakını yaptı.¹²

Fransızlara karşı yapılan bu birlik olumlu sonuçlar doğurdu ve Fransızlar Mısır'dan çıkartıldı. Ancak Mısır'ın Hindistan için önemini gören İngiltere buradan iki yıl kadar çıkmak istemedi ve bu durum bir süre için Türk-İngiliz ilişkilerini gerginleştirdi.¹³

Mısır'ın işgali, Osmanlı Devleti'nin zayıflığını göstermesine neden olduğu gibi “Muvazene Politikası”nı bütün sonuçlarıyla birlikte kabul etti. Bu dönemdeki Türk-Fransız ve Türk-Rus ilişkilerinin bozuk olması Türk-İngiliz ilişkilerinin iyileşmesini sağladı. Bu yakınlaşma sonucunda 5 Ocak 1809'da Boğazların kapalılığını ilk kez bir anlaşma ilkesi haline getiren Çanakkale Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile İngiltere kapitülasyon hakları sağlarken, Osmanlı Devleti de bazı haklar elde ediyordu. Ayrıca, İngiltere, Osmanlı Devleti'nin yabancı savaş gemilerine boğazları kapama hakkını tanıyan ilk Avrupa devleti oluyordu.

¹² Ömer Kürkçüoğlu, **Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984(400. Yıl Dönümü)**, Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, 1985, s.18.

¹³ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri(1789-1856)**, 5.Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s.43.

İngiltere'nin Avrupa kıtasına karşı takip ettiği denge politikası gereği, Fransa'nın Belçika'yı işgal etmesinden sonra hudutlarını Ren nehrine kadar genişletmek arzusunun Avrupa'nın dengesini bozacağı endişesini duyarak, Fransız İhtilali'ne karşı savaşa girmek zorunda kaldı ve 1815'de Napolyon'un düşüşüne kadar savaşa devam etti.¹⁴

Fransa'da İtalya harplerine son veren Kampo Formiyo Antlaşmasını imzaladıktan sonra İngiltere'yi sömürgelerinde vurmak için Mısır'ı işgale başladı.¹⁵ Mısır'ın işgali Osmanlı Devleti ile Fransa arasında olan bir mücadele şeklinde kalmadığı gibi Avrupa siyasetinin ağırlık merkezi, İngiltere ve Rusya'nın da ihtilafa karışmasıyla, Akdeniz ve Mısır'a intikal etti.¹⁶

İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin coğrafi, siyasal ve ekonomik yönden önemini görmesinde 1833 tarihi bir dönüm noktasıdır. Bu tarihe gelinceye kadar İngiltere Yakın Doğu'da nispeten pasif bir tutum içinde olmasına rağmen Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumayı dış politikasının bir ilkesi haline getirmiştir. Ancak Yunan ayaklanmasındaki tutumu istisna kabul edilebilir.¹⁷

Diğer taraftan ise Yunanistan'da birtakım kıpırdanmalar söz konusuydu. Hümanizm ve Rönesans hareketleri Yunanistan'ı da etkisi altına aldı ve bu bölgede Osmanlı aleyhine kamuoyu oluşmaya başladı. Fransa ve Rusya, Yunan davasının savunucuları haline geldi ve Grek ülkesinde ulusçu duyguları alabildiğine kışkırttıkları gibi 1821 yılında Mora Ayaklanması'nda da başrolü oynadılar.¹⁸

Yunanlılar Türklere karşı ayaklanıncaya kadar Türkiye, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın ve İngiliz kamuoyunun önemli bir kesiminin ancak ara sıra ilgisini çekiyordu. Türk- Yunan mücadelesinin büyük bir kısmında Büyük Britanya'nın dış politikası George Canning tarafından yönetiliyordu. Balkanlar, Mısır veya deniz ulaşım hatları gibi meseleleri bütün yönleri ile ele alan ilk İngiltere Dışişleri Bakanı olan Canning, Yunanlıları muharip olarak tanıdı. Asilerle anlaşmalarını sağlamak üzere Türkleri ikna etmeye çalıştı. Ancak ikna etme teşebbüsleri bir sonuç vermeyince Canning, Rusya'nın hırslarını ve Yunanlılara yaptıkları yardımı frenleyebilmek

¹⁴ Salim Rıfıkı Burçak, **Türk-Rus- İngiliz Münasebetleri**, Aydınlık Matbaası, İstanbul, 1946, s.13-15.

¹⁵ Enver Ziya Karal, a.g.e. **Osmanlı Tarihi, I. Meşrutiyet ve İsdibtad Devirleri**, 8. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s.27.

¹⁶ Şinasi Altundağ, **Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi(1831-1841)**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s.23.

¹⁷ Ömer Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 18.

¹⁸ Oral Sander, **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü, Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme**, 2. Baskı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 2008, s.116.

ümidiyle yönünü Moskova'ya döndü.¹⁹ Canning aynı zamanda Rusların Akdeniz'e inmek uğrunda kullanmak istediği Yunanlıları, onların elinden çekip almak, Yunanlıların ayrı bir devlet kurmasını İngiliz himayesinde sağlayıp, onu Hindistan yolunun kuzeyinde Rusya'ya karşı bir set olarak dikmek istiyordu.

Canning'e göre Yunan ayaklanması bir Hıristiyanlık davası haline gelmiştir. Bu davanın liderliğini de Rusya yapmaktadır. Osmanlı Devleti ise bu ayaklanmayı durduramamaktadır. Bu duruma göre Yunanlılar er ya da geç bağımsızlıklarını alacaktır ve Rusya'ya minnettar kalacaklardır. Bu ise Yunanistan'da Rus nüfuzunun kuvvetlenmesi ve Rusya'nın Akdeniz'e sarkması demek olacaktır.²⁰ Bunun için İngiltere Yunan ayaklanmasında Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü koruma politikasını göz ardı etmiştir.

Canning'in St. Petersburg'daki temsilcisi Rus hükümetiyle İngiltere'nin Türkiye ve Yunanistan arasında arabuluculuk yapacağını taahhüt eden bir protokol imzalamıştır. Fransız hükümeti de İngiliz- Rus yakınlaşmasına Londra Antlaşması'yla katılmıştır. Böylece üç büyük devlet arabuluculuk teklifini sunduktan sonra Yunanlılar yapılan teklifi kabul etmiş ancak Osmanlı Devleti reddetmiştir.

Bunun üzerine Türk- Mısır donanması üç büyük devlet tarafından Navarin'de yakılmasıyla Yunanlılar bağımsızlığını elde etmiştir.²¹ Bu olaydan sonra Osmanlı Devleti'nin uğraştığı Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanıyla Türk İngiliz ilişkileri yeni bir döneme girmiştir.

İngiltere ilk başlarda mevcut statükonun korunması için Yunanlılara karşı Osmanlı Devleti'ni destekledi; fakat Yunan isyanı geliştikçe ve İngiltere'deki halkoyu asilere taraf çıkınca, İngiltere Yunan asilerini muharip tanıdığını ilan etti.²² 4 Nisan günü İngilizler ile Ruslar arasında bir protokol imzalandı ve bu protokole Fransa'nın da iştirak etmesiyle 6 Temmuz 1827'de "Londra Muahedesi" olarak kabul edilip, imzalandı.²³ Bu antlaşma Sultan II. Mahmut'a zorla kabul ettirildikten sonra Yunanistan'a bağımsızlık verildi. 15 Eylül'de imzalanan Edirne Muahedesiyle Osmanlı Devleti Yunan Krallığı'nın bağımsızlığını tanıdı.²⁴

¹⁹ Philip G. Graves, **Osmanlı'dan Günümüze Türk- İngiliz İlişkileri (1790- 1939)**, Çev. Yılmaz Tezkan, Ankara, 21. Yüzyıl Yayınları, 1999, s. 2.

²⁰ Süleyman Kocabaş, **Türkiye ve İngiltere**, İstanbul, Vatan Yayınları, Ağustos 1985, s. 122.

²¹ Philip G. Graves, **a.g.e.**, s. 3.

²² Enver Ziya Karal, **a.g.e.**, as.117.

²³ Enver Ziya Karal, **a.g.e.**, s.117.

²⁴ Ayşe Ezel Kural Shaw ve Stanford J. Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Çev. Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul, 1983, s.58-59.

İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile olan ilişkileri Britanya İmparatorluğu'nun Yakın Doğu'da önemli topraklar elde etmesiyle başladı. Ticari anlaşmalarla sınırlı ilişkiler 1757'de İngiltere'nin Hindistan'ı ele geçişiyle siyasi ve stratejik bir önem kazandı. Osmanlı İmparatorluğu Hindistan'a kadar uzanan hem kara hem de deniz yollarına sahip güçlü bir imparatorluktu ve İngiltere iyi ilişkiler kurmayı tercih etmişti.

3.1. Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı

Osmanlı Devleti'ni uğraştıran olaylardan biri ise Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı oldu. İbrahim Paşa komutasındaki Mısır ordusu, Konya'yı ve Kütahya'yı işgal ettikten sonra II. Mahmut'dan Bursa'da kışlama izni isteyince bu durum İngiltere ile birlikte Avrupa'yı harekete geçirdi.

Osmanlı Padişahı II. Mahmut Yunan isyanı sırasında bu isyanın bastırılması karşılığı Girit ve Mora valiliklerini Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'ya vereceğini vaat ederek ondan yardım istemiştir. Yunanistan bağımsızlığa kavuşunca Mehmet Ali Paşa vaat edilen valiliklere sahip olamamış, bunlara karşılık Suriye valiliğini istemiştir. Sultan bunu reddedince Vali isyan ederek Anadolu üzerine yürüyüşe başlamıştır.

Osmanlı kuvvetlerini yenen Mısır kuvvetleri Konya'ya kadar gelmişlerdir. Bu durum hem Sultan'ı hem de Rusya'yı telaşa düşürmüştür. Çünkü Mehmet Ali Paşa Kütahya yoluyla İstanbul'a geldiği takdirde İstanbul kuvvetli bir valinin eline geçmiş olacaktır. Nitekim Rusya için bu topraklar kuvvetli bir valinin elinde olmaktansa zayıf bir Osmanlı hanedanının elinde olması tercih edilmiştir.

Bundan dolayı Rusya Mehmet Ali Paşa'ya cephe aldı. Mehmet Ali Paşa'nın İstanbul'a yerleşmesine İngiltere de karşı çıktı. Çünkü Hindistan'a giden en kısa yolu kontrolüne alarak bu yolu İngiltere zararına tehdit edebilirdi. Paşa'nın Fransa ile bu dönemde dostluğu her iki ülkeyi korkutuyordu.²⁵

Osmanlı Devleti bu isyanda kendisine yardım etmesi için Rusya'dan yardım istedi ve Rusya bu duruma olumlu cevap vererek 20 Şubat 1833'de Rus donanması Boğaziçi'ne gelerek Hünkâr İskeleyi'ne çadır kurdu.²⁶ Rus ordularının bu tutumu İngiltere ve Fransa'yı işbirliği yapmaya zorladı ve meseleyi çözmek için Mısır Paşası'yla görüşmeye başladılar. Bu görüşmelerin sonucunda 1833'de Kütahya Barışı

²⁵ Süleyman Kocabaş, **a.g.e.**, s. 60- 61.

²⁶ Enver Ziya Karal **a.g.e.**, s.133.

imzalandı ve Rus donanmasının Boğazları terk etmesi istendi.²⁷ Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nın gizli maddesi İngiltere'nin Yakın Doğu'daki menfaatlerini tehdit edici nitelikteydi.

Bu isyanın gelişmesi ve yayılması Osmanlı Devleti'ni büyük devletlere müracaata teşvik etti. Fransa, hizmetinde pek çok Fransız bulunduran ve bir Fransız sever olarak tanınan Mısır'ın hâkiminden yanaydı.²⁸ İngiliz hükümeti kendi iç güçleri ile uğraşıyordu. (parlamentar reform hareketi, hükümeti bir orta sınıf ihtilali ihtimali ile karşı karşıya bıraktı.) Hünkâr İskeleyi Antlaşması Osmanlı Devleti'nin yalnız bırakılmışlığının sonuçlarıydı. Antlaşma Türkiye'yi adeta Rusya'nın himayesi altına girmiş bir devlet konumuna sokmuştu.²⁹

Öte yandan Canning ve Viscount Palmerston'un liderliğindeki İngiliz hükümetlerinin Türkiye siyaseti netlik kazanmıştır. Bundan böyle birbirini takip eden İngiliz hükümetlerinin hedefi, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü korumak olacaktır. Eğer bu siyaset, Yunanistan olayında olduğu gibi mümkün olmazsa, hükümetlerin planı, imkân bulunduğu parçalamak yerine özerklik vererek imparatorluğun çekirdeğinin etrafında bağımlı devletler oluşturmaktır.

Bu siyaset, tartışmasız stratejik öneme sahip İstanbul ve Boğazların diğer herhangi bir Avrupa devletinin, özellikle Rusya'nın eline geçmesini veya kontrolü altına almasını engelleyecek her türlü gayretin kararlılıkla uygulanması şeklinde takip edildi.³⁰ Bu yüzden Palmerston Hünkâr İskeleyi Antlaşması'ndan memnun kalmadı.

Mehmet Ali Paşa 1838 yılında İstanbul'u tekrar tehdide başladığında Osmanlı Devleti Hünkâr İskeleyi Antlaşması'ndan memnun olmadığı ve Adana ile Suriye'yi geri almak için savaşa hazırlanıyordu. Savaş tehlikesi ortaya çıkınca İngiltere bu sefer Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldı.³¹ Bu desteğin bir yansıması olarak 16 Ağustos 1838'de Türk-İngiliz Ticaret (Balta Limanı)Antlaşması yapıldı

Mayıs 1838'de Mehmet Ali Paşa bağımsızlığını ilana kalkışınca Mısır meselesi yeniden canlandı ve Osmanlı Ordusu İbrahim Paşa komutasındaki Mısır ordusu karşısında 24 Haziran 1839'da Nizip'te bozguna uğradı.³²

²⁷ Aktes Nimet Kurat **Türkiye ve Rusya**, Kültür Bakanlığı Yayınları/ 1194, Ankara, 1990. s.63.

²⁸ Philip G. Graves,, **a.g.e.**, s. 5.

²⁹ Akdes Nimet Kurat, **a.g.e** s. 64

³⁰ Philip G. Graves,, **a.g.e.**, s. 8.

³¹ Süleyman Kocabaş, **a.g.e.** s. 66.

³² Ayşe Ezel Kural Shaw ve Stanford J. Shaw , s.80-81.

Osmanlı ordusunun bu yenilgisi üzerine Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığının devamı konusunda tereddüt görüldü ve meselenin diplomatik yollardan çözümü için başta İngiltere olmak üzere Avrupa devletleri harekete geçti.³³ 1840'da Londra'da toplanan konferansın önerdiği barış şartlarını iki tarafın kabul etmesi için İngiltere baskı yaptı ve bunun üzerine Osmanlı-Mısır anlaşmazlığı çözülmüş oldu.³⁴

3.2. Balta Limanı Ticaret Antlaşması (1838)

Fransa'nın Mısır'ı desteklemesiyle Mehmet Ali Paşa'nın güçlenmesi, İngiltere'nin Hindistan'daki ve Şark'taki menfaatlerini tehlikeye düşüreceği endişesiyle, İngiltere Osmanlı Devleti'ni daha fazla desteklemeye çalışıyordu ve bu yakınlaşma 16 Ağustos 1838'de Türk-İngiliz Ticaret Antlaşması'nın imzalanmasıyla daha da arttı.³⁵ Bu antlaşmayla II. Mahmut İngiltere'nin yardımını alarak Mehmet Ali'nin itaatini sağladığı gibi ticari tekeli de yıktı.³⁶ Bu durum Mehmet Ali'nin gelirlerini azalttığı kadar Osmanlı Devleti'nin sanayi ve ticaret yönünden çökmesine sebep oldu ve Tanzimat Dönemi'ne de bu antlaşmayla girildiği için kalkınma imkânı da ortadan kalktı.³⁷

Bu sözleşmeye göre Türkiye barış zamanında Boğazları bütün devletlerin savaş gemilerine kapatacaktır. Osmanlı Devleti savaş zamanında Boğazları çıkarları bakımında uygun gördüğü devlet veya devletlerin savaş gemilerine açabilecektir. Böylece Rusya'nın Hünkâr İskelesi Antlaşması ile Boğazlar üzerindeki kazanımları ortadan kalkmıştır.³⁸

Böylece İngiltere, 1838 Balta Limanı Antlaşması ile ekonomik çıkarlarını arttırmış, M. Ali Paşa isyanını hallederek Hindistan yolunu güvence altına almış Fakat 1838 yılı sonlarına doğru Mehmet Ali Paşa bağımsızlığını ilân etmek istedi. Osmanlı Devleti'nin Mısır Valisi karşısında 1839'da giriştiği askeri harekâta başarısız olması üzerine İngiltere ve büyük devletler harekete geçtiler. Mehmet Ali Paşa sorunu, 15

³³ Oral Sander, **a.g.e.**, s.121.

³⁴ Enver Ziya Karal, **a.g.e.**, s.121.

³⁵ Mübahat Kütükoğlu, **a.g.e.**, s.109.

³⁶ Rifat Önsoy, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi ve Sanayileşme Politikası**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1988, s.13-16.

³⁷ Reşat Kaynar, **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.127.

³⁸ Süleyman Kocabaş, **a.g.e.**, s. 67.

Temmuz 1840 tarihli Londra Konferansı'nda çözüldü. Daha sonra da 19 Temmuz 1841'de Londra'da Boğazlarla ilgili sözleşme yapıldı.³⁹

1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi ile de Hünkâr İskeleyi Antlaşması ile Boğazlar üzerinde Rusların elde ettiği imtiyazı kendi lehine çevirmiştir. Balta Limanı Antlaşması, İngiltere Başbakanı Palmeston'a göre Osmanlı Devleti ile İngiltere'nin dostluğunu arttıracaktır. Ancak bu antlaşma ile Osmanlı ülkesinde "*Tekel Sistemi*" kaldırılmış ve Osmanlı sanayi ve ekonomisinin çöküş süreci de başlamıştır.⁴⁰

3.3. Kırım Savaşı ve 30 Mart 1856 Paris Antlaşması

Kırım Savaşı, Rusya'nın geleneksel güneye inme siyasetini gerçekleştirmek üzere harekete geçmesiyle başlamıştır. Ancak bu devletin yarattığı tehlike diğer Avrupa büyük devletlerinin de çıkarlarına dokunmuştur. Bu nedenle bu devletler Osmanlı Devleti'nin yanında yer alarak Rusya'ya karşı bir Avrupa bloğu oluşturmuşlardır.

Rusya'nın 1853 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti üzerinde yeniden baskı kurup savaş açması üzerine İngiltere, Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruma adına harekete geçmiştir. İngilizler, Fransızlarla birlikte Osmanlı Devleti'nin yanında yer alıp Kırım Savaşı'nda Rusya'yı mağlup etmişlerdir. Bu savaşın ardından 30 Mart 1856'da imzalanan Paris Antlaşması'yla Osmanlı Devleti, toprak bütünlüğünü Avrupa devletlerinin ortak güvencesine bırakılmıştır.⁴¹

Her şeyden evvel 1856 Paris Antlaşması 1815 Viyana Kongresi'nden sonra bozulan Avrupa güçler dengesini yeni baştan düzenleyen bir belgedir. Avrupa devletleri bu antlaşmayla Rusya'nın daha önceki tarihlerde kendi lehine bozmaya çalıştığı Avrupa güçler dengesini, Osmanlı Devleti'ni de yanlarına alarak, kurmayı amaçlamışlardır.

Nitekim antlaşmada Karadeniz'in tarafsızlığının sağlanması, Boğazların yabancı savaş gemilerine kapalılığı ilkesinin sürdürülmesi, Eflak, Boğdan ve Sırbistan topraklarındaki yönetimlerin Paris Barış Kongresi'ne katılan devletlerin ortak garantisi altına alınmasıyla Balkanlar'daki Rus nüfuzu kırılmıştır. Böylece, Karadeniz'in doğusundan Adriyatik Denizi'ne kadar uzanan bir Avrupa siyasî kuşağı oluşturulmuştur. Ayrıca Rusya'nın güneyinde bir tampon bölge oluşturularak,

³⁹ Donald Quataert, **Osmanlı İmparatorluğu (1700-1922)**, Çev. Ayşe Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 100.

⁴⁰ Ahmet Rasim, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Reform Çabaları İçinde Batış Evreleri**, Haz. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, İstanbul, 1987, s. 169. Abdurrahman Çaycı, **Büyük Sahrada Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1970, s.61-62;

⁴¹ Gülten Kazgan-Natalya Ulçenko (der.), **Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya: Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler**, Çev. Hakan Aksay, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 28-29.

Rusya'nın güneye inme politikası önlenmiştir. Rusya bundan sonra gözünü Batı'dan ayıracak, Doğu'ya yani Asya'ya çevirecektir.⁴²

Osmanlı Devleti ise Paris Antlaşması ile savaştan önceki sınırlarına kavuşmuştur. Rusya'nın XVIII. yüzyılın başlarından itibaren kendisinden sağladığı ayrıcalıklardan ve bunlardan doğan içişlerine karışmalarından, Rusya'nın güneye inme politikasından, dolayısıyla Rus tehlikesinden bir müddet de olsa kurtulmuştur. Ayrıca, Avrupa devletler hukukundan yararlanması Avrupa devletler ailesinden sayılması yani Avrupa sistemine girmesi resmen kabul edilmişti. Böylece topraklarının bütünlüğü büyük devletlerin kefilliği altına girerek, avantajlı bir duruma geçmiştir.⁴³

Paris Antlaşmasının genel bir değerlendirilmesi yapılacak olursa; İlk bakışta bu şartlar altında Osmanlı Devleti'nin Paris Antlaşması'ndan karlı çıktığı söylenebilirse de bu durum bir görüntüden ibarettir. Osmanlı Devleti'nin Avrupa devleti sayılması, Avrupa devletler hukukundan yararlanması ilkesi bir şekil değişikliğinden ibaret olup, pratikte büyük bir önem taşııyordu. Zira Avrupa devletlerinin bile kendi aralarında bu gibi prensiplere pek saygı gösterdikleri tarih boyunca görülmemiştir. Bu nedenle bundan sağlanacak garantilerin kâğıt üzerinde kalması kesindi. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'nun dış siyaseti antlaşmada imzası bulunan devletlerin kefaleti altına giriyordu. Öte yandan Osmanlı Avrupa'sında bulunan özerk yönetimlerin Avrupa devletlerinin kefilliği altına girmesi Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki nüfuzunun da azalmasına neden olmuştur.⁴⁴

Bütün bunların yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu Kongreye savaşı kazanmış devlet olarak katılmış olmasına rağmen Antlaşmanın Karadeniz ile ilgili maddesinin yeni Rusya'ya ait koşulları kendisine de uygulanmıştır. Bu da Türkiye'ye yapılan bir haksızlıktır. Bütün bunlardan en önemlisi, Islahat Fermanı'nın antlaşmada yer alması ise Osmanlı Devleti aleyhine yeni bir faktörü ortaya çıkartmıştır.⁴⁵

Büyük Avrupa devletleri her ne kadar bu madde ile İmparatorluğun içişlerine karışmamayı garanti etmişler ise de, aslında bu fermanın uygulanmasından doğacak sorunlar ile Osmanlı Devleti'nin içişlerine ortaklaşa müdahale edebilecekleri yeni bir

⁴² Cezmi Karasu, **Kırım Savaşı Sırasında Osmanlı Diplomasisi (1853-1856)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1998, s.58.

⁴³ Ali Fuat Ali Fuat Öreñ, **"Kırım Harbi Deniz Savaşları", Savaşın Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 2007, s.19-21.

⁴⁴ Ali Fuat Öreñ, **a.g.e.**, s.27-30

⁴⁵ Alan Palmer, **1853-1856 Kırım Savaşı ve Modern Avrupa'nın Doğuşu**, Çev. Meral Gaspıralı, Sabah Yayınları İstanbul 1999, s.228.

kapıyı önceden açmışlardır. Kapitülasyonların kaldırılmayıp, sürdürülmesi ise bunu daha güçlü hale getirmekteydi. Bu bakımdan Paris Antlaşması uygulama imkânlarından yoksun şartlarıyla Osmanlı Devleti'nin geleceği için bir garanti olmaktan uzaktı.

Kırım Savaşı'nın Osmanlı Devleti'ne getirdiği bir sonuç da ilk defa yabancı devletlerden borç para alması oldu. Gerçi Osmanlı Devleti malî durumunun bozulması üzerine ilk defa XVIII. yüzyılın sonlarında borçlanmayı düşünmüştür. Fakat çeşitli nedenlerden dolayı bu mümkün olmamıştır. Ancak, Kırım Savaşı'nda müttefiklerin, barut dahil her türlü ihtiyaçlarının Osmanlı devletinden karşılanması zaten bozuk olan mali durumun daha da bozulmasına sebep olmuş ve savaşa devam edilmek istenmesi üzerine dış borçlanmasının yapılmasına karar verilmiştir.⁴⁶

Osmanlı tarihinde alınan bu ilk borca Mısır'dan alınan vergi geliri karşılık olarak gösterildi. Ancak bu ilk borçtan hazineye giren para ile savaş masrafları karşılanamadığından ertesi yıl yeniden borçlanma zorunluluğu doğdu. Bu borca karşılık olarak da İzmir ve Suriye gümrüklerinin gelirleri ile Mısır vergisinin birinci borçlanmadan arta kalan kısmı gösterildi.⁴⁷

Böylece Osmanlı Devleti Kırım Savaşı ile birlikte tarihinde ilk defa dış borçlanma yaptığı gibi, yabancıların malî kontrolü dönemine de girmiş oluyordu.

Paris Antlaşması Kırım Savaşı'na katılan diğer devletlere ise doğrudan çıkar sağlayan bir ortam hazırlamamakla beraber dolaylı olarak her devlet kendine göre bazı çıkarlar elde etti.⁴⁸

İngiltere Rusya'nın Karadeniz'deki donanma ve tersanelerinin yok edilmesi ve bu denizde donanma bulundurulmasını önlemekle sömürgeleri ve Yakındoğu ticareti için büyük bir tehlikeyi, bir süre için de olsa kaldırmış oldu. Osmanlı Devleti üzerinde ise nüfuzu daha da arttı. Ayrıca, 1856'da Anadolu'da demiryolu yapım hakkını elde etti, Babilî'ye borç veren iki devletten biri oldu. Ayrıca Hindistan'da patlak veren 1857 Büyük sipahi ayaklanmasında Osmanlı Devleti İngiltere'nin yanını tuttu.⁴⁹ Sonuçta İngiltere Kırım Savaşı ve Paris Kongresi'nden en karlı devlet olarak çıktı.

Fransa ise, Rusya'nın özellikle Kutsal Yerler Sorununu bahane ederek Akdeniz'e inerek kendi nüfuz alanlarına göz diktiğini gördüğünden bu savaşa katılmıştı.

⁴⁶ Toktamış Ateş, **Siyasal Tarih I**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1992, s.363.

⁴⁷ Adolphus Slade, **Türkiye ve Kırım Harbi**, Çev. Ali Rıza Seyfi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1943.s. 49.

⁴⁸ Genelkurmay Başkanlığı, **Osmanlı-Rus Kırım Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı (1853-1856)**, Genelkurmay Yayınları, Ankara, 1986, s. 51

⁴⁹ Toktamış Ateş, , **a.g.e.**, s.374.

Paris Antlaşması ile bu tehlikeyi önlediği için durumdan memnundu. Ayrıca bu savaşta Koalisyon Savaşlarından itibaren kendisine karşı kurulmuş olan bütün ittifak antlaşmalarını parçalamıştı. Antlaşmanın Paris'te yapılması ise Fransa'ya Avrupa siyasetinde yeniden üstün bir yer sağladı.⁵⁰

İlk bakışta Paris Kongresi barış antlaşması imzalamak için toplanmış gibi görünmekle beraber kongrede barış ile doğrudan ilgisi olmayan “deniz savaşı hukuku” gibi başka konular da görüşülmüş ve karara bağlanmıştır. Bu ise uluslar arası örgütlenmenin gittikçe güç kazandığını göstermesi yönünden kongreye ayrıca önem sağlamıştır.⁵¹

Osmanlı Devleti açısından önemli bir sonuçta, esasında Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması'nın getirdiklerinden daha önemli bir konu tarihimizde 1856 Islahat Fermanı olarak bilinen fermanın bu antlaşmada yer alması meselesidir.

3.4. Balkanlar'da Panislavizm Politikası ve İngiltere

Rusya'nın Balkanlarda göstermiş olduğu Panislavizm politikası sonucu Balkanlar'daki bağımsızlık hareketleri gittikçe arttı ve bu baskılar karşısında İngiltere Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumada etkin bir tavır alamayınca 1867'de Girit'in Yunanistan'a bağlanmasına yardımcı olacak özerklik verildi.⁵² İngiltere bu sırada açılmasına karşı çıktığı Süveyş Kanalı'nın açılmasından sonra siyasetinin ağırlık merkezini Nil kıyılarına doğru kaydırmaya başladı.⁵³

1871'de Londra Konferansı'yla Karadeniz'de tam bir serbestliğe kavuşan Rusya, Balkanlar'da Hristiyan tebaayı Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtarak 1875'de Bosna'da ve Bulgaristan'da, daha sonra da Karadağ ve Sırpı Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçirerek Türk-Rus Savaşı'na yol açtı.⁵⁴

İngiltere Balkanlar'da meydana gelen bu olaylar karşısında statükonun değiştirilmesine karşı çıktıysa da bunu tek başına yapmasının imkânsız olduğunu düşünerek, Osmanlı Devleti'nin bazı tavizler vermesini isteyerek sükûnu sağlayabileceğini düşündü.⁵⁵ Bu amaçla İstanbul'da bir konferans toplandı ve Rusya bu

⁵⁰ Ali Fuat Örenç, s.32-34; Karasu, s.62

⁵¹ Oral Sander, a.g.e., 149.

⁵² Oral Sander, s.156.

⁵³ Hans Rohde, *Asya İçin Mücadele*, Çev. Binbaşı Nihat, İstanbul Askeri Matbaa, 1932, s.7.

⁵⁴ Cemal Tukin, *Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Boğazlar Meselesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayınları, İstanbul, 1947, s.307.

⁵⁵ Enver Ziya Karal, a.g.e. *Osmanlı Tarihi, I. Meşrutiyet ve İsdibtad Devirleri*, 8. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s.15.

konferansta beklediklerini elde edemeyince bazı bahanelerle 24 Nisan 1877’de Osmanlı Devleti’ne savaş ilan etti.⁵⁶ İngiltere’den ve diğer Avrupa devletlerinden yardım göremeyen Osmanlı Devleti tek başına savaşmak mecburiyetinde kaldı.⁵⁷

Rusların İstanbul’a doğru ilerlemeleri İngiltere’yi harekete geçirdi ve 15 Şubat 1878’de İngiliz donanmasını İstanbul yakınlarına göndermesiyle Ruslar ilerlemeyi durdurdular. Savaşın sona ermesiyle Rusya Osmanlı Devleti ile 3 Mart 1878’de Ayestefonos Antlaşması’nı imzaladı.⁵⁸ Bu antlaşma ile Rusya, Yakın Doğu meselesini tam olarak çözdüğünü düşünürken, İngiltere bu antlaşmayı kabul etmeyeceğini aksi takdirde Rusya antlaşmanın tadilini kabul etmezse savaş açabileceklerini bildirdi.⁵⁹ Rusya böyle muhtemel bir tehlikeden çekinerek Berlin’de bir kongre toplanmasını kabul etti.⁶⁰

3.5. 1876 Bulgaristan Ayaklanması’nın Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Etkisi

1875’te Hersek Ayaklanmasıyla başlayan Balkan krizinin önemli bir safhasını oluşturan Bulgaristan ayaklanması, yüzyılın en önemli olaylarından biri olarak Osmanlı-İngiliz ilişkileri için bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir.⁶¹

Genel bir Hristiyanlık propagandası haline getirilen Bulgar sorunu, Türk aleyhtarı kampanyalar haline dönüştü. Sorun, İngiltere’de adeta konuşulan tek konu haline geldi. Bir araştırmacı “*ünlü siyasi dava kampanyaları arasında ‘Bulgaristan gaddarlığının yoğunluğuna benzetilebilecek sadece Dreyfus olayı (1894)*⁶² olabilir; dönemin bütün edebiyatçı, sanatçı, bilim adamı ve felsefecisinin üzerinde görüş belirtmeye zorlandığı başka bir örnek olay bulmak zordur” demektedir.⁶³ Başka bir araştırmacı ise “*Bulgar katliamı (vahşeti)*, Osmanlı yönetimine karşı Avrupa’nın duygu

⁵⁶ Aktes Nimet Kurat, **a.g.e.**, s.82.

⁵⁷ Aktes Nimet Kurat, **a.g.e.**, s.95.

⁵⁸ Cavit Oral, **Akdeniz Meselesi**, I.Cilt, Bugün Matbaası, Adana, 1943, s.321-323.

⁵⁹ Rıfkı Salim Burçak, s.35-36.

⁶⁰ Aktes Nimet Kurat, **a.g.e.**, s.88.

⁶¹ Ömer Turan, **The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1998, s.38-55

⁶² Dreyfus davası olarak da bilinen Dreyfus olayı, Fransız ordusunda topçu subayı olan Yahudi asıllı Alfred Dreyfus’un, 1894’te Fransız Genelkurmayındayken el yazısına benzeyen bir belgenin Paris’de ki Alman elçiliğinde bulunmasından dolayı vatan hainliği suçlamasıyla yargılanmasına ve mahkûm edilmesine neden olan bir davanın adıdır. Dreyfus davası, Alfred Dreyfus’un 1906’da suçsuz bulunarak aklanmasına kadar Fransız kamuoyunun gündemini işgal etmekle kalmadı, Fransız toplumunda açmış olduğu tartışmalar ile de Fransa’da hukuksal ve siyasal alanda önemli değişikliklere neden oldu.

⁶³ R.T. Shannon, **Gladstone and the Bulgarian Agitation 1876**, London, 1963, s.202.

dünyasında dini ve güçlü bir değişiklik meydana getirdi” demektedir.⁶⁴ İngiltere’de özellikle liberaller tarafından organize edilen “Bulgar katliamı” kampanyaları Türklerle beraber muhafazakâr Beaconsfield hükümetini de hedef aldı. Hükümete yapılan temel suçlama, “katliamlar”ın İngiliz kamuoyundan saklandığı ve Türklerin İngiliz hükümetinin desteği ile cesaretlendirildiği veya “katliamlar” nedeniyle Türk hükümetine baskı uygulanmadığı idi. Oysa Bulgar olaylarının İngiltere’de duyulmasından önce Doğu sorunu konusunda hükümetin takip etmiş olduğu geleneksel politika İngiliz kamuoyunca başarılı bulunmakta ve tasvip edilmekteydi. Örneğin bu dönemin Hindistan valisi Lord Lyttonn’ın Disraeli’nin özel sekreteri Montagu Corry’ye hükümetin dış politikası konusunda söyledikleri dikkat çekicidir: “Bizim şu anki dış politikamız açık bir şekilde Palmerstone’un ilk günlerinden beri İngiltere’nin sahip olduğu en büyük uluslararası başarıdır.”⁶⁵

İlerleyen aylarda Bulgar sorunu İngiltere’de ciddi bir tartışma konusu haline geldi. Parlamentodaki görüşmeler hükümeti oldukça zor duruma soktu. Tartışmalar ve gelişen kamuoyu hissiyatı hükümete zarar verici boyuta ulaştı. Mitinglerde ve özellikle liberal basında sık sık hükümetin geleneksel doğu politikasına eleştiriler yöneltildi ve hükümet suç ortağı ilan edildi. Liberal liderler, Türk yanlısı İngiliz dış politikasının terk edilmesini istediler. İngiltere bir nebze olsun halkın heyecanını yatıştırmak amacıyla Türk hükümetini bir takım tedbirler almaya zorlamaya başladı. Aslında İngiliz hükümetinin Türk tarafına ağır bir şekilde baskı yapması İngiltere’nin dış politikasında ciddi bir değişim olarak değerlendirilebilir.

İngiltere’nin, 22 Ağustos ve 5 Eylül’de İstanbul’daki İngiliz Büyükelçisi Elliot’a, 25 ve 28 Ağustos da Babiâli’ye gönderdiği telgraflarla bu politikanın belirtileri olarak görülebilir.⁶⁶ Telgraflarda İngiltere’nin “Bulgaristan olaylarını bütün İngiliz toplum sınıflarında Türkiye’ye karşı öfke yarattığını” ifade edilmekte “Rusya’nın Türkiye’ye savaş ilan etmesi durumunda İngiliz hükümetinin Osmanlı İmparatorluğu’nun savunulmasında savaşı önleyemeyeceğini” açıkça belirtmekteydi. İngiltere’ye göre sorun, “Türkiye için öldürücü sonuçlar” ortaya çıkabilirdi. Benzer şekilde Elliot da Türk bakanlarını ikaz etti. Öyle ki Elliot, “benim için Bulgaristan’daki

⁶⁴ M.E. Yapp, *The Making of the Modern Near East 1792-1923*, London and New York, 1987, s.79.

⁶⁵ Marvin Swarts, *The Politics of British Foreign in the Era of Disraeli and Gladstone*, London, 1985, s.35-36.

⁶⁶ Sinan Kuneralp, “Bir Osmanlı Diplomati Kostaki Musurus Paşa 1807-1891”, *Belleten*, Cilt XXXIV, Sayı 133-136, Ankara 1970, s.434-435.

‘katliamlar’dan dolayı kullandığım dilden daha sert bir dil kullanmak imkânsızdır” diyebilmekteydi.

İngiltere hükümetinin baskısı, İngiltere’nin Bulgarları himaye etme ve Bulgarlık davasının avukatlığını yapma politikasına dönüştü. Şimdi İngiltere Rusya’dan daha fazla Bulgarların hamisi rolünü üstlendi. Bu baskılar sonucunda 10 Ağustos 1876 günü Dışişleri Bakanı Safvet Paşa, ayaklanmanın “*şefleri ve organizatörleri hariç*” Bulgar isyancıları için af ilan edildiğini bildirdi ve Filibe, Edirne ve Tırnova olağanüstü mahkemelerinde yargılanmakta olan yüzlerce isyancı serbest bırakıldı.⁶⁷

Sonuç olarak Bulgar sorununun İngiltere’de uyandırdığı tepki İngiltere’nin doğu politikasındaki görüşlerini değiştirmede önemli bir rol oynadı ve Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde yeni bir dönem açtı.

3.6. Osmanlı -İngiliz İlişkilerinde İstanbul Konferansı’nın Yeri (1876)

1876’da Hersek Ayaklanması’nın açtığı “Doğu Sorunu”, “Hasta Adam”ın mirasını paylaşmak için sadece bölgesel güçleri değil, aynı zamanda Avrupa’nın Büyük Devletleri’ni de harekete geçirdi. 1876 Mayısındaki Bulgaristan Ayaklanması ve aynı yılın Temmuz ayında Sırpların ve Karadağlıların bağımsızlık ve toprak kazanmak amacıyla Osmanlı Devleti’ne karşı açtıkları savaş, “*uzayıp giden Doğu Sorunu*”nun önemli evreleri oldu. Sonuçta, Osmanlı kuvvetlerinin 29 Ekim 1876’da Morova’da Sırp kuvvetlerine sağladığı üstünlükten sonra Rusya hükümetinin Babiâli’ye verdiği ultimatoма karşı İngiliz kabinesi bir konferansın toplanması önerisinde bulundu.⁶⁸

Bu önerinin kabul edilmesi üzerine Büyük Devletler, “Doğu Sorunu”nun çözümünde çıkarlarını uzlaştırmak için İstanbul’da bir araya geldiler. Ancak daha başından beri Bulgaristan olaylarının Avrupa kamuoyunda Türkler aleyhine meydana getirdiği olumsuz hava konferansa hâkimdi. Özellikle de “Bulgar Vahşeti” kampanyalarına dönüştürülen Bulgaristan olaylarının İngiltere’de meydana getirdiği anti-Türk kamuoyu baskısı, İngiliz hükümetinin tavrında ciddi bir değişim meydana getirmekle beraber konferansın seyri üzerinde oldukça etkin oldu. Diğer taraftan konferanstaki İngiltere temsilcisi, Hindistan Bakanı Lord Salisbury’nin “Bulgar Vahşeti” kampanyalarının ileri gelenlerinden biri olması, konferanstaki Türk aleyhtarı

⁶⁷ Bilal N. Şimşir, **Rumeli’den Türk Göçleri**, II Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s.550.

⁶⁸ George Earl Buckle, **The Life of Benjamin Disraeli**, Vol.VI, New York 1920, s.107; Lady Gwendolen Cecil, **The Life of Robert Marquis of Salisbury, 1868-1880**, Vol.II, London, 1923, s.114.

kötü imajın kuvvetlenmesine zemin hazırladı. Bu nedenle konferans suçlu kabul edilen Türk halkının yargılanması için kurulan “Avrupa mahkemesi” niteliği taşımakta idi.

Osmanlı sultanı ve hükümeti de Bulgaristan olayları nedeniyle İngiliz kamuoyundaki Türk yanlısı duyguların silindiğinin farkında idi. Bu nedenle Türk hükümeti, dışişlerinde temel dayanağı yaptığı İngiltere’nin sempatisini kazanmayı ve zedelenen ilişkileri tamir etmeyi bir amaç haline getirdi. Bunun için Sultan II. Abdülhamit İstanbul’daki İngiliz elçisi Sir Henry Elliot’tan yardım istedi.⁶⁹ Ancak bu tür girişimler hiçbir sonuç vermedi. Sultan, Aralık ayının başında bile, Salisbury ve Elliot ile yaptığı görüşmede hâlâ İngiltere’nin sempatisini elde edememenin endişesi içinde idi.⁷⁰

Aralığın 23’ünde toplanan konferansta görüşülen konular ve Türk tarafına sunulan teklifler, söz konusu ayın ilk haftalarında büyük devlet temsilcilerinin bir araya gelerek yaptıkları hazırlık toplantılarında kararlaştırılmıştı. Büyük Devletlerce alınan kararlar, Salisbury’nin aşırı Rus tekliflerini hafifleterek, İngiliz önerileriyle uzlaştırmasından başka bir şey değildi. Bununla birlikte, programı müşterek bir Avrupa çalışması olarak gören Rusya için, uzlaşılan teklifler artık “küçültülmez azlıkta” idi. Konferansta Babiâli’ye sunulmak üzere hazırlanan “küçültülmez azlıkta”ki teklifler ana hatlarıyla şu içerikte idi:⁷¹

Bulgaristan doğu ve batı olmak üzere iki vilayete bölünecek, her bölümü için garantör devletlerin rızası ile beş yıllık süreyle sultanın atadığı Hristiyan bir vali tarafından idare edilecekti. Bir vilayet meclisi, valiye yönetiminde yardım edecekti. Türk ordusu sınırda ve belli başlı yerlerde toplanacak ve vilayet için bir ulusal milis ve jandarma gücü oluşturulacaktı. Reformları denetlemek üzere bir uluslar arası komisyon oluşturulacak, bu komisyonu korumak amacıyla da beş bin Belçikalı askerden yararlanılacaktı.

Bosna-Hersek ise tek bir vilayet olarak birleştirilecek, ancak bir milis gücünden yoksun bırakılacaktı. Öte yandan Bosna-Hersek, bir yıllık süre ile reformların uygulanmasını denetlemek amacıyla uluslar arası bir komisyonun kurulması hakkına sahip bulunacak ve devletlerin rızası ve Babiâli’nin atamasıyla bir vali tarafından idare

⁶⁹ Azmi Özcan, **Pan-İslamizm-Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)**, 2. Baskı, Türk Diyanet Valfi İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara, 1997, s.56.

⁷⁰ Sir Henry Eliot, **Some Revolutions and Other Diplomatic Experiences**, London, 1922, s.279.

⁷¹ Mahmud Celaleddin Paşa, **Mir’at-ı Hakikat: Tarihi Hakikatlerin Aynası**, Haz. İsmet Miroğlu, Berekat Yayınevi, İstanbul, 1983, s.208-211; Engelhardt, **Tanzimat ve Türkiye** Çev. Ali Reşad, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999, s.368-369. Mihailo D. Stojanović, **The Great Powers and The Balkans 1875-1878**, Cambridge, 1939, s.131-132;

edilecekti. Sırbistan ve Karadağ ile statüko esas alınacaktı. Ancak; Sırbistan Mali Zvornik'i, Karadağ ise Hersek'teki bazı yerleri alacak ve Boyana Nehri ve Skutari Gölü'nde ticaret yapma hakkına sahip olacaktı.

Görüldüğü gibi öngörülen teklifler bağımsız bir devlet için kabul edilmez nitelikteydi. Bir taraftan idari muhtariyet sistemi, Osmanlı kuvvetlerinin belli yerlerde toplanması, Bulgaristan'da milli bir ordunun oluşturulması, diğer taraftan ıslahat hareketlerini denetlemek için uluslar arası bir komisyonun kurulması ve yabancı bir işgal gücünün kullanılması açık bir şekilde vilayetlerdeki Osmanlı egemenliğini fiilen sona erdirmekteydi. Böyle bir programın Türk tarafınca reddedileceği açıktı.

Kuşkusuz, konferansın seyri ve sonucu üzerinde rol oynayan en önemli kişilerden biri İngiltere temsilcisi Salisbury idi. O, geleneksel İngiliz politikasından vazgeçilmesi ve Türk İmparatorluğu'nun taksiminde Rusya ile uzlaşılması gerektiğini savunmaktaydı. Diğer taraftan; Onun Türk aleyhtarı duygularının tahrik edilmesinde ve Rusya yanlısı tavrında 1876 Mayısındaki Bulgaristan olaylarının büyük rol oynadığı belirtilmelidir. Bu nedenle Salisbury, "Doğu Sorunun"un çözümünde uzlaşmaz tarafın Rusya değil, Türkiye'nin olduğuna inanarak Türklere karşı güçlü bir önyargı içinde bulunmaktaydı. O, daha İstanbul'a ulaştığı ilk gün Sultan Abdülhamit ile ilk yaptığı görüşmede olumsuz tavrı ile bunu gösterdi.

Salisbury'nin konferans boyunca takip ettiği yol ve Rus yanlısı tavrı İngiliz Hükümeti tarafından tasvip edilmedi. Başta Başbakan Disraeli olmak üzere hükümetin bazı üyeleri onun tavrını sert bir şekilde eleştirdiler.

Bütün devlet temsilcilerinin hazır bulunduğu konferansın ilk oturumu 23 Aralıkta yapıldı. Aynı gün konferansın gündem maddeleri görüşülürken "*dışarıdan dehşetli bir surette atılmaya başlayan top sesleri*" bütün imparatorluk için reform öngören bir anayasa (Kanun-ı Esasi)'yı ilan etmekteydi. Top seslerinin duyulmaya başlaması üzerine Türk Dışişleri Bakanı söz alarak delegelere, padişahın halkın meşru isteklerine göre uygulanmasını gerekli gördüğü yeni idare yönteminden ve meşrutiyet idaresinin getirdiği özgürlüklerden bahisle, "*bu inkılâp karşısında toplantının zait kaldığını*" açıkladı.⁷² Fakat, Kanun-ı Esasi'nin ilan edilmesi delegeler üzerinde olumlu hiçbir sonuç doğurmadı.

⁷² Ahmed Saip, **Abdülhamid'in Evâil-i Saltanatı**, Ruhi Turfan (sadeleştiren), Hindiye Matbaası, Kahire, 1326, s.56.

Kanun-ı Esasi'nin hiçbir etki yapmadığı ilk gün, yabancı temsilciler, Türk tarafına hazırlık toplantılarında kararlaştırdıkları teklifleri sundular. Türk temsilciler, Osmanlı toprak bütünlüğü ve bağımsızlığının açık bir ihlali anlamına gelen tekliflere itiraz ettiler ve konferansın sonraki oturumlarında karşıt tekliflerini ileri sürdüler. 1 Ocak 1877'deki 4.Oturumda Türk temsilcilerinin Büyük Devletlere sunduğu projede Türkiye'nin isteklerini şöyle özetleyebiliriz:

*“Osmanlı İmparatorluğu, vilayet, sancak, kaza, nahiye ve köy diye idari bölümlere ayrılacaktır. Köy ve nahiye meclislerini halk kendisi seçecektir. Şehirlerde de aynı şekilde belediye meclisleri seçilecektir. Hükümet, kaymakamları Müslümanlar ve Hristiyanlar arasından eşitlik esasına göre tayin edecektir. Kazalarda, anayasa uyarınca meclisler seçilecektir. Hükümetçe tayin edilecek vali ve mutasarrıflar Müslüman iseler yardımcıları Hristiyan, Hristiyan iseler yardımcıları Müslüman olacaktır. Vali ve mutasarrıflarla diğer yüksek dereceli memurların değiştirilmeleri, azilleri Anayasa esaslarına göre yapılacaktır. Vergi reformu yapılacaktır. Vali ve Vilayet meclisleri, kamu gelirlerinin ne kadarının mahalli ihtiyaçlar için harcanacağını tespit edeceklerdir. Anayasa gereğince din ve vicdan hürriyeti teyit edilecektir ve genel eğitim geliştirilecektir.”*⁷³

Türk temsilcilerinin aynı oturumda kendilerinden istenen, ancak müzakereye dahi yetkili olmadıklarını bildirdikleri sekiz nokta ise şunlardı: *“1-Uluslar arası bir komisyon kurulması. 2-Yabancı askerlerin Türkiye'ye sokulması. 3-Türk askerlerinin (belli) kalelerde kalması. 4-Valilerin tayin şekli. 5-İdari taksimat. 6-Maliye ve adliye ile ilgili istekler. 7-Çerkezlerin Asya (Anadolu)'ya gönderilmeleri. 8- Sırbistan ve Karadağ'a toprak verilmesi.”*⁷⁴

Türk tekliflerine Salisbury ve Ignatiev'in tepkisi sert oldu. Ignatiev, tekliflerin Rusya için müzakere konusu bile olmayacağını açıklarken; Salisbury, tekliflerin büyük devletlerin temel isteklerine karşı olduğunu belirtti.⁷⁵

Ocak ayının başlarında Mithat Paşa, gelinen noktada İngiltere'nin desteğini temin etmek ve Rusya'yı İngiltere ve Fransa'dan ayırmak amacıyla Bayındırlık İşleri Bakan Yardımcısı Odian Efendi'yi Paris ve Londra'ya göndererek, yeni bir manevra içine girdi. Odian Efendi Londra'da görüştüğü İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Derby'ye

⁷³ Bilal N. Şimşir, **Rumeli'den Türk Göçleri**, II. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s.364.

⁷⁴ Gordon Liewellyn Iseminger, **Britain's Eastern Policy and the Ottoman Christians 1856-1877**, Norman, Oklahoma 1965, s.300

⁷⁵ Bilal N. Şimşir, **a.g.e.**, s.368.

“son zamanlarda Sultan tarafından kabul edilen anayasanın, Babîâli ile devletler arasında uluslar arası bir yükümlülük konusu olarak uygulanmasını” teklif etti. Mithat Paşa’nın, İngiltere’nin desteğini alma girişiminin sonuçsuz kalması, konferansın Türkler için çok daha zor şartlar altında devam edeceğini gösterdi. Nitekim 4 ve 8 Ocaktaki 5 ve 6. oturumlarda taraflar arasında meydana gelen sert tartışmalar, bir sonuca ulaşmanın mümkün olmayacağına işaret etti.

Babîâli’nin ısrarı ve konferansın çıkmaza girmesi üzerine son bir şans olarak, yabancı devlet temsilcileri tekliflerini hafifletmeyi tartışmaya başladılar. Lord Derby’nin tekliflerin hafifletilmesi yönündeki tavrı ve Elliot’un etkisiyle tekliflerin hafifletilmesine karar verildi. “Küçültülmez azlıkta”ki reformları “özet” haline getiren yabancı temsilciler, bunu 15 Ocakta Türk temsilcilere sundular. “Özet” olarak nitelendirdikleri reform paketinde Avrupa jandarması teklifi kaldırılmakta; valilerin ataması için öngörülen devletlerin onayı, ilk beş yıl için geçerli olmaktaydı. Bununla birlikte, devletler tarafından atanan uluslar arası komisyon hüviyetini korumakta idi. Yabancı temsilciler reform tekliflerini adeta ultimatoma gibi duran bir şarta bağlamışlardı. Eğer bu teklifler reddedilirse, 18 Ocaktaki oturumda konferans sona erecek ve temsilciler ülkelerine döneceklerdi.⁷⁶

Bu durum konferansın bir sona gittiğinin işareti idi. Büyük Devletler artık geri adım atmayacaklarına göre, şimdi Babîâli ya bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü hiçe sayan teklifleri kabul edecek ya da yalnız kalacağı, muhtemelen de yenileceği bir savaşın vahim sonuçlarına katlanacaktı.

Osmanlı Devleti kabul edilebilecek esasları da belirledi. Bu esaslar şöyle özetlenebilir: “*Eşit sayıda Müslüman ve Hristiyan üyelerden meydana gelecek iki komisyonun kurulması. Komisyonlardan birinin Bosna-Hersek, diğerinin Tuna ve Edirne vilayetleri için görevlendirilmesi. Bir yıl süreyle iş görecektir bu komisyonlara şu görevlerin verilmesi: 1-Anayasa reformlarının gerçekleştirilmesine nezaret etmek. 2-Bu vilayetler için alınacak tedbirlerin uygulanmasına nezaret etmek. 3-Zarar görmüş ahaliye yardım için tedbirler almak. 4-Türkiye tarafından kurulacak jandarma teşkilatının yardımı ile halkın tam güvenliğini sağlamak.*”⁷⁷

Türk meclisinin kabul edebileceği esaslar, konferansın 20 Ocaktaki son oturumunda ele alındı. Daha doğrusu ciddi bir müzakere konusu bile edilmeyen Türk

⁷⁶ Gordon Liewellyn Iseminger, **a.g.e.**, s.302.

⁷⁷ Bilal Bilal N. Şimşir, **a.g.e.**, s.370-372.

teklifleri, konferansın göstermelik bir konusu olarak kaldı. Dolayısıyla büyük devlet temsilcileri Türk tekliflerini reddederek konferansın bittiğini ilan ettiler. Bunun üzerine Büyük Devletlerin Büyük elçileri daha önce kararlaştırıldığı gibi yerlerine birer maslahatgüzar bırakarak şehri terk ettiler.

Konferansın başarısızlıkla sonuçlanması İngiliz basınında da farklı yorumlara neden oldu. Genel olarak, Konferansın sonucunu Rusya açısından onur kırıcı olarak gören muhafazakâr basın, eski “Hasta Adam”ın ortaya koyduğu tavırdan övgüyle söz etti. Liberal ve radikal basın ise, konferansın başarısızlığını, “Türk inatçılığı”nın bir sonucu ve Avrupa Uyumuna karşı bir gövde gösterisi olarak değerlendirdi.

3.7. Kıbrıs Antlaşması (4 Haziran 1878)

1877- 1878 Osmanlı- Rus Savaşı Türk-İngiliz ilişkilerinde bir dönüm noktasıdır. Bu savaş, Osmanlı Devleti’nin zayıflığını göstermiştir.⁷⁸ İngiltere’nin Osmanlı Devleti’ne karşı son desteği bu savaş sırasında olmuştur.

Bunun sebebi ise söz konusu savaşta Osmanlı ordusunun hem Doğu hem de Batı cephelerinde kesin mağlubiyete uğratılmasıyla “*Doğu Sorunu*”⁷⁹ nun daha önce hiçbir zaman olmadığı kadar Rusların lehine gelişmesiydi. Bu savaş sonrasında Osmanlı Devleti’nin geleceği kadar İngiltere’nin Doğu Akdeniz’deki menfaatleri de tehlikeye düşmüştü.⁸⁰

1875’de “Doğu Buhranı”nın sebep olduğu 1877-1878 Osmanlı – Rus Savaşı’nda, Osmanlı Devleti mağlup olmuş, önce Ayestefonos ve sonra Berlin Kongresi kararlarıyla Türk toprakları Avrupa devletleri yararına parçalanmıştır.⁸¹

İngiltere’nin 19. yüzyılın büyük bölümünde Osmanlı yanlısı bir siyaset izlemesinin en büyük nedeni ise, Rusya faktörüydü. İngilizler Rusya’yı tehlikeli bir güç olarak görüyorlar ve Moskova’nın sıcak denizlere yayılma stratejisini endişe ile izliyorlardı. Rusya’nın bu hedefinin engellenmesinin en etkili yolu ise, Osmanlı’nın Rusya karşısında desteklenmesiydi. İngiltere için Osmanlı Kuzey Asya’daki Rus nüfuzu

⁷⁸ Ömer Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 26.

⁷⁹ “*Doğu Sorunu*”, Avrupa’nın hasta adamının (yani çökmekte olan Osmanlı Devleti’nin) varlığı sona erdiğinde, batıda Balkanlar’dan doğuda Kafkaslara kuzeyde Karadeniz’den güneyde Basra Körfezi’ne kadar uzanan geniş toprakların ne olacağı konusuydu. (Detaylı bilgi için bkz, Bayram Kodaman, *Cumhuriyet’in Tarihi-Fikri Temelleri ve Atatürk*, Alter Yayıncılık, Ankara, 2005, s. 11–35).

⁸⁰ Bayram Soy, *Almanya’nın Osmanlı Devleti Üzerinde İngiltere ile Nüfuz Mücadelesi (1890- 1914)*, Phoneix Yayınları, Ankara, Ocak 2004.

⁸¹ Abdurrahman Çaycı, *Büyük Sahra’da Türk-Fransız Rekabeti*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1995, s.61.

ile güneydeki kendi etki alanı arasında iyi bir tampon bölge ve ayırıcı duvardı. Bu düşünceyle İngiltere, yüzyılın ortalarından itibaren ortak bir strateji izlemeye başladığı Fransa'yı da yanına alarak, Osmanlı'nın yanında Rusya'ya karşı savaşa bile girdi: 1853-56 yıllarındaki Kırım Savaşı, İngiltere, Fransa ve Osmanlı ittifakının Rusya'ya karşı kazandığı bir mücadeleydi.

Ancak 1870'lere gelindiğinde İngiltere'nin stratejisi ciddi bir biçimde değişmeye başladı. İngilizler, Osmanlı'yı Rusya'ya karşı ayakta tutma politikasından kademeli bir biçimde vazgeçerek, Osmanlı'yı parçalayıp paylaşma planları kurmaya başladılar. Bunun en açık ifadesi ise, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın (93 Harbi olarak da bilinir) ardından imzalanan Berlin Anlaşması idi. Savaşta Osmanlı ordusu büyük kayıplar vermiş, Ruslar Kars, Ardahan ve Batum'u işgal etmişler, Balkanlar'da ise İstanbul yakınlarına kadar ilerlemişlerdi. Bunun ardından imzalanan Ayestefanos Anlaşması Rusya'ya çok büyük imtiyazlar tanıdı ve işgal edilen bölgelerin bir kısmını da Rusya'nın yönetimine bıraktı.

Başta İngiltere olmak üzere Avrupalı güçler bu anlaşmadan büyük rahatsızlık duyarak Rusya'yı Berlin Konferansı'na katılmaya zorladılar. Bu konferans sonucunda kabul edilen Berlin Anlaşması (1878) ise İngiltere ve Fransa'nın "Osmanlı'yı ayakta tutma" stratejisinin artık tarihe karıştığını gösteriyordu. Berlin Anlaşması ile Osmanlı, tarihinin en büyük toprak kayıplarından birini yaşadı. Kars, Ardahan ve Batum Rusya'ya bırakılırken, Balkanlar'da Osmanlı toprakları adeta "dağıtıldı" ve Sırbistan, Romanya, Bulgaristan, Karadağ gibi bağımsız devletler meydana getirildi. Bosna-Hersek ise Avusturya- Macaristan'ın işgaline bırakıldı. İngiltere ve Fransa Osmanlı'nın parçalanmasına ön ayak olmuşlardı.

Nitekim 1878'den sonra İngiltere'nin stratejisi çok açık bir biçimde Osmanlı'yı parçalamaya yönelik oldu. 1882'de bir Osmanlı toprağı olan Mısır İngiliz orduları tarafından işgal edildi. Bundan sonraki dönemde İngiltere hep Osmanlı aleyhtarı bir politika izlemeye devam etti.

Bosna- Hersek ve Bulgar isyanından sonra İngiliz kamuoyundaki Türkler aleyhindeki tutum ve Türk-Rus savaşındaki mağlubiyet İngiliz siyasetinde değişiklik meydana getirmişti. Ayrıca İngiltere, Osmanlı Devleti'nin çökmesinin kaçınılmaz olduğunu ve bunu ayakta tutmanın imkânsız olduğunu düşünerek, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü politikasını terk etmiş, bu çöküşte İngiliz menfaati lehine kısmi bir

taksime gidilmişti.⁸² Bu politikanın gereği olarak da Kıbrıs'ın bazı şartlarla kendisine verilmesini istemişti.⁸³

Bu istek kabul edilerek 4 Haziran 1878'de Kıbrıs Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Anadolu ve Avrupa'daki sınırlarını savunmayı taahhüt etti. Ancak İngiltere bu taahhüdünü yerine getirmedeği gibi Osmanlı Devleti aleyhine olan Yunan hudutlarının genişletilmesi, Bosna-Hersek Eyaletleri'nin Avusturya'ya verilmesi ve ayrıca Osmanlı topraklarındaki Yunanlılar ve Ermeniler için ıslahat yapılmasını teklif etti.⁸⁴

Böylelikle İngiltere Osmanlı toprakları üzerinde yeni bir siyaset takibine başlamış oldu.⁸⁵ Bu yeni politikayla yıkılacak bu devletin toprakları üzerinde yeni devletler kurmaya ve bazı bölgelere de kendisi yerleşmeye başladı. Bu nedenle Kıbrıs'ı ele geçirdi ve aynı sebeple Rusların istekleri engellenmiş oldu.⁸⁶

3.8. İngiltere'nin Mısır'ı İşgali

1875 ve 1878 arasında cereyan etmiş olan meseleler Sultan II. Abdülhamid'in İngiltere hakkında kanaatinin değişmesinde çok önemli bir yere sahiptir. Tanzimat padişahları Rusya haricindeki diğer bütün devletlerin Osmanlı Devleti'nin devamından ve korunmasından yana olduğuna ve bunların arasında da en çok İngiltere'ye itimat edilebileceğine inanırlardı. Hâlbuki II. Abdülhamid, son olayların etkisinde kalarak Almanya hariç, bütün devletlerin kendilerine düşman olduğuna, hatta özellikle İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni yıkmaya çalıştığına inanmaya başlamıştı.⁸⁷

1880 yılı başında İngiltere'de seçimler yapıldı. Seçimlerde Muhafazakâr Parti iktidardan düştü ve onun yerini Gladstone başkanlığındaki Liberal parti aldı. Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması politikasına zaten karşı olan Liberallerin artık önü açılmıştı.. Liberaller iktidara gelince beklendiği gibi koruma politikasından vazgeçtiler. Osmanlı Devleti ile ilgili politikalarını, Hint Yolu'nun güvenliği bakımından önemli gördükleri Osmanlı topraklarını kendi yönetimleri altına almak ve Osmanlı toprakları üzerinde, kendisine bağlı ulusal devletler kurmak ilkelerine

⁸² Abdurrahman Çaycı, **a.g.e.**, s.61-62.

⁸³ Akdes Nimet Kurat, **a.g.e** s.88.

⁸⁴ Karal, **Osmanlı Tarihi, I. Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri**, s.75-77.

⁸⁵ Abdurrahman Çaycı,, **a.g.e.**, s.62.

⁸⁶ Oral Sander, **a.g.e.**,s.159.

⁸⁷ Bayram Soy, **a.g.e.**, s. 18.

dayandırdılar.⁸⁸ İngiltere, Mısır'ı ele geçirmek için, Mısır'a büyük borçlar verdi ve Mısır'ı mali yük altına sokarak maliyesini kontrol altına aldı.⁸⁹

Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla Mısır'ın önem kazanması üzerine Ocak 1882'de İngiltere, Avrupa devletlerinin protestosuna rağmen, Mısır'ı işgal etti.⁹⁰ Bu işgal ile birlikte Türk-İngiliz ilişkileri kötü bir döneme girdi. İngiltere bu olaydan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğü prensibine dayanan Şark siyasetini tamamen terk etti ve gözlerini Hindistan yolu üzerindeki Arap Yarımadası'na çevirdi.⁹¹

II. Abdülhamit, İngilizlerin Mısır'ı boşaltmaları için uğraştı ve bunun için propagandalar yaptı. Ayrıca II. Abdülhamit İngiltere'ye karşı İslam birliğini güçlendirmeye çalışarak İngiliz harekâtını durdurmaya çalıştı.⁹²

İngiltere Şark meselesini tam olarak bitirmek için önce Türklerin Avrupa'dan atılmasını gerekli görüyordu. İngiltere bu görüşü doğrultusunda Berlin Antlaşması'nda önlemeye çalıştığı Büyük Bulgaristan'ı daha sonra kendisi desteklemeye başladı. Ayrıca Balkanlar'da daha etkili faaliyete girerek Slavcılığı Rusların, Ortadoğu'da ise Mısır ve Arabistan'daki İslamcılığı da Türklerin elinden almaya çalıştığı gibi Ermenileri de destekledi.⁹³

3.9. Londra Barışı (30 Mayıs 1913)

İngiltere, 1900'lü yılların başından itibaren ticarî ve politik çıkarları sebebiyle dış politikasını Türk Boğazlarından çok Mezopotamya üzerinde yoğunlaştırmaya başladı. Bu bölgede İngiltere'nin rakibi de Rusya değil Almanya oldu. Özellikle Almanya ile Osmanlı Devleti arasındaki Bağdat Demiryolu Antlaşması, İngiltere'nin Ortadoğu'daki çıkarlarına ters düşmekteydi.⁹⁴

İngiltere'nin Osmanlı toprakları üzerindeki temel politikası geleneksel Boğazlar sorunu ile birlikte Anadolu toprakları üzerindedir. Bu topraklarda ise İngiltere'nin karşısındaki büyük devlet de Rusya değil Almanya'dır.⁹⁵ Çünkü İngiliz devlet

⁸⁸ Haluk Ülman, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Dış Politika ve Doğu Sorunu", I. Cilt, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, 1985, s.283.

⁸⁹ Edward Mead Earle, **Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı (1903-1923)**, Çev. Kasım Yargıcı, Milliyet Yayınları, İstanbul, 2003, s.162-163.

⁹⁰ Burçak, **a.g.e.**, s.40.

⁹¹ Karal, **Osmanlı Tarihi, I. Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri**, s.101.

⁹² Mim Kemal Öke, **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1992, s.17.

⁹³ Karal, **Osmanlı Tarihi, I. Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri**, s.186.

⁹⁴ Edward Mead Earle, **a.g.e.**, s. 192-193.

⁹⁵ Ömer Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s. 29.

adamlarının izledikleri Osmanlı politikası ilişkilerin kötüye gitmesine neden olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde meydana gelen boşluğu Almanya doldurmaya başlamıştır.

1908 Bosna-Hersek bunalımının Osmanlı Devleti açısından bir başka önemli sonucu 1912-1913 Balkan Savaşları oldu. Çatışmaların temel nedeni ise Bulgaristan ile Sırbistan'ın Balkanlar'da hızlanan faaliyetleri oldu. 1878 Berlin Barışı ile umduğunu bulamayan Bulgaristan bağımsızlığını kazandıktan sonra Balkanlar'da etkin bir politika izlemeye başladı. Bosna-Hersek'in ilhakı ise Sırbistan'ı aynı yönde politika izlemeye itti.⁹⁶

1912 yılında bu iki devletin faaliyetlerinin çatışmaması için Rusya, Bulgaristan ile Sırbistan arasında arabuluculuk ve düzenleyicilik yapmaya başladı. Bunun sonucu olarak iki Sırp devletinin Osmanlılara karşı yaptıkları anlaşmaya daha sonra Yunanistan ve Karadağ da katıldı. Birinci Balkan Savaşı 1912 Ekim'inde Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne savaş açmasıyla başladı ve Osmanlı ordularının Balkan devletleri karşısında hemen hemen her cephede yenilgisiyle sonuçlandı. Taraflar arasında savaşı bitiren barış antlaşması, 1913 Mayıs'ında Londra'da imzalandı.⁹⁷

Bütün bu gelişmeler sonunda İngiltere Londra'da ev sahipliği yaparak olaylara müdahale etmede menfaatleri doğrultusunda gecikmedi. Londra Barışı'na göre Arnavutluk bağımsızlığını kazandı, Girit adası Yunanistan'a verildi ve Osmanlı Devleti'nin Trakya sınırı Midye-Enez hattı oldu.

Balkanlarda durum kötüleştikçe bölge büyük devletlerin çıkar çatışması alanı haline geldi.⁹⁸ Bu çıkar çatışmasında İngiltere Osmanlı Devleti'ne öldürücü darbeyi 1912'de çıkan Balkan Harbi'nde vurdu. Bulgaristan Başbakanı Geroff'un verdiği bilgiye göre; bu harp Rus Çarı'nın müdahalesi, İngiltere ve Fransa'nın tasvip ve teşviki ile oldu.⁹⁹

⁹⁶ Oral Sander, **Siyasi Tarih**, 9. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s. 324.

⁹⁷ Oral Sander, **a.g.e.**, s. 324.

⁹⁸ Pierre Renouvin, **Birinci Dünya Savaşı 1914-1918**, Çev. Adnan Cemgil, Altın Kitapları, İstanbul, 2004, s. 150-151.

⁹⁹ Süleyman Kocabaş, **a.g.e.**, s. 129.

3.10. İngiltere'nin Balkanlardaki Faaliyetleri

İngiltere Şark Meselesi'ni bitirmek için önce Türklerin Avrupa'dan atılmasını gerekli görüyordu. Bu görüşü İngiltere Başbakanı şöyle açıklıyordu: *“Türkler Avrupa'yı bütün silahları ve ağırlıklarıyla birlikte terk etmeden şark Meselesi halledilemez”*¹⁰⁰

İngiltere bu görüşü doğrultusunda Berlin Antlaşması'nda önlemeye çalıştığı Büyük Bulgaristan'ı daha sonra kendisi desteklemeye başladı. Ayrıca Balkanlarda daha etkili faaliyete girerek Slavcılığı Rusların, Orta Doğu'da ise Mısır ve Arabistan'daki İslamcılığı da Türklerin elinden almaya çalıştığı gibi, Ermenileri de desteklemiştir.¹⁰¹

II. Abdülhamid, İngiltere'nin Makedonya, Girit ve özellikle Ermeni Meselesi ile uğraşmasını istemiyordu. Ancak İngiltere böyle bir şeyi kabul etmeyeceğini ifade ederek Türk-İngiliz ilişkilerini daha da kötüleştiriyordu.¹⁰²

Büyük devletler savaşı Osmanlı Devleti aleyhine sonuçlandırmak gayesiyle sınırların değişmeyeceğini söylemiş; ancak Balkan Devletleri toprak kazanınca verdikleri sözleri tutmayarak sınır değişikliğini kabul etmişlerdir.¹⁰³

3.11. İngiltere'nin Orta Doğu'daki Faaliyetleri

İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun son onbeş yılında, ticari ve politik çıkarları için faaliyetlerini Mezopotamya ve Basra Körfezi'nde yoğunlaştırdı.¹⁰⁴

Osmanlı Devleti'nin güçlenerek İngiltere'nin Orta Doğu çıkarlarını tehlikeye düşüreceği endişesi ve Almanya'nın da hızla emperyalist güç olacağı korkusu İngiltere'yi uzun yıllardır mücadele ettiği Fransa ile 1904'te “Entente Cordiale” antlaşmasını imzalamaya götürdü. Bu antlaşma ile İngiltere Fransa'yı Fas'ta, Fransa'da İngiltere'yi Mısır'da serbest bırakıyordu.¹⁰⁵

Bu gelişmeler içerisinde İngiltere, 1907 yılında Rusya ile bir antlaşma imzaladı. Bu antlaşma ile İngiltere İstanbul Boğazı'nın statüsünde Rusya lehine değişikliği, Rusya'da İngiltere'nin Afganistan ve Basra Körfezi'ndeki üstünlüğünü kabul

¹⁰⁰ Joan Hasliph, **Bilinmeyen Taraflarıyla Abdülhamid**, Çev. Nusret Kuruoğlu, Toker Matbaası, İstanbul, 1964, s.101.

¹⁰¹ Enver Ziya Karal, s.186.

¹⁰² Ömer Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s.28-29.

¹⁰³ Hans Rohde, **Asya İçin Mücadele**, Çev. Binbaşı Nihat. Askeri Matbaa, İstanbul, 1932, s.59-60.

¹⁰⁴ Marian Kent, **The Great Powers The End of the Ottoman Empire**, School of Social Sciences, Deakin University, London, 1984, s.172.

¹⁰⁵ Murat Özyüksel, **Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu Ve Bağdat Demiryolları**, Arba Yayınları, İstanbul, 1988, s.207.

ediyordu.¹⁰⁶ Ancak Türk- İngiliz ilişkilerinin 1908’de II. Meşrutiyet’in ilanı ile bir süre iyileşmesi İngiltere taraftarlığını güçlendirdi.

İngiltere, Mezopotamya petrol alanları ve Hindistan’ın güvenliği için Bağdat Demiryolu’nun tehlike olmaktan çıkışı ve Basra Körfezi’ndeki durumu 15 Haziran 1914’te İngiliz- Alman Antlaşması ile kendi lehine çevirdikten sonra, İngiliz gazetecisinin söylediği “*Bir deniz daha İngiliz sularına katılmıştır*” sözüyle İngiltere çıkarlarını sağlama olarak Bağdat Demiryolu’na engeli kaldırmıştır. Ancak I. Dünya Savaşı öncesinde başlayan bu mücadele gelecekteki somut paylaşmanın temelini oluşturmuştur.¹⁰⁷

İngiltere, Basra Körfezi’nde ticaret ve ulaşım alanında kurduğu egemenliği Kuveyt üzerinde yoğunlaştırdı ve burada adeta fiili bir himaye kurdu. Ayrıca Kuveyt Emiri Mübarek El-Sabah ile anlaşarak körfez’deki egemenliklerini siyasal yönden de perçinledi.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Akdes Nimet Kurat, **a.g.e** s.134-135.

¹⁰⁷ Sina Akşın, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele’de İstanbul**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1998, s.21.

¹⁰⁸ İlber Ortaylı, **II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008, s.100.

İKİNCİ BÖLÜM

II. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİ TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ

1. Savaşın Türk-İngiliz İlişkilerine Etkisi

Osmanlı Devleti'nin parçalanması I. Dünya Savaşı'nın en önemli ve temel sorunu olmuştur. Savaşın öteki önemli nedenlerinin yanında, 1914-1918 savaşı, Avrupa'nın büyük devletlerinin Osmanlı üzerindeki çatışmalarının bir sonucudur. Balkanlar'da Avusturya- Rusya çatışması, Boğazlar üzerinde Alman-Rus üstünlük çekişmesi, İngiltere'nin Hindistan'a giden Yakınoğu yollarını korumak istemesi ve Fransa'nın Suriye üzerindeki tutkuları, diplomasiyle değil savaşla çözüme bağlanacak sorunlar çıkarmıştır. Savaşın Balkanlar'da patlak vermesi bu bakımdan tarihi bir rastlantı sayılamaz.¹⁰⁹

Osmanlı Devleti savaşın ilk aylarında “savaş-dışı” durumunu ilan etti. İmparatorluk büyük bir savaşın yükünü çekemeyecek kadar zayıftı. Osmanlıların “savaş-dışı” durumu, Boğazlardan geçebildikleri için, İtilaf devletlerinin işine gelmekteydi. Bu yüzden, Almanya'nın bu tarihten sonra Osmanlı Devleti'ne karşı tutumu, bu devletin savaşa sokma temeline dayandı ve iki Alman savaş gemisi bu yolda uygun bir araç olarak kullanıldı.¹¹⁰

Osmanlı Devleti, donanması için İngiltere'de iki savaş gemisi yaptırmaktaydı ve İngiltere'nin Avrupa'daki çatışmaları gerekçe göstererek parası ödendiği halde savaş gemilerini vermemesi, Osmanlı'nın protestosuna sebep oldu. Üstelik İngiliz Dışişleri Bakanı Grey, verdiği notada hiçbir şekilde tazminattan bahsetmedi. Böyle bir davranışın Osmanlı Devleti'ni Almanya'nın yanına iteceği apaçıktı.¹¹¹

1.1. Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girmesi ve İngiltere Faktörü

Osmanlı Devleti, Avrupa'da meydana gelebilecek bir savaşta ilk ittifak teşebbüsünü geleneksel dost saydığı İngiltere nezdinde yaptı.¹¹² Ancak, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı politikası artık bu devleti ayakta tutmak değil,

¹⁰⁹David Fromkin, **Barişa Son Veren Bariş, Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı 1914-1922**, Çev: Mehmet Harmancı, Sabah Kitapları, İstanbul, 1989, s.59; Oral Sander, **a.g.e.**, s.350.

¹¹⁰Oral Sander, **a.g.e.**, s.367.

¹¹¹Kazım Karabekir, **Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik**, 5. Baskı, Emre Yayınları, İstanbul, 1994, s.254; Oral Sander, **a.g.e.**, s.368.

¹¹²Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi(1914-1980)**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 2010, s.107.

parçalanmasından en büyük payı almak esasına dayandığı için İngiltere, Osmanlı Devleti'nin ittifak teklifine yanaşmadı.¹¹³

Osmanlı Devleti'nin ittifak teklifi İngiltere ve Fransa tarafından kabul edilmeyince, Avrupa'da askeri bakımdan güçlü ve çıkacak bir savaşta zafer kazanabilecek ve aynı zamanda 1878'den beri İngiltere'nin çekmiş olduğu desteği karşılayabilecek olan Almanya ile ittifak yapmayı düşündü.¹¹⁴ Bu sırada Osmanlı Devleti İngiltere'den parasını ödeyip de alamadığı gemi yerine kendisine sığınan iki Alman gemisine sahipti. Bu iki gemi için İtilaf Devletleri protestoda bulunsalar da çok fazla ileri gidemediler. Sonunda Osmanlı Devleti tarafsızlık beklentisine son vererek Almanya yanında savaşa katıldı.¹¹⁵

Osmanlı Devleti savaşa girmeden önce 9 Eylül 1914'de kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırdı. 29 Ekim 1914'de de Alman savaş gemilerinden Goben ve Breslav Yavuz ve Midilli adıyla boğazlardan kaçarak Osmanlıya sığınmış ve Kara Denize açılmalarından bir müddet sonra Rus limanlarını bombaladı ve bunun üzerine Rusya savaş ilan etti.¹¹⁶

Böylece 1914 Temmuzunda başlayan Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ve İngiltere karşı cephelerde yer aldı. 30 Ekim 1914'de Almanya'nın yanında İngiltere'ye karşı savaşa girişi, iki ülke arasındaki ilişkileri kopma noktasına getirdi. Türk- İngiliz ilişkileri, tarihindeki tek “*doğrudan savaş*” dönemine girdi.¹¹⁷

Osmanlı idarecileri, tarafsızlığı daha akılcı buluyorlardı. Nitekim savaşın başlangıcında tarafsızlık ilan edildi. İtilaf Devletleri Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığı halinde, Boğazlar üzerinden Rusya'ya yardım edeceklerini değerlendirdiklerinden tarafsızlığını hoş karşıladılar. Bu fırsatı değerlendirmek isteyen Osmanlı Devleti de tarafsızlığına karşılık kapitülasyonların kaldırılması, Ege adalarının Osmanlı Devleti'ne verilmesini istedi. Bu isteklere en sert ve olumsuz yanıt İngiltere'den geldi, böylece Osmanlı Devleti son savaşına girmiş oldu.¹¹⁸

Osmanlı Devleti savaşa girince, İngiltere Türkiye'yi parçalama politikasına yoğunluk vermiştir. Osmanlı Devleti'ne karşı resmen savaş ilan etmesinden önce,

¹¹³Ömer Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s.34.

¹¹⁴Oral Sander, **a.g.e.**, s.179.

¹¹⁵Renouvin, **a.g.e.**, s.211.

¹¹⁶Marian Kent, **a.g.e.**, s.185.

¹¹⁷Ömer Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s.33.

¹¹⁸Erdoğan Karakuş, **İkinci Dünya Savaşı Öncesi İngiliz Belgelerinde Türk- İngiliz İlişkileri (1938-1939)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Haziran 2006, s. 36.

Kuveyt'i İngiltere'nin himayesinde bağımsız bir devlet olarak tanımış, ardından Kıbrıs'ı ilhak ettiğini ve Mısır üzerinde himaye kurduğunu açıklamıştır.¹¹⁹

Osmanlı Devleti'nin savaşa girişinden sonra İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Petrograd'a gönderdiği notada "*Osmanlı Hükümeti'nin hareketiyle Orta Doğu sorunu tamamen çözümlenmiş olacaktır. Türk Boğazları ve İstanbul, Rusların kabul ettiği bir şekilde sonuçlanacaktır.*" diyordu.

İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalama politikasını gerçekleştirmek için, Osmanlı'nın hassas noktaları olan Çanakkale ve Güney Irak'tan cephe açarak, daha savaşın başında dört cephede savaşı başlattı.¹²⁰

İngilizler güney İran'daki petrol kuyularını ve rafinerilerini savunmak ve Musul ile Kerkük'te yeni bulunan petrol yataklarını ele geçirmek için Şattul Arabın döküldüğü Fao'ya asker çıkardılar.¹²¹ 1914 Kasımı'nda Basra'yı işgal eden İngiltere, 1915 yılında Türk ordusuna yenildi ve İngiliz general esir edildi.¹²²

Osmanlı Devleti tarafından açılan Süveyş Kanalı Cephesi'nin amacı da İngiltere'nin imparatorluk yolunu kesmektir. Harekâtın başlarında durum iyiye gitmesine rağmen daha sonraları başarılı olunamadı ve Osmanlı ordularını Kanal bölgesinden geriye atan İngiltere, savaşın sonlarına doğru Irak'ı ele geçirerek Toroslar'a dayandı.

İngiltere tarafından açılan Irak cephesinde, İngiltere açısından amaç ise bir yandan Rusya ile kara bağlantısını sağlamak öte yandan Abadan petrolerini korumaktır. 1917 yılına kadar başarılı olamayan İngiltere bu tarihten sonra Osmanlı ordusunu kuzeye doğru sürdü.¹²³

2. İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni Yıkma Planı İçinde Yaptığı Gizli

Antlaşmalar

Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmesi, İtilaf Devletlerinde bu İmparatorluğun yıkılma zamanının geldiği düşüncesini güçlendirmişti. Ancak, onun topraklarının paylaşılması anlaşmazlıklara neden olabileceğinden, önceden bu konuda aralarında bazı anlaşmalar yapmak istediler.

¹¹⁹ Mehmet Burak Durdu, **Birinci Dünya Savaşı'nda (1914- 1918) Türk- İngiliz İlişkileri**, Ankara, Babil Yayıncılık, 2004,s.121.

¹²⁰ Haluk Ülman, **Birinci Dünya Savaşına Giden Yol**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara,2002,s.227.

¹²¹Renouvin, **a.g.e.**, s.237-240.

¹²² Mim Kemal Öke, **Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926)**, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul, 1987, s.10-12.

¹²³Oral Sander, **a.g.e.**, s.374.

Gerçekte ise, daha önce belirtildiği gibi büyük devletler arasında, son olarak 1913 ve 1914 yıllarında yapılan anlaşmalarla, Osmanlı İmparatorluğu (İstanbul ve Trakya dışında) paylaşılmış, her devlete düşen veya düşecek olan pay ile "hak"lar belirlenmişti.

Ancak Birinci Dünya Savaşı bu durumu değiştirdi. İtilaf Devletleri, düşman taraf haline gelen Almanya ve Avusturya'nın belirlenen paylarını da kendi aralarında yeniden paylaşmak istediler, işte, bu da, yeni sorunlara, pazarlıklara ve gelişmelere yol açtı.

2.1. Rusya ile Yapılan Boğazlar Anlaşması (10 Nisan 1915)

Bilindiği gibi Rusya, İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nı ele geçirmek veya kontrolü altına alabilmek için uzun yıllar çalışmış ancak, başta Osmanlı Devleti ve İngiltere olmak üzere, Avrupa büyük devletlerinin karşı çıkmasıyla bir sonuca ulaşamamıştı.

Bununla birlikte, Rusya, 20. yüzyılın başlarında dünyada meydana gelen gelişmeler üzerine, Türk Boğazları'nı ele geçirmek için 23 Kasım 1913'ten itibaren hazırlıklara girişmiştir. Ancak sadece kendi gücüyle amacına ulaşamayacağını anladığından, bu konuda İngiltere ve Fransa'nın yardımını elde etmeye çalışmıştır. Bunun için de bu iki devletle pazarlığa başlamıştır. Pazarlık, Boğazlar'ın Rusya'ya verilmesine karşılık İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı topraklarında elde etmek istedikleri Irak ile Suriye'nin ve İran'da bazı "hak"ların bunlara bırakılması konuları üzerinde yapılmıştır. ¹²⁴İşte bu pazarlık sürerken de 1914'te Birinci Dünya Savaşı başlamıştır. Bu da güçler dengesinin değişmesine ve yeni gelişmelere neden olmuştur.

İngiliz ve Fransız donanmalarının Çanakkale'ye karşı yaptıkları saldırı Rusya'da endişe uyandırdı ve Rusları harekete geçirdi. ¹²⁵Bu saldırı başarılı bir biçimde geliştiği takdirde doğrudan yardım alacağı doğrudu ve bu bakımdan Boğazların açılması işine geliyordu. Ama saldırının başarısıyla İngiltere ile Fransa Boğazlar bölgesinde üstün duruma geçebilir ve savaştan sonra burasını Rusya'ya vermeyebilirdi. ¹²⁶

İşin aslına bakılırsa, İngiltere'nin Doğu Akdeniz'deki imparatorluk sömürge yolunun geleneksel tehditçisi Rusya idi ve İngiltere Rusya'nın Boğazlarda üstün konuma geçmesini istemiyordu. Ancak, 20. yüzyıl bu konuda bir değişiklik getirdi ve

¹²⁴ Cemal Tükin, **Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1947, s. 364-365.

¹²⁵ Kurat, **a.g.e.**, s.305.

¹²⁶ Oral Sander, **a.g.e.**, s.381.

bu politika değişikliğinin en önemli nedeni Yakındoğu'da Almanya'nın artan etki ve faaliyetlerine karşı bir denge arama çabasıydı.¹²⁷

4 Mart 1915'te de İngiltere ve Fransa'dan Boğazlar'ın kendisine verilmesini bir notayla istedi. Bu notada şöyle deniyordu:

*"İstanbul ve Boğazlar sorunu Rusya'nın yüzlerce yıllık dileklerine göre kesin bir biçimde çözümlenmelidir." "İstanbul şehri, Boğaziçi'nin, Marmara Denizi'nin ve Çanakkale Boğazı'nın batı kıyıları ve Midye-Enez hattına kadar Güney Trakya Rusya'ya verilmelidir. Ayrıca Boğaziçi ve Sakarya nehri arasında ve İzmit Körfezi üzerinde saptanacak bir nokta arasında kalan topraklar, Marmara Denizi 'nde ki adalar, İmroz (Gökçeada) ve Tenedos (Bozcaada) adaları da İmparatorluğun sınırları içine sokulmalıdır"*¹²⁸

Rusya, İngiltere ve Fransa arasında 4 Mart-10 Nisan 1915 tarihleri arasında yaptıkları bu karşılıklı notalarla bir antlaşmaya vardılar. Bu notalarla İstanbul ve Boğazlar (Midye-Enez hattına kadar) ve Asya kısmında da Sakarya Nehri'ne kadar Rusya'ya vaad ediliyordu ve taraftar da bu istekleri kabul ediyordu.¹²⁹

Bu suretle Rusya, Türk Boğazları üzerindeki emellerini, uzun yıllar uğraştıktan sonra ilk defa İngiltere ve Fransa'ya kabul ettirmiş, üstelik bu konuda onların desteğini de sağlamış oldu.

Diğer taraftan, bu gizli anlaşmanın uygulama alanına sokulabilmesi durumunda, Rusya'nın Karadeniz'i bir Rus iç denizi haline getirmesi, bunun giriş çıkışının kontrolünü eline alması ve doğrudan Ege Denizi'ne çıkması; ayrıca, İstanbul'a yerleşmekle de amaçları içinde bulunan Bizans'ın mirasçılığını fiilen gerçekleştirmesi ihtimali belirdi.

Özetle, bu anlaşma ile İngiltere ve Fransa, Osmanlı İmparatorluğu ile birlikte; Karadeniz, Boğazlar, Marmara Denizi, Ege Denizi ve dolayısıyla Akdeniz'in siyasi durumu ve geleceğinde Rusya lehine büyük değişiklikleri kabul ettiler. Ancak bunların ve anlaşmanın geleceği de, Birinci Dünya Savaşı'nın gelişmelerine bağlıydı.

¹²⁷Oral Sander, **a.g.e.**, s.381.

¹²⁸Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya, XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşı'na Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)**, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1970, s. 305.

¹²⁹Kurat, **Türkiye ve Rusya, XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşı'na Kadar Türk- Rus İlişkileri (1798-1919)**, s.310 -311.

2.2. Londra Antlaşması (26 Nisan 1915) ve İtalya'dan Alınan Yerler

Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında tarafsızlığını ilan eden İtalya, bazı koşullar karşılığında İtilaf Devletleri yanında savaşa katılmıştır. Bunda, İtalya ile İngiltere, Fransa ve Rusya arasında yapılan 26 Nisan 1915 tarihli Londra Anlaşması ve bu anlaşmada İtalya'ya Osmanlı İmparatorluğu'ndan da pay verilmesi önemli rol oynamıştır. Nitekim bu anlaşmaya göre:

“1)İngiltere, Fransa ve Rusya; Osmanlı Asyası'nın bütünü veya bir kısmının paylaşılması halinde, İtalya'nın Antalya iline yakın olan Akdeniz bölgesinde âdil bir pay almasını genel olarak kabul ediyorlardı. Bu bölge, sırası gelince Fransa ve İngiltere'nin, çıkarları göz önünde bulundurularak çizilecekti.

Osmanlı topraklarının bütünlüğü korunursa ve Büyük Devletlerin çıkar bölgelerinde değişiklikler yapılırsa, İtalya'nın çıkarları da dikkate alınacaktı. Eğer bu savaş boyunca Fransa, İngiltere ve Rusya, Osmanlı Asyası'nda yerler işgal ederlerse, Antalya iline yakın olan yerler İtalya'ya ayrılacaktı ve İtalya isterse burasını işgal edebilecekti.

2) İtalya, Uşi Andlaşması gereğince geçici olarak elinde bulundurduğu Oniki Ada üzerinde tam egemenliğe sahip olacaktı. Ayrıca Trablusgarp'ta Osmanlı İmparatorluğu'na ait kalan hak ve ayrıcalıklar İtalya 'ya geçecekti.

3) Arabistan ile Müslüman Kutsal Yerlerini bağımsız Müslüman yönetim altında bırakacaklarına dair Fransa, İngiltere ve Rusya'nın yaptıkları açıklamayı; İtalya da kabul edecekti.¹³⁰”

İngiltere müttefikleriyle birlikte İtalya'yı da savaşa sokmak için Londra'da bir antlaşma daha yaptı.¹³¹ Bu antlaşmaya göre İtalya'nın savaşa katılması halinde Küçük Asya da toprak verilmesi kararlaştırıldı. Bu karar 26 Nisan 1915 tarihli Londra Antlaşması ile kabul edildi.¹³²

2.3. Sykes-Picot Antlaşması (16 Mayıs 1916)

İngiliz ve Fransızların Çanakkale'ye saldırmaları üzerine meydana gelen gelişmeler sonucunda, Rusya'nın kâğıt üzerinde de olsa, Boğazlar ve çevresini alması, ayrıca Doğu Anadolu'dan isteklerde bulunması, İtalya'ya yine Anadolu'dan pay

¹³⁰Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, 3. Cilt, 2. Kısım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s.270-272.

¹³¹Oral Sander, **a.g.e.**, s.382.

¹³²Oral Sander, **a.g.e.**, s.380.

ayrılması; İngiltere ve Fransa'yı da harekete geçirerek, Osmanlı İmparatorluğu'nun geri kalan topraklarını aralarında bölüşmek üzere birtakım anlaşmalar yapmaya sevk etti.. Bu sıralarda Fransa, Rusya'nın Boğazlar'a yerleşmesine karşılık, kendisi de Suriye ve Çukurova'ya yerleşmek istiyordu. İngiltere de, bu konuda Fransa'nın önce Rusya ile anlaşmasını öneriyordu.

İngiltere'ye gelince; bu devlet de, 1915 yılına gelindiğinde Araplarla yakın ilişkiler içerisine girmişti. Kendi koruyuculuğunda Arapların bağımsızlığını benimsemişti ve Mekke Şerifi Hüseyin ile bu amaçla işbirliği yapıyordu¹³³ Bunu Fransa'nın da desteklemesini istiyordu. Fransa ise Suriye ve Çukurova'ya yerleşmekte ısrar ediyordu.

Bu gelişmeler üzerine, Osmanlı Asyası'nın paylaşılması amacıyla İngiltere ve Fransa arasında 21 Ekim 1915'te Londra'da görüşmelere başlandı.

Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu toprakları İngiliz hükümeti adına Mark Sykes ile Fransız hükümeti adına Georges Picot tarafından imzalanan 16 Mayıs 1916 tarihli gizli anlaşma ile paylaşıldı.¹³⁴ Buna göre; Fransa, Suriye'nin Akka'dan itibaren kuzeye doğru bütün kıyı bölgesi, Adana ve Mersin bölgelerini, İngiltere ise, Bağdat- Basra arasındaki Dicle- Fırat bölgesini alacaktı. Geri kalan bölgeler Arap devletleri federasyonu olacaktı. Akka Kerkük çizgisinin kuzey kısmı Fransız nüfuz alanı, güney kısmı da İngiliz nüfuz alanı olacaktı.¹³⁵ Filistin topraklarında ise uluslar arası bir rejim ve sınırları belli olmayan bir de Arap devleti kurulacaktı.¹³⁶

Bu antlaşma İngiltere'nin daha önce Araplarla yaptığı Ortadoğu düzenlemelerine aykırı düşmekte, İngiltere'nin ikiyüzlü dış politikasını göstermekte ve bölgede bugüne kadar sürecektir anlaşmazlık tohumlarını atmaktaydı.¹³⁷

Böylece İngiltere ve Fransa, savaş öncesinde Almanya'nın etki alanı olarak kabul edilmiş olan bölgeyi aralarında paylaşmışlardı.

2.4. Petrograd Protokolü (1916)

Yukarıda, İngiliz-Fransız anlaşmasının hazırlandığı sırada bu taslak anlaşmanın Rusya'ya bildirilmesi üzerine, bu devletin bazı isteklerde bulunduğu belirtilmişti.

¹³³ Ahmet Şükrü Esmer, **Siyasi Tarih(1919-1939)**,Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1953,s.496 497.

¹³⁴Oral Sander, **a.g.e.**s.382.

¹³⁵ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.126

¹³⁶Oral Sander, **a.g.e.**s.382.

¹³⁷Oral Sander, **a.g.e.**s.382.

Nitekim İngiltere ve Fransa'nın bu önerilerinin Rusya tarafından kabul edilmesi üzerine, üç devlet arasında Mart 1916'da Petrograd Protokolü yapıldı. Buna göre Rusya'ya, Sykes-Picot Anlaşması'nı kabul etmesine karşılık, Boğazlar bölgesine ek olarak Trabzon'a kadar Doğu Karadeniz kıyıları ile Erzurum, Van ve Bitlis bırakılacaktı.

2.5. St. Jean de Maurienne Antlaşması (1917)

İngiltere, Fransa ve Rusya arasında yapılan bu gizli anlaşmalar, İtalya tarafından öğrenilince Roma'da tepki yarattı. Bunun üzerine İtalyan Hükümeti, 19 ve 20 Kasım 1916'da üç müttefikine bir nota vererek, kendisinin bunların dışında bırakıldığı için üzüntüsünü bildirdi ve bazı isteklerde bulundu. Bununla; Antalya ile birlikte Aydın, Konya ve Bursa ilinin güneyinin de kendisine bırakılmasını; Rusya'ya verilen Boğazlar bölgesinde İngiltere ve Fransa'ya tanınacak bütün hakların kendisine de verilmesini; Araplarla yapılacak ve Kızıldeniz ile ilgili olacak bütün görüşme ve anlaşmalara davet edilmesini bildirdi.¹³⁸

Bunun üzerine, yapılan diplomatik girişim ve gelişmelerin sonucunda, İtalya'nın sağlayacağı haklar ve elde edeceği yerler hakkında, İtalya ile İngiltere ve Fransa arasında, 19 Nisan 1917'de, Saint-Jean de Maurienne (Fransa'da Savoie'de) bir anlaşma yapıldı.

Bu gizli antlaşma İngiltere, Fransa ve İtalya arasında 1917 Nisanı'nda imzalandı. Antlaşmaya göre, İtalya'ya Anadolu'da Antalya'ya ek olarak İzmir-Kayseri-Mersin üçgeni arasında bulunan güneybatı Anadolu bölgesi de bırakılıyordu.¹³⁹ Buna karşılık İtalya, 1916 yılında İngiltere, Fransa ve Rusya arasındaki antlaşmaları kabul ediyordu.¹⁴⁰

Ancak bu anlaşma, görüşmelere katılmamış bulunan Rusya'nın onayını aldıktan sonra kesinleşecekti. Fakat bu sıralarda Rusya'daki iç gelişmeler, bu onayın gerçekleşmemesine neden oldu. Bu da, İngiltere ve Fransa tarafından anlaşmanın yürürlüğe konmamasının bahanesi oldu ve İtalya ile bu iki devlet arasında anlaşmazlıklara yol açtı.

¹³⁸Yusuf Hikmet Bayur, **a.g.e.**,s.14-38.

¹³⁹Laurence Evans, **Türkiye'nin Paylaşılması, 1914-1924**, Çev. Tefik Alanay, Milliyet Yayınları, İstanbul,1972, s. 178-179; Oral Sander,,**a.g.e.**,s.383.

¹⁴⁰Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.135.

2.6. Balfour Deklarasyonu (1917)

Yahudilerin Filistin’de bir anavatana sahip olma faaliyetleri, yani Siyonizm hareketi, 1880’lerde Rusya’da ortaya çıkan Yahudi aleyhtarlığı (anti-semitizm) karşısında RusyaYahudilerinin Filistin’e göç etmek zorunda kalmaları ile başlamış ve Budapeşteli Yahudi gazeteci Dr. Theodor Herzl’in 1896 da yayınladığı “Yahudi Devleti” (Judenstaat) adlı eseriyle hızlanmıştır.

Herzl 1897 de Dünya Siyonist Teşkilatı’nı kurmuş ve Avrupa ve Amerika’daki nüfuzlu ve zengin Yahudiler, büyük devletler nezdinde teşebbüslerde bulunarak Filistin’de bir Yahudi devleti kurmak için çalışmışlardır. Siyonistler savaş sırasında Başkan Wilson’a da etki yapmışlar ve Wilson’un da Siyonizm davasına kazanılması, İngiltere’yi de bu davaya karşı sempatik ve destekleyici bir durum almaya götürmüştür. Bunun sonucu, Balfour Deklarasyonu adını alan belge, Yahudilerin anavatan davasında bir dönüm noktası olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Chaim Weizman’ın önderliğindeki Siyonist hareket İngiltere ve ABD hükümetleriyle sürekli ilişki içinde oldu. Yapılan görüşmeler sonucunda, 2 Kasım 1917’de İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Balfour, Yahudi Lord Rothschild’e gönderdiği mektupta “ *hükümetinin Yahudi Siyonist isteklerini sempatiyle karşılaması fikrini onayladığını, Filistin’deki Yahudi olmayan toplumların medeni ve dinsel haklarına ve başka herhangi bir ülkedeki Yahudilerin yararlandıkları haklara ve siyasal statüye zarar verecek hiçbir şey yapılmaması koşuluyla, Yahudi halkı için Filistin’de ulusal bir yurt kurulması için her türlü kolaylığın sağlanacağını*” bildirdi.¹⁴¹ Ayrıca bu deklarasyonu İtalya ve Fransa da desteklediğini açıkladı.¹⁴²

İngiliz Dışişleri Bakanı’nı böyle bir mektup yazmaya iten en önemli neden, toprakları üzerinde çok sayıda ve etkili olan Yahudi’nin yaşamakta bulunduğu ABD’nin sempatisini ve Almanya’ya karşı yürütülen savaşa katkısını sağlamaktı.¹⁴³

Böylece, Şerif Hüseyin’in Arap Krallığı’nın bir parçası olarak gördüğü Filistin’de, Yahudilere ulusal bir yurt kurmaları vaadinde bulunularak, bugüne dek sürecek bir sorunun temelleri atıldı.¹⁴⁴

¹⁴¹ Melek Fırat, **Balfour Deklarasyonu Kutusu**, Baskın Oran(ed.), Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, I.Cilt, 6. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları,2002,s.203.

¹⁴² Oral Sander, **a.g.e.**,s.383.

¹⁴³ Oral Sander, **a.g.e.**,s.383.

¹⁴⁴ Fırat, **a.g.e.**, s.203.

Bu deklarasyon, 1918 yılı içinde, sırasıyla, Fransa, İtalya ve Birleşik Amerika tarafından da kabul ve desteklenmiştir. Paris barış konferansında Emir Faysal, Halep'den Mekke'ye kadar uzanacak Arap İmparatorluğu içinde Balfour Deklarasyonuna uygun olarak, Yahudilere mahalli muhtariyet verileceğini bildirdiyse de, Faysal'ın bağımsız Arap devleti bile gerçekleşmedi.

3. Savaşın Sona Ermesi ve İngiltere'nin Tutumu

1918 yılının sonbaharında dört yıldır devam eden Birinci Dünya Savaşı sona ererken çok uluslu bir devlet olan Osmanlı, siyasî ömrünü tamamlamıştır. Savaşın ardından imzalanan barış antlaşmalarında diplomasi tarihinde pek görülmeyen bir yöntem uygulanmıştır. Bu yöntem ile galip devletler, önce kendi aralarında barış antlaşmasının esaslarını kararlaştırmışlardır. Mağlup devletler temsilcilerine ise hazırlanmış olan antlaşmayı sadece imzalamak kalmıştır.¹⁴⁵

3.1. Mondros Mütarekesi'nde İngiltere'nin Durumu (30 Ekim 1918)

Filistin Cephesinde bulunan Osmanlı ordularının 1918 yılı Eylül ayı sonlarına doğru İngilizler karşısında tutunamayarak geri çekilmeleri¹⁴⁶ dönemin sadrazamı Ahmet İzzet Paşa'nın ifadelerine göre, mütarekenin imzalanmasını kaçınılmaz bir hale getirmişti.¹⁴⁷ Büyük güçlülere ve ikmal yetersizliğine rağmen inatla cephelede direnen Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütareke namesini mecburen imzalamak durumunda kalmıştı.¹⁴⁸

Savaşın Osmanlı İmparatorluğu için bittiğini ilan eden belge Mondros Silah Bırakışması Sözleşmesi oldu. 30 Ekim 1918'de imzalanan ve barış antlaşması görüşmeleriyle ilgili hiçbir koşul ileri sürülmediği için Osmanlı İmparatorluğu'nun kayıtsız şartsız teslimi anlamına gelen bu belgenin müzakeresi konusunda İngiltere, Ege'deki İngiliz komutan Amiral Calthorpe'a, Fransız meslektaşısı Amiral Amet'yi devre dışı bırakarak görüşmeleri tek başına sürdürmesi emrini verdi.

¹⁴⁵ Yakup Yavuzer, **Türkiye-İngiltere İlişkileri ve Muhtemel Gelişmeler**, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, Mayıs 1993, s. 29.

¹⁴⁶ Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklâl Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, I. Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1967, s. 157.

¹⁴⁷ Metin Ayışığı, **Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askerî ve Siyasi Hayatı)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997, s. 161; Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, Cilt II, Yay.Hz. Süheyl İzzet Furgaç-Yüksel Kanar, Nehir Yayınları, İstanbul, 1993, s. 27-28.

¹⁴⁸ Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni-Siyasi Hatıralarım**, Yay.Hz. Emre Yay., İstanbul 1993, s. 68-157.

Bu nedenle Mondros görüşmeleri, tamamen İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu arasında geçmiş ve İngilizler nihai belgede, önceden saptanmış olan maddelerde değişiklikler yapmıştı.¹⁴⁹

Mondros Mütarekesi'nin özellikle iki maddesi dikkat çekici nitelikte olmuştur.

Md.24: *“Altı Ermeni ilinde karışıklık çıkarsa, Müttefikler bu illerin herhangi bir bölümünü işgal etme haklarını ellerinde tutarlar.”*

Md.7: *“Müttefiklerin, kendi güvenliklerini tehdit edecek herhangi bir durum ortaya çıkarsa, herhangi bir stratejik noktayı işgal etme hakkını bulur.”*¹⁵⁰

Böylece Mondros, bir silah bırakılması sözleşmesinden çok öte bir anlam kazanıyor, Müttefiklerin herhangi bir biçimde kolayca tahrik edecekleri bir olayın ardından istedikleri yeri işgal hakkını doğuran bir belgeye dönüşüyordu. Özellikle md.7, bütün diğer hükümleri anlamsız kılıyor ve dolaylı yoldan tam anlamıyla bir “kayıtsız şartsız teslim” ve yurdu işgal etmeyi ortaya koyuyordu.¹⁵¹

Nitekim İngilizler de diğer İtilaf Devletleri gibi, md.7'yi kullanarak Sevr Antlaşması'nı beklemeden Musul'u 15 Kasım 1918'de işgal ettiler. Ayrıca İstanbul'da İngiliz donanmaları üslendi ve Yunanistan'ın da İzmir'i işgal etmesini sağladılar. Bunun yanı sıra silah toplamak ve ulaşım sistemini denetlemek için İngiltere İzmit, Eskişehir ve Samsun'a birliklerini yerleştirdi.¹⁵²

3.2. Sevres Antlaşması'nda İngiltere'nin Durumu 10 Ağustos 1920)

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra galip devletlerle İstanbul'daki Osmanlı hükümeti arasında 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanan bir barış antlaşması olan Sevres, galiplerle öteki Avrupa devletleri arasındaki anlaşmalardan çok daha ağırdır. Sevres, yalnız eski, köhne ve yenilmiş bir imparatorluğu parçalayan antlaşma değildir. Sevres, Türklere “yaşama hakkını” tanımayan bir antlaşmadır.¹⁵³

Lord George durumu 29 Nisan 1920'de Avam Kamarası'nda şöyle açıklamıştır: *“Boğazları koruma görevimizin yanı sıra, Filistin'i ve Musul dâhil Mezopotamya'yı*

¹⁴⁹Baskın Oran, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, I.Cilt, 6. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları,2002,s.110

¹⁵⁰Mediha Akarslan, "Lozan Barış Antlaşması ve Ekonomik Bağımsızlığımız", **Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 14, No 1-2, Mart-Kasım 1993, s. 153-154; Oran, s.111.

¹⁵¹Yücel Aktar, "Lozan Barış Antlaşması ve Bağımsızlığımızdaki Yeri", **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Cilt 96, No 261, Mart 1977, s. 72-78; Oran, s.111-112.

¹⁵²Baskın Oran **a.g.e.**, s.112.

¹⁵³Akarslan, **a.g.e.**, s.164; Sander.,s.409.

yönetmek zorundayız. Fransızlar Kilis'i, İtalyanlar da Antalya ve çevresini korumayı üzerlerine almalıdırlar." San Remo'da hazırlanan tasarı, Sultan'ın İstanbul'da kalmasını, itilaf devletlerinin Türkiye'nin Avrupa'daki toprakları ile Boğazlar yöresini işgal etme hakkı, denize kıyısı olan bir Ermenistan kurulması, Türkiye'nin Suriye, Filistin, Arabistan ve Ege adalarından vazgeçmesi şeklinde konulardan oluşmaktadır.¹⁵⁴

İngiliz etki bölgesine bakıldığında bu konuda haritalar yanıltıcı bilgi vermektedir. Çünkü belirtilen İngiliz ekonomik nüfuz bölgesi (tasarlanan Ermenistan'ı da içine alacak şekilde) Karadeniz'e ulaşacak biçimde çizilmektedir. Oysa Anadolu'da ve özellikle de Karadeniz'e kadar ulaşan bölgede bir İngiliz ekonomik nüfuz alanı yoktur. Zaten burada bir Ermenistan kurulmaktadır. Bu Ermenistan doğal olarak İngiliz etkisinde olacaktır.¹⁵⁵

Ekonomik nüfuz bölgeleri ise Sevr kasabasında imzalanan bir Üçlü Pakt sonucu meydana gelmiş ve bu paktı isteyen de İngiltere olmuştur. İngiltere'nin bu yola başvurmak istemesinin nedeni ise Sykes-Picot ve St. Jean de Maurienne antlaşmalarıyla Fransa'ya söz verdikleri Musul'u kendilerine, İtalya'ya söz verdikleri İzmir'i de Yunanistan'a mal etmiş ve bu yüzden Fransa ile İtalya'nın İngiltere ile olan ilişkilerini etkilemiştir.¹⁵⁶

Boğazlar Bölgesi ise fiilen bir İngiliz, Fransız, İtalyan işgal bölgesi haline gelmişti.¹⁵⁷

İngiltere için esas olan; Kürdistan ile ilgili maddeler noktasında güneydeki (Musul) Kürtlerin petrol bölgeleri ve bölgenin kendi nüfuz alanına girmesini istemesi olmuştur.¹⁵⁸

İngiltere hazırlamış olduğu Sevr Antlaşması'nın hükümlerini İtilaf devletlerine kabul ettirmiş olsa da antlaşmaya imza atan Fransa aslında bu anlaşmadan pek de memnun kalmamıştır. Anlaşma koşulları 1920 Mayıs'ında açıklanınca, Fransız

¹⁵⁴ Harry N. Howard, "Paris- San Remo- Sevr'de Türkiye'yi Yok Etme Planları" ,Çev. Müge Yılmaz, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı 79, Ağustos 2003, s. 43.

¹⁵⁵ Yılmaz Altuğ, "Lozan'da Sınırlar Sorunu", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, No 34, Temmuz 1970, s. 36-47; Baskın Oran, **a.g.e.**, s.127-128.

¹⁵⁶ Aktar, **a.g.e.**, s79-85; Oran, s.128.

¹⁵⁷ Muhittin Gül , "İsmet İnönü'nün İlk Diplomatik Yılları; Mudanya ve Lozan", **Kurtuluş Savaşına Yön Verenler**, Ankara, Gazi Üniversitesi, 1994, s. 13-28. Baskın Oran s.129.

¹⁵⁸ Muzaffer Erendil , "Harp-Siyaset İlişkileri ve Lozan Antlaşması", **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Cilt 105, No 304, Temmuz 1986, s. 48-53; Baskın Oran,a.g.e.,s.131.

gazetelerinin çoğunluğu İngiltere'ye saldırıyor ve İngilizleri, Boğazları ele geçirmeye ve tüm Ortadoğu'da kendi hegemonyasını kurmaya çalışmakla suçluyordu.¹⁵⁹

Aslında İngiltere'nin kendi içinde de bu anlaşmanın şartlarının değiştirilmesine dair tutarsızlıklar mevcuttu. Örneğin, İngiliz Genel Kurmay Başkanlığı, Sevr Antlaşması'nın değiştirilmesini ve İstanbul'la Ankara'nın birleştirilmesinden doğacak yeni hükümetin başına Mustafa Kemal'in getirilmesini öneriyordu.

Genelkurmay Başkanlığı'na göre, Sevr Antlaşması'nın ülkelere ilişkin koşullarında büyük ölçüde değişiklik yapılması, Kemalistleri Sovyet Hükümeti ile olan ilişkilerini kesmeye teşvik edecek; Türkiye'yi İtilaf Devletleri ile Rusya arasında tampon bir ülke biçimine getirmek fırsatına yol açacak ve böylece, İngiltere, İslam ülkelerindeki huzursuzluğun nedenlerinin en önemlilerini ortadan kaldırmış olacaktı. İngiliz Savunma Bakanı ve devlet adamlarından Bonar Law, Chamberlain, Montagu ve Milner bu görüşe katılıyordu.¹⁶⁰

Anlaşmanın imzalanmasıyla İngiltere Osmanlı Devleti'nin parçalanmasındaki bütün emellerine kavuşmuş oldu. İngiltere yalnız Mezopotamya'yı, Filistin'i almakla kalmamış aynı zamanda Kıbrıs ve Mısır'daki durumunun resmen tanınmasını elde etmiştir.

Ayrıca Boğazları da savaş ve barışta bütün ticaret ve savaş gemilerine açıyordu. Böylece Boğazların durumu İngiliz donanmasının insafına kalıyordu. İngiltere'nin burada bulunması yalnız Türkiye'yi sindirmekle kalmıyor, Karadeniz'de Rusya için de tehlike meydana getiriyordu.¹⁶¹

10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması Türk- Fransız ilişkilerine de yeni bir boyut getirmiştir. İtilaf devletleri bu anlaşmanın bir an önce yürürlüğe girmesini istemektedir. Mustafa Kemal doğuda Kürt ve Ermeni devletleri kurdurarak, batıda ise Yunanlıları etkin kılarak egemenliğini kurmayı planlayan İngiltere ile daha önce de belirtildiği gibi pastada en büyük payı kaybetmenin kızgınlığı içindeki Fransa'yı birbirine düşürmeyi planlıyordu.

Fransızlar Sevr'in değiştirilmesi konusunda daha olumlu tavır takınırken, İngilizler direnmekte devam ediyorlardı. Ankara Hükümeti'nin Sevr'i iptal etme konusundaki kararlılığı askerî platformdaki başarılarıyla da (I. İnönü Savaşı 9- 10 Ocak

¹⁵⁹ Salâhi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, Cilt II. , Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2003, s. 94.

¹⁶⁰ Salâhi R. Sonyel, **a.g.e.**, s.106.

¹⁶¹ Harry N. Howard,, **a.g.e.**, s.47.

1921) desteklenince İtilaf Devletleri, ister istemez Londra’da Konferans masasına oturmak zorunda kalıyorlardı (21 Şubat- 12 Mart 1921). Mustafa Kemal’in Fransa ve İtalya ile sürdürdüğü ilişkilerin yanı sıra idarî ve malî konulardaki başarılarıyla artan prestiji İtilaf Devletleri’nin bu kararı almalarında etken oluyordu.¹⁶²

Kısaca, Sevres Antlaşması ile Osmanlı Devleti İtilaf Devletlerinin sömürüsü haline getiriliyordu.¹⁶³ Dolayısıyla Sevres Antlaşması, bu ve diğer aşırılıkları nedeniyle ki, Kurtuluş Savaşı’nın o güç koşullarda ortaya çıkmasını mümkün kıldı ve dolayısıyla kendisinin ortadan kaldırılması sonucunu doğurdu.¹⁶⁴

4. Yenidünya Düzeni Arayışları

Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra milletlerarası alanda yeni bir düzen kurmak ve Avrupa’nın geleceğini kararlaştırmak üzere, Paris’te 18 Ocak 1919’dan itibaren Amerika Birleşik Devletleri başkanı ile İngiliz, Fransız ve İtalyan başkanları arasında toplantılar yapılmaya başlanmıştı. Bu toplantılarda ele alınan konulardan biri Birinci Dünya Savaşı sırasında düşman devletlerden ayrılacak olan ülkelerin statüsünün tespiti idi.¹⁶⁵

Konferans’ta galip devletler birbirine karşı üstünlük sağlamak için her yöntemi uyguluyorlardı. Bu gayretlerde de ağırlığını en fazla hissettiren ülke İngiltere idi. İngilizler, işgalleri altında bulunan Güney Doğu Anadolu Bölgesi’ni Fransızlara terk ederken, bundan çeşitli şekillerde faydalanacaklarını düşünüyorlardı. Bir kere devamlı olarak kaynayan bir bölgenin sorumluluğunu Fransızlara devretmek suretiyle, onları Türklerle karşı karşıya getiriyorlardı. Bundan başka, bölgeden çekecekleri kuvvetleri tasarruf etmiş oluyor, Fransızları bu bölgede meşgul ederek, onların dikkatlerini Arap konusundan sapırtıyordu.¹⁶⁶

Aynı zamanda Konferans’ta İzmir’e asker çıkarma konusunda İtalya ve Yunanistan rekabet halinde idi. İngiltere’nin Yunanistan’ı desteklemesi, İtalya’nın durumunu zayıflatıyordu. İtalya’nın görüş ayrılıkları nedeniyle toplantıyı terk

¹⁶² Bige Yavuz, “1921 Tarihli Türk- Fransız Antlaşması’nın Hazırlık Aşaması”, Berna Türkdoğan(ed),

Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, s. 208.

¹⁶³ Oral Sander, **a.g.e.** s.400

¹⁶⁴ Baskın Oran **a.g.e.**, s.138.

¹⁶⁵ Mehmet Gönübol ve Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası (1919- 1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997, s. 3.

¹⁶⁶ Yakup Yavuzer, **Türkiye- İngiltere İlişkileri ve Muhtemel Gelişmeler**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1993, s.30.

etmesinden faydalanan Yunanistan, İzmir'e asker çıkarmayı İtilaf devletlerine kabul ettirdi. Böylece Yunanistan 1919'da İzmir'e çıktı.¹⁶⁷

İngiltere Doğu politikasında özellikle Doğu Akdeniz'de doğrudan olmayan bir kontrol mekanizması kurmuştu. Bu politikasını daha önce Osmanlı Devleti ile yapıyordu. Osmanlı Devleti ile XIX. yüzyıl boyunca ilişkilerini kendi isteğince düzenleyen İngiltere bu rolü şimdi Yunanistan'a veriyordu.¹⁶⁸

¹⁶⁷ Ömer Kürkçüoğlu, **Türk- İngiliz İlişkileri (1919- 1926)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Yayınları, No. 412, Ankara, 1978, s. 72-73.

¹⁶⁸ Kenan Kırkpınar, **Ulusal Kurtuluş Savaşı Dönemi İngiltere ve Türkiye(1912-1922)**, Phoenix, Ankara, 2004, s.192.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

III. 1919–1923 YILLARI ARASI TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ

1. Milli Mücadele Döneminde Türk Dış Politikası

Türkiye'nin Dış Politikasının ana unsurları Milli Mücadele Döneminde oluşmaya başlamıştır.¹⁶⁹ 23 Nisan 1920'de kurulan yeni Türk Devleti dış politikasında üç amacı gerçekleştirmeye yönelmiştir. Osmanlı Devleti'nin uluslararası varlığının silinmesi ve onun yerine tek Türk varlığı olarak yeni devletin geçmesi, Misak'ı Milli hedeflerine uygun olarak ülkenin işgalden temizlenmesi için mümkün olduğu oranda dış destek sağlanması, zaferden sonra barışın imzalanarak Türkiye'nin uluslar arası alanda varlığını sürdürmesi. Bu amaca yönelik olarak yeni Türk Devleti askeri ve siyasi olarak Sovyetler Birliği ile “İşbirliği ve Denge Politikası” uygulamıştır.

Ermenilerle yapılan 3 Aralık 1920 Gümrü Barışı, I. İnönü Savaşı sonrasında T.B.M.M.'nin Londra Konferansına çağırılması, 16 Mart 1921'de Sovyetler Birliği ile Moskova Antlaşması yapılması ve bu anlaşmada Osmanlı Devletini, S.S.C.B.'nin tanımaması, T.B.M.M.'ne mücadelesinde desteklediğini belirtmesi ilk dış politik başarılarıdır.

13 Ekim 1921 Kars Antlaşması ile çok uluslu ilişkilerin başarılı gelişmesini sağlanmış, ilk kez Sakarya Zaferinden sonra İtilaf Devleti olan Fransa'nın, T.B.M.M.'nin başarısını görerek 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşmasını imzalaması Türk Dış politikasının Milli Mücadeledeki hedeflerine adım adım ulaşmaya başladığını göstermiştir. Milli Mücadele Dönemi sonunda iki önemli antlaşma imzalanarak hem

¹⁶⁹ Bkz. Milli Mücadele Dönemi Dış Politikası İçin; Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk(Söylev)**, İstanbul 1980; ; Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914 – 1980**, Alkım Yayınevi, Ankara, 2004, s. 307 – 353; Ahmet Şükrü Esmer, **Siyasi Tarih(1919 – 1938)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1953; Suat Bilge, **Milletlerarası Politika**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1960;; Yusuf Hikmet Bayur, **Türk Devletinin Dış Siyaseti**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul, 1952; Cemil Bilsel, **Lozan**, 2 Cilt, Ahmet Ünsal Matbaası, İstanbul 1933; Eyüp Kaptan, **Lozan Konferansında Azınlık Sorunu**, Harp Akademisi Yayınları, İstanbul, 2002, Seha Meray, **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar- Belgeler**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1969; İsmet Giritli, **Türk Dış Politikasında 50. Yıl, 1919 -1969**, İstanbul 1969; Tevfik Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu'da (1919 – 1921)**, Ankara 1959; Mehmet Gönübol, Cem Sar, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, I. Cilt , Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982; Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar(30 Ekim 1919 – 11 Ekim 1922)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989; Ali Fuat Türkogeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara 1948. Abdulahat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, 2 Kısım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul 1964 – 1966

Osmanlı Devleti tasfiye edilmiş, hem de yeni Türk Devleti *Misak-ı Milli* sınırları içinde kurularak bütün dünya tarafından tanınmıştır.

Büyük zaferin sonrası imzalanan Mudanya Ateşkes Antlaşması, yeni Türk Devletinin statüsünü belirlemek için Lozan Barış Antlaşması dış politik hedeflere başarıyla ulaşıldığının göstergesidir. Oysa aynı dönemde yenilerek ağır şartlarda antlaşmalar imzalayan Almanya, Avusturya ve Macaristan daha antlaşmaların getirdiği yıkımların altında eziliyorlardı.

Lozan Barış Antlaşması sonrasında ilan edilen Cumhuriyet ve onun hükümetleri artık üçüncü hedefe yönelmişler; barış içinde onurlu bir gelecekte yürümek, Lozan Barış Antlaşmasında çözülemeyen sorunları yine diplomatik yollarla çözmek, uluslar arası barışa katkıda bulunmak, uluslararası alanda karşılıklı bağımsızlığa ve çıkarlara saygı çerçevesinde varlığını saygı gösterilecek biçimde duyurmak olmuştur.¹⁷⁰

1.1. Milli Mücadele'nin İlk Döneminde Türk- İngiliz İlişkileri

I. Dünya Savaşı'ndaki doğrudan çatışma döneminden sonra Türk-İngiliz ilişkileri, 1919-1922 yılları arasında dolaylı savaş dönemine girdi. 30 Ekim 1918'de Osmanlı Donanma Bakanı Rauf (Orbay) ile İngiliz Oramirali Arthur Gough Calthorpe'un Mondros'ta yaptıkları ateşkes antlaşması ile I. Dünya Savaşı'ndaki Türk-İngiliz mücadelesi sona erdi. Bu tarihten itibaren Batı'da Yunanistan'la Doğu'da da Ermenilerle bir var olma savaşı verecek olan Türkiye, bu iki devleti destekleyen İngiltere ile de dolaylı olarak savaşmış oluyordu. Osmanlı Devleti için ağır şartlar içeren Mondros Mütarekesi'ne İngilizler tarafından eklenen maddeye göre; Müttefikler, güvenliklerinin tehlikeye düştüğü durumlarda Osmanlı ülkesinin önemli noktalarını işgal edebileceklerdi. Ayrıca İngiltere, mütarekenin 24. Maddesine (Altı Ermeni Vilayeti'nde) diye bir cümle ekleterek Doğu Anadolu topraklarında bir Ermeni Devleti kurma niyetinde olduğunu açıkça belli ediyordu.¹⁷¹

Müttefikler, Türk yurdunda işgallerine devam ederken, Osmanlı Hükümeti tamamen teslimiyetçi bir tutum sergilemekteydi. Osmanlı Hükümeti'nde başta Sultan Vahdettin olmak üzere bir kısım devlet adamı, İngiltere'nin himâyesine girilmesini ve İngilizlere sorun çıkarmayarak İngiltere'nin af ve mürüvvetinin kazanılabileceğini

¹⁷⁰ Ahmet Mumcu, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1997, s. 82

¹⁷¹ Mehmet Burak Durdu, *Birinci Dünya Savaşında Türk-İngiliz İlişkileri (1914-1918)*, Babil Yayınları, Ankara, 2004, s. 195-203.

düşünmüşlerdi. Mustafa Kemal Paşa, haksız işgaller ve baskılar karşısında saray nezdinde bir takım girişimlerde bulundu. Fakat padişahın tahtını kaybetmeme adına acz içinde olması karşısında, ülkesinin ancak milli bir mücadele ile kurtulacağına inandı.¹⁷²

XX. yüzyıl başlarında Orta Doğu’da çeşitli menfaatler elde etmiş olan İngiltere, bu menfaatlerini kaybetmemek için, bölgedeki nüfuz ve hâkimiyetini her halükarda sürdürmek istiyordu. İngilizler, Anadolu’yla ilgili siyasî hedeflerini tam olarak belirlemek maksadıyla, 1915’te “Asya Türkiye’sini İnceleme Komisyonu” adıyla bu bölgede İngiltere’nin menfaatleri için nasıl bir politika takip edilmesi hususunda araştırmalar yaparak, İngiliz Hükümeti’ne bilgi verecek bir komisyon kurdular. Bu komisyon tarafından, 30 Haziran 1915 tarihinde hazırlanan raporda, “İngiltere için Asya Türkiye’sindeki ekonomik menfaatlerini korumak vazgeçilmez hedeflerden birisi olmalıdır.” deniliyordu.¹⁷³

İngilizler, Anadolu’daki menfaatlerini korumak ve devam ettirmek için, burasını ellerinde tutmaya yardımcı olacak yeni politikalar üretmeye başlamışlardı. XX. yüzyıl başlarında Anadolu’yu İngiltere’nin kontrolünde tutmak için uygulanmaya çalışılan en önemli politika ise “Türkiye’yi İngiliz himayesi altına sokmak” olarak belirlenmişti.¹⁷⁴

İngiltere bu dönemde yukarıda sözü edilen planını gerçekleştirmek maksadıyla Anadolu’da çok yönlü bir çalışma başlattı. Bu çerçevede, özellikle para karşılığı elde ettiği bazı kişiler vasıtasıyla askerî, siyasî ve ekonomik alanlarda, amacına hizmet edecek faaliyetlerde bulundu.¹⁷⁵

İngiltere, Türkiye’yi İngiliz himayesi altına sokma çalışmaları açısından her şeyin yolunda gittiği bir sırada, Türk Milletini tam bağımsız yeni bir Türk Devleti’ne kavuşturmak maksadıyla Mustafa Kemal ve arkadaşları tarafından başlatılan Millî Mücadele hareketini, Anadolu’da İngiliz himayesinin gerçekleştirilmesinin önünde en büyük engel olarak görmüştür. Bu sebeple Millî Mücadele hareketine şiddetle karşı çıkmıştır.¹⁷⁶

¹⁷² Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, I. Cilt, Remzi Kitabevi, Ankara, 1963, s.378.

¹⁷³ Öke, ; Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914 – 1980**, Alkım Yayınevi, Ankara, 2004, s. 307 – 353; Ahmet Şükrü Esmer, **Siyasi Tarih(1919 – 1938)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1953; Suat Bilge, **Milletlerarası Politika**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1960;; Yusuf Hikmet Bayur, **Türk Devletinin Dış Siyaseti**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul, 1952; s.19.

¹⁷⁴ Cengiz Dönmez, “**XX. Yüzyıl Başlarında İngiltere’nin Orta Doğu Politikası ve Bunun Milli Mücadeleye Etkileri**”, <http://www.as-add.de>

¹⁷⁵ Hüner Tuncer , “**Cumhuriyet’in Kuruluş Döneminde Türk Diplomasisi**”, Dr. Hadiye Tuncer’e Armağan, Hüner Tuncer (der.), Sanat Kitabevi, Ankara, 1999, s. 115-119.

¹⁷⁶ Hüner Tuncer, s.126.

Mustafa Kemal Paşa'yı tarih sahnesine çıkaran olay Anadolu topraklarının işgalci güçler tarafında tasfiye edilmesidir. İşgalci devletlerin işgal ve baskılarını önlemek için, Mustafa Kemal Paşa bazı girişimlerde bulunmuştur. Ancak bir sonuç elde edemeyince meşru yollardan mücadele imkânı kalmadığını görmüştür. Bu nedenle işgal edilen Anadolu'nun ancak millî bir hareketle kurtarılacağına inanan Mustafa Kemal Paşa, Samsun bölgesindeki asayişsizliği düzeltmesi amacıyla İstanbul Hükümeti tarafından Samsun'a gönderilmiştir. Bölgedeki asayişsizliği bertaraf etmekle görevlendirilen Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmasıyla birlikte bölgedeki İngiliz ajanları, Mustafa Kemal'i izleyerek eylemleri hakkında rapor tutmaya başlamışlardır.¹⁷⁷

Sadece Millî Mücadeleye karşı olmakla yetinmeyen İngiltere, bu hareketin başarıya ulaşmaması için, onun aleyhindeki her türlü organizasyonun planlanması ve uygulanmasında da bizzat yer alarak Millî Mücadeleyi başarısız kılmaya çalışmıştır. Bu çerçevede özellikle Sait Molla'ya kurdurduğu "İngiliz Muhibleri Cemiyeti"* vasıtasıyla bol paralar harcayarak, halkı kandırmaya ve Millî Mücadeleye destek vermesini önlemeye çalışmıştır. Ancak, İngiltere'nin bu planı gerçekleşmeyip Millî Mücadele hareketi Türk Milletinin zaferiyle sonuçlanınca, bu başarıyı kabullenmiş ve Anadolu'dan çekip gitmek zorunda kalmıştır. Böylelikle XX. yüzyıl başlarında sömürgeciliğe dayalı Orta Doğu politikaları çerçevesinde Anadolu ile yakından ilgilenen ve buraya hakim olabilmek için Millî hareketin yok edilmesi gerektiğini düşünen İngiltere, bu hedefini gerçekleştirememiştir.¹⁷⁸

Bu dönemde, İngiltere'nin amacına ulaşabilmek için nasıl bir yol takip ettiğini açıkça ortaya koyan İngiliz politikaları hiç şüphe yok ki Millî Mücadeleyi olumsuz yönde etkiledi. Ancak, Millî Mücadele başarıya ulaştığına göre, bu politikaların gerçekçi olmadıkları ortadadır. Dolayısıyla, bu dönemde uygulanan İngiliz politikalarının, en azından Anadolu'yla ilgili hususlarda, İngiltere'yi hedeflerine ulaştıramadığı görülmektedir.¹⁷⁹

İşte Milli Mücadele Dönemi'nde İngiltere ile olan ilişkiler bu şekilde bir seyir izlemiş, kısacası çok parlak bir süreç olarak tarihe geçmemiştir.

¹⁷⁷ Salahi R. Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisinin Türkiye'deki Eylemleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s.115.

¹⁷⁸ Oğuz Gökmen, "**Millî Mücadele Yıllarında Türk Dış Politikası ve Batı Avrupa Ülkelerindeki Yansıması**", İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yıllığı, No 3, 1988, s. 47-49.

¹⁷⁹ Gökmen, **a.g.e.**, s.51-56; Tuncer, s.133-135.

Anadolu, jeopolitik ve stratejik konumu sebebiyle, askerî, siyasî ve ekonomik bakımlardan oldukça önemli bir bölge idi. İngiltere, bu bölgeyi kendi kontrolü altında tutmak istiyordu. Bu sebeple Anadolu ile ilgili politikalarını belirlemek maksadıyla 1915 yılında, Asya Türkiye'sini İnceleme Komisyonu adıyla bir komisyon kurdu. Bu komisyon, 30 Haziran 1915 tarihinde hazırladığı raporda; “İngiltere asla Asya’daki Türk topraklarından vazgeçmemelidir.” diyordu.¹⁸⁰

Bu rapor doğrultusunda hareket eden İngiltere, Türk topraklarının kendi hâkimiyeti altına girmesinin, Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşında yenilmesinden sonra mümkün olabileceğine inanıyordu. Savaşta yenilen Osmanlı Devleti’nin 30 Ekim 1918 tarihinde imzaladığı Mondros Mütarekesi de İngiltere’nin bu ümidini arttırıyordu.

İngiltere açısında Anadolu hâkimiyetinin gerçekleşmesi için her şeyin yolunda gittiği bir sırada, Anadolu’da Türk Milleti tarafından M. Kemal’in önderliğinde Millî Mücadele adında, yabancı işgal ve boyunduruğunu reddeden ve bağımsız bir Türk devleti kurmayı amaçlayan bir hareket başlatılmıştı. Dolayısıyla, İngiltere için bu noktada en büyük engel Millî Mücadele idi. Bu sebeple Millî Mücadelenin başarıya ulaşması engellenmeliydi.

Girişilen bir savaşta karşı tarafın yapmayı planladığı işleri önceden haber alarak, gerekli tedbirleri zamanında alabilmek, şüphesiz bilgilere sahip olan tarafa büyük avantajlar sağlar. Bu bilgileri elde edebilmek de ancak casusluk alnında yapılacak faaliyetlerle mümkün olabilir. Bu sebeple İngiltere, Millî hareketin başarısız kılınabilmesi için, onun gerçekleştirmeyi planladığı işleri önceden öğrenme hususuna büyük önem veriyordu. Bu maksatla da, Millî Mücadele döneminde Türkiye’de, çeşitli şekillerde elde ettiği, değişik ırklara mensup kişiler vasıtasıyla, bir takım casusluk faaliyetleri yürütmüştür.

1.1.1. Millî Mücadele Döneminde İngiliz İstihbarat Politikası

İngiltere, ekonomik ve siyasî politikaları açısından hayatî öneme sahip olan Anadolu’yu kendi kontrolü altında tutmak istiyordu. İngilizler, kontrol altında tutmak istedikleri bölgelerde, bunu sağlamanın da, ancak buralarla ilgili doğru haber almakla mümkün olacağını biliyorlardı. Dolayısıyla bu yerlerde, önceden beri her çeşit

¹⁸⁰ Mim Kemal Öke, **Musul Meselesi Kronolojisi 1918-1926**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1987,s.15.

istihbaratı sağlamakla görevli olarak, güçlü, sürekli ve birleşik bir istihbarat sistemi kurmuşlardı.¹⁸¹

İngilizler, Anadolu'yu da kontrollerinde tutabilmek için, Türkiye'de istihbarat çalışmalarına büyük önem vermişlerdir. İlk etapta buradaki istihbarat çalışmalarını yürütecek bir teşkilât kurma yoluna gitmişler ve İstanbul'da, özellikle Anadolu'daki Millî Hareket ile onun askerî varlığı hakkında bilgi toplayabilmek maksadıyla, bünyesinde Ermeni ve Rumların¹⁸² yanında, bazı Türk ve Müslümanların da yer aldığı¹⁸³ "Black Jumbo" adında bir casusluk teşkilâtı kurmuşlardır.¹⁸⁴

İngilizler, Millî Mücadele döneminde Türkiye'de, Black Jumbo'nun yanında, Mr Makri, Komanyos ve Agop Alpoyan idaresinde, Sahil İstihbaratı adıyla bir başka casusluk teşkilâtı daha kurmuşlardır.¹⁸⁵ Bu teşkilatlar vasıtasıyla Türkiye'deki istihbarat faaliyetlerini sürdüren İngilizler, Yunan İstihbaratı ile de işbirliği içinde çalışmışlardır.

İngiltere, Türkiye'deki istihbarat çalışmalarını son derece ciddî bir şekilde yürütmüştür. Anadolu'da birçok istihbarat raporunun, bizzat İngiliz subayları tarafından getirilip götürülmesi, İngiltere'nin işi ne kadar ciddî tuttuğunun en güzel ispatı durumundadır. Yine, İngiliz istihbarat teşkilâtında görevli bir kadınla eğlenen birisinin Kafkaslara sürgün gönderilmesi de bunu göstermektedir.¹⁸⁶

Türkiye'deki istihbarat çalışmalarını titiz bir şekilde sürdüren İngilizler, özellikle Millî Hareketin gerçekleştirmeyi planladığı işler hakkındaki gizli bilgileri elde etme işine ayrı bir önem vermişlerdir. Elde edecekleri bilgiler sayesinde, bu hareketi yok etmeyi planlayan İngilizler, bu teşkilâtı, büyük paralar sarf ederek, geniş bir haber alma ve propaganda şebekesine sahip bir hale getirmişlerdir. İngilizler, adeta memleketin üzerine karabulut gibi çökmüş olan bu teşkilât vasıtasıyla, önceden bu yana uygulaya geldikleri böl - parçala - hükmet politikasını nihaî hedefine ulaştırmak maksadıyla yoğun bir çalışma sürdürmüşlerdir.¹⁸⁷

¹⁸¹ Salahi R. Sonyel, **a.g.e.**, s.23.

¹⁸² Mustafa Keskin, **Hindistan Müslümanlarının Millî Mücadelede Türkiye'ye Yardımları 1919-1923**, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1991, s.44.

¹⁸³ Keskin, 49; Salahi R. Sonyel, s.31.

¹⁸⁴ Bilal Bilal N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk 1919-1938**, 3. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1979, s.201.

¹⁸⁵ Şahin Sonyel, "İngiliz Gizli Belgelerine Göre İşgal Gücünün Türkiye'de Son Günleri ve Cumhuriyet'in Kuruluşu", **Belleten**, Cilt 42, No 165, Ocak 1978, s. 104-126.

¹⁸⁶ Salahi R. Sonyel, s.127-146; Bilal N. Şimşir, **İngiliz Gizli Belgelerinde Atatürk 1919-1938**, s.257.

¹⁸⁷ Genelkurmay Başkanlığı, **Tarihte Türk İngiliz İlişkileri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1975, s.48-49.

İstanbul'da kurulmuş olan İngiliz İstihbarat Servisi Black Jumbo, faaliyetlerini yalnız İstanbul ile sınırlı tutmayarak, İstanbul dışında da bütün Anadolu'yu kapsayacak şekilde sürdürmüştür. Bu çerçevede, Ankara'da bile çalışmalarını yürüten bu teşkilât, M. Kemal'in çevresindeki yakınlarına dek sokulmuş olan ajanları vasıtasıyla, Büyük Millet Meclisi, Bakanlar Kurulu ve Genelkurmay Başkanlığında alınan çok önemli gizli kararları ele geçirerek, İngiliz yönetimine duyurmayı başarmıştır.

Bu faaliyetleri sırasında, özellikle iyi Türkçe bilen Ermeni, Rum ve Musevî asıllı casusları kullanan¹⁸⁸ teşkilâtın, bol miktarda para harcadığı da bilinmektedir.

İngilizler, Türkiye'de İngiliz himayesinin kabul edilmesi maksadıyla kurdurdukları ve kendileriyle her konuda tam bir işbirliği içinde çalışan İngiliz Muhibleri Cemiyetini de bu konuda kullanmışlardır. İngilizlerden aldığı direktifler doğrultusunda hareket eden bu cemiyet, özellikle Millî Hareketin İngiltere aleyhinde gerçekleştirmeyi planladığı faaliyetlere ilişkin gizli bilgileri elde ederek, İngilizlere vermek maksadıyla, casusluk faaliyetlerine başlamış ve zaman zaman bir casusluk teşkilâtı gibi çalışmıştır.

İngilizler adına yürüttüğü casusluk çalışmalarını oldukça önemli sayan ve bu işi profesyonel bir kadro ile yürüten cemiyet, memleket sathında üyelerinden oluşan ve kimin hangi bölgede, hangi yetki ve sorumluluklar çerçevesinde faaliyet göstereceğine dair kesin kuralların belirlendiği, düzenli bir ağ kurmuştur.

1.1.2. İngiltere'nin İstanbul'da Yürüttüğü Casusluk Faaliyetleri

İngilizler istihbarat çalışmalarına özellikle Millî Hareket ile ilgili bilgileri elde etmek maksadıyla girişmişlerdi. Ancak bir müddet sonra İstanbul'daki casusluk faaliyetlerini sadece bu amaca yönelik olarak sürdürmekle kalmayan İngilizler, bu işi daha da ileri götürmüşlerdir. Bu çerçevede, Ankara'nın gücünü zayıflatarak otoritesini sarsmak maksadıyla, Anadolu'da önemli ricale suikast tertip ettirmek¹⁸⁹ ve çeşitli yerlerde halka paralar vaad ederek onları Millî Harekete karşı isyana teşvik etmek suretiyle, memlekette karışıklıklar çıkartmak gibi, Millî Mücadele aleyhindeki bir takım faaliyetlerin planlanması işini de içine alacak şekilde genişletmişlerdir.

¹⁸⁸Salahi Ramazan Sonyel,s.37.

¹⁸⁹ Mesut Aydın, **Millî Mücadele Döneminde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1992,s.155.

İstanbul’da Yunan İstihbaratıyla işbirliği yapan ve bununla da yetinmeyerek zaman zaman ortak çalışan İngiliz İstihbarat Teşkilâtı¹⁹⁰ , İngilizlerin İstanbul ve Boğazlara sahip olduktan sonra, kendilerine sadık kültürler olan Ermeni ve Rumların Anadolu’da devlet kurmalarını sağlamak maksadıyla¹⁹¹ da çalışmalar yapmıştır. İngiliz İstihbaratının bu tebaâlara mensup kişileri Millî Hareket aleyhinde gerçekleştirilecek faaliyetlerde kullanmak üzere, amele kaydederek harekete geçirmeye çalıştığı sırada, İstanbul’daki Fener Rum Patrikhânesi de harp zuhurunda İstanbul Rumlarının İngiliz ordusunda istihdam edilmesini teklif etmiştir.¹⁹²

Patrikhanenin bu yöndeki isteği üzerine, Rumlarla ortak çalışmalar yapan İngiliz İstihbarat Teşkilâtı, bu çalışmaları sırasında İngiliz Muhibleri Cemiyetini de harekete geçirmiştir. Aldığı direktif doğrultusunda İngiliz Muhibleri Cemiyeti de bu konuda çalışmalara başlamış ve gerek İstanbul’daki Rumların İngiliz İstihbarat Teşkilâtının Anadolu Kavağı Şubesinde eğitilmeleri ve gerekse Anadolu’ya sevk edilmeleri sırasında, Anadolu hakkında elde ettiği gizli bilgileri onlara vererek yardım etmiştir. Ayrıca Millî Mücadele taraftarlarınca İstanbul’da kurulmuş olan Felâh Grubunun çekirdeğini teşkil eden Hamza Grubunun şifre anahtarını ele geçiren cemiyet, Millî Hareketin gerçekleştirmeyi planladığı işleri önceden haber alarak İngilizleri birçok defa uyarmıştır.¹⁹³

Bu dönemde, Anadolu hakkında daha fazla bilgi elde etmek isteyen İngilizler İstanbul’da basını, haberleşmeleri ve her türlü kapalı evrakı kontrol etmekle görevli bir “Sansür Heyeti” de kurmuşlardır.¹⁹⁴ Sansür sayesinde elde edecekleri yeni bilgilerle, Anadolu Hareketini kontrol altında tutmayı planlayan İngilizler, halk üzerinde de daha etkili olabileceklerini düşünmüşlerdir.

1.1.3. İngiltere’nin İstanbul Dışında Yürüttüğü Casusluk Faaliyetleri

İngilizler, Millî Mücadele aleyhinde yürüttükleri faaliyetler sebebiyle her zaman Anadolu’da olup bitenlerle yakından ilgilenmiş ve özellikle Anadolu’dan sağlıklı bilgiler alabilmek maksadıyla buradaki istihbarat çalışmalarına büyük önem vermişlerdir. İngilizler, Anadolu’da devam eden Millî Mücadele hakkındaki gizli bilgi

¹⁹⁰ Jaeschke Gotthard, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, Çev. Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s.46.

¹⁹¹ Salahi R. Sonyel, **a.g.e.**, s.49.

¹⁹² Jaeschke Gotthard, s.59; Salahi Sonyel, s.69.

¹⁹³ Mesut **a.g.e.**, s.167.

¹⁹⁴ Tayyip Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken (Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresine)**, Birinci Kitap, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1959,s.12-13.

ve belgeleri elde etmek amacı doğrultusunda sürdürdükleri istihbarat çalışmaları çerçevesinde, ilk etapta İngiliz Muhibleri Cemiyeti ile işbirliği içinde Karakol Cemiyetince İstanbul'dan Anadolu'ya gidecekler verilen itimatnameleri ele geçirmişleridir.¹⁹⁵ İngilizler, adı geçen cemiyet ile Anadolu'da isyan çıkartmak, Millî Mücadele aleyhinde propaganda yaptırtmak, önemli ricale suikast tertip ettirmek ve kendileri lehinde casusluk faaliyetlerinde bulundurtmak için kurdukları komite üyelerinden, aralarında Ermeni Taşnak Cemiyeti mensuplarının yanında, özellikle din adamı, doktor, eczacı gibi sıhhi memurların da bulunduğu birçok casusu Anadolu'ya göndermişlerdir.¹⁹⁶

İngilizler çeşitli yerlerde ticarethane adı altında açtıkları istihbarat şubelerinde değişik görevler verdikleri bu ajanlar vasıtasıyla, Doğu Anadolu'da Türkleri zor durumda bırakmak için Bolşeviklerle temasa geçmekten, Gümilcine'de istihbarat merkezi kurmaya, Türkler aleyhinde faaliyetlerde bulunmak üzere Bulgaristan'a casus göndermekten, Düzce ve çevresinde halka paralar dağıtarak Millî Harekete karşı isyan ettirmeye kadar casusluk alanında çeşitli çalışmaların içinde olmuşlardır.¹⁹⁷

1.2. İngiltere'nin Türkiye'ye Karşı İzlemekte Olduğu Politikada 1921 Yılı Başından İtibaren Görülen Değişiklikler ve Nedenleri

Lloyd George'un Türkiye politikası muhafazakârlar ve bazı askeri ve diplomatik çevreler tarafından eleştiriliyordu Diplomatik çevrelerde de Yunanistan'ın başarısından kuşku duyuluyordu. Örneğin Paris Barış Konferansında ki İngiliz Heyeti'nin sekreteri Harold Nicolson Yunanistan'ı desteklemenin sakıncalarını dile getirerek 14 Nisan 1919'da şöyle diyordu: “... Yunanlıları İzmir'e yerleştiremeyeceğiz. Yani onları orada tutamayacağız demek istiyorum. Müttefiklerin desteği olmazsa veya Türkiye'nin geri kalan kısımları Müttefik Devletler tarafından ufalanmazsa, Yunanlılar İzmir'i ellerinde tutamazlar. Fakat İzmir'i alamazlarsa, o zaman da Venizelos iktidardan düşer.”

İngiliz Genelkurmay Başkanı Sir Henry Wilson, İstanbul'daki İngiliz kuvvetleri komutanlığına yeni atanan Sir Charles Harrington gibi etkin asker ve diplomatlar da, Lloyd George'un politikasını beğenmemişlerdir. Hatta ünlü İngiliz Tarihçi Arnold

¹⁹⁵ Mesut Aydın, **a.g.e.**, s.164.

¹⁹⁶ Salahi R. Sonyel, **a.g.e.**, s.71; Gökbilgin, **a.g.e.**, s.25

¹⁹⁷ Genelkurmay Başkanlığı, **a.g.e.**, s.59; Aydın, **a.g.e.**, s.170.

Toynbee de sunduğu bir raporunda hükümeti, Yunanistan konusundaki muhtemel bir hataya karşı uyarmıştır.

Yunan ileri gelenleri de Venizelos'un Asya politikasının tehlikeli bir düş olduğunu ekonomik, etnik ve stratejik gerçeklere uymadığını İzmir'in Yunanistan'ın mezarı olacağını dile getiriyorlardı. Kral Konstantin de Venizelos'la aynı görüşte değildi. O, Türkiye saldırmadıkça savaş açılmasına taraftar değildi.¹⁹⁸

1.3. İngiltere'deki Türk Taraftan Eleştiriler

İngiliz askeri çevrelerinde ve parlamentoda İngiltere 'nin Küçük Asya politikasına yöneltilen eleştiriler günden güne artmıştır. Türk eğilimli parlamento üyelerinden A.Herbert 26 Haziran 1919 tarihinde Avam Kamarasındaki konuşmasında şöyle demiştir : " *Şurası bir gerçek değil midir ki, müttefiklerin Yunanlıları İzmir'e yollaması, Türkiye'de bize yakın unsurlara bir darbe vurmuş ve düşmanımız olan İttihat ve Terakkiye ise cesaret vermiştir.* " Bir diğer üye Albay Bum'da İzmir'de bulunan İngiliz Donanmasının İzmir'deki Yunan katliamını neden önlemeye çalışmadığını sormuştur.¹⁹⁹ Mr. T.Shaw da, konuşmasında İngiltere'nin Orta Doğu'da yalnızlığa gittiğini, Hindistan'daki çıkarlarına zarar verdiğini, Sevr Antlaşması'nı imzalayan Türk temsilcisinin, Türk halkının büyük kısmını temsil etmediğini belirterek , " *... istesek de istemesek de, Türk halkını temsil eden gerçek Türkiye Hükümeti, Ankara Hükümetidir, İstanbul'daki Hükümet kukladır. Türkiye ile barışı koruyabilmek için, Türkiye'ye dürüstçe kulak verilmelidir.* " demiştir.²⁰⁰ İngiliz Parlamentosu'ndaki Türk taraftan üyelerin Hükümete eleştirileri politika değişikliğindeki etkisini göstermiştir.²⁰¹

1.4. Türk- Sovyet İttifakı'yla Yalnızlıktan Kurtuluş

Böyle bir ortamda ilk olarak Ruslarla irtibata geçildi. Çünkü Rusya'da aynı şartlar altında bulunuyordu. Bolşevikler Batı'dan askerî yardım alan Beyaz Rus kuvvetlerine karşı savaşıyorlardı. Türkler ve Ruslar İngiltere'nin liderliğindeki batıdan gelen kuvvetlere karşı koymaktaydılar. Tarihte ilk defa olarak Türkler ve Ruslar aynı koşullar altında ve aynı düşmana karşı idiler²⁰²

¹⁹⁸ Ömer Kürkçüoğlu a.g.e, s.71-73.

¹⁹⁹ Gotthard Jaeschke, Türk **Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, Cilt I, Ankara, T.T.K.Yay. 1970, s.148

²⁰⁰ Sebahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2004, s.435-437.

²⁰¹ Ömer Kürkçüoğlu, a.g.e, s.141.

²⁰² Kemal Melek, **Doğu Sorunu ve Milli Mücadele'nin Dış Politikası**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları No:149, İstanbul, 1978, s.46-47.

Daha önce Sovyet yetkilileri ile yapılan temaslar gayri resmî nitelikte idi. Mustafa Kemal, Büyük Millet Meclisi'nin başkanı seçilince Rusya'ya 26 Nisan 1920 tarihinde bir telgraf göndererek diplomatik ilişkilerin başlamasını istedi. Mustafa Kemal, Lenin'den hem işgalci emperyalistleri vatanımızdan kovmak için hem de kovduktan sonra emperyalizme karşı “*dâhilî kuvvetlerimizi güçlendirmek için*” de Lenin'den yardım istiyordu.²⁰³

Mustafa Kemal'in Lenin'e yazdığı mektuba 3 Haziran 1920'de Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin cevap vermiştir. Çiçerin cevabında herhangi bir ittifaktan söz etmiyordu. Çünkü Sovyetlerin Ankara ile ittifaktan kaçınmalarının sebepleri vardı. Bir defa Sovyet Hükümeti bu sırada İngiltere ile ticaret anlaşması yapmak için çalışıyordu. İngiltere'den almaya muhtaç bulunduğu birçok maddeler vardı. Türkiye ile İngiltere'ye karşı ittifak yapmak bu ticaret anlaşmasına engel olabilirdi.

İkincisi, Sovyetler komünist olmayan memleketlerle ittifakı kendi bakımlarından uygun görmüyordu. Üçüncüsü, bu sırada Polonya Savası ve Gürcistan'daki Menşeviklerle uğraşmaktaydı. Türkiye ile ittifak, Rus askerlerinin de Yunanlılara karşı mücadelesini gerektirebilirdi. Hâlbuki bunu yapacak durumda değildi. Anadolu'da ise Doğu cephesinde başarılar kazanılırken Batı'da şartlar kötüleşmeye doğru gidince Mustafa Kemal 29 Kasım 1920'de Dışişleri Bakanı Çiçerin'e bir telgraf göndererek “*Batı emperyalistlere karşı*” birlikte mücadele için “*yakın ittifakın kurulmasını*” istemiştir.²⁰⁴

Sonunda 16 Mart 1921'de Türk- Sovyet Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma bir ittifak olmamakla birlikte, bütünüyle Türkiye'nin lehine bir durum yaratmıştır. Bu açıdan Türkiye Doğu cephesini kapatarak bütün gücünü Batı'ya aktarmayı sağlamıştır.²⁰⁵

Böylece Mustafa Kemal Paşa içinde bulunduğu şartlar gereği Sovyet Rusya ile olan ilişkilerini geliştirerek dış politikadaki yalnızlığını gidermeye çalışmıştır. Bu durum yavaş yavaş Fransa, İtalya ve en sonunda İngiltere ile de ilişkilerin başlamasına basamak teşkil etmiştir.

²⁰³ Taha Akyol, **Ama Hangi Atatürk**, Doğan Kitap, İstanbul, Ocak 2008, s. 216

²⁰⁴ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.311-312.

²⁰⁵ Ömer Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s.106.

2. Milli Mücadele Dönemi Anadolu Hareketinin Güçlenmesi ve İngiliz

Faktörü

Mustafa Kemal Pasa ve arkadaşları işgalcilere karşı yürütecekleri politikanın amaçlarını belirlemek için 1919 yılında basta Erzurum ve Sivas olmak üzere Anadolu'nun çeşitli illerinde kongreler düzenlemişlerdir.

Bu kongrelerde alınan bildiriler gerçekte aynı olmakla birlikte ulusal- özellikle Türklere ait olan- sınırlar içinde vatanının bütünlüğünü koruma gerekliliği; onun bölünmezliği, Türk toprakları üzerinde mandacılık görüşlerinin ve yabancılara ayrıcalıkların tanınmasının reddinden söz ediliyordu.²⁰⁶

Erzurum ve Sivas Kongreleri'ndeki bildirgelere dayanılarak oluşturulan Misak-ı Millî, 1920 yılında toplanan son Osmanlı Parlamentosu'nda onaylanmıştır. İtilaf devletlerinin Paris Barış Konferansı sürecinde Türkiye'nin geleceğiyle ilgili birtakım kararlar almaya çalıştıkları bir ortamda, Türkiye'nin barış şartlarını içeren bu program aynı zamanda İtilaf devletlerine yönelik esaslı siyasî bir mesaj niteliği taşımaktadır.²⁰⁷

Misak- ı Millî'nin kabulü başta İngiltere olmak üzere dış dünyada endişeye sebep olmuştur. İngiltere bu endişeden hareket ederek işgal altındaki İstanbul'u resmen işgal altına almıştır. İstanbul'da İtilaf varlığının saldırgan bir yapıya bürünmesi ve en önemli politikacıların tutuklanması Türk ulusal mücadelesi sürecinin bir sonraki aşamasının başlangıcını ifade eder. Bu tavır, Türkler tarafından, İngilizlerin Türkiye'ye karşı yaklaşımının hiç de yumuşak olmayacağını kesin ve ikna edici bir kanıtı olarak görüldü. Onların yanıtları da aynı oranda ciddi oldu: *23 Nisan 1920'de Ankara'da geçici bir hükümet oluşturmak üzere bir Büyük Millet Meclisi çağrısı.*²⁰⁸

Mustafa Kemal Paşa genel hatlarıyla, İngiltere'yle dolaylı olarak bir savaş halinde bulunulmasına rağmen İstanbul'un işgaline kadar alenî düşmanlık gösterilmesini uygun bulmamıştır. Çünkü Mustafa Kemal için İngiltere, Batı uygarlığının güçlü bir temsilcisi, adım adım gerçekleştirmeyi aklına koyduğu Batılı devlet ve toplum yapısına tipik bir örnek durumunda olmuştur.

Diğer yandan Mustafa Kemal, gelecekte İngiltere ile dostluk ve ittifak arayışlarına girecektir. Ancak bunun yapılabilmesi için Türkiye'nin varlığının

²⁰⁶ Boris B. Potkhveriye, “1920 ve 1930’lu Yıllarda Türk- Sovyet İlişkileri”, *Türk- Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1492- 1992)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999 , s. 189.

²⁰⁷ Mustafa Budak, *İdealden Gerçeğe, Misak-ı Millî’den Lozan’a Dış Politika*, Küre Yayınları, İstanbul, Nisan 2002, s. 159.

²⁰⁸ Bülent Gökay, *Bolşevizm ve Emperyalizm Arasında Türkiye(1918- 1922)*, Çev. Sermet Yalçın, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Aralık 1998, s. 99.

İngiltere'ye kabul ettirilmesi, bunun içinde şimdilerde İngiltere ile savaşmak gerektiği inancındadır. İstanbul'un işgalinden sonra şartlar değişmiş ve artık İngiltere'ye karşı eldeki tüm olanaklarla İngiltere aleyhtarlığı işlenmeye başlanmıştır. Mustafa Kemal İngiltere'ye karşı Rusya, Fransa, İtalya'yı kullanarak dış politikadaki yalnızlığını çok kısa sürede giderecektir.²⁰⁹

3. Milli Mücadele'nin Son Döneminde Türk-İngiliz İlişkileri

1919- 1923 döneminde İngiltere ile Anadolu'da "doğrudan" bir savaştan çok, "dolaylı" savaş yaşanmamıştı. Bu dolayımı sağlayan ülke Yunanistan olmuştu.²¹⁰

İngiltere, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı ile savaşmamış bir devlet olan Yunanistan'ı Mondros Silah Bırakışması'nı imzaladıktan sonra bir araç olarak, emperyalist politikasını gerçekleştirmeye çalıştı. Böylelikle, Batı Anadolu'nun İtalya yerine daha kolay etkileyebileceği Yunanistan'ın eline geçmesini sağlayacaktı. Fakat İngiltere'nin bu projesi gerçekleşmedi ve Yunanistan gibi eski bir Osmanlı eyaletinin İzmir'i işgali Anadolu'da büyük bir tepki ve öfke doğurdu. Sonuçta İngiltere, Anadolu hareketinin hız kazanmasının koşullarını bizzat yarattı.²¹¹

Diğer taraftan, Türk- İngiliz ilişkilerinde "İslam ögesi" ilişkileri etkileyen bir başka faktördü. İngiltere savaş sonrasında en büyük Müslüman ülke olduğunu ileri sürüyordu. Gerçekten de bu dönemde Büyük Britanya İmparatorluğu'nun dörtte biri Müslüman'dı ve bunun önemli bir kısmını Hint Müslümanları oluşturuyordu.²¹²

Anadolu hareketinin dinsel bir görünüm almasının Hindistan'da yaratacağı etkilerden çekinen İngiltere, halifeliğin Türklerin elinden alınmasını istiyordu. Hint Müslümanları, Anadolu'daki mücadelenin İslam adına yapıldığını düşünüyorlardı ve bu mücadeleyi destekliyorlardı. Bu durum İngiltere'yi çok rahatsız etti. Çünkü bu hareket Müslüman halklar arasında İngiltere'ye karşı bir başkaldırıya neden olabilirdi. Ne var ki, Anadolu hareketi güçlendikçe İslam etkeninin önem ve ağırlığı azalmaya başladı.²¹³

²⁰⁹ Yakup Yavuzer, **Türkiye İngiltere İlişkileri ve Muhtemel Gelişmeler**, Harp Akademileri Basımevi, , İstanbul, Mayıs 1993,s.33-36.

²¹⁰ Yavuz Özgüldür, "1919-1923 Dönemi Türk Dış Politikasında Görülen Gelişmeler ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi", **Kara Harp Okulu Bilim Dergisi**, Cilt 5, No 1, 1995, s. 50-55; Baskın Oran s.140.

²¹¹ Carlo Sforza, "Versay Antlaşmasından Sonra Avrupa Dış Politikası, Müttefik Devletler ve Türkiye", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, No 30, Ağustos 1987, s. 30-45; Baskın Oran, s.140.

²¹² Baskın Oran, s.141; Özgüldür, s.55-63

²¹³ Ş. Can Erdem, **Sadrazam Damat Ferit Paşa**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2002, s.86-87; Baskın Oran, s.141.

1920’li yıllarda Türk-İngiliz ilişkilerini etkileyen bir diğer unsur Sovyet etkenidir. Ne zaman bir Türk-Rus yakınlaşması yaşansa İngiltere’de bu yakınlaşmaya dahil olmuştur. Ancak İngiliz-Türk yakınlaşması ters etki yaratmış ve Rusya’nın işbirliği İngiltere’yi rahatsız etmiştir. Ne var ki, Anadolu hareketi güçlendikçe Sovyet etkeni de önemini yitirmeye başlamıştır.²¹⁴

Doğu Sorununu görüşmek üzere Londra’da toplanan İtilaf devletleri İstanbul’u işgal kararı aldılar ve başta İngiliz askerleri olmak üzere İtilaf kuvvetleri İstanbul’u işgal ettiler. İngilizler işgal sonrasında Anadolu’daki harekete sempati duyduğunu düşündükleri Salih Paşa hükümetini indirerek yerine Damat Ferit Paşa’nın başında olduğu bir hükümet kurdurdular. İngiltere, Damat Ferit Paşa hükümetiyle, Anadolu’daki hareketi ezme düşüncesinde olduysa da bu boş emellerine ulaşamadı.²¹⁵

3.1. Sevr Antlaşması ve Antlaşmaya Karşı Tepkiler

Millî mücadele hareketinin daha da ilerlemesi İngiltere’yi endişeye sevk etmiştir. Bir an önce Türkiye’de gerçekleştirmek istediği barış anlaşmasını Osmanlı Devleti’ne imzalatırmak istemektedir.

Bu amaçla San Remo’da gerçekleştirilen konferansta İngiltere, Osmanlı Devleti ile yapılacak barış anlaşmasının koşullarını İtilaf devletlerine kabul ettirebilmiştir. 25 Nisan 1920’de hazırlanan barış anlaşması ancak ağustos ayında imzalanmıştır. Lord George durumu 29 Nisan 1920’de Avam Kamarası’nda şöyle açıklamıştır:

“Boğazları koruma görevimizin yanı sıra, Filistin’i ve Musul dâhil Mezopotamya’yı yönetmek zorundayız. Fransızlar Kilis’i, İtalyanlar da Antalya ve çevresini korumayı üzerlerine almalıdırlar.”

San Remo’da hazırlanan tasarı, Sultan’ın İstanbul’da kalmasını, İtilaf devletlerinin Türkiye’nin Avrupa’daki toprakları ile Boğazlar yöresini işgal etme hakkı, denize kıyısı olan bir Ermenistan kurulması, Türkiye’nin Suriye, Filistin, Arabistan ve Ege adalarından vazgeçmesi şeklinde konulardan oluşmaktadır.²¹⁶ İngiltere hazırlamış olduğu Sevr Antlaşması’nın hükümlerini İtilaf devletlerine kabul ettirmiş olsa da antlaşmaya imza atan Fransa aslında bu anlaşmadan pek de memnun kalmamıştır.

²¹⁴ Yılmaz Altuğ, “Onaylanmayan Antlaşmalar-Sevr”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/ Bugün/ Yarın**, Mayıs 1970, s.20; Baskın Oran s.142.

²¹⁵ Baskın Oran **a.g.e**, s.143.

²¹⁶ Kadir Mısırlıoğlu, **Lozan Zafer mi? Hezimet mi?**, Sebil Milli ve Dini Yayınlar Kulübü Yayınları, No 18, İstanbul, 1971, s.37; Harry N. Howard, **a.g.e**, s. 43.

Anlaşma koşulları 1920 Mayıs'ında açıklanınca, Fransız gazetelerinin çoğunluğu İngiltere'ye saldırıyor ve İngilizleri, Boğazları ele geçirmeye ve tüm Orta Doğu'da kendi hegemonyasını kurmaya çalışmakla suçluyordu.²¹⁷ Aslında İngiltere'nin kendi içinde de bu anlaşmanın şartlarının değiştirilmesine dair tutarsızlıklar mevcuttu. Örneğin, İngiliz Genel Kurmay Başkanlığı, Sevr Antlaşması'nın değiştirilmesini ve İstanbul'la Ankara'nın birleştirilmesinden doğacak yeni hükümetin başına Mustafa Kemal'in getirilmesini öneriyordu.

Genelkurmay Başkanlığı'na göre, Sevr Antlaşması'nın ülkelere ilişkin koşullarında büyük ölçüde değişiklik yapılması, Kemalistleri Sovyet Hükümeti ile olan ilişkilerini kesmeye teşvik edecek; Türkiye'yi İtilaf Devletleri ile Rusya arasında tampon bir ülke biçimine getirmek fırsatına yol açacak ve böylece, İngiltere, İslam ülkelerindeki huzursuzluğun nedenlerinin en önemlilerini ortadan kaldırmış olacaktı. İngiliz Savunma Bakanı ve devlet adamlarından Bonar Law, Chamberlain, Montagu ve Milner bu görüşe katılıyordu.²¹⁸

Ancak barış anlaşmasının şartlarının değiştirilmesine dair ortaya atılan görüşler bir sonuca varmamış ve İstanbul Hükümeti çok ağır şartlardan oluşan Sevr Antlaşması'nı 10 Ağustos 1920 günü imzalamak zorunda kalmıştır.

Anlaşmanın imzalanmasıyla İngiltere Osmanlı Devleti'nin parçalanmasındaki bütün emellerine kavuşmuş oldu. İngiltere yalnız Mezopotamya'yı, Filistin'i almakla kalmadı aynı zamanda Kıbrıs ve Mısır'daki durumunun resmen tanınmasını elde etti. Ayrıca Boğazları da savaş ve barışta bütün ticaret ve savaş gemilerine açıyordu. Böylece Boğazların durumu İngiliz donanmasının insafına kalıyordu. İngiltere'nin burada bulunması yalnız Türkiye'yi sindirmekle kalmıyor, Karadeniz'de Rusya için de tehlike meydana getiriyordu.²¹⁹

10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması Türk- Fransız ilişkilerine de yeni bir boyut getirmiştir. İtilaf devletleri bu anlaşmanın bir an önce yürürlüğe girmesini istemektedir. Mustafa Kemal doğuda Kürt ve Ermeni devletleri kurdurarak, batıda ise Yunanlıları etkin kılarak egemenliğini kurmayı planlayan İngiltere ile daha önce de belirtildiği gibi pastada en büyük payı kaybetmenin kızgınlığı içindeki Fransa'yı birbirine düşürmeyi planlıyordu. Fransızlar Sevr'in değiştirilmesi konusunda daha olumlu tavır takınırken, İngilizler direnmekte devam ediyorlardı.

²¹⁷ Harry N. Howard,, **a.g.e**, s.51, Salâhi R. Sonyel, **a.g.e**, s.94.

²¹⁸ Salâhi R. Sonyel, **a.g.e**, s. 106.

²¹⁹ Harry N. Howard, **a.g.e**, s. 46.

Ankara Hükümeti'nin Sevr'i iptal etme konusundaki kararlılığı askerî platformdaki başarılarıyla da (I. İnönü Savaşı 9- 10 Ocak 1921) desteklenince İtilaf Devletleri, ister istemez Londra'da Konferans masasına oturmak zorunda kalıyorlardı (21 Subat-12 Mart 1921). Mustafa Kemal'in Fransa ve İtalya ile sürdürdüğü ilişkilerin yanı sıra idarî ve malî konulardaki başarılarıyla artan prestiji İtilaf Devletleri'nin bu kararı almalarında etken oluyordu.²²⁰

Fransızlar Anadolu'da artan Bolşevik etkinliğinden, Mustafa Kemal'in Batılı yayılmacılar karşı verdiği savaşla Müslüman dünyasının sempati ve desteğini kazanmış olmasından ve bölgedeki Panislamist faaliyetlerden rahatsız oluyorlardı. Tüm bu etkenlerin yanı sıra Yunanlıların Anadolu'da giriştikleri ikinci saldırı da başarı elde edememeleri, Fransa'yı Ankara ile uzlaşmaya iten en önemli nedenlerdi.²²¹

11 Mart 1921 ile 20 Ekim 1921 arasında geçen sürede iki hükümet temsilcileri arasında yapılan uzun görüşme ve tartışmaların sonunda Ankara Antlaşması imzalanmıştır.²²²

Böylece iki taraf arasındaki savaş hali sona ermiş, Fransa yola çıktığı İngiltere ile artık yollarını ayırmıştır. Sovyet Rusya'dan sonra dış politikadaki yalnızlığını Fransa'yı da yanına alarak gidermeye çalışan Türkiye, İngiltere ve Yunanlıların Anadolu'da gerçekleştirme istedikleri politikalarına bir darbe daha indirmiştir.

3.2. Londra Konferansı

1921'den itibaren Türk-İngiliz ilişkilerinde bir yumuşama ortamı oluşmaya başladı. Bunun birinci nedeni, İngiliz hükümetinin Türkiye politikasına yönelik olarak kendi içinden gelen tepkilerdi. İkinci olarak, Anadolu hareketi giderek güçlenmeye başladı. Üçüncü olarak, bu dönemde doğu cephesinde kazanılan başarılar sonucunda Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması'nın imzalanması da Anadolu hareketinin hem saygınlığını arttırdı hem de İngiltere ile ilişkilerde konumunu güçlendirdi. Dördüncü olarak, Türk-İngiliz ilişkilerinde bir dönüm noktası yaratan Ocak 1921'deki Birinci İnönü Muharebesi belirtilmelidir.²²³

²²⁰ Bige Yavuz, "1921 Tarihli Türk- Fransız Antlaşması'nın Hazırlık Aşaması", Berna Türkdoğan (ed),

Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, s. 208.

²²¹ Yavuz, **a.g.e.**, s.212; Harry N. Howard, **a.g.e.**, s.52.

²²² Salahi R. Sonyel, **a.g.e.**, s.110; Yavuz, s.225.

²²³ İzzet Öztoprak, "Londra Konferansı ve Türkiye Meselesinin Cereyan-ı Müzakeratı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 11, No 33, Kasım 1995, s. 565-612; Baskın Oran s.143-144.

İngiltere ile dolaylı savaş döneminin yaşandığı bu sürecin sonunda Paris'te toplanan müttefikler Londra'da T.B.M.M. temsilcilerinin de katılacağı bir toplantı düzenlemeye karar verdiler.

Anadolu'daki yeni durum karşısında İngiltere, Fransa, İtalya, İstanbul ve Atina'yı Şubat'ta toplanacak konferansa davet kararı almıştır. İstanbul hükümetine gönderilen telgrafta, TBMM Hükümeti'nin temsilcilerinin de İstanbul heyeti içinde yer almaları koşulu belirtilmiştir. Mustafa Kemal, böyle bir daveti kabul etmeyeceklerini, eğer Ankara'ya ayrı bir davet yapılırsa konferansa katılacaklarını bildirmiştir. Müttefiklerin ayrı davet yapmaları üzerine Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey Londra Konferansı'na katılmıştır.²²⁴

Bu davet önemliydi. Çünkü İtilafçılar, Türk- Yunan Savaşı'nın bitirilmesi ve Türklerle yapılmış olan antlaşmada değişikliğe gidilmesinin yol ve araçlarını gözden geçirilmesi amacıyla, ilk kez konferansa davet ederek Ankara Hükümeti'nin otoritesini “*de facto*” tanımış oluyordu.²²⁵

Konferans 21 Şubat 1921'de Londra'da başladı ve İngiltere'den başka Fransa, İtalya, Japonya ve Yunanistan temsilcileri de katıldılar. Önceden anlaşılan Ankara ve İstanbul heyetleri işbirliği içinde hareket ettiler.²²⁶

Londra Konferansı'nda herhangi bir somut sonuca ulaşılamasa da bu Konferans, Ankara'nın muhatap kabul edilmesi ve Misak-ı Milli ilkelerinin uluslararası kamuoyuna daha iyi duyurulması gibi olumlu yönleriyle Anadolu hareketi için siyasal bir başarı oldu. Bununla birlikte, Konferans dışında Bekir Sami Bey İngiltere, Fransa ve İtalya ile antlaşmalar imzaladı. İngiltere'yle yapılan antlaşmanın en önemli sakıncası tüm İngiliz esirlere karşı “Ermeni ve İngiliz esirlere kötü muamele etmemiş olan” Malta'daki Türk esirlerin değişimini öngörüyor olmasıydı. Bunun yanında, Malta'daki Türklerin bir kısmının Türkiye dışında yargılanmaları da kabul edildi.²²⁷

Bu durum Meclis'te büyük tartışmalara yol açtı ve sonucunda Bekir Sami Bey görevinden istifa etti. Yapılan antlaşmalar ise kabul edilmedi. İngiltere ile tutsaklar konusundaki anlaşmazlık bir süre daha devam etti ve her iki taraf da bir koz olarak

²²⁴ Baskın Oran **a.g.e.**, s.187.

²²⁵ Bülent Gökay, **a.g.e.** s.190

²²⁶ Baskın Oran **a.g.e.**, s.144.

²²⁷ Öztoprak, **a.g.e.**, s.143; Baskın Oran, **a.g.e.**, s.145.

kullandıkları bu konuda ihtiyatlı davranmayı tercih ettiler. Sonunda, iki taraf 23 Ekim 1921'de bütün tutsakları bıraktılar.²²⁸

3.3. Türk-Fransız Antlaşması'nın İngiltere İle İlişkilere Etkisi

Londra Konferansı, Doğu Sorununa, tüm yanların kabullenecekleri biçimde bir çözüm bulamamıştı. Amaç ve çıkarları çelişen İtilaf Devletleri, yanlarına bir çözüm kabul ettirmek istek ve gücüne sahip olmadıklarından, uzlaşamayan yanlar arasında hakemlik yapmaya çalışıyor, ama bu görevi de esaslı biçimde yerine getiremiyorlardı. Çünkü İngiltere, Yunanistan'ın koruyucu rolüne bürünüyor, Fransa ve İtalya ise Türkiye'yi tutuyorlardı. Yunanistan ve İngiltere'den uzaklaşan İtalya ve Fransa, Türklere karşı dostça davranmaya başlamışlardı.²²⁹

Sakarya Muharebesi Batılı devletlerin Anadolu'daki milliyetçi uyanışı Yunanistan aracılığı ile bastıramayacakları gerçeğini açıkça ortaya çıkardı. Bu yüzden de Batılı devletler artık anlaşma yoluna gitmeyi tercih etmeye başladılar.²³⁰

Sakarya'da kazanılan savaşın en önemli doğrudan siyasal sonuçlarından biri Fransa ile 20 Ekim 1921'de yapılan antlaşma oldu. Umduğu desteği müttefik devletlerden göremeyen Fransa, Anadolu hareketinin de güçlendiğini görünce kendi çözümünü yaratma sürecine girdi. Fransa'nın bu kararında güney Anadolu'da karşılaştığı direniş de rol oynadı. İngiltere'de şaşkınlık yaratan bu gelişme aslında Ankara'nın bu iki ülkeyi birbirine karşı oynama politikasının başarıya ulaştığını da gösterdi. Bu durum her ne kadar İngiltere üzerinde şaşkınlık yaratsa da yumuşama işaretlerinin ortaya çıkmasında da katkıda bulundu.²³¹

Fransızların Ankara ile antlaşmayı imzalamaları ve ayrıca İtalyanlarında Antalya bölgesinden çekilmesi İngiltere'yi iyice yalnız bıraktı. Bu durum İngiltere için de artık geri adım atması gerektiğini ortaya koydu.

Batılı devletlerin Anadolu'daki milliyetçi uyanışı Yunanistan aracılığıyla bastıramayacakları gerçeğini açıkça ortaya çıkarmıştır. Sakarya Savaşı'nın sonunda elde edilen zaferden sonra Türk- İngiliz ilişkilerinde yaklaşık bir yıllık duraklama dönemi yaşanmıştır. Bu süreçte İçişleri Bakanı Fethi Bey'in Londra ziyaretinde hem Lord

²²⁸ Mehmet Gönlübol, *Atatürk Döneminde Türkiye'nin Dış Politikası*, Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı, İstanbul, 1961, s. 197-226; Oran, s.145.

²²⁹ Salâhi R. Sonyel, *a.g.e.*, s.140.

²³⁰ Kamuran Kamuran Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri(1920-1953)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990, s.213

²³¹ Mehmet Gönlübol ve diğerleri, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1987, s.146.

George hem de Lord Curzon Fethi Bey ile görüşmeyi kabul etmemiştir. Artık uzlaşma yolunun tıkalı olduğu görülerek Büyük Taarruz emri verilmiştir. Büyük Taarruz'un kesin başarıya ulaşması Yunanlılara bağlanan umutların sona ermesine neden olurken, İngilizler arasında da endişe yaratmıştır. Türk ordusunun İzmir'in kurtarılmasından sonra kuzeye Çanakkale'ye yönelmesi İngiltere ile *Çanakkale Krizi* denen bir gerginliğe yol açmıştır.²³²

3.4. Çanakkale Krizi ve İngiltere

İngiltere Yakın Doğu siyaseti konusunda önce İtalyanların daha sonra da Fransızların desteğini kaybedince ve 1922 yılının Mayıs ayında Yunan ordusunun Batı Anadolu'dan kısa zaman sonra çekilmek zorunda olduğunu anlayınca Yunan yanlısı siyasetini gözden geçirmek durumunda kalmıştır. 1922 yılının Ağustos ayında başlayan Türk taarruzu sonucu Yunanlılar artık Batı Anadolu'dan temizlenmiş böylece İngiltere'nin Yakın Doğu politikası iflas etmiştir. Ankara Hükümeti'nin Yunanlılara karşı bu son zaferi Türklerin Boğazlara yönelip Avrupa'ya geçerek İstanbul'u ve Trakya'yı ele geçirmesinden korkan İngilizleri telaşa düşürmüştür.²³³

Türk ordusunun taarruz hareketinde önemli başarılar elde etmesi İngilizleri Yunanlıları desteklemekten alıkoyarak, Boğazların kendi güvenlikleri altında bulundurmaya çalışmasına sevk etmiştir. Çünkü Türk ordusu İzmir ve Bursa'ya doğru ilerlemiştir.

7 Eylül 1922 tarihindeki İngiliz Kabine toplantısında Lord George Gelibolu'yu “*dünyanın en önemli bölgesi*” olarak tanımlıyordu. Öte yandan Koloniler Bakanı Churchill'in düşüncesine göre eğer Türkler Boğazları ele geçirirse İngiltere, Dünya Savaşı sonrası başarısının meyvelerini kaybedecek ve yeni bir Balkan savaşı kaçınılmaz olacaktı.

İngiliz Kabinesi uzun tartışmalardan sonra İngiliz askerlerini Boğazların Anadolu yakasından çekme, fakat Türkler Avrupa yakasına geçmeye çalışırlarsa direnıp savaşma kararı almıştır. Aynı zamanda Lord George ve Churchill diğer bakanları ikna ederek Kabine'den Boğazlardaki kuvvetlerin takviye edilmesi ve Türklerin Avrupa yakasına geçişinin engellenmesi kararının çıkmasını sağlamışlardır. İngiltere, Boğazlardaki kuvvetlerin takviye işlerini tek başına yapamayacağı için Fransa,

²³² Kamuran Kamuran Gürün, s.217; Gönübol ve diğerleri, s.147-148.

²³³ Mustafa Çulfa, “ Çanakkale Krizi ve Lord George'un iktidardan Düşmesi: Eylül- Ekim 1922”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XV. , Sayı 45, Kasım 1999, s. 802- 803.

Sırbistan, Romanya ve İngiliz sömürgeleriyle de işbirliği yolları aranmasına karar vermiş, ancak yapılan işbirlik çağrısına sadece Yeni Zellanda'dan olumlu yanıt gelmiştir.²³⁴ İngiltere böylesine hassas bir zamanda Müttefikleri tarafından yalnız bırakılmıştır.

İlerleyen Türk orduları karşısında, savaş ihtimali, her zamankinden daha da yakındır ve İngiltere bu tehlike karşısında tek başınadır. İngiltere kendi kamuoyunun desteğinden de yoksundur. Halkın neredeyse tamamı, yeniden bütün imkânların kullanılacağı bir savaş istememektedir.²³⁵

Curzon bu durum karşısında, Türklere önerilecek teklifler konusunda, Müttefiklerle görüşmeler yapmıştır. Sonunda anlaşmaya varan İtilaf devletleri ortak noktada Meriç ve Edirne'ye kadar Trakya'nın Türklere verilmesini kabul ettiklerini ve barıştan sonra İstanbul'un Türklere verilmesi üzerinde anlaştıklarını belirtmişlerdir. Bu arada Türklerden Çanakkale'nin güneyindeki “*tarafsız bölgeye*” saygı göstermesini istemişlerdir. Ancak Türk askerleri “*tarafsız bölge*” olarak adlandırılan sınır çizgisine girmişlerdir. Bunun üzerine İstanbul'daki İngiliz Kuvvetleri Başkomutanı Harrington'un Türk ordularının “*tarafsız bölgeden*” çekilmesini rica eden telgrafına cevaben Mustafa Kemal Harrington'a TBMM'nin “*tarafsız bölge*” diye bölge tanımadığını bildirmiştir.²³⁶

Sınır hattını geçen Türk ordusuna karşı ateş açma emri verilen General Charles Harrington ve Yüksek Hükümet Temsilcisi Sir Horace Rumbold bu emrin uygulanmasının doğru olmayacağına karar vererek, talimatları görmezden gelmişler, bunun yerine barışa şans tanımışlardır. 11 Ekim'de General Harrington, İsmet Paşa ile Mudanya'da buluşmuştur. İngilizler tarafından, barışın yolunu açacak son şart da kabul edilerek Mudanya Ateşkesi imzalanmıştır. Böylelikle Doğu Trakya'dan Yunan tahliyesi dolayısıyla, bu bölgenin Türk hâkimiyetine geri dönüşü onaylanmıştır.

4. Mudanya Mütarekesi'nde İngiliz Politikası (11 Ekim 1922)

Büyük Taarruz'un kesin başarıya ulaşması Yunanlılara bağlanan umutların sona ermesine neden olurken İngilizler arasında da endişe yarattı. Artık aradaki Yunan tamponu kalmadı ve Türk ordusuyla Müttefik orduları karşı karşıya geldiler. Türk

²³⁴ Çulfa, **a.g.e.**, s.804-806.

²³⁵ Esin Yurdusev, “İstanbul'dan Lozan'a İngiltere'nin Boğazlar Politikası (1915- 1923)”, **Belleten**, Cilt LXXI, Sayı 260, 2007, s. 207- 209.

²³⁶ Çulfa, **a.g.e.**, s.810-811.

ordusunun İzmir'in kurtarılmasından sonra kuzeye Çanakkale'ye yönelmesi İngiltere'yle Çanakkale bunalımı denen bir gerginliğe yol açtı. Türk ordusunun Trakya'yı geçmesinden endişe duyan İngiltere'nin kışkırtmasıyla İtilaf Devletleri Çanakkale Boğazı'nın Anadolu yakasına bir miktar asker çıkarttılar. Ancak ne İtilaf Devletleri'nin ne de İngiliz kamuoyunun savaş istememesi ve en önemlisi Mustafa Kemal'in elindeki gücü ihtiyatlı bir biçimde kullanarak elde edilen başarıları tehlikeye atmaktan kaçınması sonucu gerginlik bir çatışmaya dönüşmedi. Böylelikle Mudanya'da silah bırakışması görüşmelerine başlanmasına karar verildi.²³⁷

11 Ekim 1922 tarihli Mudanya Silah Bırakışması ile Doğu Trakya'nın boşaltılması kabul edilirken, Türk orduları da barış konferansı açılncaya kadar Çanakkale, İzmit ve İstanbul'a girmemeyi kabul ediyordu. Bunun İngiltere açısından yarattığı siyasal sonuçlardan biri, Türklerin Anadolu'da askeri ve siyasal üstünlüğü sağlaması sonucu Yakın Doğu politikası iflas eden David Lyoyd George'un başbakanlıktan ayrılmasıdır.²³⁸

İngiliz askerî kuvvetlerinin Çanakkale'de yaşadıkları, İngiliz Boğazlar politikasının son dayanağını da yıkmıştır. Çanakkale Krizi İngiltere'nin Türk Boğazları üzerinde, Türk hâkimiyetinin yeniden oluşmasını kabule mecbur etmiştir. Bu kriz aynı zamanda Müttefiklerin Boğazlar üzerindeki kontrolünün sona erdirecek nihaî darbeyi indirmiştir. Çanakkale'de büyük bir kriz atlatılmış ancak yankılarının atlatılması pek de kolay olmamıştır. Lozan görüşmesi öncesindeki hazırlıklar safhasında İngiltere bir de hükümet krizi ile karşı karşıya kalmıştır. Başbakan Lord George bu dönemde dış politikada barıştan yana ve diplomasiyi ön plana çıkaran bir tavır sergilemek yerine, saldırgan ve incitici ifadeler kullanmaktan kaçınmamıştır. Bu tür söylem ve dış politikadaki tutumu onu istifaya sürüklemiştir.²³⁹

15 Kasım 1922'de yapılan seçimleri Muhafazakâr Parti kazanmıştır. Yeni hükümet Andrew Bonar Law başkanlığında kurulmuştur. Ancak Lord Curzon bu hükümette de Dışişleri Bakanı olarak yer almıştır.²⁴⁰ Bundan sonra yapılacak olan Lozan Barış görüşmelerinde Dışişleri Bakanı olarak görüşmeleri yürütme yetkisi verilmiştir.

²³⁷ Mediha Akarslan, "Mudanya Mütarekesi'nin Türk Dış Politikasındaki Yeri ve Önemi", **Askeri Tarih Bülteni**, Cilt 21, No 41, Ağustos 1996, s. 66-72.

²³⁸ Mediha Akarslan, "Mudanya Mütarekesi'nin Türk Dış Politikasındaki Yeri ve Önemi", **Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 13, No 1-2, Mart-Kasım 1992, s. 151-160.

²³⁹ Esin Yurdusev **a.g.e.**, s.212-214.

²⁴⁰ Ömer Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s.251.

İngiltere'nin Yunanistan'ı kullanarak Türkleri hem Avrupa'dan atmak, hem de Padişahın yönetiminde küçük ve denetlenebilir bir Türkiye içine hapsetme politikası başarıya ulaşamamıştı.²⁴¹ Bundan sonraki süreçte mücadele diplomatik alanda geçmiştir.

²⁴¹ Gönübol ve diğerleri, s.147.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

IV. CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ

Birinci Dünya Savaşı'nın bitimini izleyen üç yıllık zaman diliminde İngiltere, Doğu sorununu Yunan ordusunun askerî operasyonlarıyla çözülebileceğini düşünmüştür. Bu politika, 1921 yılında alınan ilk başarısızlığa ve devam eden başarısızlıklara rağmen ufak çapta değişime uğradıysa da köklü bir değişikliğin olduğu söylenemez. Lord George Hükümeti, 1922 Ağustos'una kadar Yunanlıların Anadolu'da kesin bir zafer kazanacağı umudunu kaybetmemiştir. Ancak bu tarihten sonra Yunanlıların Türkiye macerasındaki başarısızlıkları su götürmez bir gerçek olmuştur. Artık Lord George hükümetinin Türk karşıtı durusu kesin bir darbe yemiştir.²⁴²

Bonar Law'ın başbakan olmasıyla İngiltere'nin Yakındoğu politikasında değişiklikler başlamıştır. Bu değişiklik Lord George'un iktidardan düşüşüyle aynı gün, Genelkurmay tarafından da bir memorandumla doğrulanmıştır. Memorandumda; *“Türk gücünün yeniden ayağa kalkışını dikkate almak zorundayız; Yeni Türkiye'ye ülkesinde düzeni yeniden kurma ve toprağını savunma şansı verecek olanaklı her şeyi yapmak kesinlikle lehimize olacaktır. Türkler nüfusça küçük bir ulustur ve potansiyel düşmanlar tarafından adeta kuşatılmışlardır... Bununla birlikte kader onları dünyanın en imrenilen bölgelerinden birisine yerleştirmiştir ve eğer Yakındoğu'da bir barışa ulaşacaksa, onlar bunu savunacak güçte olmalıdırlar.”* Böylece Lozan Konferansı yeni bir İngiliz hükümeti ve Ankara'nın İngilizleri etkilemeye yönelik sıcak yaklaşımı ile başlamıştır.²⁴³

Türkiye'nin konferans yeri olarak İzmir'i önermesi, yeterli haberleşme, altyapısının uygun bulunmadığı gerekçesiyle kabul edilmeyince, toplantının Lozan'da yapılması kesinleşmiştir. Mustafa Kemal Lozan'a gidecek heyetin başına İsmet Paşa'yı bas delege olarak atamıştır.

Lozan Konferansı'nın 13 Kasım'da başlaması kararlaştırılmış ancak 22 Kasım 1922'de başlamıştır. Konferansa gidecek Türk delegeler İstanbul'a geldiğinde Yüksek Komiser, Lord Curzon'un ülkesinde bulunan seçim nedeniyle birkaç gün gecikeceğini bildirmiştir.

²⁴² Bülent Gökay,, **Bolşevizm ve Emperyalizm Arasında Türkiye (1918- 1922)**, Çev. Sermet Yalçın, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Aralık 1998, s.85.

²⁴³Bülent Gökay, **a.g.e**, s.189

Gecikmenin görünürdeki nedeni bu idi. Ancak erteleme Curzon'un Türkiye'ye karşı bir oyundur. Lord Curzon konferans başlamadan önce Müttefikler arasında Türkiye'ye karşı diplomatik bir cephe kurmak istedi, Fransa ve İtalya ile birlikte, Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan'ı da yanına çekmek için çalıştı. *“Böyle bir anlayış birliği oluşturmadan ben konferans salonuna girmem, konferans masasında Türklerin karşısında Müttefikler arasında görüş ayrılıkları olması gibi aşağılayıcı bir duruma hükümetimi maruz bırakmam”* dedi. Ayrıca Curzon, Boğazlarda Türk egemenliğinin kısıtlanması, Türklerin Meriç'ten öteye geçmemesi, Ege Adaları'nın Yunanistan ve İtalya'da kalması gibi siyasi hedefleri konusunda Müttefikleri ile görüşerek, bu konularda Müttefiklerini önemli ölçüde ikna etti ve konferansa katıldı.²⁴⁴

Görüldüğü gibi Lord Curzon'un amacı ikinci bir Çanakkale Krizi yaşamak istememekle birlikte Türk delegesine Mondros Mütarekesi'nin şartlarından ya da Sevr Antlaşması'nın şartlarından çokta fazla bir değişiklik gerçekleştirmeyerek barış anlaşmasını imzalatırmaktır. Türkiye ise, *“hayatî bir mâni olmadıkça, sulh yapmak mecburiyetindeydi.”*

Lozan Konferansı toplandığı sıralarda, Mustafa Kemal'in ülkede yapı değişikliğinin hazırlıkları içinde olduğu görülmektedir. 1 Kasım Saltanatın kaldırılması, 6 Aralık'ta bir Halk Fırkası kurulacağını açıklaması, 29 Ocak'ta Latife Hanım'la evlenmesi ve konuşmalarında kadının toplumdaki yerini islemesi, toplumsal kalkınma fikrini halka yaymaya çalışması, Mustafa Kemal'in yalnızca askerî zaferle yetinmeyeceğini ortaya koyuyordu. Belki de, Mustafa Kemal, bu adımları, hem de Lozan Konferansı sıralarında atarken, yeni Türkiye'nin dostluğu aranan bir ülke olduğunu İngiltere'ye (Batı'ya) göstermek istemiş olabilir.²⁴⁵

İşte Lousanne Konferansı bu şartların altında başlamış ve neticesinde Lousenne Barış Antlaşması imzalanmıştır.

1. Lausanne Barış Antlaşması (24 Temmuz 1923)

Resmi adıyla “Yakın Doğu Sorunları Üzerine Lausanne Konferansı” iki dönem halinde yapıldı. 21 Kasım 1922'den 4 Şubat 1923'e kadar yani 2,5 ay süren birinci dönem sonunda özellikle kapitülasyonlar konusunda çıkan görüş ayrılığı, 2,5 ay süren bir ara verilmesini gerektirdi. Türk heyeti Türkiye'ye döndü, sonra 23 Nisan 1923'ten

²⁴⁴ Taha Akyol, **a.g.e.**, s.359.

²⁴⁵ Ömer Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s.259.

24 Temmuz 1923'teki imzaya kadar sürecektir ikinci dönem başladı ve Konferans toplam 8 ayda tamamlandı.²⁴⁶

Konferans çalışmaları 3 ana komisyon halinde yürütülüyordu. Başkanı İngiliz (Curzon) olan Birinci Komisyon ülke ve askerlik sorunları, başkanı İtalyan olan İkinci Komisyon Türkiye'de yabancılara uygulanacak rejimi, başkanı Fransız olan Üçüncü Komisyon da ekonomik ve mali işleri ve Osmanlı borçlarını görüşmekle görevliydi. İngiltere Musul ve Boğazlar, Fransa borçlar, İtalya da kapitülasyonlar, adalar ve kabotaj hakkı konularında hassastılar.

Boğazlar İngiliz donanması için çok önemliydi; Düyun-ı Umumiye alacaklılarının büyük çoğunluğu Fransız vatandaşıydı; İtalya üç büyükler içinde en eski kapitülasyoncu ülkediydi, Onikiadalar onun diğerlerinden geri kalmış sömürgeciliği için çok önemli bir atlama taşıydı.²⁴⁷

Lausanne Konferansı hem Birinci Dünya Savaşı'nı hem de Türk-Yunan Savaşı'nı bitiren antlaşma oldu. Bu nedenle, oluşturulması çok zor oldu, sonuçta ortaya herhangi bir taraf için kesin bir zafer değil, bir uzlaşma metni çıktı.²⁴⁸

1.1. Konferans'ta İngiliz Tutumu

Konferans'ta asıl çekişme Dışişleri Bakanı İsmet Paşa'nın temsil ettiği Türk tarafıyla Dışişleri Bakanı Lord Curzon tarafından temsil edilen İngiltere arasında geçti.²⁴⁹

İngiliz devlet adamı Lord Curzon Konferans'ta her şeye oldukça hâkimdi. Konferans'ın temel çelişkisi şuydu: Müttefikler "Mondros'tan geliyoruz", Türkiye ise "Mudanya'dan geliyoruz" düşüncesindeydiler. Konferansın en dikenli konuları birinci dönemde konuşuldu ve genellikle çözüme bağlandı. İkinci dönemde bunlar kesinleştirildi ve ikincil konulara geçildi.²⁵⁰

²⁴⁶ Fahir Armaoğlu, **Amerikan Belgelerinde Lozan Konferansı ve Amerika**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.123.

²⁴⁷ İskender Akbaba, "Lozan Barış Andlaşması", **Askeri Tarih Bülteni**, Cilt 7, No 13, Şubat 1982, s. 103-109.

²⁴⁸ Mahmut T. Birsal, "Büyük Devlet Adamı İnönü ve Lozan", **Ege Üniversitesi İktisadi ve Ticari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 8, No 12, Ağustos-Eylül 1974, s. 47-57; Baskın Oran s.220.

²⁴⁹ Muzaffer Erendil, "Harp-Siyaset İlişkileri ve Lozan Antlaşması", **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Cilt 105, No 304, Temmuz 1986, s. 48-51.

²⁵⁰ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler**, I. Cilt, İstanbul, 1993, s.345; Baskın Oran s.220.

Konferans'ta Irak sınırı tartışmaları çok ciddiye ve tıkanma olunca Konferans sonrasına ertelendi. Bununla birlikte, bu ertelemenin niteliği Musul'u İngiltere'nin bırakmayacağını gösteriyordu.

Boğazlar konusunda ise Türk tezinden çok Rus ve İngiliz tezleri çatıştı. İngiltere özellikle Boğazlardan geçişin serbest olmasını istiyordu ve bu yönde yoğunlaştı. Boğazlar sözleşmesinin temeli İngiltere'nin yaklaşımı oldu.²⁵¹

1.2. Konferans'ta Türk Tutumu

Konferans'ta Türk heyetinin karşısında iki önemli diplomatik şahsiyet vardı: Venizelos ve Curzon. Lord Curzon diplomatik yetenekleri ve Orta Doğu konusundaki bilgileri sayesinde, Konferans'a her açıdan tam anlamıyla egemendi. Konferans'ta sıkı bir biçimde bir arada tutmayı başardığı Müttefiklerin tartışılmaz sözcüsü ve eşgüdümçüsü konumundaydı.²⁵²

Müttefiklerin doğal üstünlükleri karşısında Türk heyetinin her sıkıştığında başvurduğu iki önemli silah oldu. Bunlardan birincisi Misak-ı Milli, ikincisi ise Batılılaşmadır.²⁵³

Konferans'ta Mustafa Kemal'in gerçekçiliği nedeniyle, "savunulabilir sınırlar" ve "ulus-devlet" ilkeleri izlendi. Bu iki ilke sonucu sınırları maksimum genişletmek diye bir strateji izlenmedi; amaç, kendine yeterli ve halkı mümkün olabildiğince homojen bir Türkiye idi.²⁵⁴

Boğazlar konusunda İngiltere, ekonomisi ve donanması en güçlü devlet olduğundan ve artık Sovyet donanması iç savaşta yok olduğundan, Boğazlardan geçişin tamamen serbest olmasını istiyordu. Sovyetler ise büyük devletlerin Karadeniz'e geçişinin mümkün olduğu kadar kısıtlanmasını talep ediyor, Türkiye'nin bu konuda güçlendirilmesini destekliyordu. Zaten Türkiye Rusya'nın Konferans'a çağrılmasını da bu farklılıktan yararlanmak için istemişti. Türkiye'nin genel Batıcı eğiliminin yanı sıra mevcut jeopolitik İngiltere'ye yakınlaşmayı gerektiriyordu ve Boğazlar konusunda bu şekilde bir eğilim gösterdi. Fakat Türkiye her zamanki denge politikası gereği Karadeniz dışı ülkelerin sınırlı girişinde ısrar etti ve öyle oldu.

²⁵¹ Richard Langhorne, "Uluslararası Siyasal İlişkiler Çerçevesi İçinde Lozan", **Atatürk Türkiye'sinde (1923-1983) Dış Politika Sempozyumu**, 24 Ekim 1983, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi, 1984, s. 101-126..

²⁵² Erendil, s.51-53; Baskın Oran s.217.

²⁵³ Dışişleri Bakanlığı, **Yakındoğu Meseleleriyle İlgili Lozan Barış Konferansı Tutanakları: 21 Kasım 1922 - 24 Temmuz 1923**, Ahmet Yavuz(der.), Ankara, 1972.

²⁵⁴ Baskın Oran, **a.g.e**, s.221.

2. Musul Meselesinde İngiliz ve Türk Görüşleri

Musul sorunu, İngiltere'nin fiili savaşı sona erdiren Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzaladıktan sonra, antlaşma hükümlerini ihlal ederek bölgeyi işgali ile başlayan ve 1926 Haziran'ına kadar dünya devletlerinin de ilgisinin eksik olmadığı bir ortamda devam eden mesele olarak görülmektedir. Ancak; Musul sorununun temelleri, İngiliz sömürge siyasetinin sonucu olarak 19. Yüzyılın başlarında atılmıştır.

Bu dönemde en fazla Müslüman sömürgeye sahip olan İngiltere'nin Orta Doğu siyasetinde, Hindistan yolu üzerindeki Irak ve Arabistan'ın stratejik önemi son derece büyüktü. İngiltere sınır ve ulaşım güvenliğini sağlamak ve refahının devamı için açık denizlerinin kontrolünü elinde bulundurması, Avrupa güç dengesinin korunması ve dünya petrol politikasını elinde tutması gerekiyordu.²⁵⁵

Milli Mücadele döneminde, El- Cezire Komutanlığı tarafından yönetilen birlikler, Musul'da çeşitli tarihlerde İngilizler ile çeşitli çatışmalara girmişlerdir. Özellikle Milis Yarbayı Şefik (Özdemir) Bey, bölgedeki aşiretlerin desteğini alarak İngiliz kuvvetlerine karşı önemli başarılar elde etmiştir. Bölgede elde edilen başarılar üzerine, Genel Kurmay Başkanlığı Lozan Barış Konferansı'nın öncesinde Musul'u işgalden kurtarma çalışması yapmıştır.²⁵⁶

Bölgede Özdemir Bey'in almış olduğu galibiyetlerin sonucunda İngilizler, iki önemli uygulamayı devreye soktular. Bunlardan ilki, Türklere ve Özdemir Bey'e yardım eden Kürt aşiretlerine karşı sürekli ve yıkıcı hava saldırıları düzenleyerek onları yıldırma ve Özdemir Bey'e verdikleri desteği kesmelerini sağlamaktı. İngilizlerin ilkinden de daha etkili olan ikinci uygulaması, Kürt asi retlerini bölmektir. Sonuçta 10 yıl sürgün cezasına çarptırarak Hindistan'a gönderdikleri Berzenci aşireti şefi olan Şeyh Mahmut'u geri getirerek Süleymaniye valiliğine atadılar. Böylece Musul vilâyetindeki Kürt aşiretleri üçe bölünmüş oldu: Özdemir Bey'i destekleyenler, Şeyh Mahmut'u destekleyenler ve İngiliz işbirlikçileri. Lozan Konferansı başlayınca da taraflar eylemlerini karşılıklı olarak durdurdular ve beklemeye başladılar.²⁵⁷

Öte yandan İngiltere, *Mezopotamya* toprakları üzerinde kurduğu “*Irak*” adlı yapay devletin yasaması için Musul Vilâyeti'nin gerekli olduğunu düşünüyordu.

²⁵⁵ Zülal Keleş, “Musul Meselesi”, *Türkler*, 16. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.609 -625.

²⁵⁶ Tahir Kodal, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (1923- 1938)”, *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, Süleyman İnan, Ercan Haytoğlu (ed.), Anı Yayıncılık, Ankara, 2006, s. 197.

²⁵⁷ İhsan Şerif Kaymaz, “Geçmişten Geleceğe Musul”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı 91, Güz 2007, s. 28-30.

Bunun iki nedeni vardı: Birincisi, Türkiye ile Irak arasında Irak açısından savunulabilir, güvenli bir sınırın çizilmesi, sınır çizgisinin Musul vilayetinin kuzeyindeki dağlık bölgeden geçmesini gerektiriyordu.

İkincisi, İngilizler “*Irak*” adıyla kurdukları devletin başına “*İngiliz adamı*” olarak bilinen Şerif Hüseyin’in oğlu Faysal’ı kral olarak geçirmişler ve burada Hâsimî ailesine dayanan Sünnî ağırlıklı bir yönetsel yapı kurmuşlardı. Oysa Irak nüfusu içinde ağırlık Şîîlerdeydi. Musul vilâyeti Irak’a dâhil edildiğinde bile Şîîlerin Irak’ın toplam nüfusu içindeki payları %60’a ulaşıyordu. Musul vilâyeti Irak’tan ayrıldığında bu oran %75’e yükseliyordu. Bu denli yüksek bir Şîî baskısı altında kukla Faysal yönetiminin ayakta kalması çok güçleşecekti. Görüldüğü gibi İngilizlerin amacı, kritik Türk- Arap- İran üçgeninde Kürtleri bölgesel bir emperyalist silah olarak kullanmaktı. Stratejik Orta Doğu bölgesini denetleyebilmesi için Batı’nın orta ve uzun vadede Kürt silahına gereksinimi olacaktı.²⁵⁸

Musul sorunu doğrudan doğruya İngiliz çıkarları ile ilgili olduğundan, Curzon, bu konuda konferansın kesintiye uğramasından kaygılanıyor, bundan kaçınmaya çalışıyordu. İngiltere’de iş başına yeni gelen Başbakan Bonar Law da aynı kaygının etkisi altında kalarak, İngiltere’nin Irak’tan bütün bütün çekilmesini istiyordu.²⁵⁹

2.1. İngiliz Görüşü

Musul sorunu Lausanne Konferansı’ndan 1926’ya dek Türkiye’nin başta İngiltere olmak üzere özellikle Batılı ülkelerle ilişkilerinin gelişmesini önleyen en önemli etkenlerdendir. Musul Türkiye için hem güvenlik, hem insani boyut, hem de petrol açısından önem taşıırken, İngiltere açısından Hint yolu üzerinde bulunması ve petrol kaynaklarına sahip olması açısından önem taşıyordu.²⁶⁰

Konferans’ta görüşmeler bu koşullar altında başladı. Etnik yapı olarak Türk tarafının sunduğu istatistikleri İngiliz heyeti kabul etmedi. İngiltere’nin Konferans boyunca ve daha sonraki görüşmelerde en çok üzerinde durduğu husus Türklerle

²⁵⁸ Esra Sarıkoyuncu Değerli, “Lozan Barış Konferansında Musul”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 10, Sayı 18 (Aralık 2007), s. 137; Kaymaz, s.31.

²⁵⁹ Salahi R. Sonyel, s.308.

²⁶⁰ Reha Parla, **Türkiye Cumhuriyeti’nin Uluslararası Temelleri: Lozan-Montrö**, Tezel Ofset, Lefkoşa, 1985; Baskın Oran, **a.g.e.**, s.260.

Kürtlerin aynı soydan geldiğine ilişkin Türk tezini reddedip, bu ikisinin ayrı kökenden geldikleri ve ayrı özellikler taşıdığı görüşüydü.²⁶¹

İngiliz yetkililer bölgenin ekonomik ilişkilerinin güneye ve batıyla olduğunu söylüyordu. Ayrıca, İngilizler “*Musul’u Türkiye alırsa sınırın Bağdat’a 60 mil kadar yaklaşacağını ve bunun da Irak için tehdit oluşturacağını*” iddia ettiler.²⁶²

Lausanne’dan sonra İngiltere Türk hükümetine başvurarak ikili görüşmelerin yapılmasını teklif etti ve Türkiye bu teklifi kabul etti. Haliç Konferansı olarak adlandırılan bu konferanstan da sonuç alınamayınca Musul sorunu Milletler Cemiyeti’ne taşındı. Bölgede incelemeler yapan Milletler Cemiyeti Komisyonu raporunda etnik ve coğrafi açıdan Irak’ın vermiş olduğu istatistikleri geçerli saydı. Böylelikle Musul İngiltere’nin denetimi altına girdi.²⁶³

2.2. Türk Görüşü

İsmet Paşa Türkiye’nin tezlerini ileri sürerken etnografik, hukuksal, tarihsel, ekonomik, siyasal, askeri ve stratejik noktalar üzerinde durdu.²⁶⁴ İsmet Paşa Musul vilayetinin çoğunluğunun Türklerle Kürtlerden oluştuğunu, Kürtlerin Turan ırkından geldiklerini ve İngilizlerin iddialarının aksine Türklerle Kürtlerin bir arada yaşamak istediklerini belirtti. Bu durumda Araplar bölgede azınlık olarak kaldığından bölge Irak’a bağlanamazdı. Ayrıca Musul ateşkesten sonra işgal edildi ve bu hem uluslararası hukuka hem de Wilson ilkelerine aykırıydı. Tarihsel olarak Musul XI. yüzyıldan beri aralıksız Türklere ait oldu. Ekonomik olarak da Musul’un Diyarbakır’a ve Akdeniz limanlarına bağlı olduğu görüşü dile getirildi. Askeri ve stratejik açıdan güney Anadolu’nun çeşitli parçaları arasındaki ulaşım bakımından da Musul Türkiye için önemliydi.²⁶⁵

Bu tezlerin yanında Türk heyeti İngiltere’nin Musul konusundaki çelişkilerini de ortaya koyarak durumu sağlamlaştırmaya çalıştıysa da sonuç alınamadı ve Musul uzun uğraşlara rağmen İngiltere’nin denetimine kaldı.

²⁶¹ Seha L. Meray, Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler, 1. Cilt, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969, s.95.

²⁶² Vladimir F. Minorsky, **Musul Sorunu**, Çev. Salim Şahin, Avesta Yayınları, İstanbul, 1998, s. 19, 38–39; Baskın Oran, **a.g.e.**, s.262; Parla, **a.g.e.**, s.268.

²⁶³ Salahi R. Sonyel, **a.g.e.**, s.310; Baskın Oran, s.263.

²⁶⁴ Kemal Melek, **İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu 1890-1926**, Üçdal Neşriyatı, İstanbul, 1983, s.1; Akbaba, s.108; Baskın Oran s.260-261.

²⁶⁵ Yılmaz Altuğ, "Lozan'da Sınırlar Sorunu", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, No 34, Temmuz 1970, s. 36-47.

Bu konuda Milletler Cemiyeti'nin İngiltere lehine karar almasının en önemli nedeni Türkiye bu örgüte üye değilken İngiltere'nin en etkili üyesi olmasıydı. Kurtuluş Savaşı'nda İngiltere ve Fransa gibi ülkelerin planlarını bozmuş olan bir ülkeye, hem de petrol ve stratejik açıdan önemli bir belgeyi bırakmaları düşünülemezdi.²⁶⁶

Musul sorunu sırasında patlak veren Şeyh Sait ayaklanması da Türkiye'yi hem diplomasi masasında güç duruma düşürmüş, hem de askeri ve ekonomik olarak zayıflattı.²⁶⁷

Diğer taraftan, Türkiye savaştan yeni çıkmış bir ülke olarak Musul sorunu nedeniyle yeni bir savaşı göze alamadı. İngiliz kamuoyunda da artık doğuda bir savaş olasılığına karşı tepki ve yılgınlık vardı ama savaş çıkması halinde Türkiye SSCB'nin desteğinden emin olamadı. Zaten içte de ayaklanmalarla uğraşıyordu. Bu yüzden Ankara hükümeti biran önce Batılı devletler ile anlaşma yoluna gidip, güvenli sınırlara kavuşup, içteki reformlarını gerçekleştirmek istediğinden sorunun bu yönde çözülmesine çatışma yollu bir itirazda bulunmadı.

Meselenin ortadan kalkmasıyla iki ülke arasındaki ilişkilerde restorasyon dönemi başlamıştır. Ancak bu mesele iki ülkeyi savaş noktasına getirdiği için restorasyon pek de çabuk olmamıştır. Meselenin çözüme kavuşmasıyla ilişkiler yavaş yavaş gelişen bir seyir takip etmiştir. Avrupa'da meydana gelen ve giderek de kendini hissettiren gelişmeler iki ülke arasındaki yakınlaşmanın hızlanmasında etkili olmuştur.

Bu tarihten sonra Türk- İngiliz ilişkileri resmen kurulmuş diplomatik ilişkiler çerçevesinde gelişmeye başlamıştır.²⁶⁸

3. Şeyh Sait İsyanı

Türkiye'de Türklerle Kürtlerin kader birliği içinde bulunduğunu ileri sürüldüğü bir dönemde bu ayaklanma, İngiltere'yi diplomatik pazarlıkta güçlendirdi.

Cumhuriyetin kuruluşundan 1938 yılına kadar çıkan çok sayıdaki Kürt ayaklanmalarından ilki ve 14 yıl ile sürmesi açısından en geniş ve kapsamlı olan Şeyh Sait İsyanı ve 1925 yılında patlak verdi ve Nisan ayına kadar sürdü.

²⁶⁶ Semih Yalçın, "Misak-ı Milli ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi", **Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikası'nda Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998, s. 155; Baskın Oran, s.265.

²⁶⁷ Mim Kemal Öke, **Musul- Kürdistan Sorunu (1918-1926)**, İz Yayınları, İstanbul 1995, s.15; Baskın Oran, s.267..

²⁶⁸ Ludmila Jivkova, **İngiliz- Türk İlişkileri (1933- 1939)**, Çev. Muharrem- F. Erdinç, Habora Kitapevi Yayınları, 1978, İstanbul, s. 25.

Bu ayaklanma hakkında pek çok tartışma vardır. Birincisi: ayaklanmanın niteliği, ikincisi: ayaklanmada İngiliz parmağının olduğu, üçüncüsü: ayaklanmanın dini, feodal ve dolayısıyla gerici nitelikte olduğu, dördüncüsü: olayın bir Kürt milliyetçilik hareketi olarak görülmesidir.²⁶⁹

Bütün bu iddialara rağmen yukarda belirtilen husus pek çok araştırmacıya göre tamamını kabul edenler bulunmakla birlikte bazılarını kabul edenlerde bulunmaktadır. Neticede isyan Türk ordusu tarafından bastırıldı ve bölge kontrol altına alındı. İkinci tartışmaya gelince: Doğu ayaklanmasının çıkmasındaki İngiliz rolüne inanılmasının üç dayanağı vardır. Birincisi, Şeyh Sait'in karargâhında İngiliz silah şirketlerinin katalogunun bulunmuş olmasıdır. İkincisi, olaydan kısa önce süre Hakkâri'de çıkan 1924 Nasturi ayaklanmasının İngiltere'nin açıkça tahrik etmiş ve desteklemiş olmasıdır. Üçüncüsü, İngiltere'nin Musul'a 1926'da sahip olmasının çok kolaylaşmış bulunmasıdır ki, en fazla bu neden ileri sürülmektedir.²⁷⁰ Neticede bölge kontrol altına alınmıştır.

4. 1926 Antlaşması ve Türkiye'nin Sınırı Kabul Etmesi

Türk- İngiliz- Irak Antlaşması, Türkiye'nin diğer batılı devletlerle olan ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. 18 Şubat 1926'da Fransa ile parafe edilen "Dostluk ve İyi Komşuluk" sözleşmesi ancak Türkiye ile İngiltere arasındaki anlaşmazlık çözüme kavuştuğu zaman imzalanmıştır.²⁷¹

Antlaşmada olan önemli bir nokta buradaki Türkler(Türkmenler) için azınlık hakları elde edilemedi. Bunun başlıca nedeni Türkiye'nin zaten Türk-Kürt ayrımına karşı çıkmasıydı. Ayrıca, bu durumda İngiltere de Türkiye'deki Kürtler için azınlık hakları konusunu tekrar gündeme getirebilirdi. Antlaşmanın onaylanmasından sonra Türkiye'nin hem İngiltere ve Fransa ile hem de Irak ile ilişkileri gelişmeye başladı.²⁷²

Musul sorunu Türkiye'yi pek memnun etmeyen bir biçimde sona ermişti ve bunun getirdiği bir burukluk vardı ama yine de bundan sonra İngiltere'yle ilişkilerde başka bir pürüz kalmadı. Zaten Musul meselesinin en ateşli günlerinde bile Türk yetkililer İngiltere'yle yakın ilişkiler kurmak istediklerini belirtmişlerdi. Bununla birlikte, 1926 antlaşmasından sonra geçen üç yıllık dönemde ilişkilerde önemli bir

²⁶⁹ Yaşar Kalafat, *Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar*, Ankara 1992, s.74-87; Baskın Oran s.267.

²⁷⁰ Metin Toker, *Şeyh Sait ve İsyanı*, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara 1994, s.147-157; Baskın Oran s.266

²⁷¹ Armaoğlu, *a.g.e.*, s.323

²⁷² Baskın Oran *a.g.e.*, s.268.

gelişme olmadı. Türkiye içindeki reformlarla ilgilenirken, İngiltere’de hem kendi iç sorunları hem de Avrupa’da Locarno Antlaşmaları ile ortaya çıkan durumla ilgiliydi.²⁷³

Bu arada 1926 antlaşmasının süresi 10 yıl sonra sona erince, taraflar 8 Aralık 1936’da bir nota değiş-tokuşuyla 6.-13. Maddelerin yer aldığı ikinci bölümün geçerliliğini, istedikleri takdirde 2 yıl sonra bitirme hakkına sahip olarak süresiz uzattılar. Burada ayrıca sınır komisyonu ile ilgili hüküm de değiştirildi ve komisyonun toplanma süresine tarafların karar verecekleri belirtildi. 1932’de İngiltere burada iki üs bırakarak çekildiğinden bu işlem Irak ile yapıldı.

5. 1929 Ekonomik Krizinin Türkiye’ye Etkileri

Ekonomik kriz 1929 yılında ABD’de New York Borsası’nda başlamış ve 1930 yılı başından itibaren Sovyet Rusya dışındaki tüm ülkeleri içine almıştır.²⁷⁴

1930 yılı Türk ekonomisinde bir dönüm noktasıdır. Çünkü 1929 krizi sonrası tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de devletçi, müdahaleci ve korumacı politikalar uygulanmaya başlamıştır. Bu nedenle Türkiye’de 1930’lu yıllar “*devletçilik*” dönemi olarak geçmektedir. Bu dönemde uygulanan devletçilik anlayışının temel özelliği ekonominin gerekli altyapısını hazırlayıp, kalkınma sürecine paralel olarak piyasa ekonomisine geçişin gerçekleştirilmesidir. Bir kalkınma modeli olarak görülen Atatürk’ün devletçilik anlayışı, kamu hizmeti dışındaki ticarî ve sınaî teşebbüslerinin pazar ekonomisi kuralları gereğince kurulup işletileceği ve günü gelince geniş bir mülkiyet zemini üzerinden özel kesime devredileceği, kalkınmada devlet öncülüğünü tanıyan bir pazar ekonomisidir.²⁷⁵

Krizin Türkiye ekonomisini etkilemesi para değerindeki düşüşle başlamış ardından ihraç malları fiyatlarındaki azalmalar pay göstermiştir. Ayrıca tarım ürünlerindeki fiyat azalması sanayi ürünleri fiyatlarından daha fazla olmuştur. Bu da tarım ürünlerinde gerileme yaşatmıştır. Ancak Dünya ekonomik krizinde Türkiye’nin olumsuz yönde etkilenmesi diğer ülkelere göre daha hafif olmuştur. Bunun nedeni

²⁷³ Baskın Oran **a.g.e.**, s.270

²⁷⁴ Erdiñ Tokgöz, **Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914- 2007)** ,İmaj Yayınevi, Ankara, 2007, s.62.

²⁷⁵ Ayşe Durgun, Dilek Göze, “1929 Dünya Ekonomik Krizi’nin Atatürk Dönemi Ekonomi Politikalarına Yansıması” ,**Uluslararası Türkiye Cumhuriyeti Bildirileri**, Bayram Kodaman ve diğerleri (Ed.) ,İsparta, 22-24 Kasım 2008, s. 5- 6.

Türkiye ekonomisinin dünya ekonomisiyle bütünleşme seviyesinin düşüklüğü, ihracatın sadece tarım ürünlerine dayanmayıp çeşitli sektörleri de içermesidir.²⁷⁶

Bu kriz çok geçmeden Türkiye'nin dış politikasında da etkilerini göstermiştir. Türkiye krizin sonucunda yönünü Batı'ya doğru çevirmiştir. Aslında burada bir çelişki görülmektedir. Türkiye'nin uygulamış olduğu devletçilik politikası gereği Sovyetler Birliği'ne yaklaşması beklenirken Türkiye, o sıralarda hazırlanan ilk Beş Yıllık Plan konusunda Sovyetlerin yardımını görmüş olmasına rağmen Batı'ya yaklaşmıştır.

Bu çelişki başlıca iki nedenden kaynaklanmaktadır: Birincisi, Türk yöneticilerinin devletçilikten anladıkları sosyalist bir ekonomi düzeni değil, 1930'lardan sonra, ekonomik bunalımın etkisiyle Batı'nın kapitalist ülkelerinde bile yaygınlaşan devlet müdahaleciliğidir. İkincisi, Türk yöneticileri 1930 yılından sonra kalkınmanın dış finansmanı için Batı'nın yardımını aramışlardır. 1930 yılından sonraki dönemde Türkiye'nin yabancı sermayeye karşı 1923- 1930 arasında izlediği yumuşak politikayı değiştirip yabancı şirketlerin çoğunu devletleştirirken, öte yandan da dış yardım aramak için Batı'nın kapısını çalması krizin dış politikaya etkilerindendi. Türkiye bu dönemde dış yardım bulabilmek için İngiltere de dâhil olmak üzere Amerika, İtalya, Almanya'ya heyetler yollamıştır. Ancak Türkiye'nin ikinci Dünya Savaşı başına kadar kısırdan sağlayabildiği iki kredi vardır. İlkini 1932 yılında Sovyetlerden diğerini ise 1938'de İngiltere'den almıştır.²⁷⁷

Krizin etkisiyle milletlerarası alanda iktisadi milliyetçilik akımı güçlenmiş, İtalya ve Almanya'nın iktisaden kendi kendine yetme çabasına girişmiş olması, büyük devletlerin ham madde kaynakları ve mamul maddeler için pazar arama gayreti ile çatışmıştır. İktisadi mücadele de başarıya ulamsak için birçok ülkelere devletçi ve milliyetçi akımlar güçlenmiş buna karşılık demokratik sistemle zayıflamıştır.¹⁴⁷ Bu iki devlet içinde bulunduğu durumdan memnun olmadığı için he fırsatta bunu değiştirmeye çalışan bir politika izlemiştir. Bu devletlerin izlemi olduğu politika Türk- İngiliz iliksilerini etkilemiştir. Bundan sonra iliksiler İtalya v Almanya'nın Orta Doğu'daki nüfuzunu artırma gayretlerinin etkisi altında kalmıştır Avrupa'daki Buhranların Ayak Sesleri ve İngiltere Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1919 yılında imzalanan barış antlaşmaları dünyayı iki gruba bölmüştür. Birincisi bu antlaşmalardan memnun

²⁷⁶ Özer Özçelik, Güner Tuncer, "Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları", <<http://www.sosbil.aku.edu.tr/makale>>, s. 260.

²⁷⁷ Haluk Ülman, Oral Sander, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923- 1968)", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. XXVII. , No.1, Mart 1972, s. 16.

olmayanlar ve her defasında bunları yıkıp atmak isteyenler, bunlar revizyonist gruplara adlandırılmaktadır.

Bu grubun basını İtalya ve Almanya çekmektedir. Bir diğeri ise, 1919 antlaşmalarını korumak ve Milletler Cemiyeti'ni de barışın korunmasında bi teminat haline getirmek isteyenler, bunlar da anti- revizyonist grup olarak adlandırılmaktadır. Bu grubun basını ise İngiltere ve Fransa çekmektedir İtalya Birinci Dünya Savası'ndan sonra On İki Adayı ele geçirerek Batı Anadolu'ya asker çıkarmıştır. Ancak savaş sonrasında ekonomisinin çökme noktasına gelmesi ve Ankara Hükümeti'nin başarılı bir Milli mücadele hareketi başlatması üzerine İtalya Anadolu'dan askerlerini çekmek zorunda kalmıştır. 1922 yılından sonra ise Mussolini'nin önderliğinde Faşist Partisi'nin İtalya'da egemen olmasıyla birlikte bu devlet, yeniden saldırgan ve sömürgeci dış politikaya dönmüştür.

Lozan Antlaşması ile Oniki Ada üzerindeki haklarını pekiştirerek Anadolu'ya çok yakın olan Meis Adası'nı ele geçirmiştir.²⁷⁸ Birinci Dünya Savası'nda yenik çıkan Almanya'ya ise Müttefikler tarafından Versay Barış Antlaşması imzalatıldı. Antlaşmanın ağır koşulları altında ezilen Almanya'nın ekonomisi çöktü. Avrupa diplomasisindeki önemi azaldı. Weimar Cumhuriyeti döneminde Almanya dış politika alanında kendisine birçok yönde kısıtlama getiren Versay Antlaşması'nın hükümlerinden kurtulmak için mücadele veriyor, ancak güç gösterisinde bulunmuyordu. Merkez ve Sosyal Demokrat koalisyon hükümetlerinden oluşan Almanya, taleplerini daima barışçı yollardan görüşmeler ve anlaşmalar yoluyla elde etmeye çalıştı. Ancak Hitlerin iktidara gelmesiyle dış politikada radikal değişiklikler meydana geldi ve Almanya barışçı politikadan kopmaya başladı.²⁷⁹ Anti- revizyonist grubun basını çektiği İngiltere, Birinci Dünya Savası'ndan iktisadi ve mali bakımdan çok yıpranmış bir şekilde çıktığı için, 1919 yılında imzalana barış antlaşmalarına karşı oluşan tepkileri görüyordu. Ancak çıkacak yeni çatışmaya katılmama da kararlı bulunuyor ve kıta üzerindeki anlaşmazlıkların barış yoluyla çözülmesini destekliyordu.²⁸⁰

Türkiye'nin böylesine hareketli bir ortamda izlemiş olduğu politika dikkat çekicidir. Almanya, Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan gibi Versay mağduru ülkeler ile galip devletler arasında yer almakla beraber istediklerini alamayan İtalya'nın basını

²⁷⁸ Hasan Berke Dilan, **Atatürk Dönemi Türkiye'nin Dış Politikası(1923- 1939)** , Alfa Yayınları, İstanbul Kasım 1998, s.39-51.

²⁷⁹ Dilan, **a.g.e.**, s.114.

²⁸⁰ Abdülhat Aksin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 161.

çektığı revizyonist devletlerin aksine, Türkiye mevcut statükodan şikayetlerini ve çözüm yollarını diplomasiyi kullanarak dile getirmek istemiştir.²⁸¹

Aynı zamanda Türkiye dış politika hedeflerini belirlerken hissi sebeplerle hareket etmemiştir. Dış politikanın hedefini tayin etmek görevini üzerine almış bulunan Atatürk, Türkiye'nin yeni sınırları ile tatmin edilmiş olduğunu kabul ederek memleketi yeni maceraya sürükleyebilecek davranışlardan daima kaçınmıştır.

Atatürk, Türkiye'nin barışçı bir dış politikayı kendisine hedef olarak aldığını yapmış olduğu bir konuşmada şöyle ifade etmiştir:

“Türkiye'nin emniyetine gaye tutan, hiçbir milletin aleyhinde olmayan bir sulh istikameti bizim daima düsturumuz olacaktır.” Türkiye, dış politikada bu hedefle hareket ederek bütün devletlerle iliksi kurmaya çalışmış, fakat milletlerarası barısı bozmak isteyen devletlere karşı işbirliği kurma yoluna gitmiştir.²⁸²

Öte yandan Avrupa'da revizyonist devletler güçlendikçe ve statükoyu bozan eylemlere giriştikçe, İngiltere ve Fransa, içinde bulunduğu coğrafi konumdan dolayı Türkiye ile işbirliği olanaklarını artırmaya çalıştılar. Özellikle İngiltere Türkiye'nin revizyonist ülkelere katılmasından endişe duyuyordu.²⁸³ Nitekim Türkiye bütün bu gelişmeler karşısında anti- revizyonist ve barısın korunmasından yana bir politika izlediğini, savaşın yasaklanması ile ilgili Briand- Kellogg Paktı'na ve ardından Litvinov Protokolüne katılarak somut bir şekilde göstermiştir.

Savaşı ulusal politikanın bir aracı olarak kullanmayı yasaklayan Briand- Kellogg Paktı, iki savaş arası dönemde savaş yasaklayan tek belgedir. Fransız Dışişleri Bakanı Briand Haziran 1927'de ABD Dışişleri Bakanı Kellogg'a iki taraflı bir saldırmazlık paktı önermiştir. Kellogg, başka devletleri de kapsayacak yeni bir öneride bulunmuş, sonunda, ABD, Almanya, Belçika, İngiltere ve dominyonları, Çekoslovakya, Fransa, İtalya, Japonya ve Polonya ulusal politikaların bir aracı olarak savaş yasaklayan bu antlaşmayı imzalamışlardır. Ancak antlaşmaya uymayan devletlere ne gibi yaptırımlar uygulanacağı konusunda herhangi bir düzenleme yoktu.²⁸⁴

Türkiye ile İngiltere arasında 1930'lu yıllarda meydana gelen gelişmeler, iki ülke arasında dolaylı işbirliği döneminin yaşanmasına ve buna paralel olarak da doğrudan işbirliği döneminin yaşanmasına neden olmuştur. Dolaylı işbirliği dönemi Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girişi ile başlar.

²⁸¹ Süleyman Seydi, “Atatürk'ün Dış Politikasında İngiltere Faktörü” , **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 14, 2006, s. 9.

²⁸² Gönlübol, **a.g.e.**, s.78-79.

²⁸³ Baskın Oran, **a.g.e.**, s.271.

²⁸⁴ Baskın Oran, **a.g.e.**, s.308.

BEŞİNCİ BÖLÜM

V. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ

1. 1934-1939 Arası Türk-İngiliz İlişkileri

Türk- İngiliz ilişkileri bu dönemde yavaş yavaş gelişmeye başladı ve bu yakınlaşmanın bir adımı olarak Amiral Field komutasındaki İngiliz filosu 1929'da İstanbul'a geldi. Filo komutanı ve İngiliz elçisi Ankara'da Atatürk'ü ziyaret etti.²⁸⁵

İngiliz Elçisi'nin bu ziyaretinden Türk basını övgü ile bahsetti. Türkiye, İngiliz filo komutanı ve Elçisi'nin bu ziyaretini iki ülke arasındaki yeni gelişmelerin başlangıcı olarak değerlendirdi.²⁸⁶

Türkiye ile İngiltere arasındaki dolaylı işbirliğinin yanında 1930'lardan itibaren doğrudan işbirliğinin de gelişmeye başladığı görüldü. Bunun iki ayağı vardı: Ekonomik alandaki işbirliği, bir de siyasal yakınlaşma ve ittifak ilişkisi. Bu iki ayağı belirleyen temel etken, Avrupa'da Akdeniz'deki gelişmeler ve bunların Türkiye üzerindeki etkisiydi.²⁸⁷

1935'te İngiltere ile bir ticaret antlaşması imzalayan Türkiye, demiryollarının bakımı ve tarımsal alanda sulama tesisleri konusunda İngiliz firmalarına öncelik tanıdı. Bunun yanı sıra, 1936 yazında İngiliz Kralı VIII. Edward'ın İstanbul'u ziyareti özellikle Türk kamuoyunda İngiltere hakkında olumlu bir havanın doğmasına neden oldu. Bir yıl sonra da taç giyme törenine Başbakan İsmet İnönü'nün Londra'ya resmi bir ziyarette bulunması ilişkilerdeki yakınlığı gösteriyordu.

İlişkilerdeki bir diğer gelişme de Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesi meselesi idi. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Lausanne Antlaşması'nın Lordlar Kamarası'nda görüşülmesi sırasında "*Türkiye'nin 1923 Lausanne Antlaşmasıyla Milletler Cemiyeti'ne girme sözü vermediği halde Türklerden Cemiyet'e girme sözü aldığı*" söyledi.²⁸⁸ Bu sadece Lord Curzon'un isteğiydi ve bu nedenle İngiltere, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesi için Lozan'dan beri yaptığı çağrını daha

²⁸⁵ Mehmet Gönübol ve diğerleri, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, 8. Baskı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1993, s.76.

²⁸⁶ İsmail İsmail Soysal, "Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi, 1934-1937", **Belleten**, Özel Sayı, Cilt 45, No 177, Ocak 1981, s. 95-105; Ömer Kürkçüoğlu, s.80.

²⁸⁷ Coşkun Üçok, **Siyasal Tarih (1789-1950)**, 6. Baskı, Başnur Matbaası, Ankara, 1967, s.68-73; BBaskın Oran, s.272.

²⁸⁸ Abdülhakat Akşin, **a.g.e.**, s.169.

sonra baskıya dönüştürdü ve Türkiye'nin Cemiyet'e girmesi halinde Türkiye üzerinde emelleri olan İtalya ve Yunanistan'a karşı Türkiye'yi destekleyeceğini söyledi.²⁸⁹

Türkiye, İngiltere'nin bu destek sözünden memnun olmasına rağmen Milletler Cemiyeti'ne karşı büyük bir tereddüt duymaktaydı. Musul meselesinde Cemiyet'in tutumu ve Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin batılı devletler ile kendisi aleyhine işbirliği yapacağı endişesi Milletler Cemiyeti'ne girme konusunda tereddüt yaşanmasına sebep olmaktaydı. Nitekim Sovyetler Birliği'nin bu endişesini gideren ve Musul meselesini kabul eden Türkiye 28 Temmuz 1932'de Cemiyet'e katıldı.²⁹⁰ İngiltere'nin Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesini istemesindeki sebeplerden bir tanesi Türk-Sovyet münasebetlerini bozmaktı. Ancak bunu başaramadı.

Türkiye Milletler Cemiyeti'ne girdikten sonra barış ve ortak güvenlik konularına aktif bir şekilde katıldı.

2. Türk-İngiliz Akdeniz Antlaşması(1936)

Türkiye ile İngiltere arasında 1930'lardaki doğrudan işbirliğinin ilk önemli göstergesi Akdeniz Paktıyla ortaya çıktı. Aslında, İtalya'dan çekinmekte olan Türkiye güvenliğini sağlamak için bir süredir İngiltere ile ittifak kurmak istiyordu. Fakat İngiltere bu dönemde hala İtalya'yı Almanya'nın yanından çekebileceğini düşünüyordu ve güneydoğu Avrupa ülkeleriyle doğrudan bir ittifak ilişkisine girmek istemiyordu.²⁹¹

İtalya'nın Akdeniz'deki tehditleri karşısında, İngiltere tek başına bu tehlikeye karşı koymaya cesaret edemedi ve bu nedenle aynı tehlikeye karşı maruz kalan önce Fransa ile anlaşarak, ardından İspanya, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye'ye garanti verdi. Bu garanti, İspanya dışında diğer devletler tarafından kabul edildi.²⁹²

Bu garantiye göre; zorlama tedbirlerine katıldıkları için İtalya ilgili devletleri tehdit eder ya da saldırıda bulunursa İngiltere bu devletlere yardım edecekti. Ocak 1936'da kabul edilen bu karşılıklı garantiler sistemine Akdeniz Paktı adı verilmiştir.²⁹³

Türkiye bu Pakt'a 22 Ocak 1936'da katıldı. Fakat Temmuz 1936'da İtalya'ya uygulanan yaptırımların kaldırılması üzerine İngiltere söz konusu anlaşmaları 27 Temmuzda tek taraflı olarak kaldırdı.²⁹⁴

²⁸⁹ Mehmet Gönübol ve diğerleri, **a.g.e**, s.72.

²⁹⁰ Fahir Armaoğlu, **Siyasi Tarih**, s.336-337

²⁹¹ Baskın Oran, **a.g.e**, s.273.

²⁹² Erol Ulubelen, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, Yayıncılık Matbaası, İstanbul, 1967, s.97-111; Fahir armaoğlu, s.341.

²⁹³ Fahir Armaoğlu, **Siyasi Tarih**, s.341.

İngiltere, Türkiye de dahil, Akdeniz ülkelerinden bazılarına kısa süreli ve çok taraflı bir güvence verdiği halde, Türkiye'nin ısrarlarına karşın ikili bir pakt veya ittifak yapmaya yanaşmadı. İngiltere hem bu tür bir paktın getireceği yüklenimleri karşılayabilme konusunda kuşkuluydu, hem de kendi yanına çekmeyi umduğu İtalya ile ilişkilerini koparmak istemiyordu. Ayrıca, Türkiye'nin İngiltere ile yakınlaşma politikasında Atatürk'ün tercihinin de önemli bir rolü oldu.²⁹⁵

3. Boğazlar Sorunu Çerçevesinde Türk- İngiliz İlişkileri

Türk Boğazları ve onlarla ilgili diplomasi bahsinde, ilgili aktörler arasında İngiltere'yi en birinci sırada saymak gerekir.

İngilizlerin Türk Boğazlarına yönelik politikaları bütün 19.yüzyıl boyunca varlığını sürdürmüştür. Boğazlar, İngiltere'nin siyasî ve askerî çıkarlarının korunmasında stratejik bir öneme sahip olmuş, bu ülkenin dış politikasını belirleyen en temel noktalardan birini oluşturmuştur. Ancak Lozan görüşmelerine gelindiğinde, askeri gerçekler ve içinde bulunulan şartlar itibari ile Boğazların Türk kontrolüne geçeceği hem İngiltere hem de Müttefikleri tarafından çoktan kabul edilmiştir. Dolayısıyla bu dönem diplomasisinin üzerinde yoğunlaştığı mesele, Türkiye'nin kontrolü ve hâkimiyeti altında iken ve Müttefik işgal güçlerinin bulunmadığı bir ortamda, Boğazlardan serbest geçişin nasıl sağlanacağı ve sürdürüleceği konusudur. Lozan görüşmelerinin Boğazlarla ilgili bölümünün odak noktasını da bu sorun teşkil etmiştir. Lord Curzon'un Lozan görüşmelerindeki Boğazlar meselesi konusundaki görüşmelerde temel stratejisi, Boğazlardan serbest geçiş prensibini Türklere kabul ettirmek üzerine kurulmuş, müzakereler bu esas üzerinden yürütülmüştür.²⁹⁶

Konferans'ta Boğazlar rejimi için çağırılan devletler arasında Sovyet Rusya bulunmaktaydı. Konferans boyunca da konu üzerindeki tartışmalar, Türk tezinden değil daha çok İngiltere tezi ile Rusya'nın tezinin birbirinden farklı olmasından kaynaklanıyordu.

İngilizlerin hedefi Boğazlardan serbest geçişi sağlamayı çalışmakla birlikte, Sovyet kontrolü altındaki toprakların yanı başında etkin bir tampon işlevi görebilecek bir Türk devletinin ortaya çıkışını kolaylaştırmaktı. Sovyet- Türk ortak duruşunu

²⁹⁴ Baskın Oran, **a.g.e.**, s.273.

²⁹⁵ Baskın Oran, **a.g.e.**, s.274.

²⁹⁶ Esin Yurdusev, "İstanbul'dan Lozan'a İngiltere'nin Boğazlar Politikası (1915-1923)", **Belleten**, C. LXXI, Sayı 260, 2007, s.215-217.

bozacak her şeyi yapmak gerekli ve meşru görülüyordu. Bu maksatla İngiliz delegasyonunun Başkanı Curzon Türklerle doyurucu bir çözüme vararak Bolşevikleri tecrit etmeyi amaçlıyordu.²⁹⁷

Sovyet Rusya'yı temsil eden M. Çiçerin'in teklifi Boğazların bütün devletlerin harp gemilerine kapalı olması idi. Komünist hükümet denizde son derece zayıftı ve netice olarak, eğer Karadeniz diğer devletlerin donanmalarına kapalı olursa serbest geçiş hakkından vazgeçmeye hazırды.²⁹⁸

Aslında tarihte Çarlık Rusyası Akdeniz'e inmek istediği için Boğazların “açık olmasını” savunuyordu. İngiltere ise bunu önlemek için Boğazların bütün savaş gemilerine her şartta “kapalı” olmasını savunuyor ve bu amaçla Osmanlı'yı destekliyordu. Simdi ise şartlar değişmişti ve Bolşevik Rusya zayıftı bundan dolayı İngiltere'nin Karadeniz'e çıkmasından korkuyor, bunu engellemek için Boğazların “kapalı” olmasını istiyordu. Bu defa Boğazların açık olmasını isteyen devlet İngiltere idi.²⁹⁹

Konferansta Türkler İngilizlerin tezinden yana bir tavır sergilemişlerdir. Bunun nedenlerinden biri, Türkiye'nin tartışılacak olan diğer konularda İngiltere'nin desteğini aramıştır.

Fransa ile ilişkiler çok iyi gidiyordu ama işin içine Osmanlı Devleti'nden kalma borçlar girdiği takdirde kaçınılmaz olarak bozulacaktı. Diğer bir neden ise, Türkiye'nin Rusya'ya fazla güvenmemesidir. O dönemde Rusya Türkiye'nin en yakın dostuydu. Fakat uluslararası ilişkilerde kalıcı dostluk vb. kavramların bulunmadığını bilen Mustafa Kemal, yarın Rusya ile ilişkiler bozulursa, Rusya'ya karşı yalnız kalmak istememiş olmasıdır.³⁰⁰

Sonuçta Uluslar Arası Boğazlar Komisyonu kurulması ve Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının askerden arındırılması kararlaştırıldı. Boğazlar üzerine sözleşme taslağı 1 Şubat 1923'te Konferans tarafından onaylandı. Lozan Antlaşması'yla aynı gün, 24 Temmuz 1923'te, imzaların atıldığı Lozan Boğazlar Sözleşmesi'yle Türkiye, İstanbul ve Gelibolu yarımadasında bir garnizon bulundurma hakkı kazanıyordu. Sözleşmenin 1. maddesinde ise şöyle deniliyordu: “Anlaşmanın Yüksek Tarafları aşağıda “Boğazlar” genel terimi altında toplanan Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve İstanbul

²⁹⁷ Bülent Bülent Bülent Gökay, a.g.e., **Bolşevizm ve Emperyalizm Arasında Türkiye (1918- 1922)**, Çev. Sermet Yalçın, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Aralık 1998, s.189.

²⁹⁸ Philip G. Graves, a.g.e. s.143.

²⁹⁹ Taha Akyol,a.g.e., s.413.

³⁰⁰ Toktamış Ateş, “Lozan Beklentileri”, **Türkler**, Cilt 16,s.321-322.

Boğazı'nda deniz ve hava yoluyla transit geçiş ve seyrüseferin serbest olduğu ilkesini kabul ve ilan ederler.”³⁰¹

Sovyet Rusya bu sözleşmenin kabul edilmesini protesto eden taraf olmuş ve M. Çiçerin protesto için masayı terk etmiştir. Böylece Türkiye ile Rusya'nın arasını açmayı başaran Lord Curzon, büyük bir başarı sağlamıştır.

4. 19 Ekim 1939 Türk-İngiliz Anlaşması

Jeopolitik değeri çağlar boyunca tartışılmayacak kadar yüksek olan ülkemiz, daha savaş sınırlarımıza dayanmadan çok önce, Avrupa'da cereyan ederken, İngiltere'nin dikkatini çekmekteydi.

Balkan yarımadasına yakınlığı ve Mihver ülke ordularının yayılmacı ve istilacı politikaları neticesi bölgede bir müttefik arayışına giren İngiltere'nin en önemli adayı ülkemizdi. Gündeme gelecek bir savaşta İngiltere, Türkiye'den ne bekliyordu?

Her şeyden önce İngiltere, Türk Ordusu'nu kuvvetli bir asker kaynağı olarak görüyor ve bu kaynağı en iyi şekilde değerlendirmeye gayret sarf ediyordu. Bu nedenle İngiltere'nin planlarına göre Türkiye'nin bu gücünden dolayı çarpışmaya doğrudan doğruya katılmasını planlıyordu.

Ancak 1943'te bu düşünce Amerikan ve Sovyet görüşleri doğrultusunda değişmiş ve İngiltere iki müttefikinin ısrarı üzerine vurguyu Türkiye'nin hava üslerinin kullanıma açılması ve lojistik desteğin ulaşımında bir köprü vazifesi görülmesine dönüştürmüş ve baskılarını bu doğrultuda yoğunlaştırmıştır.

İtalya'nın Akdeniz'in doğusundaki emellerine gelince; 1911 yılında Osmanlı toprağı bulunan Trablusgarp'a saldırması ve özellikle Anadolu üzerinde beslediği gayeler Türk tarafınca çok iyi bilinmekteydi. Nitekim İtalya'nın Arnavutluk'u istilasından sonra Türkiye resmen ve açıkça İngiltere'nin yanında yer almış, 12 Mayıs 1939'da İngiltere ile ortak bildiri imzalayan Türk Hükümeti, Doğu Akdeniz'de gerçekleşecek herhangi bir saldırıya karşı İngiltere ile işbirliğine gideceğini bildirmiştir.³⁰²

1939 yılının Mayıs ayında dönemin Başbakanı Refik Saydam ve İngiliz meslektaş Chamberlain arasındaki müşterek beyanname şöyle ilan olunmuştur:

³⁰¹ Bülent Gökay, **a.g.e.**, s.193.

³⁰² İsmail İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920- 1945)**, I. Cilt, Türk Tarih Hanife Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s. 592- 593; Selim Deringil, s.71.

“1. Türkiye ve Büyük Britanya Hükümetleri, birbirleri ile sıkı istişarelerde bulunmuşlardır. Aralarında cereyan eden ve halen devam etmekte bulunan müzakereler, görüşlerinde mutat birliği tebarüz ettirmiştir (açığa çıkarmıştır).

2. İki devletin, kendi milli emniyetleri lehine olarak karşılıklı taahhütleri tazammum edecek (içerecek, ihtiva edecek) uzun müddetli nihai bir antlaşma akdetmeleri takarrür etmiştir (karar vermiştir).

3. Bu nihai antlaşmanın akdine istinaden, Türkiye Hükümeti ve Büyük Britanya Hükümeti, vuku bulacak bir tecavüz hareketinin, Akdeniz muntıkasında bir harbe saik olması halinde yekdiğeri ile bilfiil işbirliği yapmaya iktidarlarında bulunan bütün yardım ve muzaheret (desteği) birbirlerine göstermeye hazır bulunduklarını beyan ederler.

4. Gerek beyanat ve gerek tasarlanan antlaşma hiçbir memleket aleyhine müteveccih edilmiş değildir. Ancak lüzumu tahakkuk ettiği takdirde Türkiye ve Büyük Britanya karşılıklı bir yardım ve müzaheret teminine matuftur (yöneliktir).

5. Nihai antlaşmanın ikmalinden evvel, karşılıklı taahhütlerin mevkiî fiile geçmesini icap ettirecek şartların daha sarîh (açık) bir suretle istihsal (elde etme) için müşavere (görüşme) halindedir.

6. İki hükümet, Balkanlarda emniyetin teessüsünü temin etmek lüzumunu dahi tasdik ederler ve bu gayeyi en seri bir surette istihsal için müşavere halindedirler.

7. Şurası mukarrerdir (kararlaştırılmıştır) ki, yukarıda zikredilmiş olan hükümler iki hükümetten herhangi birinin sulhun takviyesindeki umumi menfaat iktizasından (ihtiyacından) olarak diğer hükümetlerle antlaşmalar akdetmesine mani değildir.”³⁰³

Görüldüğü gibi önemli olan bu konuyu o günün basını da ele alarak, Cumhuriyet gazetesi yazarı Yunus Nadi’nde belirttiği gibi, İngiltere ile yapılan bu antlaşmayı tam zamanında alınmış bir emniyet tedbirinden başka bir şey olmadığı şeklinde yorumlamış; Türkiye, İngiltere ile karşılıklı yardım taahhüdüne girdikten sonra, Balkanlar’da hayli sarsılan itimadının da hissedilir derecede kuvvetlenmiş olacağına ilişkin kanaatini belirtmiştir.³⁰⁴

1914 – 1918 yılları arasında birbirleriyle savaş halinde olan ve 1922’deki Çanakkale krizinde de araları açık olan iki ülke sonunda, Türk – İngiliz dostluğunun

³⁰³ **Cumhuriyet**, 13 Mayıs 1939, s.1, Ali Kemal Meram, **Belgelerle Türk – İngiliz İlişkileri Tarihi**, Kitap Yayınları, İstanbul, 1969, s. 293.

³⁰⁴ Yunus Nadi, **Cumhuriyet**, 13 Mayıs 1939, s.1.

kurulmasından, her iki tarafın da karlı çıkacağını anlamışlardı. İngiltere açısından Türkiye, imparatorluğun ticaret yollarını ve İran petrollerini tüm tehlikelerden koruyacak bir çit, Mısır'a yönelecek Alman veya Sovyet saldırılarına karşı da bir savunma hattıydı. Türkiye açısından bakıldığında ise İngiltere, büyük bir donanması olan süper bir güç ve kuşkusuz büyük bir imparatorluktu.³⁰⁵

5. Türk- İngiliz- Fransız Anlaşması ve Yansımaları

12 Mayıs'ta Türkiye – İngiltere Deklarasyonu ilan edilmesinin ardından, Türkiye – Fransa Deklarasyonu, Fransa'nın, Ermeniler konusunda garanti istemesi nedeniyle gecikmiştir. Ortaya çıkan güçlüklerin yenilmesinden sonra 23 Haziran 1939'da Türkiye – Fransa Deklarasyonu da yayınlanmıştır. Böylece, Ekim ayında imzalanacak İttifak konusunda İngiltere ve Fransa ile önemli bir ilerleme sağlanmıştır.

Türkiye, bu üçlü antlaşmayı imza ederek fiilen savaşa katılmadığı halde hukuken taraf olmuştur. 19 Ekim 1939' da imzalanan Türk – İngiliz – Fransız İttifakı Türkiye'yi Müttefikler safında taraf yapmıştır.

Tamamı dokuz madde, biri gizli olmak üzere üç protokol ile bir gizli askeri sözleşme ve yine gizli bir özel antlaşmadan oluşan bu bir seri antlaşmaların içeriğine bakıldığında:

“1. Türkiye'ye karşı bir Avrupa devleti tarafından vaki bir tecavüz neticesinde Türkiye, bir devletle savaşa tutuştuğu takdirde; İngiltere ve Fransa, Türkiye hükümeti ile teşrik-i mesai edecekler ve ona elinden gelen her yardımı yapacaklardır. Bir Avrupa devleti tarafından vaki olup Akdeniz bölgesinde İngiltere ve Fransa'nın karışacakları, bir savaşla sonuçlanacak bir tecavüz hareketi halinde, Türkiye fiilen, İngiltere ve Fransa ile güç birliği yapacak ve onlara elinden gelen her yardımı yapacaktır.

2. Bir Avrupa devleti tarafından gelecek tecavüz sonucunda Türkiye'nin karışacağı bir savaşta, İngiltere ve Fransa, Türkiye ile el ve güç birliği ederek ona, ellerinden gelen her yardımı yapacaklardır.

3. İngiltere ve Fransa; 13 Nisan 1939 tarihli Beyannameleri ile Yunanistan ve Romanya'ya verilen garantiler yürürlükte kaldığı sürece, bu iki garantiden biri veya diğeri dolayısıyla İngiltere ve Fransa savaşa girişirlerse, Türkiye fiilen İngiltere ve Fransa ile elbirliği yapacak ve onlara elinden gelen her yardımı ifa eyleyeceklerdir.

³⁰⁵ Robin Denniston, **Churchill'in Gizli Savaşı (Diplomatik Yazışmalar, İngiliz Dışişleri Bakanlığı ve Türkiye, 1942 – 1944)**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1998, s. 63; Sabiha Sertel, **II. Dünya Savaşı Tarihi**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1999, s. 223.

4. İngiltere ve Fransa bir tecavüz sonunda savaşa tutuştukları takdirde, derhal birbirleriyle istişarelerde bulunacaklardır. Türkiye, böyle bir halde, İngiltere ve Fransa'ya karşı hiç değilse, tarafsız davranacaktır.

5. Yukarıdaki üç maddenin hükümlerine hâlel gelmemek üzere;

a. Gerek bir Avrupa devleti tarafından, yüksek akid taraflardan biri hükümetinin, tecavüze karşı kendi muvafakatı ile istiklal veya bitaraflığı muhafazaya yardım taahhüt eylediği bir Avrupa devletine karşı ika edilen (uygulanan) tecavüz hareketi halinde,

b. Gerek bir Avrupa devleti tarafından ika edilen ve diğer Avrupa devletleri aleyhine müteveccih bulunmakla beraber yüksek akid taraflardan biri hükümetinin fikrince kendi emniyeti için bir tehdit teşkil eden bir tecavüz hareketi halinde, Yüksek akid taraflar müessir görülecek her müşterek harekete istişarede bulunacaklardır.

6. Bu muahede hiçbir devlet aleyhine müteveccih değildir. Hedef, tecavüze karşı koymak için, Türkiye'ye, Fransa'ya ve Birleşik Krallığa, lüzum hasıl olursa karşılıklı bir yardım ve müzaharet (destek olma) temin eyleyeceklerdir.

7. Bu muahedenin hükümleri Türkiye ile diğer iki yüksek akid taraftan her biri arasında iki taraflı taahhüt olarak da muteberdir.

8. Yüksek akid taraflar bu muahedenin tatbiki neticesi olarak muhasamata (çarşıma) girişmiş bulunurlarsa ancak müşterek bir mutabakatla mütareke veya sulh akdedeceklerdir.

9. Bu muahedename tasdik edilecek ve tasdiknameler mümkün olan süratle ve aynı zamanda Ankara'da tevdi olunacaktır. Muahede bu tevdi tarihinde yürürlüğe girecektir. Bu muahede 15 senelik bir müddet için akdedilmiştir. Yüksek akid taraflardan hiçbirisi muahedeye nihayet vermek arzusunda olduğunu mezkûr müddetin inkırazından (sona erme) altı ay evvel diğer iki tarafa tebliğ etmezse muahede beş senelik yeni bir müddet için kendiliğinden temdit edilmiş bulunacak ve böylece devam edip gidecektir.”³⁰⁶

³⁰⁶ Ali Kemal Meram, **Belgelerle Türk – İngiliz İlişkileri Tarihi**, Kıtış Yayınları, İstanbul, 1969, s. 291, **Cumhuriyet**, 20 Ekim 1939, s. 1, (EK – II).

Antlaşmaya protokol de şu şekilde idi:

*“Yukarıda adı geçen antlaşma uyarınca Türkiye tarafından üstlenilmiş olan yükümlülükler, bu ülkenin Sovyetler ile silahlı bir antlaşmazlığa sürüklenmesine neden olacak ya da böyle bir sonucu verecek bir eyleme onu zorlamayacaktır.”*³⁰⁷

Antlaşma maddelerini ve harbin cereyan şeklini göz önüne getirip düşünürsek, 1939’daki siyaset adamlarımızın İngiltere ve Fransa diplomatlarından daha ileriye görebildiklerini kabul etmek icap eder. Çünkü Batılı devletlerin Türkiye’yi savaşa taraf yapma çabaları içinde esnek davranırken İngiltere ve Fransa’nın birbirleriyle savaşmaları halinde dahi Türkiye’nin ikisi arasında taraf olmamalarını imzalamaları Türkiye’yi bütün bunlara rağmen savaşa girme yönünden engellemiş oluyordular.³⁰⁸

Antlaşmanın yukarıdaki maddelerinin yanı sıra Türkiye’ye verilecek 25 milyon sterlinlik savaş teçhizatının 9 milyonunun Fransızlar, geri kalanının İngilizlerce karşılanacağı, aynı zamanda Türkiye’nin toplam 15 milyon sterlinlik talebinin kabul edildiği, ayrıca Türkiye’nin ileride teçhizat için talep edebileceği 2 milyon sterlinin hazır bulundurulacağı, Türkiye’nin 15 milyon sterlin karşılığı altın borcunun 4 milyon sterlinine Fransızların, 11 milyon sterlinine İngilizlerin destek sağlayacağı hakkında müzakereler başlamıştır.³⁰⁹

20 Ekim 1939 tarihli anlaşmanın Türk basınındaki yansımalarına baktığımızda:

Cumhuriyet gazetesinde Nadir Nadi, Türk – İngiliz Antlaşması ile ilgili olarak, *“Türkiye Cumhuriyeti, şimdiye kadar takip etmeğe çalıştığı kati bitaraflık politikasını bırakmış, demokrasiler cephesine iltihak etmiş bulunuyor.”* şeklinde değerlendirmiştir.³¹⁰

Yine Cumhuriyet gazetesinde yayınlandığı 20 Ekim günkü köşe yazısında Yunus Nadi, , İngiliz ve Fransız büyükelçilerinin Ankara’da imzaladıkları antlaşmanın hiçbir devlete karşı olmayıp yalnız savunmaya yönelik olduğunu belirtmiş, savaşın Balkanları aşarak sınırlarımıza kadar dayanma ihtimaline karşılık Türklerin, İngilizler ve Fransızlarla kendi emniyet sahalarının selametini birlikte temin etmeye azmettiğini yazmaktadır.³¹¹

Ulus gazetesindeki köşesinde Falih Rıfkı Atay, yüksek bir sulh ve emniyet vesikası olarak nitelediği antlaşmanın imzalanmasının *“üç millet kadar, Yakın Şark ile*

³⁰⁷ Tahsin Ünal, **Türk Siyasi Tarihi, II.** Cilt Berikan Yayınları, Ankara, 2001s.635.

³⁰⁸ Tahsin Ünal, s. 787.

³⁰⁹ Erdoğan Karakuş, **a.g.e.**, s. 168.

³¹⁰ Nadir Nadi, **Cumhuriyet**, 20 Ekim 1939, s. 1.

³¹¹ Nadir Nadi, **Cumhuriyet**, 20 Ekim 1939, s. 1.

*Balkanlar ve umumiyetle barış âleminin derin bir sevinç ile karşılanacağını” yazmakta.*³¹²

Tan gazetesi, Chamberlain’ın ifadeleri ile okuyucularına; “12 Mayıs’tan beri süregelen müzakereler hiçbir zaman mühim görüş ayrılıklarına maruz kalmadan ve baştan nihayete kadar karşılıklı bir itimat havası içinde cereyan etmiştir.”³¹³ cümleleri ile duyurmuştur.

Yine Tan gazetesinde, İngiltere’de memnuniyet uyandıran antlaşma ile ilgili, şu ifadeler yer almaktadır: “İngiliz parlamento ve diplomasi mahfillerinde (cemiyetlerinde) ve bütün İngiltere efkârı umumiyesinde (kamuoyunda) üç taraflı Ankara Antlaşması’nın imzalanması şevk ve heyecan derecesine varan bir memnuniyetle karşılanmıştır. Bütün şahsiyetler, bu vesikanın tamamen tedafii (savunmaya yönelik) olan mahiyetini bilhassa tebarüz ettirmelidirler. Muahede, Türk – Sovyet müzakerelerinden çok daha evvel hazırlanmış olan protokolün de gösterdiği veçhile, Sovyetler aleyhine müteveccih olmadığı gibi, Türkiye ile mukareneti (yakınlaşması) burada iyi karşılanacak olan İtalya aleyhine de müteveccih değildir.”³¹⁴

Köşe yazarlarının da ifade ettiği gibi yapılan antlaşma her ne kadar Alman tehdidine karşı bir İngiliz ve Fransız işbirliğini sağlamakta ise de hükümlerin hiçbir surette Sovyetler Birliği’ne karşı olmadığı sık sık vurgulanmaktadır. Antlaşmanın imza edildiği günün ertesinde Tan gazetesi, antlaşmanın etkilerini “İttifak, bütün dünyada alkışlanıyor; paktın bir sulh ve istikrar unsuru olarak, büyük değeri bilhassa tebarüz ettiriliyor.”³¹⁵ başlığı ile duyurmaktadır. Aynı gün köşesinde Zekeriya Sertel, şu cümleleri kullanmaktadır: “Evvelki gün Ankara’da, Türkiye ile İngiltere ve Fransa murahhasları (delegeleri) arasında ittifak muahedesinin imzası, Türkiye’nin siyasi hayatında bir dönüm noktası tarihi bir hadise teşkil eder. Bu muahede ile Türkiye, tecaviüz mefhumuna karşı sulhu müdafaa eden devletlerle mukadderatını teşrik (ortak) etmiş ve dünyada sulh ve emniyetin devamını taahhüt edenlerin biri de kendi olmuştur.”³¹⁶

İmzalanan antlaşmanın hemen ertesinde İngiltere ile Türkiye arasındaki ikili ilişkilerde meydana gelen gelişme, ekonomi alanında da kendini gösterdi. İngiltere’ye giden Türk Heyeti’nin görüşmeleri Tan gazetesinde yer aldı.

³¹² Falih Rıfkı Atay, **Ulus**, 20 Ekim 1939, s. 1.

³¹³ **Tan**, 20 Ekim 1939, s. 1.

³¹⁴ **Tan**, 20 Ekim 1939, s. 1.

³¹⁵ **Tan**, 21 Ekim 1939, s. 1.

³¹⁶ Zekeriya Sertel, **Tan**, 21 Ekim 1939, s. 2.

“İngiltere, Türkiye’ye 60 milyon İngiliz liralık bir kredi açacak’ başlığı altında Reuter ajansının bildirdiğine göre, İngiltere pek yakında akdedileceği ümit olunan bir mali antlaşma mucibince, Türkiye’ye 60 milyon İngiliz liralık bir kredi verecektir. Bundan başka, İngiltere, Türk ihracatının en büyük kısmını gerçekleştirecektir. Bu antlaşma hakkındaki müzakereler, Türk – İngiliz – Fransız paktının akdi ile neticelenen görüşmeler esnasında yapılmıştır.”³¹⁷

Bütün bu iyi mesajlara rağmen Türk – İngiliz Antlaşması bu iki devleti birbirine yaklaştırırken, Almanya ile Türkiye’nin arasını açmıştır. Bu aşamada antlaşma üzerine Chamberlain, Avam Kamarasında, *“erkek millet diye Türkleri överken”*, Alman gazeteleri Türkiye’den *“nankör”* diye söz etmişlerdir.”³¹⁸ Aynı amaçta Hitler, 22 Ağustos 1939’da generalleri ile yaptığı bir toplantıda Türk yöneticileri için *“Türkiye’yi Kemal’in ölümünden sonra, budala ve aptallar yönetmektedir”³¹⁹* ifadesini kullanabilmiştir

³¹⁷ **Tan**, 24 Ekim 1939, s. 1.

³¹⁸ Şerafettin Şerafettin Pekataş,a.g.e., **Milli Şef Döneminde Cumhuriyet Gazetesi**, Fırat Yayınları, İstanbul, 2003, s.96.

³¹⁹ Şerafettin Pekataş,a.g.e., s.97.

ALTINCI BÖLÜM

VI. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİ TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ

1. Birinci Dünya Savaşı İle İkinci Dünya Savaşı Arasındaki Farklar ve Benzerlikler

1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'yı işgali ile başlayan ve 8 Mayıs 1945 gece yarısı Avrupa'daki bölümü resmen sona eren İkinci Dünya Savaşı, 6 yıl boyunca Avrupa başta olmak üzere dünyanın beş kıtasında yaşamı muazzam etkiledi.

1.1. İkinci Dünya Savaşı'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan Farkı

Birinci Dünya Savaşı tam bir Avrupa savaşıdır; İkinci Dünya Savaşı ise yeryüzünün globalleşmesi süreci içinde dünyanın tam köşelerine yayılmıştır.³²⁰ Bu açıdan değerlendirildiğinde nitelik açısından, nedenler açısından, ideolojik açıdan ve önderler açısından farklılıklar gözetmektedir.

1.1.1. Nitelik Açısından

Birinci Dünya Savaşı hemen hemen aynı yerde ve aynı biçimde yürütülen bir savaştı. Savaşın kaderinin Flander düzlüklerinde ve kuzeydoğu Fransa'da çözüleceğini biliyorlardı. Öyle de oldu. Savaşın yöntemi de değişmedi. Savaşın sonuna doğru tank önem kazanmışsa da zafer Napolyon ve hatta Roma döneminden beri pek değişmeyen kitlesel piyade saldırılarıyla elde edildi.³²¹

İkinci Dünya Savaşı ise sürekli nitelik değiştirdi. Savaşın sonunu belirleyecek mücadelenin Stalingrad'da, Midway'de ya da el Alemein'de olacağını kimse önceden kestiremedi. Bu arada silahlar da değişikliğe uğradı ve uçak gemileri büyük zırhlıları gölgede bıraktı. Kitle halinde havadan bombardımanın çok etkili olacağı salınırken savaşın sonlarına doğru etkisi azaldı. Savaş Pasifik bölgesinde iki atom bombasının patlamasıyla bitti.³²²

³²⁰ Pierre Renouvin, **a.g.e**, s.42-47; **Oral Sander, a.g.e s.111.**

³²¹ Oral Sander, **a.g.e**, s.112.

³²² William H. Mcnell, **Dünya Tarihi**, Çev. Alâeddin Şenel, 7.baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2003, s.56-65; Oral Sander, **a.g.e**, s.112.

1.1.2. Nedenler Açısından

Birinci Dünya Savaşı'nın nedenleri konusunda hala tartışmalar sürmektedir ve buna kesin cevap bulmak da kolay değildir. Ancak İkinci dünya Savaşı'nın nedenleri birincisinden çok daha karmaşıktır. İki savaş arası dönemde büyük devletlerin 1920'lerin kısa ekonomik canlilik havası içinde pek duyulmayan önemli sıkıntıları vardı. Almanya Versailles Antlaşması ile zor durumdaydı, İtalya ekonomik bunalım içindeydi, Uzakdoğu'da güçlü Japonya, ABD ve İngiliz İmparatorluğu'nun gücü arasında ezilmekteydi. Sovyetler Birliği Brest-Litovsk Antlaşması ile yitirdiği toprakları unutamıyordu. İngiltere'nin deniz üstünlüğü sürdürme, Fransa'nın ise Almanya'ya karşı güvenlik endişeleri giderek artan bir biçimde sürmekteydi.³²³

Böyle bir durumda, ancak ABD, İngiltere ve Fransa sıkıştıkları zaman yalnız kendi kaynaklarına dayanabilecek durumdaydı. Ama endüstrileşmiş devletler olmakla birlikte Almanya ile Japonya kendi kendilerine yetemiyorlardı. Yani iki devlet te öteki büyük devletler gibi kendi ekonomik imparatorluklarını kurmak durumundaydı.

1.1.3. İdeolojik Açıdan

İkinci Dünya Savaşı, tıpkı birincisi gibi, görünürde egemen devletler arasında oldu. Katıksız bir yurtseverlik birçok kimse için asıl ve en önemli güdüydü. Ayrıca bu hiç beklenmedik yerlerde ortaya çıktı. Sovyetler savaştan önce faşizme karşı ortak hareket çağrısının en hevesli taraftarıydı. Ama işgale uğradığında savaş “büyük yurtseverlik savaşı”, “anavatan için büyük savaş” biçimine dönüştü ve savaş süresince simgeleştirilen portre Lenin'inki değil, on sekizinci yüzyılda Prusya, İsveç ve Osmanlı devletine karşı savaşmış olan Çarlık generali Savorov'un ki idi. İkinci Dünya Savaşı aynı zamanda inançların da savaşı oldu. Ulusal kurtuluş amacıyla başlayıp demokrasilerin yeniden kurulması amacına doğru ilerlediler.³²⁴

1.1.4. Önderler Açısından

İkinci Dünya Savaşı'nın ünlü önderleri, Birinci Dünya Savaşı'ndakilerin aksine, daha önce savaş tecrübesi geçirdiler. Hitler ile Mussolini cephe askeriydiler. Churchill ile Roosevelt Birinci Dünya Savaşı'nda yetkili görevdeydiler ve Churchill siperlerde de

³²³ Geoffrey Geoffrey Barraclough, a.g.e., **Dünya Tarihi Atlası**, Çev. Zeki Okar, İstanbul, Karacan Yayınları, 1980, s.77-94;

Oral Sander, a.g.e, s.113.

³²⁴ Oral Sander, a.g.e, s.116.

bulundu. Stalin iç savaşta yüksek komuta heyetindeydi. Kısaca ikinci Dünya Savaşı'nın devlet adamları zaferin kazanılması yolunda akılcı ilkelerle hareket etmiş sayılabilirler. İkinci Dünya Savaşı bir acımasızlığın ve yıkımın öyküsüdür, ama birincisinden farklı olarak düzenli bir savaştır.³²⁵

Dört lider de iktidara değişik yollardan gelmişler ve güçlerini farklı uygulamışsalar da kendilerine göre ulusal iradeyi temsil etmişler ve İkinci Dünya Savaşı'nın siyaset ve stratejisini saptamışlardır.³²⁶

1.2. İkinci Dünya Savaşı'nın Birinci Dünya Savaşı'na Benzerliği

1.2.1. Nitelik Açısından

Her şeyden önce, her ikisi de temelde Avrupa savaşlarıdır. İkincisi daha global görünmekteyse de her iki savaş da Avrupa'da başlamış, Avrupa'ya özgü düşünce ve amaçlarla yürütülmüştür.³²⁷

Her iki savaş da genel savaşlardır ve savaşkanlar ellerinde olan tüm olanakları seferber etmişlerdir. Her ikisi de, 19. Yüzyıldakiler gibi yalnız sınırlarındaki birliklerin değil, büyük kitlelerin savaşı olmuştur. Savaş yalnız askeri güçleri değil, tüm ulusu, işgücünü, endüstriyi ve hatta eğitim sistemini, sanatı ve edebiyatıyla tüm kültürü içeren bir olgu biçimine dönüşmüştür.³²⁸

1.2.2. Nedenler Açısından

Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'nda savaşan taraflar da hemen hemen aynıdır. İki savaş arasında nedenler açısından köklü bir bağ vardır. Almanya, ikincisinde, birincisinin sonunda kurulmuş bulunan düzenlemeyi bozmak, müttefikler ise bu düzenlemeyi korumak için savaşmışlardır. İkincisi birincisinin sınır düzenlemelerini korumuştur. Kısacası, Birinci Dünya Savaşı Avrupa'nın yeniden kurulması, ikincisi ise bu yeniden kurulmuş bulunan Avrupa'nın sürdürülmesi için verilmiştir.³²⁹

Birinci Dünya Savaşı temelde Almanya sorunu çevresinde dönmüştü. Karşısındakiler onun gücünü sınırlamak, Almanya ise ekonomik gücüne uygun bir

³²⁵Pierre Renouvin, **a.g.e.**, s.54-56; Oral Sander, **a.g.e.**, s.116.

³²⁶ Oral Sander, **a.g.e.**, s.117.

³²⁷ Geoffrey Barraclough, **a.g.e.**, s.116-119; Oral Sander, **a.g.e.**, s.117.

³²⁸ Baskın Oran, **a.g.e.**, s.222-234; Oral Sander, **a.g.e.**, s.118.

³²⁹ William H. Mcnell, s.67-69; Oral Sander **a.g.e.**, s.119.

siyasal üstünlük sağlamak için savaştı. Ama savaş bu sorunu çözemedi, tam aksine daha da ağırlaştırdı.³³⁰

1.2.3. Strateji Ve Silahlar Açısından

Birinci Dünya Savaşı, yalnız iki savaş arası dönemin ulusal ve uluslararası politikasını değil, aynı zamanda İkinci Dünya Savaşı'nın askeri stratejisini de belirlemiştir. İki dünya savaşı da temelde aynı teknoloji, aynı silahlar ve malzemeye yapılmıştır. İkisinde de bugün yabancıları olmadığımız ve 19. Yüzyıla göre değişiklik gösteren silahlar kullanılmıştır.³³¹

Birinci savaşın başlarında uçak yalnız bilgi toplamanın yanında savaşın sonuna doğru geliştirilip saldırı amacı ile da kullanılmıştır.³³²

Her iki savaş da yerel ve kısa olacaktı. Saraybosna'daki suikast yalnızca Avusturya ile Sırbistan arasında bir çatışma olarak kalacaktı. Ama domino etkisiyle denetimden çıkarak Avrupa çatışması biçimine dönüştü. Hiç kimse genel bir savaş istemiyordu ama kimse de bundan nasıl kaçınılacağını bilmiyordu.³³³

1.2.4. Sonuçlar Açısından

Her iki savaşın ani sonuçları da benzerlik göstermektedir. Her ikisinde de A.B.D'nin gücü artmış, birincisinden sonra diğer devletlere kredi veren ülke, ikincisinden sonra “süper” devlet durumuna yükselmiştir. Her ikisinin sonunda da Almanya geçici olarak yıkılmış ve genel olarak yenik devletler bellerini doğrultmuşlardır. İngiltere ile Fransa birincisinin sonunda zayıflamışlardır, ikincisinin sonunda ise büyük kayıplara rağmen zafer sonrası ilerisi için moral bulmuştu.³³⁴

Her iki savaş da Avrupa ve genel olarak yeryüzünün ekonomik ve toplumsal düzenini sarsmıştır. Birincisinden sonra ilk uluslararası örgüt olan milletler Cemiyeti ikincisinden sonra onun bir devamı sayılabilecek Birleşmiş Milletler kurulmuştur.³³⁵

İki dünya savaşı da 18. Yüzyılın sonunda başlayan endüstriyel, siyasal, toplumsal ve entelektüel devrimlerin en yüksek noktasını oluşturulmuştur. Bireyle devlet arasında yepyeni bir ilişki kurularak yurttaşlık anlayışıyla bireyin devlete

³³⁰ Oral Sander, **a.g.e.**, s.119.

³³¹ William H. Mcnell, **a.g.e.**, s.70-75; Oral Sander, **a.g.e.**, s.121.

³³² Oral Sander, **a.g.e.**, s.121.

³³³ Baskın Oran, **a.g.e.**, s.240-244; Oral Sander, **a.g.e.**, s.122.

³³⁴ Oral Sander, **a.g.e.**, s.123.

³³⁵ Geoffrey Barraclough, **a.g.e.**, s.81-84; Oral Sander, **a.g.e.**, s.123.

bağlılığı güçlenmiştir. Kısacası savaş daha ideolojik ve duygusal olmuş, örgütlenmede, seferberlikte, kapsam ve amaçta topyekûn bir biçime dönüşmüştür.³³⁶

2. Uluslararası Ortam

1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'yı işgali ile başlayan ve 8 Mayıs 1945 gece yarısı Avrupa'daki bölümü resmen sona eren İkinci Dünya Savaşı, altı yıl boyunca Avrupa başta olmak üzere dünyanın beş kıtasında yaşamı muazzam etkiledi.³³⁷

İkinci Dünya Savaşı boyunca Türkiye'nin başlıca iki hedefi olan işgale uğramamak ve savaşa girmemek açılarından önemli nirengi noktalarını saptamak gerekir. Türkiye üçü özel, ikisi genel olmak üzere beş nirengi noktalarını yaşamıştı.

Birinci olarak, Fransa'nın çabuk yenilgisi Türkiye'yi çok zor duruma soktu. Bu açıdan Ekim 1939'da İngiltere ve Fransa ile Üçlü İttifak yaparken, Türkiye'nin dayandığı temel mantık, Fransa'nın hem bir Alman saldırısını yeterince uzun zaman meşgul edip yıpratacağı, hem de Fransız donanmasının İtalya'yı Akdeniz'e inmekten alıkoyacağı varsayımı üzerine kurulmuştu.³³⁸

İtalya'nın 10 Haziran 1940'da savaşa girmesiyle savaş Akdeniz'e inmiş oldu ve Üçlü İttifak gereği Türkiye'nin savaşa girme yükümlülüğü doğdu. Diğer yandan Türkiye Mart 1941'de Alman ordusunu kendi sınırlarına dayanmış buldu. Bununla birlikte, Türkiye, Fransa'nın çabuk yenilgisi sayesinde, savaşa girmemek için mükemmel bir bahane buldu.³³⁹

Türkiye'yi ilgilendiren bir diğer önemli gelişme de Almanya'nın Haziran 1941'de SSCB'ye saldırması oldu. Bu olay, Türkiye'yi "Polonya Sendromu" diye anılan en büyük korkusundan, yani aynı anda Almanya ile SSCB'nin ortak işgaline uğramaktan kurtardı. Ne var ki Almanya'nın Stalingrad'da kesin yenilgiye uğraması Türkiye'yi Sovyet tehdidiyle karşı karşıya getirdi.

Savaşın genel nirengi noktalarına gelince, birincisi, savaşın çok sık ve çok keskin bir biçimde dalgalanması Türkiye'yi sürekli olarak büyük zora sokuyor ve durmadan farklı talep ve sorunlara çözüm bulmasını gerektiriyordu. İkinci nokta, savaşın sona erme biçimi ile ilgili oldu. 1945 öncesine kadar olan durumun aksine, savaş sonu dünyasında artık çok keskin olarak iki kutuplu düzen kuruluyordu ve böyle

³³⁶ Pierre Renouvin, *a.g.e.*, s60-63; . Oral Sander, *a.g.e.*, s.123.

³³⁷ Baskın Oran, *a.g.e.*, s.387.

³³⁸ William Hale, *Türk Dış Politikası 1774-2000*, Çev. Petek Demir, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2002,s.82.

³³⁹ Baskın Oran, *a.g.e.*, s.388.

durumlarda Türkiye'nin jeostratejisine oturmuş bir orta büyüklükte devletin güç dengesine oynamaya devamı çok güçleşecekti.³⁴⁰

Türkiye'nin tarafsızlığı, küçük bir devletin bağımsız bir güç olarak kendisini saldırıdan koruyup, dev ülkeler arasında bir denge ögesi olma politikasının uygulaması biçiminde olmuştur.³⁴¹ Mihver devletlerinin savaş üstünlüğünü ellerinde bulundurdıkları 1939-1942 döneminde, Türkiye, savaş dışı durumuyla bu harekâtı engelleyen bir kalkan haline gelmiş ve savaşın Ortadoğu'ya doğru ani genişlemesini önlemiştir. Böylece bu dönemde savaşa katılması yönünde Türkiye üzerinde baskı daha çok Mihver devletlerinden gelmiştir.

Savaşın genel akışının değişip Müttefik devletlerin savaş üstünlüğünü ellerine geçirdikleri ve dolayısıyla Avrupa içine girmek için mücadele verdikleri 1943 - 1945 döneminde ise Türkiye'nin savaş dışı durumu bu kez Müttefik devletlerin işine gelmemiştir. Dolayısıyla bu dönemde Türkiye üzerinde baskıyı Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Sovyetler yapmışlardır.³⁴²

3. İç Ortam

Savaş, katılmadığı halde Türkiye'yi çok çeşitli biçimlerde ve derinden sarsmıştır. Bu etkilenmelerden biri üretim aşamasında yaşanmış ve üretim, savaş süresince, çok olumsuz yönde etkilenmiştir.

Bunun yanında Türkiye gibi temelde tarımsal bir ülkede, çok büyük çoğunluğu köylü olan, bir milyon kadar erkeğin askere alınması tarım açısından yeterince olumsuz bir olgu olmuştur.

Ayrıca, 1938'de çıkarılmış olan Toprak Mahsulleri Ofisi Kanunu³⁴³ ile 18 Ocak 1940'da çıkarılan Milli Koruma Kanunu³⁴⁴ hükümleri de ters etki yapınca üretim iyice düşmüştür. Bir yandan çiftçi tahılını karaborsaya vermeye başlarken, diğer yandan da 1945'e gelindiğinde tarımsal üretim 1939 düzeyinin yüzde 40'ına inmiştir.³⁴⁵ Tarımın

³⁴⁰ William Hale, *a.g.e*, s.84-85; Baskın Oran, *a.g.e*, s.388.

³⁴¹ Edward Edward Weisband, **2. Dünya Savaşı ve Türkiye**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2002, s.9.

³⁴² Oral Sander, *a.g.e*, s.148.

³⁴³ **Toprak Mahsulleri Ofisi Kanunu**, köylüyü korumak ve kamu tüketimi için ürün biriktirmek amacıyla Hanife Kurulmuştu. Ama Milli Koruma Kanunu ile birleşince fakir köylüyü daha da ezdi.

³⁴⁴ **Milli Koruma Kanunu**, bürokrasiye olağanüstü bir savaş ekonomisi yürütme yetkisi veren önlemler getiriyordu. Üretilen mal miktarı hükümetçe saptanabilecek, devlet fabrikalara ve madenlere el koyabilecek, üretim ve dağıtım sağlayabilecek, bütün fiyatları denetleyebilecek, sıkıyönetim ilan edip mülk zapt edebilecekti. Uygulamada, bu hükümlerin yerine, yasanın özel girişime yardımcı olan hükümlerinin ve dar gelirlielerin haklarını kısıtlayan hükümlerin egemen olduğu görüldü.

³⁴⁵ Baskın Oran, *a.g.e*, s.388.

yanında imalat sanayii de darbe yemiştir. Devletçi planlar sayesinde 1932-1939 döneminde iki katına çıkmış olan sanayi üretimi savaş süresince hızla düşmüş ve 1945'te, 1932 üretiminin yalnızca yüzde 20 kadar yüksekliğiyle gerçekleştirebilmiştir.³⁴⁶

Savaşın ikinci olumsuz etkisi, bu ekonomik durum nedeniyle, toplumsal yaşam alanında gerçekleşmiştir. Kıtık ve enflasyon ortamında küçük toprak sahibi ile işçinin ezilmesi bir yana; tüccar malını, büyük toprak sahibi de ürününü karaborsaya vermeye alışınca ikisi de sınıf atlamaya koyulmuştur. Bu yeni sınıf, savaşın sonunda, savaş sayesinde sermaye biriktirmiş yeni burjuvazi olarak siyaset sahnesine çıktığı görülmüştür.³⁴⁷

Savaşın üçüncü etkisi daha makro düzeyde ve ciddi olmuştur. Çünkü 1936'da hazırlığına başlanan İkinci Sanayi Planı, kitlesel tüketim mallarını özel sektöre devretmeye hazırlanırken, savaş çıkınca bu durum terk edilmiştir.³⁴⁸ Bu yüzden sınıflaşma de terk edilmek zorunda kalınca kamu yatırımları durmuştur.

Bütün bu olanların neticesinde savaş sonundaki Sovyet taleplerinin yarattığı olumsuz havadan da yararlanarak Türkiye'nin Batı kampına girmesine güçlü bir destek verecek olan yeni sınıf, uluslararası ekonomiye girebilmek için sınıfsal güçlenmesinin ön koşulu olarak algılamış ve Marshall Planını heyecanla karşılamıştır.

4. Dönemin Dış Politikası

Türkiye Cumhuriyeti Ulusal Kurtuluş Savaşı sonrası, bazı istisnalar dışında Misak-ı Milli sınırları içerisinde kurulmuş; Osmanlı Devleti'nden kalan sorunlarını, özellikle sınır belirlenmesine dönük sorunlarını, askeri kuvvet kullanımı yoluyla değil diplomasi aracını kullanarak çözmeye çalışmıştır.³⁴⁹

II. Dünya Savaşı esnasında ülkemizin dış politikasının amacı, savaşa katılmadan Türkiye'nin toprak bütünlüğünü korumak olmuştur. Başta Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve en önemli yardımcısı Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu olmak üzere Türkiye'nin dış politikasını çizmeye çalışmıştır. Bu sorumluluğun altına girenlerin hedefi, yabancı askerleri Türk sınırlarından uzak tutmak üzere bir tarafsızlık siyaseti izlemekten ibaretti.

³⁴⁶ Çağlar Keyder, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.92.

³⁴⁷ Baskın Oran, **a.g.e.**, s.391.

³⁴⁸ Haldun Gülalp, **Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet**, Belge Yayınları, İstanbul, 1993, s.32.

³⁴⁹ Hüseyin Hüseyin Emiroğlu, İkinci Dünya Savaşı Boyunca (1939-1945) Türk Dış Politikası, **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı.10, Genelkurmay Askeri Tarih Ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, Ağustos 2007, s.172.

Bağımsızlık mücadelesine katılan yönetici neslin gayesi, bir daha geçmişin esaret, savaş ve acılarla dolu günlerine yeniden sürüklenebilecek serüvenci bir politikadan uzak durmaya çalışmak olmuştur. Müttefik ve Mihver ülkelerinin zaferlerine karşı bir denge politikası tercih edilmiştir. Bu politikayı başarıyla sürdüren devlet yöneticileri, Osmanlı Devleti’ni savaşa sokarak sonunda yıkılmasına neden olan gelişmeleri iyi değerlendirerek, yakın tarihten ders alıp aynı hataları tekrarlamamışlardır.

Savaş yıllarında dış politikada karar yetkisine sahip kadroların içinde yer aldıkları iktidar yapısına bakıldığında ise iki ana özellik göze çarpar: Bunlar otoriter ve merkeziyetçi sistem olarak isimlendirilmiştir.

Devlet ve hükümet bir noktada en üst kademedan en alt kademeye kadar o günün şartlarında Türkiye Büyük Millet Meclisi çatısı altında tek parti konumunda olan CHP’nin Meclis Grubu ve Kabinesi birlik ve beraberliği verdikleri çalışmalarla gösteriyordu. Bu iktidar yapısı, Türk toplumunun politikada faaliyet gösteren unsurlarının neredeyse tümünü içeriyordu. Tüm yasal, politik faaliyetler ancak bu çerçeve içinde gündeme gelebiliyordu. Görüldüğü gibi bu düzen otoriter olduğu kadar da hiyerarşik ve merkeziyetçiydi.³⁵⁰

İnönü’nün dış politikaya yaklaşımındaki en belirgin özelliği kesinlikle temkinle hareket etmesidir. Nitekim bir sözünde İnönü, dış politikada askeri stratejinin kendine göre en önemli olan ilkesini uyguladığını söyler; “*temkinli olmak*”³⁵¹

İnönü, karar verirken, dış politikayı tayin ederken işlenebilecek bir hatanın sonradan zor telafi edileceğini bildiğinden her hareketini dikkatle tartmıştır. “*Hele bir akşamı bulalım, hele bir sabah olsun*” gibi adeta olayları saatine göre değerlendiren bir dikkatle zaman kazanmak için büyük gayret sarf etmiştir.³⁵²

Türkiye’nin tarafsızlık politikası, İnönü’nün yürüttüğü şekliyle özünde bir bekleme politikası olmuştur.³⁵³ Amaç Türkiye’nin savaşın dışında tutulmasıdır. ‘Etkin tarafsızlık’ politikasına göre bu şekilde hem Türkiye’nin İngiltere desteğiyle toprak bütünlüğü korunuyor, hem de İngiltere’nin aşırı baskısı sonucu Türkiye’nin kendisiyle doğrudan ilgili olmayan bir kargaşa ortamında kurban edilmesi engelleniyordu.

³⁵⁰ Selim Selim Deringil, **Denge Oyunu**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 38.

³⁵¹ Selim Deringil, a.g.e., s.46.

³⁵² Şevket Süreyya Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, II. Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1991, s.158.

³⁵³ Edward Edward Weisband, **Turkish Foreign Policy 1943 – 1945 (Small State Diplomacy and Great Power Politics)**, Princeton University Press, Princeton, 1973, s. 37.

İkinci Dünya Savaşı var olan güçler dengesini tümüyle yok edip yerine bir yenisini getirebilirdi. Bu durumda bir tarafın, diğerini tümüyle ezerek dünya egemenliği kurması Türkiye gibi stratejik önemi olan küçük bir ülkenin işine gelemezdi.³⁵⁴

Lozan Barış Antlaşması'ndan itibaren genel olarak Türk dış politikasının ana hatları irdelendiğinde, 1923-1936 döneminde Türk dış politikasında ilişkilerin yoğunlaştığı devlet Sovyetler Birliği olmuştur. Ancak 1936 yılından itibaren, İngiltere ve daha sonra (1939) yılı Fransa ile var olan sorunların çözülmesi ile Türkiye, “barış bloğu” olarak nitelenen bu ülkelerle ilişkilerini yoğunlaştırmaya başlamıştır.

Bu yakınlaşma, 30 Ekim 1939 tarihinde İngiltere- Fransa- Türkiye arasında Ankara İttifaknamesi'nin imzalanması ile en yüksek noktaya ulaşmıştır. Türkiye, siyasal olarak İngiliz- Fransız bloğu ile ilişkilerini yoğunlaştırmasına karşın ekonomik olarak (%50-60 Baskın Baskın Oranında) Almanya- İtalya bloğu ile ilişki içinde olmuştur.³⁵⁵

Bu farklılaşmanın sebebi, devletlerin savaş stratejilerinde ve savaş sonrası yeni dünya düzeni tasarımlarında Türkiye'ye biçtikleri rol ile ilgili olmuştur.³⁵⁶

5. Dönemin Siyasi ve Sosyal Yapılanması

Türkiye'nin bağımsızlığını kazanmasından on altı yıl sonra, zayıflıklarını gidermeye çalışırken patlak veren savaşı ancak siyasi manevralarla atlatabilirdi. Bu dönemde Türkiye'nin şansı, jeopolitiği ve bunu iyi tahlil eden tecrübeli bir siyasi yönetim kadrosunun mevcut olmasıydı.³⁵⁷

26 Aralık 1938'deki CHP'nin Olağanüstü Kurultayı'nda yeni başkan seçilen İnönü'ye, en genç iki milletvekilinden biri olarak Kurultay Kâtibi seçilen Adnan Menderes'in sunduğu İnönü'ye bağlılık bildirgesi İnönü'nün elindeki yetkileri de açığa vurmuş oldu. Nitekim bu bildirmede görüldüğü gibi “*Partimizin değişmez genel Başkanlığı'na intibah olunan Türkiye Devleti'nin büyük Reis-i Cumhur'u ve kahraman Türk Ordusu'nun yüce başbuğu, Milli Şef İsmet İnönü'ye Büyük Kurultay'ın yürekten saygı ve bağlılığının arzına karar verilmesini ve bu kararın kendisine sunulmasını, derin saygılarımla arz ederiz.*”³⁵⁸ diyerek önemli bir mesaj gündeme getirildi.

³⁵⁴ Selim Deringil, **a.g.e.**, s.53.

³⁵⁵ Hüseyin Emiroğlu, **a.g.e.**, s.172.

³⁵⁶ Edward H. Carr, **International Relations Between the Two World Wars, 1919-1939**, The MacMillan Pres Ltd., London, Reprinted 1985, s.197-198.

³⁵⁷ Selim Deringil, **a.g.e.**, s.58.

³⁵⁸ Şevket Süreyya Aydemir, **a.g.e.**, s.38-39.

1942- 1946 yılları arasında dış politikaya bakıldığında aşağıdaki bilgilerden anlaşılacağı üzere Cumhurbaşkanı İnönü'nün olduğu dönemde Hükümetler ve Dışişleri Bakanları çerçevesinde değişikliklere rağmen kurumların uyumlu çalıştığı görüldü.

Nitekim Hükümetler:

Refik Saydam Hükümeti - CHP(3 Nisan 1939- 9 Temmuz 1942)

I.Şükrü Saraçoğlu Hükümeti – CHP(9 Temmuz 1942- 9 Mart 1943)

II. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti – CHP (9 Mart 1943- 7 Ağustos 1946)

Dışişleri Bakanları:

Şükrü Saraçoğlu (11 Kasım 1938 – 13 Ağustos 1943)

Numan F. Menemencioğlu (13 Ağustos 1943- 25 Haziran 1945)

Hakan Saka(13 Eylül 1944 – 10 Ekim 1947) 359

Diplomasideki süreç devam ederken şüphesiz savaş zamanında toplumsal çalışmalar da devam etmiştir. Bu meyanda toplumu savaştan uzak tutabilmek için bir yandan bazı tedbirler alınmış, diğer yandan da artmakta olan kitle iletişim araçları kullanılarak toplumla irtibatın sürekliliği sağlanmıştır. Aynı zamanda kültürel çalışmalara da hız verilmiştir. Özellikle halkevlerinin arttırılmasına gidilmiş³⁶⁰ ve savaş boyunca basın-yayın yoluyla halka gösterilen haberler ile toplum bilgilendirilmiştir.³⁶¹

6. Savaş Başlarken Türkiye'nin Uluslararası Yükümlülükleri

1 Eylül 1939 günü Almanya'nın Polonya'ya saldırmasıyla İkinci Dünya Savaşı başında Türkiye'nin temel endişesi, ulusal egemenliğe ve toprak bütünlüğüne zarar gelmeden bu badireyi en güvenli şekilde atlatabilmektir. Fakat bu hiç de kolay olmadı. Türkiye'nin savaştan işgale uğramadan ve en az zararla çıkmasını sağlamak için dönemin karar vericileri, büyük devletlerin güç ve çıkar mücadeleleri arasında, küçük devletlerin kendi politikalarını nasıl yürütebileceğine ilişkin tarihteki belki de en başarılı örneği ortaya koydu.³⁶²

Türkiye savaşa giden süreçte, çelişen dostluklarını bağdaştırmaya çalışırken özellikle olası bir savaşta kendisini doğrudan savaşa çekebilecek düzenlemelerden kaçınmaya çalıştı. Sadece karşılıklı saldırımazlık ve güvenlik taahhütleri içeren

³⁵⁹ Edward Weisband, a.g.e., 36-37.

³⁶⁰ Hanife Hanife Kuru, İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Sosyo-Kültürel Atılımlar, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I**, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1998, s.498.

³⁶¹ Hanife Kuru, a.g.e., s. 499.

³⁶² Baskın Oran, a.g.e., s.399.

anlaşmalar imzalayarak Avrupa’da beliren gruplaşmalara dahil olmadan sınırlarının güvenliğini garanti altına almaya çalıştı.³⁶³

Bu çerçevede, Eylül 1939 itibarıyla Türkiye’nin savaş boyunca dış politikasına sınırlamalar getirebilecek geçerli uluslararası taahhütleri içerisinde sadece Balkan Paketi Türkiye için belirli şartlarda savaşa katılma mecburiyeti getirildi. Diğerleri böyle bir yükümlülük içermediği gibi, saldırmazlık öngörüyordu. Zaten, Balkan Paketi’nin hükümleri de büyük devletler ile savaşmayı içermiyordu.³⁶⁴

7. Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı’na Bakışı

Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı’ndaki durumu, stratejik mevkiinin önemi dolayısıyla, gerek müttefiklerin gerekse Mihver’in Türkiye’yi kendi yanlarında savaşa sokmak için harcadıkları çabalar ile Türkiye üzerinde baskıları kapsayan gelişmelerden oluşur.³⁶⁵

Ancak Türkiye, Birinci Dünya Savaşı’ndan edindiği tecrübe ile İkinci Dünya Savaşı’nda, bir saldırıya uğramadıkça savaşa hemen girmek ve iyice hazır oluncaya kadar beklemek kararlılığında hareket etti.³⁶⁶

Türkiye’nin tarafsızlık tutumunun sürmesinde, Atatürk’ün bu konuda 1937 Martında İngiliz Büyükelçisi Percy Lorainne’ye, Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’ndaki hatalı politikasını anlattıktan sonra, söylediği şu sözlerin etkisi büyük olmuştur. Bu sözünde “*büyük bir savaş çıkacak olursa, Türkiye yine aynı hatayı işlemeyecektir. Türkiye yanlış tarafta olmayacaktır*”³⁶⁷ demiştir.

Bu görüşe uygun olarak imzalanan 19 Ekim 1939 tarihli Türk - İngiliz İttifakı uyarınca, emniyet bölgesi bir saldırıya uğramadıkça, Türkiye savaşa girmeyecekti.³⁶⁸

8. İtalyanın Savaşta Yeri ve Önemi

Birinci Dünya Savaşı’nı sona erdiren barış antlaşmalarının ardından Avrupa’da önce galipler arasında bir parçalanma meydana geldi. Savaşa Müttefiklerin cephesinde

³⁶³ Baskın Oran, a.g.e., s.399.

³⁶⁴ Baskın Oran, a.g.e., s.399.

³⁶⁵ Fahir Armaoğlu, a.g.e., s.407.

³⁶⁶ Ömer Kürkçüoğlu, a.g.e. s.85; Fahir Armaoğlu, a.g.e. s.407.

³⁶⁷ Yuluğ Tekin Kurat, “Kahire Tutanakları (4-7 Aralık 1943) ve Türkiye’yi Savaşa Sokma Girişimleri”, **Bellekten**, Cilt XLVII, Sayı 185, Ocak 1983, s.296.

³⁶⁸ Rıfki Salim Salim Rıfki Burçak, **Moskova Görüşmeleri (26 Eylül 1939- 16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri**, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1983, s.121; Feridun Cemal Feridun Cemal Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl, Anılar-Yorumlar**, I. Cilt, Türk Tarih Hanife Kurumu Basımevi, Ankara, 1987, s. 81-83.

katılan, fakat savaştan sonra kendisine ganimetlerden gereği gibi pay düşmediğini gören İtalya’da memnuniyetsizlik hissedilmeye başladı. I. Dünya Savaşı’nda er olarak askerlik yapan Benito Mussolini adında eski bir gazetecinin liderliğindeki faşist parti, iktidarı ele geçirmesinin ardından kısa sürede muhalefeti ve demokratik müesseseleri ortadan kaldırdı. Dış siyasette, Akdeniz’de eski Roma İmparatorluğu’nu yeniden kurmak amacını güdecek derecede sömürgeci bir kuvvet olarak belirdi. Bu kuvvetin ilk hedefi, kendisini savaş sonrası yağmalarından faydalandırmayan İngiltere ve Fransa oldu. Böylece de Avrupa’nın Emperyalist ve Kapitalist cephesi, bu defa kendi içinde yeni bir parçalanmaya uğradı.³⁶⁹

İtalya, artık yalnız Adriyatik, Akdeniz ufukları ile de yetinmemekte; Tunus, Korsika, Savoi (Güney Doğu Fransa) taleplerinin ardından, Cibuti ve tüm Habeşistan davalarını ortaya atmaktadır. Hatta gözlerini Doğu Adriyatik’ten başka, Anadolu sahillerine çevirerek “mare nostrum” yani “bizim deniz” sloganlarını kullanmaktadır. Böylece, 1922’den sonra İtalya, yeni bir dünya savaşının hazırlayıcılarından biri olmaktadır.³⁷⁰

İtalya, 1934 Aralık ayında Habeşistan topraklarının kendilerine ait olduğu savını ortaya attı. Almanya’dan aldığı destekle 3 Ekim 1935 Habeşistan’ı işgale başladı ve 9 Mayıs 1936’da ilhak etti. 7 Nisan 1939’da ise Arnavutluk’a saldırdı. 12 Nisan’da Arnavutluk da İtalya tarafından işgal edilmiş oldu.³⁷¹

İtalya’nın Balkanlar ve Akdeniz’deki bu saldırgan tutumu Türkiye’yi kaygılandırdı. Türkiye, İtalya’nın Akdeniz, Ortadoğu ve Balkanlar’daki yayılmacı ve saldırgan amaçlarının kendisi için de yakın bir tehdit oluşturduğunun farkındadır. Ancak tehdidin gerçeği, nihayet uygulamada da kendisini göstermekte gecikmedi. İtalya, 1936 yılında, Ege Denizi’ndeki Oniki Ada’yı silahlandırmaya ve askeri yönden de tahkim etmeye başladı. Bu gelişme, Türk – İtalyan ilişkilerinin daha da gerginleşmesi sonucunu doğurdu.³⁷²

³⁶⁹ Cemil Cemil Koçak, **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1939)**, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003,s.231-232.

³⁷⁰ Cemil Koçak, **a.g.e.**, s.232.

³⁷¹ Cemil Koçak, **a.g.e.**, s.232-233.

³⁷² Cemil Koçak, **a.g.e.**, s.233.

9. Almanya'nın Savaşta Yeri ve Önemi

1933'te Avrupa'da aynı cephe içinde diğer bir parçalayıcı unsur katıldı: "Milliyetçi Sosyalizm". Bu hareketin başında da yine tabandan gelen biri olan Adolf Hitler vardı.

Birinci Dünya Savaşı sonunda Almanya da siyasi ve iktisadi buhranlar içinde sürüklenmişti. Almanya'nın en verimli maden ve sanayi bölgeleri Fransa tarafından işgal edilmişti. Binlerce eski subay ve eski asker işsizdi. Sosyalist ve Komünist hareketler bastırılmış ve Almanya demokratik bir anayasaya yönelmişti. Hitler, 1918'de kurulan "Alman İşçi Partisi"nin Eylül 1919'da üyesi oldu. Kısa zamanda lider olarak sivrildi. Parti 1920'de "Milliyetçi Sosyalist Alman İşçi Partisi" adını aldı. Hitler, partiyi daha işi ele aldığından itibaren, Hücum Kıtaları anlamına gelen SA'larla (Sturmabteilung) militarist bir yapıya yöneltti.

1924'te başlayan bir dizi siyasi ve politik olaylar Adolf Hitler'i nihayet 1933'te Alman Başbakanlığı'na kadar getirdi. Hitler'e yönelik Alman desteğinin kaynağı, Almanların, onun rejiminin neye mal olacağı konusundaki bilgisizliklerine dayanmaktaydı. Hitler ve Naziler, Alman seçmenlerin 1932'deki desteği ve Nazi olmayan güçlü politikacıların kendileriyle mücadele eden sosyalistlerle ittifak yapmak yerine Nazilerle çalışmayı ve onları kullanmayı denemek istemesinden dolayı iktidara geldi. İktisadi bunalımların ve siyasal adaletsizliklerin yarattığı kızgınlıklar ve korkular, bu milliyetçi ve otoriter partiye verilen kitle desteğini açıklar.³⁷³

Hitler, sürekli olarak Nazi Almanyası'nın Bolşevikliğe karşı bir set olduğunu, Avrupa'yı Bolşeviklikten koruduğunu ileri sürmüştü³⁷⁴ bu görüş nedeniyle İngiltere ve Fransa, Hitler'e karşı yumuşak ve müsamahakâr davranmıştır. 25 Nisan 1939 tarihli Tasvir-i Efkâr gazetesinde Peyami Safa, İngiltere ve Fransa'nın, Almanya'yı tatmin etme gayretlerini yorumlamaktadır. *"Avrupa Kapitalizmini bir kasa şeklinde göz önüne getiriniz. Bu kasanın en büyük iki sahibi Fransa ve İngiltere, en büyük iki bekçisi Mussolini ile Hitler'dir. Şimdi neden dolayı Fransa ile İngiltere'nin İtalya ve Almanya'ya karşı hep diplomasi yollarına saparak açık cephe alamadıklarının sırrı içindeyiz. Fransa ile İngiltere, sahip oldukları kasanın bekçilerini öldürmektense, pazarlık yolu ile onların istediklerini asgariye indirerek tatmin etmeyi harbe daima tercih edeceklerdir. Zira harp, Kapitalizmin en büyük düşmanı tarafından bu kasanın*

³⁷³ R.A.C. Parker, **II. Dünya Savaşı**, Dost Kitapevi, Ankara, 2005, s. 10.

³⁷⁴ Şerafettin Pekataş, **a.g.e.**, s. 89.

yağma edilmesi ile neticelenebilir. Avrupa Kapitalizmine göre, anahtarlar Daladier ile Chamberlain' in elinde bulunmak şartı ile Mussolini'den ve Hitler'den daha yiğit bekçi bulmak mümkün değildir.”³⁷⁵

Peyami Safa, Almanya'nın yayılmasını Kapitalizmin geleceği açısından bir güvence olarak değerlendirirken, aynı günlerde Nadir Nadi, Nasyonal Sosyalist Almanya ile ilgili olarak şu görüşlere yer vermektedir: *“Aleyhinde yapılan propagandalara rağmen, Nasyonal Sosyalist Almanya'nın hakiki milletler için bir tehlike teşkil edeceğine inanmıyoruz. Bilakis dâhilde Komünizm ve anarşiyi temizlemiş, milli birliğini kurtarmış bir Almanya'nın, Avrupa'da da bir ahenk unsuru olabileceği kanısındayız.”³⁷⁶* Her iki makalede de Alman ve İtalyan liderleri ile onların savundukları fikir yapılarına duyulan sempati ve güven hissedilmektedir.

10. Avrupa'da İşgallerin Başlaması

Almanya, Rusya ile 23 Ağustos 1939'da yaptığı pakt ile güvenliğini sağladıktan sonra 1 Eylül'de Polonya'ya taarruz etti. 3 Eylülde İngiltere ve Fransa'da Almanya'ya harp ilan ettiler. Böylece İkinci Dünya Savaşı başlamış oldu.³⁷⁷

Polonya'nın sonunun yakın olduğunu gören Rusya, bu fırsattan yararlanarak Sovyet ordularını Polonya'ya soktu ve daha sonra Polonya bu iki devlet arasında paylaşıldı. Antlaşma 28 Eylülde imza edildi..³⁷⁸

Polonya'nın paylaşılması üzerine Türkiye, Balkanlardan gelebilecek tehlikeyi önlemek için “güvenlik alanı” meydana getirmek için çalıştı. Ancak Balkan ülkelerinin isteksizliği yüzünden bir sonuç alınamadı.³⁷⁹

Savaşın bütün bölgelere yayılması üzerine İkinci Dünya Savaş alanı gittikçe genişledi.

11. II. Dünya Savaşı ve 1939-1941 Dönemi Siyasi Durum

11.1. Savaşın Genel Seyri

İkinci Dünya Savaşı 1 Eylül 1939 tarihinde Alman Orduları'nın Polonya'yı işgal etmesiyle resmen başlamıştır. Polonya kısa zamanda Alman Genelkurmayı'nın uyguladığı Yıldırım Savaşıyla Alman topraklarına katılmıştır. Fransa ve İngiltere,

³⁷⁵ Şerafettin Pekataş, **a.g.e.**, s. 92; Peyami Safa, **Cumhuriyet**, 27 Nisan 1939, s. 1.

³⁷⁶ Nadir Nadi, **Cumhuriyet**, 27 Nisan 1939, s. 1.

³⁷⁷ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.10.

³⁷⁸ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.361-362; Salim Rıfkı Burçak, **a.g.e.**, s.93-94; Suat Bilge, **a.g.e.**, s.136.

³⁷⁹ Mehmet Gönübol ve diğerleri, **a.g.e.**, s.145.

Polonya'ya yardım etmeyip, sadece Almanya'ya savaş ilan etmekle yetinmişlerdir. Polonya'nın Almanya tarafından işgal edileceğini gören Sovyetler Birliği de 23 Ağustos paktında kendilerine ayrılan toprakları ele geçirmek için 17 Eylül'de Polonya topraklarını işgal etmeye başlamıştır.³⁸⁰

Polonya toprakları, Almanya ve Sovyetler Birliği tarafından paylaşılmış, Sovyetler Birliği kendi nüfus alanını genişletmek ve ülkesini herhangi bir saldırıdan koruma düşüncesiyle hareket ederek Estonya, Letonya, Litvanya ve Finlandiya'ya yerleşmiştir.

Almanya doğudan Sovyetler Birliği ile 23 Ağustos Saldırmazlık Paktı'nı imzaladıktan ve Polonya topraklarını Sovyetler Birliği ile paylaştıktan sonra doğu sınırlarını güvenlik altına alıp batıya yönelmek amacıyla olmuştur. Bu sebeple Almanya önce kuzeydeki toprakları işgal etmeye başlamıştır. Bunun arkasında yatan nedenler şunlardır: Birincisi, kuzey topraklarını ele geçirmeden önce batıya bir saldırı vuku bulduğunda İngiltere Birinci Dünya Savaşı'nda yaptığı gibi Almanya'yı denizden abluka altına alabilirdi. Bunun önüne geçilmesi için Alman Deniz Kuvvetleri'nin Norveç Fiyortlarında denizaltı üslerine ihtiyacı bulunmaktaydı. Bu üsler ele geçirildiği takdirde, Alman Deniz Kuvvetleri güçlenecek ve İngilizlerin Almanya'yı denizden abluka altına alma riski asgariye indirilecek ve Almanya'nın iki cephede birden savaşıma tehlikesi ortadan kaldırılacaktı.³⁸¹

Finlandiya- Sovyet Savaşı'nda Fin Kuvvetleri'ne yardım etmek isteyen İngiliz ve Fransız Kuvvetleri'nin İsveç ve Norveç üzerinden çıkarma yapma girişimleri Almanya'nın kuzey topraklarını ele geçirme fikrini güçlendirmiştir. Bu sebeplerden dolayı 9 Nisan 1940 günü Alman Deniz Kara ve Hava Kuvvetleri Danimarka ve Norveç'i işgal etmiştir. Böylece Almanya doğu ve kuzey sınırlarını güvenlik altına almıştır.

Alman Orduları bu girişimlerden sonra nihayet Batı Cephesine hareket etmiş, 10 Mayıs 1940 günü Hollanda, Belçika ve Lüksemburg'a hücum etmeye başlamıştır. Bu sırada Hitler'e inisiyatif veren Chamberlein, savaşın kötü yönetiminden kaynaklanan eleştiriler nedeniyle görevden ayrılmış ve yerine savaşı önceden gören ve hazırlık yapılmasını isteyen Winston Churchill gelmiştir. O da uzun süren bir yenilgiler dizisi yaşamış ama yılmayarak İngiltere'yi iflas ettirmek pahasına zafere ulaştırmıştır.

³⁸⁰ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Zoraki Diplomat**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.222.

³⁸¹ Fahir Armaoğlu, **a.g.e**, s.361-407; Oral Sander, **a.g.e**, s.81-145.

Yenilgiye daha baştan razı olan Fransa'nın aksine İngilizlerin zafer için gösterdikleri çaba Hitler'i çok şaşırtmıştır.³⁸²

Fransa, savaşın başında savaşın uzun süreceğini tahmin ettiğinden seferberliğini tamamlamak için zaman kazanmak ve Alman Birliklerinin kayıp vermesini sağlamak için Balkanlar'da bir cephe açılmasına çalışmıştır. Fransa'nın ayrıca Bakü'ye bir sefer planladığı da Massigli'nin Daladier'e verdiği rapordan anlaşılmaktadır. Bu raporda Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı bir savunma savaşına hazırlandığı, İran üzerinden Bakü'ye yapılacak bir saldırıya yardımcı olacağı belirtilmiş ancak topraklarının kullanılmasına müsaade etmeyecektir denilmekteydi.³⁸³ Hitler ise parlamentoda yaptığı bir konuşmada, Türkiye'nin Batum ve Bakü'yü bombalamak için hazırlıklarda bulunduğuna dair kanıtlar bulunduğunu söylemiştir.³⁸⁴ Bu dönemde Balkan Devletleri'nde toplam 110 tümen asker mevcuttur. Bu : kuvvet Alman Ordusu'nun büyük kısmını bloke edebilecek güçtedir.³⁸⁵

11.2. Fransa'nın Yenilmesi ve Türkiye

Almanya'nın 1940 Mayıs'ında Fransa'ya saldırması ve İtalya'nın da 10 Ağustos 1940'da Almanya'nın yanında yer alarak Fransa'ya savaş ilan etmesiyle savaşın Akdeniz bölgesine yayılması üzerine, 19 Ekim 1939 tarihli üçlü ittifakın ikinci maddesinin birinci fıkrası uyarınca Türkiye'nin savaşa girmesi gerekiyordu.³⁸⁶

Bu nedenle İngiltere ve Fransa Büyükelçileri ve bilhassa Fransa bu durum karşısında Türkiye'nin harbe girmesini, hiç değilse İtalya ile münasebetlerini kesmesini istedi. Ayrıca Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'ya askeri yardımda bulunmasını ve Boğazları Mihver Devletlerine kapamasını istiyordu. Türkiye'de bu durumu, 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Paktı gereğince Rusya'ya bildirdi. Rusya ise olumsuz cevap verdiği gibi tehditten çekinmedi.³⁸⁷

Türkiye bu durumda, kendisini Sovyetler Birliği ile çatışmaya götürecek hareketlere girişmeyeceğini ileri sürerek 26 Haziran 1940'da savaş dışı kalma kararını ve kararın gerekçesini Büyük Millet Meclisi'nde Başbakan Refik Saydam açıkladı. Bu

³⁸² Mehmet Tanju Mehmet Tanju Akat, **Stratejik, Taktik, Teknolojik ve Jeopolitik Yönleriyle 20. Yüzyıl Savaşları**, I-II. Cilt, Kastaş: Yayınları, 1992, s.297.

³⁸³ Gotthard Jaeschke, **a.g.e.**, s.26.

³⁸⁴ Gotthard Jaeschke, **a.g.e.**, s.32.

³⁸⁵ Kamuran Gürün, "Savaşın İlk yılı ve Türkiye", **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri- I**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1998, s.11.

³⁸⁶ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.407.

³⁸⁷ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.14.

açıklamada “ İngiltere ve Fransa’nın kendisine vaat ettikleri silahları vermemeleri ve Fransa’nın Almanya’ya yenilerek 22 Haziran 1940’da ateşkes istemesinin etkili olduğunu” söyledi.³⁸⁸

Türkiye’nin bu tutumunu olumlu karşıladığını ve Türk davranışının gerçeğe uygun olduğunu, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Halifax, Lordlar Kamarasında 11 Temmuz 1940 tarihinde yaptığı konuşmada açıklamıştır.³⁸⁹

Fransız Ordusu yenildikten sonra Fransa’nın önünde iki seçenek vardı; Teslim olmak ya da donanmasıyla birlikte Kuzey Afrika’ya çekilip savaşa devam etmek. İngilizler de Fransızları bu şekilde teşvik ediyorlardı. Hatta Churchill, İngiltere ve Fransa’nın birleşmesini her iki ülkede yaşayanları herkesin derhal birbirlerinin yurttaşı olarak kabul etmeleri önerdi. Ancak Fransızlar bunu reddettiler. İstemedikleri bir savaşı sürdürmeye niyetleri yoktu.³⁹⁰ Bu sırada Fransa’nın yenilgisiyle beraber Akdeniz’de bulunan ve kaçarak İskenderun Limanına sığınan 11 Fransız Savaş Gemisi 26 Temmuz 1941’de Türkiye tarafından kabul ve enterne edilmiştir.³⁹¹

Alman Kuvvetleri batıdaki ilerlemelerine devam edip Fransızların ünlü Maginot Hattı’nı çok kısa bir sürede yararak 14 Haziran 1940’da Paris’e girmiştir. Fransızların bu zor durumuna karşılık İngilizlerin yardım konusunda takındıkları tavır daha önceleri yani 1937’lerdekinin aynıydı. 1937’de İngiliz Lidell Hart Fransa’ya yardım konusunda Times’ta yayımlana Ekim 1937 makalelerinde bazı teknik birlikler dışında Fransa’ya hiçbir kuvvet yollanmamasını öne sürmüştür. “*Ne kadar küçük olursa olsun İngiliz Ordusu bir kez taarruzda kullandığı ve taarruz püskürtüldüğü takdirde bu da büyük bir ihtimaldi. Fransa’ya yeni birlikler yollanacak, tekrar taarruzlar yapılacak ve büyük zayıat vereceklerdi. Fransızların moralini yükseltmek amacıyla birkaç zırhlı tümen gönderilebilir.*” denmektedir.³⁹² Yine aynı yayında, Lidell Hart “*Muhtemelen şimdiki hükümet bir başka büyük savaşa katıldığımız takdirde ne Avrupa Kıtası’na ne de başka bir ere kuvvet yollamamaya karar vermiştir. Öyle görünmektedir ki geçmişteki siyasetimize döneceğiz, müttefiklerimize yardımı deniz ve hava gücümüzle*

³⁸⁸ Suat Bilge, **Türkiye- Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara,1992,s.149.

³⁸⁹ Feridun Cemal Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri Boğazlar Meselesi**, .Başnur Matbaası, Ankara,1968,s.162-163.

³⁹⁰ Mehmet Tanju Akat, **a.g.e**, s.303.

³⁹¹ Gotthard Jaeschke, **a.g.e**, s.54.

³⁹² Edward Mead Earle, **Modern Stratejinin Yaratıcıları, Machiavelli’den Hitler’e Kadar Askeri Düşünce**, Çev. Gülçin Ülgezen, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1983, s.327.

yapacağız”³⁹³ denilmektedir. Bu açıkça askeri yardım konusundaki tutumlarının daha savaşın başında ne niyetle olduğunu göstermektedir.

Fransa’nın bu ani mağlubiyeti üzerine Fransa’da Mareşal Petain Hükümeti kurularak, 22 Haziran 1940’da Alman- Fransız Anlaşması imzalanmıştır. İki gün sonra da Fransız- İtalyan Anlaşması yapılmıştır. Bu anlaşmalarla Fransa’da bağımsız bir hükümetin varlığının kabul edilmesine karşın, ülkenin kuzey yarısı ve Atlantik Kıyıları Alman işgali altına girmiştir. Almanya Batı Cephesi’nde Fransa’yı dize getirip, kesin bir zafer elde ettikten sonra İngiltere’ye barış teklifinde bulunmuş, İngiltere bu teklife yanaşmamıştır. Bunun üzerine Almanya, İngiltere’yi işgal etme ve savaşı kesin olarak bitirme hazırlıklarına girişmiştir.

11.3. Almanya’nın İngiltere’ye ve İtalya’nın da Yunanistan’a Saldırısı

Hitler, Fransa’yı yendikten sonra, İngiltere’yi istila etmenin zor olacağını düşünerek önce İngiltere’ye birkaç defa barış teklifinde bulundu. İngiltere bu teklifleri reddetmesi üzerine Almanya 13 Ağustos 1940’da İngiltere’ye saldırdı. Ancak 31 Ekime kadar süren savaşı İngiltere kazandı.³⁹⁴

Fakat diğer taraftan İtalya İngiltere’yi Akdeniz’den kovmaya çalışmaktaydı. 28 Ekim 1940’da Yunanistan’a verdiği ultimatomun reddedilmesi üzerine Yunanistan’a saldırıyordu.³⁹⁵

İtalya’nın Yunanistan’a saldırması ise Türk-İngiliz-Fransız ittifakının üçüncü maddesinin işletilmesini gerektiriyordu. Çünkü İngiltere ve Fransa 13 Nisan 1939’da Yunanistan ve Romanya’ya garanti vermişlerdi ve ittifaka göre Türkiye’de savaşa katılacaktı. Bu sebeple de İngiltere’de Türkiye’nin “mümkün olan en kısa zamanda” savaşa katılmasını istedi.³⁹⁶ Almanya’nın Romanya ve Bulgaristan’a yerleşme düşüncesi Türkiye üzerinde endişe yarattı ve Türkiye, İtalya’nın Yunanistan’a saldırmasından büyük endişe duymasına rağmen “harp harici” durumunu değiştirmede.³⁹⁷

İngiltere’nin işgali bir ada devleti olması nedeniyle ancak deniz ve hava gücünün yok edilmesinden sonra adaya Alman Kuvvetleri’nin çıkarma yapmasıyla mümkün olacaktı. Bu amaçla Almanya 13 Ağustos 1940 tarihinden itibaren Britanya Adaları’nı

³⁹³ Edward Mead Earle, **a.g.e.**, s.328.

³⁹⁴ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.368-369.

³⁹⁵ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.369-371.

³⁹⁶ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.408.

³⁹⁷ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.15.

havadan bombardıman etmeye başladı. Almanya, İngiltere'ye büyük kayıplar verdirmesine rağmen, İngiltere'nin barışa zorlanması ve adanın işgali konusunda bir başarıya ulaşamadı. Böylece İngiltere muharebesi, Almanya açısından bir kayıp ve İngiltere açısından bir zaferle sonuçlanmıştır.

Cumhuriyet gazetesine göre başlamış olan bu savaş “para harbi”dir. Çünkü Almanya'nın bir aylık savaş harcaması 230 milyon Sterlin olduğu halde, İngiltere'ninki 630 milyon Sterlin, Fransa'nın aylık savaş harcaması ise 300 milyar Franktır. *“İngiltere, Almanya'dan üç misli fazla para sarf ediyor”* diyen Cumhuriyet'e göre, *İngiltere'nin yaptığı masrafin yanında “Almanya'nın masrafları çocuk oynacağı gibi kalıyor” ve “Müttefikler Almanya'ya karşı bire karşı beşle harp ediyorlar. Bu ezici bir üstünlüktür...”*³⁹⁸

11.4. Diğer Cephelerde Durum

Bu dönemdeki savaşın genel seyrinin özetlenmesi konusunda Kuzey Afrika Cephesi'ne de değinmek gerekmektedir. İtalya'nın, Fransa'ya savaş ilan ederek savaşa fiilen katılması ve bunun hemen sonrasında Fransa'nın yenilgisi savaşın coğrafi boyutunu genişletmiş, böylece İngiltere'yi zor durumda bırakmıştır. İngiltere'nin düştüğü zor durum şu noktalardan ileri gelmektedir. İtalya'nın Akdeniz'deki donanması dolayısıyla İngiltere'nin Malta ve Süveyş arasındaki bağlantısı kesilmiştir. Aynı şekilde Cezayir ve Tunus'un Vichly hükümetinin elinde bulunması Cebelitarık ve Malta arasındaki deniz yolu bağlantısını zora sokmuştur. Bunlardan daha önemlisi İtalya'nın Libya'dan hareketle Mısır'ı almak için yaptığı girişimler İngiltere'nin savaşı sürdürme ve mihver devletlerinin saldırısına direnme noktasında ihtiyaç duyduğu sömürgeleriyle olan bağlantısını tehlikeye sokmuştur.

Bu konu ile alakalı olarak William L. Shirer hatıralarında şunları yazmıştır: *“ Sanırım iki Mihver Kuvvet arasında temelden bir ayrılık meydana geldi ki Hitler, Duçe ile bizzat görüşmek istedi. Ribbentrop'un İtalyanları yatıştırmakta başarısız kaldığı açık olduğundan, Hitler'in bu görevi yüklenmesi kaçınılmaz hale gelmiştir. Geleceğe dair harp planlarının terk edildiği ortaya çıkmaktaydı. Belki de Mısır'da ve Süveyş kanalında bir taarruza girişilerek İngiliz İmparatorluğu'nun gövdesinden bağlanması için kesin bir karar alınmıştı. Bu ileriki harekâtı desteklemek için Balkanlar'da askeri üsler kurulmasını öneren pek çok Alman planı mevcuttu.*

³⁹⁸ Cumhuriyet, 24 Aralık 1939, s. 1.

Türkiye'nin istila edilerek Ortadoğu'ya yönelinmesi konusunda heyecanlı konuşmalar olmuştur."³⁹⁹

İtalyan güçlerinin 13 Eylül 1940'da Mısır'ı ve Süveyş Kanalı'nı ele geçirmek için yaptığı saldırılar püskürtülmüştür. Bunun üzerine karşı taarruza geçen İngiliz güçleri tarafından Şubat 1941'de Bingazi, Eritre ve Habeşistan İtalyanlardan alınmış, böylece Mihver güçlerinin Batı Cephesi'ndeki büyük başarılarına rağmen İngiltere'ye yönelik gerek Kuzey Afrika'da ve gerekse de Britanya'da saldırılar başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁴⁰⁰

11.5. Sovyet Yayılmacılığı

Alman Dışişleri Bakanı Joachim Von Ribbentrop ile Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov tarafından hazırlanan Alman- Sovyet Paktı'nın imzalanmasından sonra Kızıldordu, bu pakt sayesinde yayılmacılıklarını Avrupa'da da sürdürme fırsatını buldu.

1939- 1940 yıllarında, Avrupa'daki Sovyet yayılmacılığı Almanları düşündürmüştür. Polonya'nın doğusunu işgal ettikten sonra Finlandiya'ya da saldıran ve istediklerini alan Ruslar Fin Körfezi'nin güvenliğini sağlamışlar, Baltık ülkelerini işgal ettikten sonra da Baltık'ın doğu kesimi Sovyet donanmasının kontrolüne girmiştir. Ayrıca Sovyet silah teknolojisinin de hızlı atılımlar içinde olduğu da gözlenmiştir. 1940 Kasımı'ndaki Berlin görüşmelerinde Molotov, Ribbentrop'un teklifini reddetmiş, görüşmeler artık fazla bir şey getirmeyeceğinden kesilmiştir.⁴⁰¹

Türkiye'deki Alman Büyükelçisi Franz Von Papen ise Molotov'un taleplerini Türklerin öğrenmesinden "*Türkler Müttefiklerin tarafına kayar*" diye endişe duymuştur.⁴⁰²

Kasım 1940'daki Berlin Görüşmeleri'nde Molotov, Boğazların İngilizlerin kullandığı tarihi bir koridor olduğunu belirtmiştir. Sovyet hükümeti bu tehdit karşısında

³⁹⁹ William L. Shirer, **Berlin Diary (The Journal of a Foreign Correspondent 1934-1941)**, Harnish Hamilton, Eylül 1941, London, s.45.

⁴⁰⁰ Cemil Koçak, **a.g.e**, s.236.

⁴⁰¹ Michael Bloch, **Ribbentrop**, Abacus, London, 2003, 341-343, 12- 14 Kasım'daki Berlin görüşmelerinde Ribbentrop, Molotov'a Sovyetlerin sıcak denizlere açılmasının Irak Körfezi ve Arap Denizi üzerinden olması gerektiğini söylerken, belirsiz bir şekilde Türkiye'nin Boğazlardan Sovyetler Birliği'ne geçiş serbestliği sağlayabileceğini de eklediğinde, Molotov'dan "... *açıklığın nüfuz alanlarının sınırlandırılması açısından gerekli olduğu*" şeklinde bir yanıt almıştır. Berlin görüşmeleri çıkmaza girdikten kısa bir süre sonra, 26 Kasım'da Molotov Alman Büyükelçisi Schulenburg'a taleplerini "*Sovyetlerin İran Körfezi'ne genişlemesi, Finlandiya'yı ilhak etmesi, Bulgaristan'ın korumacısı olması, Türkiye'de üsler kurması ve Japonlardan Güney Sahalin'i alması*" olarak bildirmiş, Hitler ise bu teklif karşısında Ribbentrop'a yanıt göndermemesini söylemişti.

⁴⁰² Hüsrev Gerede, **Harp İçinde Almanya**, ABC, İstanbul, 1994, s.158.

Bulgaristan'a garanti verip burayı işgal etmek istemiş, niyeti ise Bulgaristan'dan Türkiye'ye askeri baskı yaparak Boğazlarda üs kurmak olmuştur. Hitler, Moskova görüşmelerinden hemen önce Almanya'nın Boğazlar ve İstanbul konusundaki politikalarını, bildirme konusunda Ribbentrop'a yetki vermiştir.⁴⁰³

12- 13 Kasım 1940'ta yapılan görüşmeler umulanın aksine Sovyetler Birliği'nin pakta katılımını sağlayamadığı gibi, Almanya ve Sovyetler Birliği arasındaki gerginliği ve güvensizliği had safhaya çıkarmıştır.

Berlin Görüşmeleri esnasında Sovyetler Birliği boğazları kontrol isteğinin yanı sıra alman Donanma kayıtlarında bulunan belgelere göre Molotov, Kars ve Ardahan'ın da Sovyetlere bırakılmasını istemiştir.⁴⁰⁴ Bunun üzerine Almanya, Sovyetlerle uzlaşamayacağını anlayarak, Sovyetler Birliği'nin işgal edilmesine karar vermiştir. Sovyetler Birliği'ne savaş açmadan önce Balkanları güvenlik altına almak istemiştir.

12. Almanya'nın Balkanlardaki Faaliyetleri ve Türk-İngiliz İlişkilerine

Etkileri

İkinci Dünya Savaşı'nın en önemli gelişmelerinden biri olan 12 Kasım 1940'da Molotov- Hitler ve Ribbentrop görüşmelerinde; MoETKİLERİlotov'un birçok isteğinin yanında Türkiye ile ilgili olarak Boğazlarda üs istemesi Hitler'de Sovyetlerin niyetinin tehlikeli olduğu kanaatini uyandırdı.⁴⁰⁵ Bunun üzerine Hitler, 18 Aralık 1940'da Sovyetler Birliği'ne saldırı planları yapılmasını istedi. Bundan önce de güneydoğusunu güvence altına almak için diplomatik ve askeri hareketlerle Balkanlar'a girdi.⁴⁰⁶ Bu sırada Romanya'nın isteğiyle Almanya'nın Romanya'ya girmesi hem Sovyet Rusya hem de İngiltere hem de Türkiye için endişe kaynağı oldu. İngiltere, Almanya'nın Romanya'ya girmesiyle, Bulgaristan'dan gelerek Yunanistan'daki İtalyan ordusuna yardım edebilecekti ve bu şekilde bütün Balkanlar'a sahip olduğu gibi Orta Doğu'ya özellikle İran ve Irak petrolü ile Süveyş'e giden yolu açabilirdi.⁴⁰⁷

⁴⁰³ Amerikan Dışişleri Bakanlığı Tarafından Açıklanan Sovyet – Nazi Siyasi Münasebetlerine ait Gizli Vesikalar, Çev. H. Keleş, Kültür Kitabevi, İstanbul, 1948, s.11.

⁴⁰⁴ Harry N. Howard, *The Soviet Union and Turkey During World War II*, Department of State Bulletin, Germany, 18 July 1948, s. 68; Haluk Haluk Ülman, *İkinci Cihan Savaşının Başından Truman Doktrinine Kadar Türk- Amerikan Diplomatik Münasebetleri,(1939-1947)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1961, s.32.

⁴⁰⁵ Harry N. Howard, *a.g.e.*, s. 68; Haluk Haluk Ülman, *a.g.e.*, s.32.

⁴⁰⁶ Suat Bilge, *a.g.e.*, s.154-155.

⁴⁰⁷ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s.15-16.

Türkiye, Almanların Balkanlar'da tehlikeli olacağını hissetmeye başlayınca, bu tehlike karşısında Fransa'nın yenilerek savaştan çekilmesi sonucu tek başına kalan İngiltere'ye karşı ittifakına bağlı olduğunu İsmet İnönü 1940 Kasımı'nda yaptığı bir konuşmasında ifade etti. İnönü'nün sözleri İngiltere'de sempati ile karşılandı.⁴⁰⁸

İngiltere, Alman askerlerinin Bulgaristan'dan geçerek Yunanistan'a saldırmasından büyük endişe duymaktaydı. Bu sebeple Başbakan Churchill 26 Kasım 1940'da Hariciye Vekili Eden'e yazdığı bir mektupta, böyle bir durum gerçekleştiği takdirde, Türkiye ve Yugoslavya'nın derhal harekete geçmesinin zaruri olduğunu bildiriyordu.⁴⁰⁹ İngiltere bu mektupta Türkiye'nin savaşa girmesini ve ayrıca Almanya'nın ilerlemesine karşı İngiliz uçaklarını ve uçaksavar toplarını Türkiye'ye gönderilmesini öneriyordu.⁴¹⁰ Ancak, Türkiye savaş dışı kalma durumunda ısrar etmekteydi.

Türkiye, Almanların Balkanlar'da ilerlemelerine karşı İstanbul ve diğer illerde bazı tedbirler almıştı. Bu durumdan endişelenen Bulgaristan'ın endişelerini gidermek için 17 Şubat'ta Türkiye ile Bulgaristan birbirlerine saldırmamayı taahhüt eden bir beyanname imzaladı.⁴¹¹

Bu beyanname özellikle İngiltere'de ilgi uyandırarak bunun bir taraftan Türkiye'yi Mihver politikasına, diğer taraftan da Bulgaristan'ı İngiliz politikasına yaklaştırdığı münakaşa edilirken, Dışişleri Bakanı Türkiye'nin politikasının değişmediğini vurgulayarak Türkiye'nin tutumunu açıklıyordu.⁴¹²

İngiltere Balkanlar'daki Alman tehlikesinin devamı üzerine Balkan Paketi'ni canlandırma çalışmalarını yoğunlaştırıyordu. Bu nedenle İngiliz yetkililer Ankara ile temaslara geçti ve Almanya'nın Bulgaristan'dan sonra Yunanistan'a saldıracağını, kendilerinin de Yunanistan'a yardım edeceklerini belirttikten sonra Türkiye'nin de böyle bir saldırıda Almanya'ya savaş ilan etmesini istediler. Türk heyeti ise böyle bir durumda Almanya'nın Boğazlara, Sovyetler Birliği'nin ise Kafkaslardan Türkiye'ye saldıracağını söyleyerek şimdilik Türkiye'nin savaşa girmesinde bir yarar görmediklerini söylediler.⁴¹³

⁴⁰⁸ Gönübol ve diğerleri, **a.g.e.** s.151.

⁴⁰⁹ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.** s.17.

⁴¹⁰ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.** s.17.

⁴¹¹ Kamuran Gürün, **a.g.e.** s.21.

⁴¹² Gönübol ve diğerleri, **a.g.e.** s.152.

⁴¹³ Kamuran Kamuran Gürün, **a.g.e.** s.21.

Diğer taraftan Türkiye, İngiltere'nin isteği üzerine Yugoslavya nezdinde girişimde bulunarak ortak tehlike karşısında birlikte hareket edilmesini istedi ise de Yugoslavya buna yanaşmadı. Türkiye ile İngiltere ise ittifaka bağlılıklarını ifade ettiler. Ancak bu durumda Balkanlar'da açılacak bir cephenin kara muharebelerindeki bütün yükünü Türkiye çekecekti.⁴¹⁴ Türkiye için böyle bir tehlikenin söz konusu olduğu bir zamanda Bulgaristan 1 Mart 1941'de üçlü pakta katıldı. Ardından da Alman orduları aynı gün Bulgaristan'a girdi ve nisan ayında Yugoslavya, Yunanistan ve bütün Ege adalarını işgal etti. Bu gelişme Alman- Rus münasebetlerini bozdu ve Türk- Rus yakınlaşmasına yol açtı. Alman tehlikesinin Rusya'yı korkutması, Türkiye üzerindeki Rus baskısını azalttı.⁴¹⁵

Almanya bu dönemde Türkiye'yi kazanma politikası gütmüştür. Hitler'in Balkanlar politikasının Türkiye ile ilgili kısmı o dönemde Mussolini'ye yazmış olduğu mektuplarda şu şekilde geçmektedir. *“Türkiye'nin durumunun özel bir önemi vardır. Çünkü Türkiye'nin durumu kesin surette Bulgaristan'a karşı bir koz olacaktır. Bulgaristan üzerindeki Trük baskısını kaldırmak için Türkiye ile anlaşmayı denemeliyiz. Bizi halen bölen noktalar, Finlandiya ile İstanbul'dur. Finlandiya bahsinde esaslı güçlükleri ön görmüyorum. Bizi ilgilendiren tek şey bu muntikalarda bir savaşın tekrar patlak vermemesidir. Buna mukabil İstanbul'u Sovyetler Birliği'ne ve Bulgaristan'a yani Bolşevizm'e terk etmek çıkarlarımıza uymaz.”*⁴¹⁶

Bunun yanı sıra Balkanlarda İngiltere'nin en güvenilir müttefiki olan Yunanistan'a saldıran Alman Kuvvetleri Atina'yı, Mora ve Girit'i işgal etmişlerdir. Böylece Almanya savaşın bu safhasında Batı Cephesi'ndeki üstünlüğüne Balkan yarımadasını da katmıştır. Alman Kuvvetleri'nin güneye ilerleyerek Balkan Yarımadası ve Doğu Akdeniz'e inmesi Yakın ve Orta Doğu haberleşmesini vurması İngilizleri korkutmuştur.⁴¹⁷

Balkanlardaki işgalin tamamlanmasının hemen ardından Almanya 22 Haziran 1941'de Sovyetler Birliği'ne saldırmıştır. Bir anlamda Sovyetler Birliği'ne saldırmakla Almanya bu süreye kadar olan üstünlüğüne son vermiş olmaktadır.

⁴¹⁴ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.18.

⁴¹⁵ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.18-19.

⁴¹⁶ Osman Osman Öndeş, **İkinci Dünya Savaşı(1939-1945)**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1974, s. 747-749.

⁴¹⁷ Liudmila Zhivkova, **Anglo- Turkish Relations(1933-1939)**, Martin Secker & Warburg Ltd., London, 1976, s.73.

13. Politik Yaklaşımlar ve Askeri Yardımlar

İkinci Dünya Savaşı Türklere tamamen beklenmeyen bir durum sundu. Türklerin tarihlerinde ilk defa kendilerini sınırları içinde savunmak, kendi sınırları dışında savunmaktan daha zordu.⁴¹⁸

İkinci Dünya Savaşı'ndaki Türk dış politikasının temeli; Türkiye'nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumak, maceracı bir dış politika izlemekten uzak durmak, bu hedeflerin gerçekleştirilmesi için büyük devletler arasında bir denge unsuru olarak politikasını gerçekleştirmektir. Bu politikanın yürütülmesi için ülkenin savaş dışı kalması birinci hedefti.

Bu politikanın uygulanmasının gereği, A.B.D. Başkanı George Washington'un 17 Eylül 1796 tarihinde siyasi hayattan çekilirken yaptığı konuşmada söylediği şu sözlerde çok iyi anlaşılmaktadır: *“Belirli bir millete sevda ile bağlanmaktan kaçınınız. Başka bir millete nefret yahut sevgi duyguları beslemeyi adet edinen milletler köleleşirler, kendi görev ve çıkarlarını unuturlar. Zira bir millet ortaklık hayaline kapılarak başka bir millete bağlandı mı, bu ikincisinin kavgalarına boşu boşuna karışır. Üstelik ona imtiyaz tanır. Bu ise kendisinin sömürülmesine yol açmakla kalmaz, başka ülkelerin düşmanlığı ve misillemelerini de üstüne çeker. Büyük ve güçlü bir ülkeyle öyle bir ilişki kuran küçük yahut zayıf bir millet, diğer devletlerin uyusu olmaktan kurtulamaz... Yabancı entrikaların aleti durumundaki kişiler, güvenini ve alkışını kazandıkları halkı aldatarak, onun çıkarlarını başkalarına teslim etmesini sağlarken, bütün bunlara karşı çıkan gerçek yurtseverler şüpheli duruma düşürülüp lanetlenebilirler”*⁴¹⁹

Türkiye Cumhuriyeti'nin savaşa girmeme ve savaş dışında kalma tutumu, 1940 Mayıs'ında İtalya'nın Fransa'ya savaş ilan etmesiyle kritik bir hal aldı. Buna göre Türkiye'nin savaşa girme koşulları oluşmuştu. İngiliz ve Fransız elçileri Türkiye'yi savaşa sokmaya zorlasalar da Türkiye böyle bir tutum sergilemeyeceğini beyan etti. Türkiye'nin böyle bir savaşa girmesi Sovyetler Birliği ile kendisini olası bir savaşa sürükleyebilirdi ⁴²⁰ Türkiye'nin bu kararı karşısında İngilizlerin düşüncesi, yapılabilecek en iyi davranışın bu olduğu yolunda idi. Dışişleri Bakanı Lord Halifaks 11 Temmuz 1940 günü Lordlar Kamarası'nda bu düşüncüyü şöyle belirtiyordu:

⁴¹⁸ Eleanor Bisbee, **The New Turks, Pioneers of The Republic(1920- 1950)**, Greenwood Press, Philadelphia, 1951, s.185.

⁴¹⁹ Soner Yalçın- Doğan Yurdakul, **Bay Pipo: Bir Mit Görevlisinin Sıra dışı Yaşamı- Hiram Abas**, Doğan Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.77.

⁴²⁰ Feridun Cemal Erkin, **a.g.e**, s.162.

*“İngiltere Hükümeti, Türkiye’yi bu karara yönelten durumu ve koşulları anlamaktadır. Türkiye ile olan anlaşmamız ve onun temeli olan karşılıklı dostluk ve sevgi yaşamaya devam etmektedir. Geçmişte olduğu gibi savaş sırasında ve onu izleyecek barış yıllarında da bu anlaşma aramızda yapıcı işbirliği için bize yararlı temel olacaktır.”*⁴²¹

İngiltere Hükümeti’nin, Türkiye’yi savaşa girme konusunda fazla sıkıştırmasının ardında yatan sebeplerden biri de, İttifak Anlaşmasıyla Türkiye’ye vaat edilen silahların verilmemiş olmasıdır. Fransa’nın savaştan çekilmesiyle yalnız kalan İngiltere, Türkiye’nin savaş ihtiyaçlarını tek başına karşılayacak durumda değildi. Yine de İngiltere bu görevi üzerine aldı.⁴²² Yardımlar konusunda Şükrü Saraçoğlu’ndan naklen kaydedildiğine göre Churchill şu şekilde konuşmuştur: “Türkiye’nin yeri bizim için ileri kaledir. Bunun korunması İngiltere’nin hayati çıkarları gereğidir. Tarihte büyük saldırılar Anadolu’da olmuştur. İngiliz İmparatorluğu’nu hedef alan büyük bir saldırının da geçiş yolu yine Anadolu’dur. Kimin tarafından olursa olsun, Türkiye’ye gelebilecek bir saldırı karşısında Türkiye’ye yardım İngiltere’nin çıkarları doğrultusundadır.”⁴²³

Türkiye 28 Ekim 1939’a değin savaş sanayinin en gerekli hammaddesini, yani çeliği üretmekten mahrumdu.⁴²⁴ 1941 Şubatı’nda İngiltere’den istenen savaş malzemeleri listesinde modern silahların yanı sıra, yarım milyon matara, yarım milyon yemek kabı, bir milyon çift ayakkabı vardı.⁴²⁵

Türkiye silah olmadan savaşa girdiği takdirde yenilebilir, bunun sonucunda Suriye ve Süveyş Kanalı Alman tehdidine maruz kalabilirdi. Irak ve İran petroleri ile birlikte bütün Arap Yarımadası ve İran Körfezi, Alman işgali altına girebilirdi. Bu açıdan adı geçen tehditlerin oluşmaması noktasında Türkiye’nin savaş dışı durumu İngiltere açısından büyük bir stratejik öneme sahipti. Bu açıdan Türkiye’nin savaşa girmemesi İngiltere’de bir tepkiyle karşılanmadı. Böylece Türkiye için savaşa girme konusunda ciddi bir yük teşkil eden Türk- İngiliz- Fransız İttifakı bu aşamada yürürlüğe girmesi. Türkiye’nin savaş riskini bertaraf etmesinin hemen akabinde, savaşın Balkanlar’a sıçramasıyla birlikte, Türkiye savaş ihtimaliyle tekrar yüz yüze geldi.

İtalya’nın Yunanistan’a saldırmasıyla Yunanistan, Balkan Antantı’na dayanarak, Türkiye’den yardım talebinde bulundu. İtalya’nın Yunanistan’a saldırması Türk-

⁴²¹ Kemal Baltalı, **1936-1956 Yılları Arasında Boğazlar Meselesi**, Yeni Desen Matbaası, Ankara, 1959, s.99; Feridun Cemal Erkin, s.162.

⁴²² **Cumhuriyet** 6 Şubat 1943, s.3.

⁴²³ Kamuran Gürün, **Türk- Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, s.48.

⁴²⁴ Ümit Ümit Özdağ, **Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Ordu Siyaset İlişkisi**, Suat Bilge Oğuz Yayınları, Ankara, 2006, s.127.

⁴²⁵ Ümit Özdağ, **a.g.e**, s.135.

İngiliz- Fransız İttifakı'na göre Türkiye'nin savaşa girmesi gündeme getirdi. Ancak Balkan Antantı, Balkan devletlerinin yalnızca Balkan sınırlarını garanti etmekteydi. İtalya bir Balkan devleti olmadığı gibi İtalya'dan gelecek saldırıya karşı yardım, Yunanistan'ın kendi isteğiyle anlaşma kapsamı dışında bırakılmıştı. Bundan dolayı antanta göre Türkiye Yunanistan'a yardım etmekle mükellef değildi. Ayrıca Papen'in hatıralarına göre Türkiye'nin ordusu yetersiz olduğu gibi bu orduyu Yunanistan'a geçirecek gemileri de yoktu.⁴²⁶ Dolayısıyla Türkiye savaşa girmedi. Fakat Mihver Bloku'na katılmış olan Bulgaristan'ın Yunanistan'a saldırması Türkiye'yi savaşa katılmakla yüz yüze getirebilirdi. Bundan dolayı Türkiye Bulgaristan'a b,r uyarıda bulunarak Yunanistan'a saldırdığı takdirde kendisinin de hareketsiz kalmayacağını bildirdi. Bu uyarı karşısında Bulgaristan Yunanistan'a saldırmadı.⁴²⁷

Türkiye'nin savaş dışı durumu İngiltere'nin sömürgelerinin güvenliği açısından olumlu olduğundan, Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda İngiltere ısrarcı olmadı. Çünkü Türkiye'nin Yunanistan'ın yardımına koşması zaten sınırlı olan savunma gücünü azaltacaktı ve İngiliz donanması da Türkiye'ye destek olabilecek durumda değildi.

Almanların güçlü bir şekilde Balkanlar'a yerleşme çabaları Türkiye üzerinde savaşa girme noktasında İngiliz baskısını tekrar gündeme getirdi. İngiltere Başbakanı Churchill'e göre, Almanların güçlü bir şekilde Balkanlar'a yerleşmesinden sonra Türkiye üzerindeki Alman baskısı güçlenir ve Türkiye'nin Almanya'ya boyun eğmesi söz konusu olabilirdi. Gerçekten de bu dönemde Türkiye'de Almanların Balkanlara yerleşmesiyle birtakım önlemler alındı.⁴²⁸

Türkiye'nin Almanya'ya boyun eğmesi durumunda İngiliz İmparatorluğu'nun can damarı olan sömürgeler yani Irak, İran petroleri ve Süveyş Kanalı Alman işgaline uğrayabilirdi. Bunun önüne geçilmesi için İngiltere iki taktik benimsedi. İlki Balkanlar'da Almanya'nın güçlenmemesi için Türkiye'nin hemen savaşa girmesiydi. Churchill 1941 Ocağı'nda İnönü'ye yolladığı mektupta "*Romanya'daki petrol sahasını bombalamak için Türkiye'den üs istedi. Türkiye'nin bu üsleri verirken Sovyetler Birliği'nden korkmasına gerek yoktu. Çünkü bu devlet kendisi için çok önemli olan*

⁴²⁶ Osman Öndeş, **a.g.e**, s.711.

⁴²⁷ Osman Öndeş, **a.g.e**, s.700.

⁴²⁸ İhsan Ali Alpar, **Türk Silahlı Kuvvetlerinde 55 yıl 11 Ay**, Ankara, 1974, s.205.

*Bakü petrolünün İngiliz uçakları tarafından bombalanmasından çekinmektedir*⁴²⁹ diyerek Türkiye'nin Sovyetlere karşı bir pozisyonunda yanında olacağını belirtmiştir.

İkincisi Yunanistan, Yugoslavya ve Türkiye arasında bir Balkan bloğunun kurulmasıdır. Bu amaçla Churchill, 1941 yılında İnönü'ye mektup yazarak Almanya'nın Bulgaristan'a yerleşmesinin Türkiye için doğuracağı tehlikelere işaretle, Türkiye'nin savaşa katılması talebinde bulundu. Bunun için İngiltere'nin Türkiye'ye askeri ve teknik her türlü yardım yapacağını altını çizdi. Türkiye'nin çekinmesinin en büyük sebeplerinden birisi de hava kuvvetlerinin zayıflığı idi.⁴³⁰ Türkiye'nin havaalanları da yetersizdi ve İngiltere'nin desteği ile bu konuda süratli bir faaliyet başladı. Yurdun çeşitli yerlerinde inşa edilen havaalanlarında İngiliz uzmanlar çalıştı.⁴³¹

Türkiye'nin savaşa katılması hususlarını görüşmek üzere 26 Şubat 1941'de Anthony Eden Ankara'ya geldi. Türkiye askeri durumunun ve şu ana kadar kendisine yapılan askeri yardımların yetersizliğinin, buna mukabil Almanya'nın ezici gücünü ve Sovyetlerin, Türkiye toprakları üzerindeki emellerini ileri sürerek savaşa giremeyeceğini belirtti.

Eden, Türkiye'nin tezlerini kabul ederek, Türkiye'nin Almanya'nın saldırısı karşısında mücadeleye kararlı olduğunu, fakat askeri gücünün zayıflığını ve kuvvetleninceye kadar Türkiye'nin savaş dışı durumunun İngiliz ve Türk ortak menfaatlerine daha fazla hizmet edeceğini İngiliz Hükümetine bildirdi. Eden ile birlikte gelmiş olan İngiliz Genelkurmay Başkanı Sir John Dill ve yanındaki kurmay heyeti Türk Genelkurmay'ı ile görüşmüştür. Kendisinden öncelikle Kazım Orbay'ın Londra'da vermiş olduğu ayrıntılı listeden teslimi geciken malzemenin teslimi istenmiştir.⁴³²

Türkiye, Almanya'nın Balkanlar'da ilerlemesi karşısında savaşa girmemesine rağmen sınırına çok yakın bir yerde meydana gelen bu olaylara karşı ilgisiz kalmadı. İstanbul ve Trakya illerinde sıkıyönetim ilan ederek, Bulgaristan sınırı boyunca güvenlik tedbirleri aldı.⁴³³ Ancak bu tedbirlerin Bulgaristan Devleti'ne yönelik

⁴²⁹ Haluk Haluk Ülman, *İkinci Cihan Savaşının Başından Truman Doktrinine Kadar Türk – Amerikan Diplomatik Münasebetleri (1939-1947)*, s.31.

⁴³⁰ Güngör Güngör Cebecioğlu, "İkinci Dünya Savaşı ve Türk Silahlı Kuvvetleri", *Altıncı Askeri Tarih Semineri- I*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1998, s.348.

⁴³¹ Güngör Cebecioğlu, *a.g.e.*, s.356.

⁴³² Cemil Koçak, *a.g.e.*, s.327-332; Turhan Aytül, *Türkiye'yi Titreten Yıllar*, Milliyet, 23 Nisan 1979, s.5.

⁴³³ Joseph Ackermann, *İkinci Dünya Savaşında Türk Alman İlişkileri, Atatürk Konferansları VI: (1973-1974)*, Türk Tarih Hanife Kurumu, Ankara, 1997, s.64.

olmadığını, Bulgar makamlarına ileten Türkiye, bu amaçla Bulgaristan’la 17 Şubat 1941 tarihinde “Saldırmazlık Paktı” imzaladı.⁴³⁴

Bu pakt ile Türkiye ve Bulgaristan ülkeleri birbirlerine saldırmamayı yükümlenmekteydiler. Bu pakt Türkiye’nin müttefiki olan İngiltere’nin hoşuna gitmedi. Çünkü Bulgaristan bu pakta dayanarak ülkesine Almanları davet edebilecekti.⁴³⁵ Nitekim İngilizlerin bu öngörüsü gerçekleşti ve Alman birlikleri Bulgaristan’a girmeye başladı. Türk kamuoyunda oluşan korkunun etkisiyle Türkiye’nin İngiltere’ye daha çok yanaşacağından endişe eden Alman Büyükelçisi Von Papen’in telkinleri sonucu Hitler, 4 Mart’ta İnönü’ye bir mektup gönderdi. Hitler bu mektubunda Türkiye’ye karşı bir saldırganlık içinde bulunmadıklarını belirterek Türkiye’nin endişelerini gidermeye çalıştı.⁴³⁶

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün 12 Mart 1941’de Adolf Hitler’e gönderdiği karşı mektupta şu ifadeler yer almaktadır. *“Türkiye, daima kendi milli politikasını takip etmiş ve bağımsızlığını korumak için ülkesindeki meselelere başkalarını karıştırmamıştır. Türkiye ve Almanya Birinci Dünya Savaşı’nda yan yana savaşmış ve bu savaşın sonuçlarını beraber paylaşmıştır. Türkiye bundan sonrada barışçı gelişmeler için elinden gelen gayreti gösterecektir.”*⁴³⁷

Bütün bu olanların akabinde gittikçe bozulan Alman- Sovyet münasebetlerine paralel olarak Almanya’nın Balkanlar’ın sahibi durumuna geçmesi karşısında Türkiye’nin Almanya’ya karşı göstereceği mukavemetin kendileri için arz ettiği önemi fark eden Sovyetler Birliği, 25 Mart 1941’de Türk Hükümeti’ne başvurarak 1925 tarihli Tarafsızlık ve Saldırmazlık Paktı’nı teyit ettiklerini ve Türkiye’nin Almanya’ya karşı savaşa girmesi halinde Sovyetler Birliği’nin tam bir tarafsızlığına güvenilebileceğini bildirdiler. Böylece Türkiye’nin müttefikler ile imzalanan ittifak antlaşmalarından beri gittikçe bozulan ve Türkiye’nin güvenlik endişesinin en önemli ayaklarından birini oluşturan Türk- Sovyet ilişkileri ufukta beliren alman tehlikesi nedeniyle düzelme sürecine girdi.

Bu dönemi ekonomik boyutuyla incelemeye çalıştığımızda Türk Hükümeti’ni gerek Müttefik ve gerekse de Mihver ülkeleri ile ticari anlaşmalar yaptığı ve mal

⁴³⁴ Sir Reader Bullard, **Britain And The Middle East, From The Earliest Time to 1950**, London 1951, s.135.

⁴³⁵ Her Majesty’s Stationery Office, **Documents On German Foreign Policy (1918- 1945)**, Washington, 1962, s.120.

⁴³⁶ Turhan Aytül, **a.g.e.**, s.5.

⁴³⁷ Her MAjesty’s Stationery Office, **a.g.e.**, s.286-287.

ticaretinde bulunduğunu görmekteyiz. 14 Aralık 1939'da Şükrü Saraçoğlu, bu konudaki düşüncesini “*Bağımsız bir siyaset, ancak dış ticaretin birçok ülkeye paylaştırılması ile mümkündür*” sözüyle açıklamıştır.⁴³⁸ Fakat Türkiye'nin 19 Ekim 1939'da İngiltere ve Fransa ile karşılıklı bir savunma ve bunun beraberinde getirdiği ticari ilişkilerin geliştirilmesi anlaşmasına varmasının hemen ardından Türkiye'nin Almanya ile ticaret ilişkileri büyük ölçüde bir düşüş eğilimine girmiştir.⁴³⁹ Savaşın hemen öncesinde başlayan Türk- Alman siyasi ilişkilerindeki bu gerginlik, Haziran 1940'da Türkiye'nin savaşa girmemesinin kesinleşmesi üzerine yerini yumuşamaya bırakmış ve bunun paralelinde bozulan ekonomik ilişkiler yeniden rayına girmiştir.⁴⁴⁰

Türkiye'nin Almanya ile ilişkileri bu şekilde sürerken, 1940 yılı başlarında İngiltere Hükümeti, Mihver Ülkeleri'ni ekonomik abluka altına alma kapsamında Birleşik Krallık ticaret Birliği'nce yürütülen tercihli satın alma programını uygulamaya koydu. Bu program ile Mihver Ülkeleri'nin, stratejik değeri olan ithal mallara ulaşmamaları sağlanmaya çalışıldı. Bu program ile İngiliz-Türk ticari ilişkilerinin kapsamı ve boyutu derinlik kazandı.⁴⁴¹

Gerek Türk- Alman ilişkilerindeki siyasal gerginliğin varlığı ve gerekse de Türk- İngiliz ticari ilişkilerinin artmasına karşın, Alman- Türk ticari ilişkileri müttefiklerin arzu ettiği şekilde azalmamıştır. Menemencioğlu, İngiliz yetkililerin Türkiye'nin bütün ihraç ürünlerini satın almaya, diğer bir ifade ile, Almanya ile Türkiye arasındaki her türlü ticari ilişkileri kesmeye yol açacak bir savaş ticareti anlaşması yapmak niyetinde olmadıklarını fark etmiştir.⁴⁴² İngiltere'den tatmin edici bir yanıt alamayan Türkiye, bu dönemdeki fabrika üretim malları makine aksamının ithal edilmemesi ve Türkiye'nin tarımsal üretim fazlasını satamamanın beraberinde getirdiği ekonomik bunalım ve durgunluğu müttefiklerin hilafına bile olsa Almanya ile giderme yoluna gitmiştir.

Bu dönemde Türkiye, birtakım sıkıntılara katlanmak pahasına da olsa, gerek Müttefik gerekse Mihver devletleri ile ekonomik ve siyasi ilişkiler kurmaktan kaçınmamıştır. Türkiye ekonomik açıdan sıkıntılarını Almanya ile gidermeye çalışırken, güvenlik endişesi nedeniyle siyasal ihtiyaçlarını da İngiltere ve A.B.D. vasıtasıyla

⁴³⁸ Gotthard Jaeschke, **a.g.e.**, s.21.

⁴³⁹ Edward Edward Weisband, **İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1974, s.104-105.

⁴⁴⁰ Yavuz Özgüldür, **Türk- Alman İlişkileri (1923-1945)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993, s.155.

⁴⁴¹ Amerikalılar da 1942'de Birleşik Amerika Ticaret Birliği'ni kurarak Türk mallarını açık pazardan sağlama yoluna gittiler. Bu ve ayrıca İngiltere'nin Türkiye'den aldığı mallar ve miktarları için bkz. Edward Weisband, s.116-117.

⁴⁴² Yavuz Özgüldür, **a.g.e.**, s.155.

gidermeye çalışmıştır.⁴⁴³ Bu yüzden Almanya ile kurduğu ekonomik ilişkiler onu Müttefiklerden koparma aşamasına getirmedeği gibi, Almanya ile ilişkilerini tamamen koparıp bir ekonomik krize de girmemiştir.

14. Türk-Sovyet Münasebetlerinin Düzelmesinde İngiltere'nin Çabaları

1940 yazında Fransa'nın Almanya karşısında kısa zamanda yenilgisi, Rusya'nın Romanya'dan Baserabya'yı alması, 1940 Kasımı'nda Berlin'de Molotov-Hitler görüşmelerinde ganimetlerin paylaşılmasında uzlaşmaya varılamaması ve Almanya'nın Balkanlar'daki faaliyetleri alman-Sovyet münasebetlerinin bozulmasında önemli bir rol oynamıştır.⁴⁴⁴

Böylece 23 Ağustos 1939'da kurulan Alman-Sovyet Paktı bir yıl bile sürmemiştir.⁴⁴⁵ Ancak Sovyetler birliği, Almanlarla olan işbirliği sona ermeden Türkiye üzerindeki isteklerini elde etmek için 12 Kasım 1940'da Berlin'deki görüşmelerde Sovyet Rusya, Almanya'dan Sovyetlerin açık denize çıkabilmesi için Türkiye'nin Sovyet nüfuzuna bırakılması ve Karadeniz'in güvenliğinin sağlanması amacıyla Türk Boğazları'nı kontrol etme yetkisinin verilmesini istemiştir.⁴⁴⁶

Berlin görüşmelerindeki Rus istekleri, Almanya'nın hoşuna gitmemiş ve bu görüşmeler hiçbir sonuç vermediği gibi iki devlet arasında büyük uçurumlara yol açmıştır. Bunun üzerine Almanya Rusya'ya savaş açma kararı almıştır.⁴⁴⁷

Rusya da Almanya ile işbirliğinin uzun sürmeyeceğini anladığından, Alman – Sovyet münasebetleri bozuldukça, Türkiye'ye karşı izlediği politikayı değiştirerek, Almanların Balkanlar'a yerleşmesinden sonra Türkiye'yi Almanya'ya karşı harekete geçirmek için dostluk gösterisinde bulunmuştur.⁴⁴⁸

Türkiye'ye karşı değişen bu Sovyet politikası üzerine İngiliz sefiri Crupps 10 Mart 1941'de Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Haydar Akay'a "*Türkiye'nin herhangi bir devlet tarafından saldırıya uğraması halinde, Sovyetler Birliği'nin bu durumdan*

⁴⁴³ Zekeriya Türkmen, "Türk Basınında Çıkan haberlere Göre İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye Cumhuriyeti'ni Savaş ortamına Çekme Gayretleri", *Altıncı askeri Tarih Semineri Bildirileri II*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999, s.105.

⁴⁴⁴ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s.409.

⁴⁴⁵ Deutch Harold, *Bir Garip Devre: 1939-1941 Arasında Nazi- Sovyet Münasebetleri*, Çev. Fahir armaoğlu, Cilt IX, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No.2, Haziran 1954, s.354

⁴⁴⁶ Suat Suat Bilge, *Türkiye- Sovyetler Birliği İlişkileri: Güç Komşuluk(1920-1964)*, s.152; Harold, s.359-360; Kamuran Kamuran Kamuran Gürün, *Türk- Sovyet Münasebetleri*, s.231-235; Ahmet Şükrü Ahmet Şükrü Esmer, *a.g.e.*, s.90; Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s.20.

⁴⁴⁷ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s.20; Suat Bilge, *a.g.e.*, s.155.

⁴⁴⁸ Rıfık Salim Salim Rıfık Burçak, *Türk- Rus-İngiliz Münasebetleri(1791-1941), İkinci Cihan Harbinde Türkiye'nin Durumu*, s.124.

*istifade ederek Türkiye'ye saldıracağı korkusunun yersiz olduğunu ve böyle bir durumda Sovyetler Birliği'ne güvenebileceğini” söyledi.*⁴⁴⁹

İngiliz Başbakanı W. Churchill 10 Mart 1941'de Roosevelt'e bir telgraf göndererek Rusya'nın Türkiye'ye Kafkasya ve Karadeniz'de baskı yapamayacağına dair güvence vermesi için yardımını istemiştir.⁴⁵⁰ Bütün bu çalışmalar neticesinde Türk-Sovyet ortak demeci 15 Mart 1941'de yayımlanmıştır.⁴⁵¹ Bu demeci Alman korkusu üzerine yayımlayan Sovyetler, gerçekte Türkiye üzerindeki emellerinden vazgeçmemiş sadece Türkiye'ye dostluk gösterisi ile asıl niyetini gizlemiştir.

15. Irak'ta Hükümet Darbesi ve Almanya'nın Baskısı Karşısında Türk-İngiliz Politikası

Türk- Sovyet ortak demecinin yayınlanmasından sonra Türkiye üzerinde Sovyet tehdidi kalkarken diğer taraftan Irak'taki Raşit Ali Geylani'nin hükümet darbesi üzerine darbecilere yardım etmek isteyen Almanların baskısı başladı.⁴⁵² Bu durum Türkiye'nin üzerinde bir Alman tehlikesinin doğmasına neden oldu.

Raşit Ali'nin iktidarda kalması Almanya'ya bütün Orta Doğu petrollerini ele geçirme imkânı sağlayacaktı. Bunun için Almanya Irak'a göndermek üzere Türkiye'den kamufle olarak asker ve silah geçirmek isteğiyle baskı yapmaya başladı.⁴⁵³ Almanya bu istekleri karşılığında Türkiye'yi razı etmek için “Batı Trakya ile Ege adalarından toprak” ve ayrıca Türkiye'ye saldırmazlık garantisi teklif etti.⁴⁵⁴ Türkiye, bu baskılara dayanamayarak üç adet mühimmat yüklü trenin sınırlarından geçmesine göz yumdu. Fakat Almanya'nın bu geçiş karşılığında teklif ettiği Batı Trakya ve Ege Adaları'ndan vaat ettiği toprakları kabul etmedi.⁴⁵⁵

Türkiye İngiltere ile ittifakına sadık kalarak Almanya'nın tekliflerini reddetmekle beraber Almanya saldırmamayı taahhüt ederse, Türkiye Almanya'nın herhangi bir devletle yapacağı savaşta tarafsız kalmayı ve saldırmamayı taahhüt etti.⁴⁵⁶

⁴⁴⁹ Suat Bilge, **a.g.e.**, s.159; Kamuran Gürün, **a.g.e.**,s.238.

⁴⁵⁰ Kamuran Gürün,**a.g.e.**, s.238.

⁴⁵¹ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.409.

⁴⁵² Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.21; Mehmet Gönübol, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, s.155.

⁴⁵³ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.21.

⁴⁵⁴ Muammer Muammer Sencer, **Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşivinden Almanya'nın Türkiye Politikası, 1941-1943**, May Yayınları, İstanbul, 1968; Fahir Armaoğlu, s.40; Baskın Oran, s.155-156.

⁴⁵⁵ Hüseyin İldeniz, “İkinci Dünya Harbi'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi Müzakerelerinde Değerlendirilmesi”, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri II**, Sunulmayan Bildiriler, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999, s.483.

⁴⁵⁶ Muammer Sencer, **a.g.e.**, s.114; Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s22-23.

İngiltere Türkiye'nin Almanya'ya karşı bu tutumundan memnun kaldı ve Türkiye'yi övdü. 6 Mayıs'ta dışişleri Bakanı Anthony Eden Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada şunları söyledi: “... *Tüük devlet adamlarının dürüst oldukları ve bu zevat ile Türk milletinin hâkimiyetlerine karşı yapılacak herhangi bir tecavüze karşı şiddetle mukavemet hususunda izhar ettikleri azim bende derin bir tesir hâsıl etmiştir. Bu harbin bidayetinden beri Türkiye istiklal siyaseti ile davamıza büyük bir hizmette bulunmuştur. Orta şark'ta yeni bir tecavüze karşı bir kale teşkil etmek suretiyle oynadığı rolün ehemmiyeti aşikârdır. İngiltere ile ittifakına halisane bir surette sadık kalma, her zaman olduğu gibi Türk Hükümeti'nin siyasetinin temelini teşkil etmekte devam edeceğinden eminim.*”⁴⁵⁷ diyerek, Türkiye'nin bu tutumundan duyduğu memnuniyeti ifade etti.

İngilizler Mayıs 1941'de Irak'taki isyanı bastırdı ve Almanya'nın Orta Doğu'ya sızması önledi. Buna karşılık çıkacak Alman- Sovyet savaşında Türkiye'nin tarafsızlığını önemli görüyordu. Bu arada, İngiltere Irak'a hâkim olunca, Almanya'nın Orta Doğu'ya sızması ve Basra'dan hareket ederek Hint Okyanusu'nda Japonya ile birleşmesi önlenildi. Bu durum en çok İngiltere'yi rahatlattı.⁴⁵⁸

Irak'ta alman yanlısı hükümetin kısa sürede devrilmesi Türkiye'yi Alman baskısından kurtardı. Tam da bu süreçte Sovyetler Birliği'ne saldırma hazırlıklarının sonuna gelen Almanya çıkacak savaşta Türkiye'nin tarafsızlığını sağlama açısından Türkiye üzerindeki baskıyı kaldırarak saldırmazlık anlaşması teklif etti.⁴⁵⁹

Almanların Türk dostluğuna önem vermelerinin sebeplerinden birisi Sovyetler Birliği'ndeki Türklerdir. Almanlar, Sovyetler Birliği aleyhinde kullanmak için Türkiye'nin nüfuzundan istifade etmek istedikleri bu Türklerin 40 milyona vardıklarını iddia ediyorlardı.⁴⁶⁰

⁴⁵⁷ Mehmet Gönübol, **a.g.e**, s.155-157.

⁴⁵⁸ Ahmet Şükrü Esmer, “**Savaş İçinde Türk Diplomasisi (1939- 1945)**”, **Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç**, Ankara, 1997, s.347; Fahir Armaoğlu, **a.g.e**, s.23.

⁴⁵⁹ İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, s.637.

⁴⁶⁰ Asım Us, **Asım Us'un Hatıra Notları**, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1966, s.543.

16. Türk-Alman Saldırmazlık Paktı(18 Haziran 1941) ve İngiltere'nin

Politikası

Almanya Türkiye üzerinden Orta Doğu'ya ve İran'a izni alamayınca, Türkiye'den gelebilecek bir saldırıyı önlemek amacıyla Türkiye ile 18 Haziran 1941'de bir saldırmazlık paktı imzaladı.⁴⁶¹

İmzalanma tarihinde yürürlüğe girecek olan anlaşma 10 yıllık bir süre içindi. Taraflar birbirlerinin arazilerinin bütünlüğünü ve dokunulmazlığını kabul ediyorlardı. Doğrudan doğruya ya da birbiri aleyhine yönelmiş her türlü davranıştan kaçınacaklardı. Anlaşmayı Türkiye adına Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ile Almanya adına Büyükelçi Franz Von Papen imzalamışlardı.⁴⁶²

Paktın imzalanmasından dört gün sonra Almanya, Sovyetler Birliği'ne saldırdı. Türk- Alman Saldırmazlık Paktı ile Almanya'nın Türkiye'nin tarafsızlığını sağlama alıp, Sovyetler Birliği'ne güvenli bir şekilde saldırması İngiltere'yi rahatsız etti.

Türkiye bu antlaşmanın özellikle Türk- İngiliz –Fransız ittifakına aykırı olmamasına dikkat etmiştir ve bu paktın yürürlükte olduğunu teyit ettirmiştir. Ancak buna rağmen İngiltere memnun olmamış, A.B.D. ise çok kızmış ve bu gelişmenin ardından Türkiye'ye yapılan yardım kesilmiştir.⁴⁶³ Büyükelçi Mc. Murray'ın tavsiyesi bile State Department üzerinde etkili olmamıştır.⁴⁶⁴ Hâlbuki Türkiye'yi işgal planı Ordu Kurmay Hareket Daire Başkanı Albay Heusinger tarafından hazırlanmış ve 12. Ordu Komutanı Feld Mareşal List'e verilmiştir. Ancak Hitler, planı reddedip Sovyetlere saldırmıştır.⁴⁶⁵

Ancak İngiltere bu pakta bir oldu-bitti olarak baktı ve bu nedenle 1939 ittifakı uyarınca Türkiye'ye yardıma devam etti. Ödünç verme ve kiralama kanunu gereğince A.B.D'den aldığı yardımın bir kısmını da Türkiye'ye devretmeye başladı.⁴⁶⁶

Böylece üzerindeki Sovyet baskısından sonra Alman baskısı da kalkan Türkiye, Sovyet – Alman savaşı karşısında tarafsızlığını 25 Haziran 1941'de ilan etti.⁴⁶⁷

Savaşın çıkma ihtimali dolayısıyla Türkiye, kendi toprak bütünlüğüne yönelik endişe kaynağı olarak gördüğü ülkelerin başında gelen, hem Almanya hem de Sovyetler

⁴⁶¹ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.23.

⁴⁶² Ali Kemal Meram, **İsmet İnönü ve İkinci Cihan Harbi: Bu Harpte Türk Siyaseti**, Ahmet Saitoğlu Kitabevi, İstanbul, 1945, s.92.

⁴⁶³ İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)**, s.639; Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.23.

⁴⁶⁴ Ahmet Şükrü Esmer, **a.g.e.**, s.348.

⁴⁶⁵ Turhan Aytül, **a.g.e.**, s.5.

⁴⁶⁶ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.25.

⁴⁶⁷ Gönübol ve diğerleri, s.157.

Birliği ile ayrı ayrı saldırmazlık antlaşmaları imzalayarak endişelerini ortadan kaldırdı. Fakat bu olumlu hava çok kısa sürdü. Alman- Sovyet Savaşı'nın başlaması Türk dış diplomasisi için yeni bir endişe kaynağı ortaya çıkardı. Bu endişe, artık müttefiki durumuna gelmiş olan Sovyetler Birliği'ne karşı Türk Boğazları ve toprakları üzerinde Birinci dünya Savaşı'nda olduğu gibi taviz verebileceği endişesiydi. Türkiye'yi Sovyet niyetleri konusunda uyaran ilk olay Moskova'ya giden Türk heyetine yapılan teklifler oldu. İkinci bir olay ise, Molotov'un 1940 Kasımı'nda Hitler ile yaptığı görüşmelerde öne sürdüğü isteklerdi. Almanya, Sovyetler Birliği ile savaşa girdikten sonra Türkiye'nin tarafsızlığını sağlamak amacıyla bu isteklerden Türk Hükümeti'ni haberdar etti.⁴⁶⁸

Almanya 22 Haziran 1941'de üç koldan Sovyetler Birliği'ne saldırmaya başlamıştır.⁴⁶⁹ Almanlar Ekim ayına kadar Kırım'a ilerleyerek Kırım'ı ele geçirmişlerdir. Ancak Moskova ele geçirilememiş ve Almanya'nın kısa sürede Sovyetler Birliği'ni işgal etme ve Orta Doğu'ya harekât düzenleme planları suya düşmüştür. Bu olaylardan sonra 12 Temmuz 1942'de Moskova'da İngiltere ile Sovyetler Birliği arasında ortak harekât anlaşması imzalanmıştır. Bu iki ülke bu ittifak ile Almanya'ya karşı birbirlerini desteklemeyi, birbirlerine her türlü yardımı yapmayı ve Almanya ile ayrı anlaşma yapmamayı kararlaştırmışlardır.

Stalin, yazdığı bir mektupta Churchill'den Fransa'da veya Balkanlar'da ikinci bir cephenin açılmasını istemiştir. Churchill, buna cevap olarak, Türkiye'nin yardımı olmadan Balkanlar'da bir cephe açmanın imkânsız olduğunu belirtmiştir.⁴⁷⁰ Bu yılın sonuna doğru üçlü paktın üyelerinden Japonya'nın Uzakdoğu ve Pasifik'te kuracağı imparatorluğun önündeki en büyük engel olan A.B.D.'nin Hawaii'deki Pearl Harbour'da bulunan hava üssüne saldırması ile A.B.D.'de İkinci Dünya Savaşı'na katılmıştır.

Kuzey Afrika'ya General Rommel komutasındaki Alman birliklerinin gönderilmesiyle Kuzey Afrika'da İngiltere lehine duraklayan savaş tekrar başlamıştır. Böylece 1941'e gelinceye kadar daha çok bir Avrupa savaşı durumunda gözüken savaş bundan sonra bir dünya savaşı görünümüne girmiştir. A.B.D. ve Sovyetler Birliği'nin

⁴⁶⁸ Haluk Ülman, **İkinci Cihan Savaşı'nın Başından Truman Doktrinine Kadar Türk- Amerikan Dostluk Münasebetleri (1939-1947)**, s.35-40.

⁴⁶⁹ Johannes Glasneck, **Türkiye'de Faşist Alman Propagandası**, Çev. Akif Gelen, Onur Yayınları, Ankara, 1977, s.156.

⁴⁷⁰ Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanlığı, **Stalin, Roosevelt, Churchill'in Gizli Yazışmalarında Türkiye (1941-1944), İkinci Dünya Savaşı Öncesi Sovyet Barış Çabaları**, Çev. Levent Konyar, Hassas Yayınları, İstanbul, 1981, s.63.

müttefiklerin yanında savaşa girmesi, savaştaki Mihver üstünlüğüne son vermiştir. Bu dönemde Churchill, Stalin'e gönderdiği 19 Eylül 1941 tarihli mesajda, Türkiye'nin Müttefiklerle birlikte savaşa girmek istediğini belirtmiştir. Ona göre Türklerin bu konuda ikna edilmeleri için, yoksun bulundukları teknik malzeme ile İngiliz kuvveti konularında söz verilmesi gerekmiştir.⁴⁷¹

Aybars Ergün'ün ifade ettiğine göre “ 1941 yılında Almanya, Sovyetlerin batı topraklarını ele geçirdi. Sovyetler Birliği ile savaş, Almanlara orta doğu'nun fethi için yeni olanaklar açıyordu. Fakat kararlı Türkiye'yi kendi yanında savaş sokmamak Almanya'nın orta Doğu'yu fethetmesini engelleyen en büyük güçtü. İşte Almanya bu sebeple İngilizlere karşı, Libya üzerinden saldırıya geçmek zorunda kaldı, fakat Almanlar bir yandan Sovyetler Birliği'nde diğer yandan Libya'da yenildi.”⁴⁷²

1942 yılı savaşan güçler açısından bir denge sağlamış olmakla birlikte, Mihver ülkelerinin çeşitli cephelerde başarılar kazandığı son yıl olmuştur.

17. Savaşın Denge Durumunda Türk-İngiliz İlişkileri (1941 -1943)

17.1. Alman- Rus Savaşı

Savaşın başından beri bazen Almanya bazen Rusya bazen de ikisi bir arada Türkiye için büyük tehlike olmuştur. 22 Haziran 1941'de Almanya'nın Rus topraklarına girmesiyle Türk diplomasisinin üzerinden büyük bir yük kalkmış ve Türkiye rahatlamıştı.⁴⁷³ Ayrıca Alman-Rus savaşının başlamasıyla da Türkiye'nin stratejik önemi daha da artmış ve bu durumda İngiltere ve Rusya Türkiye'nin alacağı tavrın son derece önemli olduğunu fark etmiştir.⁴⁷⁴

Alman taarruzuna maruz kalan Rusya'ya İngiltere ve A.B.D'den yardım teklifi geldi. Ancak yardım yolları kapalıydı. Norveç ve Danimarka Alman işgali altındaydı. Baltık'tan yardım yapmak mümkün değildi. Boğazlar ise Türk- Alman Paktı dolayısıyla Boğazların açılması mümkün olmadığı gibi ege Adaları da tamamen Alman işgali altındaydı. Doğu Asya'da Japonya dolayısıyla Rusya'ya yardım mümkün değildi. Geriye tek yol olarak Basra Körfezi ve Kuzey İran kalıyordu. Bu nedenle Rusya ve

⁴⁷¹ Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanlığı, a.g.e., s.65.

⁴⁷² Aybars Ergün, Orta Doğu, Emperyalizm, Petrol ve Türkiye, **Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri**, Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askeri ve Stratejik Açından Türkiye, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1996, s.530.

⁴⁷³ Gönübol ve diğerleri, a.g.e., s.157.

⁴⁷⁴ Fahir Armaoğlu, a.g.e., s.24.

İngiltere İran'ı işgale karar verdiler. Ne var ki bu durum Türkiye sınırına Rus askeri geleceği düşüncesiyle Türkiye'de endişe uyandırdı.⁴⁷⁵

Türkiye'ye endişe veren bir başka durum da Alman taarruzu başladığı günün gecesinde Churchill'in yaptığı bir konuşma idi. Bu konuşmada; *"hiç kimse, 25 yıldan beri benim olduğum kadar, Komünizmin en inatçı muhalifi olmamıştır. Onun aleyhinde söylediğim sözlerden biri tanesini bile geri alacak değilim. Ama şu anda kalkan perdenin gerisindeki manzara bütün bunları silmektedir."*dedikten sonra, Rusya ile İngiltere arasında doğal bir ittifakın ortaya çıkmış olduğunu söyleyerek şunları açıklıyordu: *" hatıram yıllar arasında dolaşarak Rus ordularının aynı düşmana karşı müttefikimiz olduğu günlere, o kadar kahramanlıkla çarpıştıkları ve kendi kusurları olmaksızın bir payını dahi alamadıkları zaferin kazanılmasına yardım ettikleri zaman geliyor. Bütün bunlar hafızamdadır. Bu eski hatıraları tazelediğim şu anda hislerimle konuştuğum için beni maruz görünüz"*⁴⁷⁶ diyordu.

Türkiye için endişe uyandıracak bu konuşmanın manasını Saraçoğlu 27 Haziran 1941 günü davet ettiği İngiliz Sefiri Knatchbull-Hugessen'e soruyor ve *"Birinci Cihan Harbi'nde payını alamayan Rusya bu defaki harp dolayısıyla hatırlanınca bu payı Boğazlardan başka bir yerde görmenin maddeten mümkün olmadığını"* söylüyor ve sefir de bu konuşmanın akıllı bir konuşma olmadığı cevabını veriyordu.⁴⁷⁷

İngiliz Hariciyecisi bu konuşmanın Türkiye ile hiçbir ilgisinin olmadığını belirttiği gibi Eden de 6 Ağustos günü zaman zaman gazetelerde Türkiye aleyhine bazı tertiplere razı olacağımız yolunda düşman propagandası tarafından uydurulmuş faaliyetler olduğunu belirtmiş ve bunları yalanlamıştır.⁴⁷⁸

Temmuz 1941'de İngiltere ile Rusya arasında kalite ve miktar belirtilmeden tarafların birbirlerine yardım edecekleri ve ayrı barış yapmayacaklarını öngören bir siyasal antlaşmanın yapılmasıydı.⁴⁷⁹ Bu antlaşmadan hemen sonra İngiltere ile Rusya Türkiye'nin endişelerini gidermek amacıyla 10 Ağustos 1941 günü, aynı mealde birer notayı Türk Hariciyecisine vermişlerdir.⁴⁸⁰

⁴⁷⁵ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.24.

⁴⁷⁶ Kamuran Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Dış Politikası(1939'dan Günümüze Kadar)**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983, s.84.

⁴⁷⁷ Kamuran Gürün, **Türk- Sovyet İlişkileri(1920-1953)**, Türk Tarih Hanife Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.240.

⁴⁷⁸ Gürün, **Türk- Sovyet İlişkileri (1920-1953)** ,s.240.

⁴⁷⁹ Kamuran Gürün, **a.g.e.**, s.241.

⁴⁸⁰ Kamuran Gürün, **a.g.e.**, s.241-242.

Bu konuda inisiyatifin İngiltere tarafından alındığını Moskova'daki İngiliz Sefiri, Haydar Akay'a belirtmiştir. Verilen nota özetle:⁴⁸¹ *“Sovyetler Birliği Hükümeti, Montreux Sözleşmesi'ne bağlılığını bildirir ve Türk Hükümeti'ne Boğazlar konusunda hiçbir saldırı niyeti ve isteği olmadığı teminatını verir. Sovyetler Birliği ve İngiltere Hükümetleri, Türkiye bir Avrupa devleti tarafından saldırıya uğrarsa kendisine her türlü desteği verecekler ve yardımı yapacaklardır”* şeklinde bildirilmiştir.

Türkiye bu açıklamanın üzerine dış teşkilata gönderdiği bir genelgede *“notaların hedefi dünya basınında zaman zaman yayınlanan, Sovyetler ile İngilizlerin Türkiye aleyhine uyuştukları ve konuştukları hissini veren yazıların tesirini ortadan kaldırmaya yönelik olduğu anlaşıldığından memnurluk vericidir. Notaların aynı mealde olması ve bazı hallerde Türkiye'ye yardım edilebileceğinden bahsedilmesi keyfiyeti, Sovyet ve Britanya Hükümetleri'nin Türkiye'ye garanti verdikleri manasında asla yorumlanmamalıdır. Cumhuriyet Hükümetleri'nin tek taraflı garanti kabul etmeyeceği aşikârdır”* denilmektedir.⁴⁸²

W. Churchill, İngiltere, Alman-Rus Harbi'nin çıkmasından sonra Türkiye'ye büyük önem vererek, Almanya'ya karşı direnmesinin teşvik edilmesi hususunda 17 Eylül 1941'de Stalin'e gönderdiği bir telgrafta; *“Güneyde en büyük kazanç Türkiye'dir. Türkiye kazanılabilirse kuvvetli bir orduya sahip oluruz. Türkiye bizimle olmak istiyor ama çekiniyor ve çekinmesinin de nedeni var. Önemli bir İngiliz kuvvetinin ve teknik malzemenin verilmesi vaadi Türkiye'nin kararını etkileyecektir. Ortak düşmana karşı en fazla kuvveti toplayabilmek için diğer yararlı olabilecek yardımları birlikte inceleyeceğiz”* dedi.⁴⁸³ Ayrıca Churchill, 18 Kasım 1942'de Kuzey Afrika'da Rommel Ordusu'nun yenilmeye başlaması üzerine Türkiye'nin Müttefikler yanında savaşa sokulması için bazı tedbirlerin alınmasını istedi.⁴⁸⁴

İngiltere, Türkiye üzerinde bu tedbirleri uygulamayı düşünürken, Almanya'nın yanında yer almaması için çalışmış ve Türkiye'nin tarafsız tutumunu Türk Büyükelçisi'ne memnuniyetle bildirmiştir. Bu konuda Stalin de Türkiye'nin hareketini takdir ettiğini söylemiştir.⁴⁸⁵

⁴⁸¹ Suat Bilge, **a.g.e.**, s.161; Kamuran Gürün, **Türk- Sovyet İlişkileri(1920-1953)**, s.241-242; Fahir Armaoğlu, **a.g.e.** s.25; Mehmet Gönübol,**a.g.e.**, s.158.

⁴⁸² Kamuran Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, s.81-86.

⁴⁸³ Martin Martin Gilbert, **Winston S. Churchill 1874-1965**, Vol. III.,Houghton Mifflin Company,London, 1971, s.412.

⁴⁸⁴ Suat Bilge, **a.g.e.**,s.161-162; Kamuran Kamuran Gürün, **Türk- Sovyet İlişkileri(1920-1953)**, s.243.

⁴⁸⁵ Suat Bilge, **a.g.e.**,s.163.

17.2. Kuzey Afrika, Uzakdoğu ve Pasifik Cephelerindeki Durum

Savaşın Kuzey Afrika Cephesi'nde 1942 yılı, Mihver ülkelerinin son başarılarını kazandığı yıl olmuştur. 1941'in Martı'nda Rommel komutasındaki birlikler, İngiliz kuvvetlerini Libya- Mısır sınırından Sollum'a kadar geri püskürtmüşlerdir. Akabinde karşı saldırıya geçen müttefik güçlerinin başarıları ile 1942 yılının sonunda Kuzey Afrika Cephesi de mihver ülkeleri için bir hezimetin başlangıcı olmuştur.

1942 yılında Uzakdoğu ve Pasifik Cephesi'ndeki olaylar da Mihver ülkeleri için diğer cephelerden pek arklı olmadı. A.B.D. ile savaşa giren Japonlar evvela başarılı bir şekilde istila hareketine giriştiler. Gilbert, Guam Wake Adaları ile Hong Kong, Filipinler, Birmanya, Cava, Sumatra ve Singapur'u ele geçirdiler.⁴⁸⁶

Şubat 1942'de, İngilizlerin yönetimindeki Singapur, 130 bin kayıp vererek kayıtsız şartsız Japonlara teslim olmuştur. Olay Büyük Britanya'nın en büyük felaketi ve teslim oluşu niteliği ile tarihe geçmiştir. Bu yıl içinde Sovyetlerin kış saldırıları da şiddetini yitirmiş ve "Radar" denen alet savaş alanına girmiştir.⁴⁸⁷

Fakat 1942 yılının ikinci yarısında Midway ve Guadalcanal Deniz Savaşları'nda A.B.D.'nin deniz üstünlüğü ortaya çıkmıştır. Japonların deniz savaşlarındaki yenilgilerine paralel olarak Pasifik'teki Japon ilerleyişi durarak A.B.D. karşı saldırısı başlamıştır.

1942 sonlarında savaş Mihver Devletleri'nin aleyhine dönmeye başlamıştır. 1943 yılından itibaren Müttefikler savaşta yeni cepheler açmaya çalışmışlar Sicilya'ya çıkarma yapılarak İtalya işgal edilmiştir. İtalyan Ordusu ve Donanması Müttefiklerin eline geçmiştir. Müttefikler, ünlü Normandiya Çıkarması ile Batı da ikinci cepheyi açarak Almanya'nın işgaline başlamışlardır. Doğu cephesinde ise bu çıkarmanın hemen ardından Sovyetler Birliği genel hücumu geçerek Almanya'nın içlerine doğru saldırıya geçmiştir.

17.3. Politik Yaklaşımlar-Askeri Yardımlar ve İngiltere'nin Politikaları

12 Ocak 1941'de K. Hugessen Saraçoğlu'ndan Türkiye'nin hemen savaşa girmesini ya da Almanya'nın Yugoslavya veya Bulgaristan'a saldırmasını, savaş sebebi saymasını istemiştir. Saraçoğlu'da cevap olarak; *"Mısır'a çıkartılmış olan motorize birliğin yeni olan malzemesi Türkiye'ye verilecek ve bu malzeme Trakya'ya*

⁴⁸⁶ Mahmut Goloğlu, **Milli Şef Dönemi (1939-1945)**, Goloğlu Yayınları, Ankara, 1974, s.37.

⁴⁸⁷ Mahmut Goloğlu, **a.g.e.**, s.37-38.

*nakledilecek olursa, bu davranışın Türkiye tarafından yapılacak olan herhangi bir beyanattan bin kat daha etkili olacağını” belirtmiştir.*⁴⁸⁸

15-21 Ocak 1941 arasında Ankara’da Geneal Cornwell ve Orgeneral Asım gündüz arasında yapılan görüşmelerde, İngilizlerin Türk Hava Birlikleri’nin noksanını gidermek için gerekli olan askeri mühimmatın teminine karar verilmiştir. Ancak bu görüşmelerden sonra böyle bir temin yapılmamıştır.⁴⁸⁹

Almanya’nın Bulgaristan’a sızma yoluyla gireceği anlaşıldıktan sonra Churchill, 31 Ocak 1941 tarihli mesajında Almanya’nın Bulgaristan’a yerleştikten sonra bombardıman tehdidi altına girecek olan Türkiye’ye istediği şartları dikte ettirebileceğini yazmıştır. Bunu önlemek için Churchill, Türkiye’ye askeri yardım göndermeyi teklif etmiştir.⁴⁹⁰

İnönü ise 6 Şubat 1941’de kabul ettiği İngiliz Büyükelçisi’ne; *“Evvelce aramızda tespit edilmiş olan 25 milyon İngiliz sterlinlik malzemenin gecikmiş olan teslimatını istemek, diğer taraftan da Türkiye’yi daha kuvvetli bir hale koymak için bunun haricindeki teçhizat ve malzemenin Türkiye’ye teslimi hususunda genişlik ve sürat göstermek icap eder”* demiştir.⁴⁹¹ Ayrıca ne bugün ne de yarın İngiliz Kuvvetleri’nin Türkiye’ye girebileceğini, esasen böyle bir talebin de anlaşmalara uygun olmayacağını söyleyerek Churchill’in mesajındaki isteklerini kabul edemeyeceğini bildirmiştir.

1941 yılında A.B.D.’nin savaşa katılması ile savaşan taraflar arasına bir denge gelmiştir. Hitler, Nisan 1942’de Mussolini ile yaptığı görüşmede Türkiye’nin Mihver’e katılmak üzere olduğunu söylemiştir. Türkiye’ye Yunan adaları vaat edilmiş olmasına rağmen Türkiye bunu kabul etmeyerek sadece 2 Haziran 1942’de imzaladığı anlaşmayla Almanya’ya silah karşılığı 45 bin ton krom vermeyi taahhüt etmiştir.⁴⁹²

17.4. Krom Meselesi ve İngiltere

Türk- Alman Saldırmazlık Paktı’nın imzalanmasından sonra o dönemde askeri, siyasi ve ekonomik önemler yanında stratejik durumu ile petrol ve diğer zenginlikler ön plana çıktı. Bu anlamda Türk kromu üzerinde İngiliz-Alman rekabeti arttı. Almanya

⁴⁸⁸ Dışişleri Bakanlığı, **İkinci Dünya Savaşı Yılları**, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1973, s.37.

⁴⁸⁹ Cemalettin Taşkıran, 1941 Yılı Başında Türk- İngiliz Siyasi- Askeri Görüşmeleri (Ocak-Şubat-Mart 1941), **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri-I**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1998, s.288.

⁴⁹⁰ Dışişleri Bakanlığı, **a.g.e.**, s.42-44.

⁴⁹¹ Cemil Koçak, **a.g.e.**, s.527.

⁴⁹² Ahmet Şükrü Esmer, **a.g.e.**, s.348.

Türk kromunu elde etmek için yaptığı mücadele sonunda 9 Ekim 1941’de Türkiye ile 90.000 tonluk yeni bir krom antlaşması yaptı. Bu antlaşmaya İngiltere’den çok Amerika tepki gösterdi ve bu yardımın Türkiye’nin müttefiklerle işbirliği yapması şartına bağlanmasını istedi.⁴⁹³

İngiltere Türkiye üzerindeki Alman etkisini bildiğinden bu antlaşmayı anlayışla karşıladı ve kendisinin veremediği silahları Amerika’nın sağlaması için Başkan Roosevelt’e bir mektup gönderdi. Bunun sonucunda Amerika Türkiye’ye karşı olumsuz tutumunu değiştirerek Türkiye’ye doğrudan yardıma başladı. Japonya’nın Pearl Harbour Amerikan üssüne saldırması üzerine 11Aralık 1941’de savaşa giren A.B.D Türkiye’nin önemini anlayarak Türkiye ile ilişkilerini düzeltmeye karar verdi.⁴⁹⁴

17.5. Savaşın Bozulan Denge Durumu

Savaşın dengede yürütülmesi yaklaşık bir yıl sürmüştü, 1942 yılının sonunda ve 1943 yılının başında müttefiklerin zaferini geliştiren ve savaşın kaderini belirleyen iki önemli olay meydana gelmiştir. Bunlar, Rommel komutasındaki Mihver gücünün Kuzey Afrika Cephesi’ndeki yenilgisi ile Doğu Cephesi’ndeki Stalingrad Muharasasının Mihver açısından başarısızlıkla sonuçlanması olayları olmuştur. Savaşın seyrinin bu şekilde sürmesi Türk dış politikası için savaş dışı tutumun sürdürülmesini çok daha zor problemlerle yüz yüze getirmiştir. Türk diplomasisinin daha önce başarıyla uyguladığı ve Türkiye’nin savaş dışında kalmasını sağlayan, savaşan taraflar arasındaki denge politikasını gütmeye stratejisi, savaş dengesinin müttefiklerin lehine değişmesiyle artık işlevini yitirmiştir.

Bu aşamadan itibaren Türkiye üzerindeki Mihver baskısı artık azalmış olmakla birlikte müttefik baskısı artmaya başlamıştır. Türk yöneticilerinin, ülkenin toprak bütünlüğüne yönelik en önemli endişe kaynağı bu dönemde yine Sovyetler Birliği olmuştur. Türk Hükümeti’nin, bu dönemde Bolşevizm’e karşı olan Mihver ile sempatik ilişkiler olduğu anlaşılmıştır. Saraçoğlu, 30 Eylül 1941’de Papen ile yaptığı bir görüşmede Türkiye’nin Bolşevizm’in yıkılmasına hayati önem verdiğini belirtmiştir.⁴⁹⁵ Türkiye savaşın ilk yıllarında Alman savaş gemilerinin Karadeniz’e geçmesine göz

⁴⁹³ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s.25; Gönübol, *a.g.e.*, s.159-160.

⁴⁹⁴ Fahir Armaoğlu, *Amerikan-Japon Münasebetlerinin On Yılı(1931-1941)*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1957, s.207.

⁴⁹⁵ Johannes Glasneck, *a.g.e.*, s.159-160.

yummuştur. Boğazdan gemilerin geçişi esnasında İstanbul'un bütün elektrikleri aynı anda kesilmiştir.⁴⁹⁶

Türk topraklarında ve özellikle Boğazlarda gözü olan Sovyetler Birliği'nin, Almanya karşısında zaferler kazanmaya başlaması ve Türk yöneticilerinin ülkelerinin bütünlüğünün garantörleri olarak gördükleri İngiltere'nin Sovyetler Birliği ile ittifak kurması ve savaşın galibi olabilecek bir Sovyetler Birliği karşısında, İngiltere'nin Türk menfaatlerini feda edeceği düşüncesi bu korkunun en önemli nedenlerindendir.

Sovyetler Birliği, Almanya karşısında güçlendikçe Türkiye'ye karşı politikasını sertleştirmeye başlamıştır.⁴⁹⁷

Bu dönemdeki Türk dış politika yöneticilerini en çok uğraştıran problemler, savaşa katılma noktasında Türkiye'ye yapılan müttefik baskısı ile Türkiye'nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğüne yönelik olarak Sovyetler Birliği'nden gelebilecek endişeler olmuştur.

18. Türkiye'yi Harbe Sokmak İçin Baskılar

18.1. Casablanca Konferansı

Churchill, Afrika'ya yapılan çıkarma başarıya ulaşip, Rommel ordusunun yenilmeye başlamasıyla birlikte 16 Kasım 1942'de Genel Kurmay'a gönderdiği bir talimatta Türkiye'nin Müttefikler yanında savaşa sokulması için bir dizi tedbirin alınmasını istedi.⁴⁹⁸

1942 yılı sonunda Rommel ordusunun Kuzey Afrika'da yenilgisi ile Stalingrad kuşatmasının kaldırılması müttefik zaferini gösteren önemli iki olaydı.⁴⁹⁹ Müttefiklerin zaferlerinin ilk belirtisi olan bu gelişmeler üzerine önceliği olan siyasi yönleri de bulunan meselelerin çözümü için A.B.D. Başkanı ile İngiltere Başbakanı'nın 12-25 Ocak 1943 tarihleri arasında buluşması gerekli görüldü.⁵⁰⁰

Churchill, Başkan Roosevelt ile görüşmesinden sonra Stalin'e şu şekilde bir mektup gönderdi:

⁴⁹⁶ Mina Urgan, **Bir Dinazorun Anıları**, Baskı 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998, .196; Zafer Özcan, **İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, Stratejik Etüd Bülteni, s.92, Genelkurmay Basımevi, 1998, Ankara, s.48.

⁴⁹⁷ Niyazi Berkes, **Unutulan Yıllar**, I. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s.312.

⁴⁹⁸ Kamuran Gürün, **Türk- Sovyet İlişkileri(1920-1953)**, s.244

⁴⁹⁹ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.29

⁵⁰⁰ Kamuran Gürün, **a.g.e.**, s.245

“Başkan Roosevelt’e, Türkiye ile ilgili bazı düşüncelerimi bildirdim ve onun da kendi açısından benzer görüşlere sahip olduğunu anladım. Türkiye’nin bizim yanımızda harbe girmesini temin için hepimizin yeni bir gayret göstermemiz gerektiğini düşünüyorum. Bu maksatla, Birleşik Devletler’in, Türkiye’nin toprak bütünlüğünü ve statükosu konusunda bir İngiliz-Rus garantisine katılmasını istemekteyim. İkinci olarak, Orta Doğu’dan Türkiye’ye 200 tank da dahil olmak üzere, önemli miktarda cephane göndermekteyiz... üçüncü olarak, baharın başlarında Suriye’de büyük bir ordu kurabilmeyi... böylece tehdiye maruz kalırsa veya bize katılmayı isterse, Türkiye’nin yardımına gidebilmeyi ümid ediyorum. Sizin Kafkaslarda veya kuzeydeki hareketinizin da büyük etki yapacağı aşıkardır. Türkiye bize katılacak olursa, sadece Karadeniz’de sizin sol kanadınıza uzanan deniz yolunu açmaya yönelik harekate başlamakla kalmaz, sizin Kafkaslardaki ana petrol kaynaklarını başarılı savunuşunuz sonucu, Mihver için hayati önem kazanmış olan Romanya petrol sahalarını da, Türkiye’deki üstlerden ağır şekilde bombalayabiliriz”⁵⁰¹ diyerek görüşlerini açıklıyordu.

Bu mektuba 28 Kasım’da cevap veren Stalin, Türkiye’nin 1943 yılı ilkbaharında harbe girmesini sağlamak için her şeyin yapılmasını ve bunun Hitler’in hezimetinde son derece önemli olduğunu belirtti.⁵⁰² Ancak bu konu Casablanca Konferansı’na kadar bu şekilde kaldı.

Churchill, Casablanca Konferansı’na katılması için J. Stalin’i davet etti. Stalin işlerinin yoğunluğu nedeniyle toplantıya katılamayacağını bildirdi. Bu durum önce İngiliz – Amerikan stratejisinin belirlenmesi için Churchill’i memnun etti.⁵⁰³

Bunun üzerine Roosevelt ve Churchill, 1943 yılında, girişilecek savaş hareketlerini kararlaştırmak amacıyla 14-24 Ocak 1943’de Casablanca’da buluştular.⁵⁰⁴

Casablanca görüşmelerinde Churchill, Kuzey Fransa’daki alman kuvvetlerine karşı saldırı yapabilecek, İngiliz Adaları’ndaki Amerikan kuvvetlerinin arttırılması, İtalya’yı safdışı edecek hareketin düzenlenmesi ve Türkiye’yi savaşa sokmak için gerekli şartların hazırlanması son olarak da Japonları kayıtsız şartsız teslim zorlayacak hareketin devam ettirilmesini istiyordu.⁵⁰⁵

⁵⁰¹ Martin Gilbert, **a.g.e.**, s.613-617; Kamuran Gürün,**a.g.e.** s.245; Suat Bilge, **a.g.e.**,s.116

⁵⁰² Martin Gilbert, **a.g.e.**,s.699; Fahir Armaoğlu,**a.g.e.** s.30, Kamuran Gürün, **Türk- Sovyet İlişkileri(1920-1953)**, s.245.

⁵⁰³ Fahir Armaoğlu,**a.g.e.**, s.390.

⁵⁰⁴ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**,s.390.

⁵⁰⁵ Edward Weisband,**a.g.e.** s.136; Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**,s.390.

Casablanca Konferansı'nda Churchill'in tasarılarının merkezini Türkiye'yi savaşa sokmak fikri işgal ediyordu. Hatta bunu gerçekleştirmek için şöyle bir plan yapmıştı: *“Türkiye'nin toprak bütünlüğünü garanti edecek üç müttefikin vaadi, Türkiye'yi askeri bakımdan donatmak, Türkiye'nin Mihver saldırısından çekinmesini önlemek için güney kanatların güçlendirilmesini sağlamak.”*⁵⁰⁶ Şeklinde bir karar görüşüldü ise de, Casablanca Konferansı'nda Türkiye üzerine alınan asıl karar Türkiye'nin aktif bir müttefik haline gelmesi için gerekli zeminin hazırlanması üzerinde yoğunlaşıyordu.⁵⁰⁷

Churchill, ayrıca Türkiye'nin savaştaki konumuyla uğraşma işinin İngilizlere bırakılması hususunda da Amerikalılar ile anlaşmıştır. Türkiye'deki bütün Müttefik çıkarlarının İngilizler tarafından kullanılması kabul edilmiş ve gönderilecek yardım malzemesinin denetimi de İngilizlere bırakılmıştır.

Ortak Kurmay Başkanları'nın 20 Ocak 1943'deki toplantıda imzaladıkları anlaşmada şöyle deniyordu; Türkiye'nin topraklarının İngiltere sorumluluğu altında kalması, Türkiye ile ilgili bütün sorunların İngilizler tarafından yürütülmesi kararının uygulanması için gerekli idari kararların İngilizler tarafından alınmasında anlaşmaya varılmıştır. Nitekim konferanstan iki gün sonra 22 Ocak 1943'de Kiralama ve Ödünç Verme Dairesi'ne gönderilen bir talimatta *“Türkiye'nin her türlü donatım ve isteklerinin karşılanmasından İngiltere sorumlu olacaktır”* denilmekte idi.⁵⁰⁸

Bu anlaşma çerçevesinde Amerikalıların Türkiye için gönderdiği yardım malzemelerinden bir bölümünü İngilizler kendi gereksinimleri için kullanıyorlardı.

A.B.D.'nin savaşa katılmasından sonra, Sovyetler Birliği'nin müttefiklerinden ısrarla talep ettiği nokta, İngiltere ve A.B.D.'nin, Almanya'ya ikinci cephe açmak suretiyle üzerindeki Alman baskısının bir an önce hafifletilmesi idi. Bu durum Casablanca Konferansı'nın önemli gündem maddesi oldu.

Casablanca Konferansı'nda Türkiye'nin savaşa katılması için hazırlanmasının ötesinde alınan diğer iki karar Türk yöneticilerini endişelendirmişti. Bunlardan ilki, Mihverin kayıtsız şartsız teslim oluncaya kadar savaşın sürdürülmesi olmuştur.⁵⁰⁹ Çünkü bu karar, Almanya'nın bütünüyle Avrupa'dan silinmesi ve Türkiye'nin endişelerinin

⁵⁰⁶ Edward Weisband, **a.g.e.** s.138-139; Martin Gilbert, **a.g.e.** s.697-699.

⁵⁰⁷ Kamuran Gürün, **Türk- Sovyet İlişkileri(1920-1953)**, s.246.

⁵⁰⁸ Ali Güler, İkinci Dünya Savaşı'ndaki Konferanslarda Türkiye'nin Savaşa Sokulması ile ilgili Müttefik Teşebbüsleri, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri- I**, Genelkurmay ATASE Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1998, s.112.

⁵⁰⁹ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.** s.390.

temel kaynağı olan Sovyetler Birliği'nin Avrupa'ya hâkim olma noktasında rakipsiz hale geleceği ve bir bakıma Avrupa'daki dengelerin Almanya lehine değil de Sovyetler Birliği lehine bozulacağı anlamına gelmiştir.⁵¹⁰ Oysa Türkiye'nin hesaplarında her zaman Sovyetler Birliği'ni dengeleyecek güçlü bir Almanya olmuştur.⁵¹¹ İkincisi ise müttefiklerin Türkiye ile ilişkilerinin İngiltere devletine havale edilmiş olmasıdır. Ancak İngiltere'nin Türkiye'nin siyasi ve iktisadi durumuna da karışmak istediğini sezen Amerika dışişleri Bakanlığı, Casablanca'da verilen sözün yalnızca askeri meseleler için olduğunu belirtmiştir.⁵¹²

Konferansta Türkiye için alınan kararı Türkiye'ye bildirme kararını Churchill üzerine alıyor ve bunun için 20 Ocak 1943'te Başbakan yardımcısı C. Attlee ve Dışişleri Bakanı A. Eden'e bir telgraf gönderiyor ve Türklerle doğrudan temasa geçmenin zamanı geldiğini ve bunu kabul ettikleri takdirde öneride bulunulmasını istiyordu.⁵¹³ Churchill Başbakan Saraçoğlu ile Kıbrıs'ta görüşmek istemiş, Türkiye ise görüşmenin Adana'da İsmet İnönü ile yapılmasını uygun görmüştür.⁵¹⁴

18.2. Adana Konferansı

Casablanca Konferansı'nda Sicilya'nın işgal edilmesi ve Balkanlar'da ikinci cephenin açılmasıyla ilgili İngiliz tezlerinin kabul edilmesinden sonra Churchill, Akdeniz'deki stratejinin kilit noktası olan Türkiye'yi savaşa hazırlamak ve gerektiğinde savaşa sokma planlarını gerçekleştirmek ve Casablanca Konferansı'nda Türkiye ile ilgili alınan kararları bildirmek üzere Türk devlet adamları ile Adana'da 30 Ocak 1943 tarihinde buluşmuştur.

Ancak Atlee ve Eden, Türkiye'yi savaşa girmeye zorlamanın akıllıca bir iş olmadığını, Türkiye'nin henüz böyle bir teklife hazır bulunmadığını ve başarı şansının çok az olduğunu ileri sürünce Churchill, Türklerden herhangi bir söz almaya çalışmayacağını, malzeme ve garanti teklifinde bulunacağını ve saldırıya uğradıkları takdirde yardım sözü vereceğini bildirmiştir. Atlee ve Eden'in bu telkinleri *"bu telkinler*

⁵¹⁰ Şevket Süreyya Aydemir, **a.g.e.s.**261.

⁵¹¹ Ergun Ergun Korberk, İkinci Dünya Savaşı'nda İngiltere Başbakanı W. Churchill ile İnönü Arasındaki Adana görüşmesi, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri-I**, Genelkurmay ATASE Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1998, s.89.

⁵¹² Haluk Ülman, **a.g.e.**, s.38-39.

⁵¹³ Kamuran Gürün, **a.g.e.** s.246.

⁵¹⁴ Kamuran Gürün, **a.g.e.** s.246.

Churchill'in, Adana'daki görüşmelerde esnek bir tutum alması noktasında etkili olmuştur."⁵¹⁵

Yapılan görüşmeler neticesinde varılan karar göre, Adana toplantısı 30 Ocak 1943'te başladı.⁵¹⁶

İsmet İnönü'nün Churchill ile görüşmek için Adana'ya gelirken kafasında halletmek istediği iki önemli mesele vardı. Bunlardan biri, Rusların savaş sonrası niyetleri hakkında Churchill'i uyarmak; diğeri ise İngilizlerin savaş gereçleri ve silah yardımlarını arttırmalarını sağlamaktı.⁵¹⁷

Görüşmeler başlamadan önce Churchill görüşmelere esas teşkil edecek bir metni İnönü'ye vermiştir. Bu metinde Churchill, Türk Ordusu'nun modern silahlardan yoksun bulunduğunu gördüğünü, bu nedenle Türkiye'nin şimdiye kadar izlediği ihtiyatlı tutumunu daha iyi anlayıp değerlendirme fırsatı bulduğunu ifade ettikten sonra Türkiye savaşa girmek zorunda kalırsa İngiltere ve Amerika'nın Türkiye'nin savunması için mühimmat yardımında bulunacağını belirtmiştir. Aynı zamanda A.B.D. ve İngiltere'nin Türkiye'yi savaş sonrası meselelerin konuşulacağı barış konferansında tam olarak görmek istediklerini ifade etmiştir.⁵¹⁸

Türk ve İngiliz heyetleri arasında devam eden müzakerelerde siyasi bakımdan Türkiye'nin savaş dışı durumu, Türk –Rus ilişkilerinin son şekli, Balkanlar'ın durumu ile askeri bakımdan Türk silahlı kuvvetlerinin Müttefiklerce kuvvetlendirilmesi meselesi görüşülmüştür.⁵¹⁹

Churchill'in Türkiye'ye yapabileceği yardımları söylemesine rağmen Türkiye'nin endişeleri vardı. Almanya'nın öç almak için yapacağı saldırıda büyük zararlar görülebileceği düşünülmekteydi.⁵²⁰

Churchill'in bu istek ve taleplerine karşılık Türk Heyeti iki noktadan hareketle savaş dışı tutumunu sürdürme eğilimine girdi.

Adana görüşmelerinde Türk devlet adamları özellikle üzerinde durduğu iki nokta şunlardır:

⁵¹⁵ Feridun Cemal Erkin, **a.g.e.** s.137.

⁵¹⁶ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.31.

⁵¹⁷ Kamuran Gürün, **a.g.e.**, s.247.

⁵¹⁸ Ahmet Şükrü Esmer ve Oral Sander, **a.g.e.**, s.165.

⁵¹⁹ Gönübol ve diğerleri, **a.g.e.**, s.165-166.

⁵²⁰ Suat Bilge, **a.g.e.**, s.169.

1. Türkiye Sovyet Rusya'dan emin değildir ve ondan çekinmektedir. Almanya'nın yenilmesiyle Sovyet Rusya Avrupa'da hakim duruma geçebilir.
2. Türkiye'nin harbe girmesi için Türk ordusunun malzeme bakımından geniş ölçüde desteklenmesi gerekmektedir.⁵²¹

Churchill, bu iki mesele hakkındaki görüşlerini şu şekilde açıklamıştır. Özetle *“ilerde değişiklikler olabilir, komünizm ortadan kalkabilir. Kötü gelişmeler olursa Türkiye, İngiltere ve Amerika ile müttefik olmalıdır.”* Ayrıca kurulacak milletlerarası teşkilatın barış ve güvenliği sağlayacağını belirtirken, yine de Rusya'nın ne yapacağını şimdiden kestiremediğini ifade etmiştir. Bunun için en iyi durumun Türkiye'nin Sovyetler Birliği, İngiltere ve Amerika ile Galipler Konseyi'ne üye olacağı şeklinde düşünülmüştür.⁵²²

Bu bağlamdan hareketle savaş sonucunda Sovyetler Birliği'ne güvenmediğini belirten Türkiye; Sovyetler Birliği'nin Almanya'nın yenilgisi üzerine Doğu Avrupa'yı ve Balkanları komünistleştirici bir politika izleyeceği endişesini Churchill'e ileterek, buna yönelik olarak İngiltere'nin alacağı tavrı öğrenme yoluna gitmiştir. Churchill görüşmelerin büyük çoğunluğunda Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilgili endişelerini ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Bu güvenceleri yeterli görmeyen İnönü'nün savaş sonrasında emperyalist bir politika izleyebileceğinden hareketle Türkiye'nin basiretli bir şekilde hareket etmesi gerektiğini söylemesi üzerine Churchill savaştan sonra Milletler Cemiyeti'nden çok daha güçlü ve yaptırım gücü olan uluslararası bir örgütün kurulacağını ve bu örgüte üye bütün devletlerin hilafına, sömürgeci bir politika izlenmeyeceğini ve söz konusu örgütün buna müsaade etmeyeceğini belirtmiştir.⁵²³

Churchill, Türk yöneticilerin bu tezlerinde haklı olduğunu ve Türk savunma gücünün kuvvetlendirilmesine yönelik her türlü fedakârlığı yapacaklarını belirtmiştir. Türk Ordusu'nun modern silahlardan yoksun olduğunu kabul eden Churchill, *“Amerikalılar modern araçları kullanmayı İngilizlere öğretmişlerdir. İngiltere de Türklere öğretebilirler”* demiştir.

Churchill askeri yardımın ise üç amacı olduğunu bunların da; Alman birliklerinin geçişlerine karşı Türkiye'nin savunmasını sağlamak, mümkün olduğu kadar fazla devletin ittifakını sağlamak ve çok tehlikeli olmayan ve fedakârlık istemeyen bir

⁵²¹ Fahir Armaoğlu, a.g.e., s.31

⁵²² Fahir Armaoğlu, a.g.e., s.31.

⁵²³ Feridun Cemal Erkin, a.g.e. s.194.

durum çıkarsa Türkiye'nin Bulgaristan'a ve Balkanlar'a girmesi ve çekilmekte olan Alman ordusuna karşı harekâta katılması olduğu belirtilmiş.⁵²⁴

Ayrıca Churchill Türkiye savaşa girerse Rodos ve Türkiye'deki üsleri alarak Ege'deki üstünlüğün ele geçirilebileceğini ve yine savaşa girersek Mısır'daki birlikler Mısır savunmasına devam ederken hava kuvvetlerinin ise Türkiye'ye gönderilebileceğini belirtmiştir.⁵²⁵

Türk-İngiliz heyetleri arasında yapılan siyasi görüşmeler sürerken diğer tarafta iki tarafın komutanları 30 ve 31 Ocak'ta toplanarak askeri konularda mutabakata varılmıştı.

Adana'da yapılan görüşmelerden sonra yayınlanan ortak bildiride; Türk devlet adamlarının Türk politikasını anlattıkları ve İngiltere'nin anlayış gösterdiği, Avrupa'daki durumun özellikle Türkiye'nin ilgilendiği bölgelerdeki gelişmelerin incelendiği ve İngiltere ile A.B.D'nin Türkiye'nin savunmasına nasıl yardım edebilecekleri konusunda mutabakata varıldığı belirtiliyor. Bildiride savaş sonrası sorunlarının da görüşüldüğü ve görüş birliğine varıldığı açıklandı.⁵²⁶

Görüşmeler neticesinde, Türkiye'nin savaşa ya Alman saldırısı ya da kendi çıkarları açısından katılması ihtimaline karşılık Türk Ordusu'nun gücünün yetersizliği ve bu yetersizliğin ortadan kaldırılması için modern silahlarla teçhiz edilmesi konularında fikir birliğine varılmıştır. Bu görüş birliği sonucunda Adana Konferansı'nda özetle şu kararlar alınmıştır: Türkiye'nin bir yıllık savaş malzemesi ihtiyacı acilen karşılanacaktır. Şayet, Türkiye savaşa katılırsa İstanbul ve İzmir gibi saldırıya açık bazı özel bölgelerin ayrıca korunmasına yönelik olarak İngiltere, hava savunmasına katkıda bulunarak, bazı kara birliklerini de gönderecektir.

Ayrıca görüşmelerde varılan mutabakat gereği, Türkiye'ye yollanacak askeri araç ve malzemelerin bir listesi de hazırlanarak İngiliz Heyeti'ne verildi. Türkiye'nin savaşa girmesine destek olmak amacıyla hazırlanan bu liste daha sonra Türkiye'nin savaşa girmemek için kullanacağı en büyük kozlardan birisi oldu.⁵²⁷ İkinci Dünya Savaşı yıllarında Dışişleri'nde görevli olan Büyükelçi Nejat Kuneralp Türkiye'nin fazla malzeme isteğinin verilemeyeceğini bile bile savaş girmemek için istediğini belirtti.⁵²⁸

⁵²⁴ Suat Bilge, **a.g.e.**, s.172-173.

⁵²⁵ Turhan Aytül, **a.g.e.**s.5.

⁵²⁶ Suat Bilge, **a.g.e.**, s.178.

⁵²⁷ Ergun Korberk, **a.g.e.**,s.91.

⁵²⁸ Nejat Kuneralp, **Savaş Nasıl Girmedik**, Milliyet, 9 Mayıs 1995, s.5.

Böylece Adana’da yapılan görüşmelerde “Churchill Türkiye’nin savaşa girmesi için doğrudan bir talep yapmamış; ancak Casablanca’da Hopkins’e söylediği şekilde savaş dışı kalması halinde ortaya çıkacak zorluklara değinerek, Rusya’nın tutumunun ne olacağı konusunun ortaya çıkmasına ve bunun Türkler tarafından sorulmasına zemin hazırlamış, soru ortaya gelince de, en emin politikanın harbe katılmak olduğunu belirtmiştir.”⁵²⁹

Adana görüşmeleri, Müttefiklere kolaylık sağladığı, savaşa girme konusunda Türkiye’nin serbest olduğu, savaşa ancak kendi istediği zaman gireceği, Rusya ile yakınlaşmayı bu gelişmelerin tayin edeceği şeklinde özetlenecek bir şekilde sonuçlanmıştır.⁵³⁰

Adana görüşmelerinde bu konularda mutabakat varılmasına rağmen diğer taraftan sürdürülen askeri görüşmelerde ise bir anlaşmaya varılamamıştı. Heyetin Türkiye’den ayrılması ile birlikte Türkiye ile İngiltere arasında soğukluk meydana gelmişti.⁵³¹

Adana Konferansı’nın Türk basınına yansıması, Türk – İngiliz ilişkilerinin istikrarı açısından olumlu bir algılama biçiminde gerçekleşti. Cumhuriyet gazetesi başlığında “*Konuşmalarda Türk ve İngiliz siyasi nokta-i nazarlarının, bir ve müsterek olduğu bir defa daha anlaşıldı*” ifadesi ile görüşmeler hakkında yorumunu yaparken şu satırları yazmıştır. “*Büyük Britanya ile Birleşik Amerika Devletleri’nin Türkiye’nin umumi bakımdan tedafii emniyetini kuvvetlendirmek için malzeme itibari ile yapabilecekleri yardımın şekli üzerinde mutabık kalmış ve bu mevzu üzerinde iki taraf askeri mütehassısları arasında görüşmeler vuku bulmuştur. Amerika Birleşik Devletleri reisi ile son zamanda görüşmüş olmak itibarı ile Başvekil Churchill, bu mülakat projesini hararetle karşılamış olan Reis Roosevelt’in fikirleri hakkında tam bir vukufla konuşmak imkânını bulmuştur. Harp sonunda zuhur edebilecek olan meseleler de incelenmiş ve bu noktalar üzerinde de aynı görüş birliği müşahade edilmiştir.*”⁵³²

Aynı tarihli Tan gazetesi ise “*Mr. Churchill, İngiltere Hükümeti’nin politikamızı sempati ve anlayışla takip ettiğini temin etti. Türkiye’nin menfaati mevcut bulunan muntakalarda vaziyet incelendi ve görüş birliğine varıldı, harp sonu meseleleri gözden geçirildi*” alt başlığının devamında “*Türkiye ile Birleşik Krallık dostluk ve karşılıklı*

⁵²⁹ Kamuran Gürün, **a.g.e.**, s.249.

⁵³⁰ Suat Bilge, **a.g.e.**,s.183.

⁵³¹ Feridun Cemal Erkin, **a.g.e.**, s.138-139.

⁵³² **Cumhuriyet**, 02 Şubat 1943, s. 1.

*anlayış bağları, bu toplantı esnasında cereyan eden açık yürekli konuşmalarla ifade edilmiş ve daha ziyade kuvvet bulmuştur”*⁵³³ cümlelerini kullanmıştır.

Ulus gazetesi “Adana’da 30 ve 31 Ocak tarihlerinde Türk ve Britanyalı devlet adamları ve mütehassıslar müteaddit görüşmeler yaptılar” başlığı altında “Türk ve Britanyalı devlet adamları, cereyan etmiş olan görüşmeler hakkında tam bir memnuniyet ifade ettiler”⁵³⁴ yazmıştır.

Vakit gazetesinde, “*Milli Şef, Adana’da Churchill ile görüştü*” başlığı ile birlikte “*Büyük Britanya ile Birleşik Amerika devletlerinin, Türkiye’nin umumi bakımdan tedafii emniyetini kuvvetlendirmek için malzeme itibarıyla yapabilecekleri yardımın şekli üzerinde mutabık kalınmış ve bu mevzu üzerinde iki taraf askeri mütehassısları arasında görüşmeler vuku bulmuştur. Türk ve Britanyalı devlet adamları, 30 ve 31 Ocak 1943’te cereyan etmiş olan görüşmeleri hakkında tam bir memnuniyet ifade etmişlerdir*”⁵³⁵ denilmektedir.

Akşam gazetesi “Adana mülakatında karşılıklı dostluk ve anlayış bağları daha ziyade kuvvet buldu. Türk devlet adamları, son buhranlı senelerde güdülen Türk siyasetini izah etmişlerdir. Churchill, Büyük Britanya’nın bu siyaseti sempati tam bir anlayış ile takip ettiğini temin etmişlerdir. Harp sonunda zuhur edebilecek olan meseleler incelenmiş ve bu noktalar üzerinde de aynı görüş birliği müşahade edilmiştir”⁵³⁶ ifadeleri yer almıştır.

Yeni Sabah gazetesindeki yazısında Hüseyin Cahit Yalçın, Adana Konferansı ile ilgili görüşlerini “*Sarih surette anlaşıldığına göre İngiliz Başvekili memleketimize bazı ecnebi memleketlerde telkin edildiği gibi, Türk politikasını değiştirmek yahut Türk diplomasisi üzerinde bir tazyik yapmak fikriyle gelmiş değildir*”⁵³⁷ cümleleri ile okuyucularına bildirmektedir.

Asım Us ise “Adana mülakatı ve yakın şark sulhu” başlıklı köşe yazısında “*Türkiye ile İngiltere arasında bu harbin ilk gününden beri karşılıklı itimada ve anlayışa dayanan bir dostluk ve ittifak bağı vardır. Bu dostluk ve ittifak, geçen dört senelik harp hareketleri ile kıymetinden hiçbir şey kaybetmemiş bilakis kuvvetini arttırmıştır. Birleşik Krallık hükümetini temsil eden muhterem İngiliz Başvekilinin ayrıca Amerika Cumhur reisi Roosevelt’in muvafakatini ve sempatilerini hamil olarak*

⁵³³ **Tan**, 02 Şubat 1943, s. 1.

⁵³⁴ **Ulus**, 02 Şubat 1943, s. 1.

⁵³⁵ **Vakit**, 02 Şubat 1943, s. 1.

⁵³⁶ **Akşam**, 2 Şubat 1943, s.1.

⁵³⁷ Hüseyin Cahit Yalçın, **Yeni Sabah**, 03 Şubat 1943, s. 1.

Milli Şefimizi ziyaret etmesi şüphesiz yakın şark sulhunun temeli olan Türk – İngiliz ittifakını bir kez daha teyit etmiştir”⁵³⁸ demektedir.

4 Şubat tarihli Cumhuriyet gazetesinde ise İtalyan basınında yayınlanan ve Churchill’in Türk devlet adamlarını kandırmak niyeti ile Adana’ya geldiğini belirten haberlere karşılık veriliyordu: *“İtalyan matbuatına göre Churchill, Türkiye’yi kendi davası hesabına kandırmak emeli ile Adana’ya gelmiş, fakat muvaffak olamadan dönmüştür. Winston Churchill gibi zekâsı ve dirayeti tecrübe ile bilinen bir devlet adamının birtakım hayaller peşinde uçabileceğinden şüphe etmek imkânsızdır.”⁵³⁹*

Basınımız, bu dönemde genellikle Türkiye’nin dengeli politikası ile her iki taraf için de bir güvenlik unsuru olduğunu vurgulama çabası içindedir. *“Taraflar elbette Türkiye’nin kendi saflarında yer almasını isterlerdi ve belki bunu istedikleri zamanlar olmuştur. Türkiye dört yıla yaklaşan ve gittikçe yayılıp açılan dünya buhranı içinde kendi çizdiği yoldan zerre kadar ayrılmamıştır. Nihayet her taraf, böyle yapmakta Türkiye’nin kendi menfaatleri olduğu kadar başkaları için de menfaat ve kıymeti büyük bir siyaset gütmüş olduğunu anlamış bulunuyorlar.”⁵⁴⁰*

Adana’da alınan iki askeri kararı biraz daha detaylandırmak gerekirse, Müttefikler, Türkiye’nin savunma güçlerinin bir yıllık gereksinimini karşılayacak olan silah stoklarını hemen gönderecekti. Bir de Türkiye savaşa katılırsa, İngiltere, aralarında İstanbul ve İzmir de olan bazı özel bölgelerin korunması için hava savunma gücüne katkıda bulunacaktı. İngilizler ayrıca, bazı kara birlikleri göndermeye de söz verdi. Türkler savaşmaya başladıktan sonra, İngiliz komutası altındaki bağımsız bir hava filosuyla Türk komutası altına verilecek birer İngiliz tanksavar ve uçaksavar birliği de gönderilecekti.⁵⁴¹

İngiliz Başbakanı, Türkiye’yi savaşa çekmek için yem olarak kullanılması öngörülen askeri malzemelerin, tam tersine onu, savaşın dışında tutmak için kullanılacak bir taktiğe zemin hazırlayacağını bilemezdi.

Churchill, Adana’ya silah ve savaş araç gereç yardımları ile Türkiye’yi şüphelendirmeden muharip durumuna getirmek ve savaşa girmesini hazırlamak gibi gizli bir amaçla gelmişti. Bu nedenle konferanstan sonra İngilizler, her fırsattan yararlanarak Türklere, savaşa katılmalarının yararlı ve zorunlu olabileceği zamanın

⁵³⁸ Asım Us, **Vakit**, 03 Şubat 1943, s. 1.

⁵³⁹ **Cumhuriyet**, 04 Şubat 1943, s. 1.

⁵⁴⁰ Yunus Nadi, **Cumhuriyet**, 04 Şubat 1943, s. 1.

⁵⁴¹ Edward Weisband, **a.g.e.**, s.125.

gelebileceğini belirtmeye başladılar. Diğer taraftan, savaşın gelişmeleri çerçevesinde Türkiye'nin, Sovyet Rusya'ya karşı takındığı tavır, Ankara ve Londra'da birbirine zıt şekilde değerlendirilmekteydi. İngilizlere göre, Rus tehdidine karşı Türkiye'nin güvenliği için en iyi yol, Sovyetlerin müttefiki olan büyük Batı devletleriyle kaderini birleştirmekti. Türklerin ise, Çarlık Rusya'sının siyasetini izlediğine inandıkları Sovyetlere güvenleri yoktu. Bu nedenle de Sovyetler ile sıkı işbirliği yapmaktan yana değillerdi. Bu farklı yaklaşımlardan dolayı, Türk devlet adamları dengeli bir tarafsızlık siyasetini sürdürmekte yarar görüyorlardı.⁵⁴²

Vakit gazetesinde Asım Us, 5 Şubat günü kaleme aldığı makalesinde “*Adana mülakatının akisleri üzerine bir düşünce*” başlığı altında görüşmelerin İngiliz basınındaki yansımalarını açıklamaktadır. Adana mülakatından bahseden Daily Telegraph gazetesi ‘*Harp içinde bir İngiliz Başvekilinin tarihte ilk defa bitaraf bir memlekete yaptığı bir ziyaret*’ tabirini kullanmakla gerçekten bu mülakatın ehemmiyetini pek güzel ifade etmiş oldu. Bu bakımdan ehemmiyeti pek açık olan bu mülakatın şimdi her tarafta birçok akisler uyandırmakta olduğu gibi bundan sonra da büyük dünya hadiseleri arasında zaman zaman hatırlanması tabidir. ...Mülakatın İngiltere’de yaptığı akisler, Türk efkârı umumiyesi için hakiki bir memnuniyeti mucip olmuştur. Zira İngiliz milletin riyasız ifadesi olan matbuat hadiseyi tahlil ederken İngiltere’nin Türkiye’nin bitarafılığına olan menfaatlerini pek açık olarak izah fırsatını buldu. Bu arada Türkiye’nin İngiltere ile imzaladığı muahedeye olan sadakatinden İngilizler hiçbir vakit şüphe etmedi. Bu sadakat mukadderatımızın karanlık günlerinde de devam etmiştir.”⁵⁴³

Asım Us’un makalesinde, Adana görüşmelerinin her iki ülke için de önemli olduğu vurgulanmaktaysa da özüne yönelik bir mana çıkarmak güçtür. Geçmiş dönemin bir muhasebesi, o günlerde İngiliz basınında yer alan ifadeler ile de desteklenerek yapılmış, iki ülkenin birbirine besledikleri güven duyguları tekrarlanmıştır.

18.3. Adana Görüşmeleri Sonrası Gelişmeler

Adana’da, Türk-İngiliz askeri heyetler arası görüşmelerinin en kısa zamanda Ankara’da yapılması kararlaştırılmıştı. Ankara’da bir araya gelen iki ülkenin genelkurmay temsilcileri, Türkiye’ye günde 500 ile 1000 tondan daha çok askeri araç ve

⁵⁴² Edward Weisband, **a.g.e.**,s.644.

⁵⁴³ Asım Us, **Vakit**, 05 Şubat 1943, s. 1.

gereç getirilmesini hedeflemekteydi. Türkiye'yi destekleme işi, aşamalar halinde gerçekleşecekti. İşte bu nedenle, Türkiye'nin savaşa katılması amacını güden ve HARDIHOOD (cesaret-kararlılık) adı verilen Türkiye'yi teçhizatlandırma harekâtı, dört aşamadan oluşuyordu. Bunlardan biri sona erdi mi, hemen ardından ikincisi izleyecekti.

Birinci aşamada, havaalanlarının savunmasını sağlayacak olan uçaksavar toplarıyla birlikte çoğu avcı olmak üzere 25 Kraliyet Hava Kuvvetleri filosu, ikinci aşamada Türk havaalanlarının savunmasına yardımcı olacak uçaksavar toplarıyla birlikte çoğu avcı olmak üzere 25 Kraliyet Hava Kuvvetleri filosu daha gelecekti. Üçüncü aşamada, iki ağır uçaksavar bataryası, iki hafif uçaksavar bataryası, ayrıca iki tanksavar taburu birlikleri takviye edecekti. Dördüncü aşamada ise iki İngiliz zırhlı alayı ülkemizde konuşlanması planlanmaktadır. Birinci aşama hiçbir zaman tamamlanamadığından diğer aşamalara geçilemeyecekti.⁵⁴⁴ İngilizler, Amerika'nın desteğiyle, 1943 yılında Türklere yaklaşık olarak 80 milyon dolarlık askeri yardımda bulunmuştu. 350 tank, 48 otomatik ağır silah, 300'e yakın top, 300 sahra ve orta çaplı top, 200 havan topu, 500'e yakın tanksavar silahı, çok büyük çapta otomatik silah, 420 hafif havan topu ve Türkiye'nin savunması için gerekli bir milyona yakın anti tank mayını yardım kapsamında verilmiştir.⁵⁴⁵

II. Dünya Savaşı boyunca süregelen Türk yöneticilerinin savaş karşıtı tutum ve politikaları basit gerekçelere dayanmaktaydı. Türkler hiç de Alman ordusu ile savaşmaya istekli değildi. Kendilerini gereksiz yere zayıf düşürmek istemiyor, savaştan muzaffer çıkacak olan Sovyetlerin karşısına güçlü ve yıpranmadan çıkmayı tercih ediyordu. Adana görüşmelerinin ardından başlayan İngiliz yardımı, olası Alman taarruzuna mukavemet etme açısından tatmin edici düzeyde olmamakla birlikte devam etmekteydi. Savaşmaya pek de hevesli olmayan ordu, yardım kapsamında envantere katılan araç ve silah sistemlerine uyum sağlamakta epey zorluk çekmekteydi. Yeni kullanılacak olan araç veya silah modelinin tanıtımını yapan basılı yayınların lisan problemi yarattığı ve anlaşılmadığı sıklıkla öne sürülen bir gerekçeydi. Bir yandan Müttefikler zaten istedikleri Baskın Baskın Oranda malzemeyi Türkiye'ye ayıramıyorlar, öte yandan Türk tarafı projenin tüm aşamalarının gerçekleşmesinin savaşa girmeleri demek olduğunu bildiğinden işi yavaşlatıyordu. Bu nedenle zaman kazanma taktikleri gündeme geliyordu. Bu taktiklere Weisband oldukça tipik bir

⁵⁴⁴ Edward Weisband, **a.g.e.** s.141.

⁵⁴⁵ Edward Weisband, **a.g.e.**, s.147.

Amerikan terminolojisi ile “Ayak Sürüme Operasyonu” (Operation Footdrag)⁵⁴⁶ demiştir.⁵⁴⁷

O dönemin silahlı kuvvetlerine ait bir diğer ayrıntı ve sıkıntı kaynağı ise orduda bulunan motorlu araç miktarının, ihtiyacın çok altında ve çok çeşitli olmasıydı. “Ordu’da 28 çeşit kamyonun bulunduğu bilinmektedir.”⁵⁴⁸ Böylesine bir araç çeşitliliğinin gerektirdiği uzman personel ve yaşanan yedek parça sıkıntısı çok büyük boyutta olmuştur.

Türk ordusunun ulaşım alanında çektiği güçlüklerle haberleşmedeki yetersizlikler ekleniyordu. Atatürk ve İnönü dönemlerinde demiryolu yapımına büyük önem verilmiş olmasına rağmen bunlar son derece yetersizdi. Ülkeyi doğudan batıya kat eden sadece tek hatlı bir demiryolu ağı mevcuttu. Bu koşullarda ordunun seferberlikte çeviklik ve asker sevkıyatında çabukluk açısından büyük kaybı oluyor, sınırlarda büyük miktarlarda asker tutmak zorunda kalıyordu. Standardizasyon eksikliği sadece askeri araçlarla sınırlı kalmamakta topçu, piyade sınıfında, hava kuvvetlerince kullanılan uçaklarda da kendini göstermekteydi. Büyük şehirlerin savunmasında kullanılacak hava savunma sistemleri son derece eski ve olası bir Alman hava taarruzunu önlemesi imkânsızdı. Türkiye’nin savaş halinde birkaç hafta içinde çağdaş savaşın gereklerinden yoksun kalacağı her yönüyle ortadaydı. Bir diğer sıkıntı ise yiyecek maddelerinde yaşanmaktaydı. İnsan ve hayvan iâşelerinde güçlük çekilmekte olduğundan orduda taşıma ve ulaşım maksadında kullanılan hayvanlar yeterince yem verilemediğinden ağaç ve kerestelerden inşa edilen ağıl ve barınaklarının direklerini kemirmekte hatta birbirlerinin kuyruklarını yemekteydi. Hayvanlar için arada sırada verilen kuru incir ile keçiboynuzlarının erler tarafından yenilmesine subaylar güçlüklerle engel olabilmekteydi.⁵⁴⁹ Şevket Süreyya Aydemir ülkenin içinde bulunduğu durumu eserinde bir cümle ile özetlemektedir. “...Memleket bir savaş ihtimali karşısında hemen her cephesi ile halsiz ve yetersizdir...”⁵⁵⁰ Akaryakıt depolama tanklarının toplam kapasitesi 100.000 tondu ve hiçbir zaman dolu değillerdi. Tüm sanayi ve enerji üretim tesislerinin bir anda yok edilmesi mümkündü. Savaş halinde akaryakıt stokları bir hafta, belki de daha kısa süre dayanabilirdi. Trakya’da Çakmak Savunma Hattı inşaatı çimento ve demir

⁵⁴⁶ Edward Weisband, **Turkish Foreign Policy**, s.153.

⁵⁴⁷ Selim Deringila,**a.g.e.**, s.195.

⁵⁴⁸ Edward Weisband, **İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye**, s.144.

⁵⁴⁹ Ömer Önal, **Türk Subaylarının İkinci Dünya Harbi Hatıraları**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999, s. 236.

⁵⁵⁰ Şevket Süreyya Aydemir,**a.g.e.** s.131.

yetersizliğinden yürümüyordu. Yılda ancak 380.000 ton çimento üretilabiliyor ve bu fabrikalar da kolayca tahrip edilebilecekleri yerlerde bulunuyordu. Demiryolu inşaatında önemli ilerlemeler kaydedilmiş olmasına rağmen, Genelkurmay'ın gerekli gördüğü asgari sayıda vagon ve lokomotif dahi tedarik edilemiyordu.⁵⁵¹ Dolayısıyla velev ki İngiltere, Türk ordusunun askeri ve lojistik ihtiyaçlarını karşılayabilecek olsa dahi, bu malzemeleri gerekli yerlere taşımak dahi o gün için büyük bir problemdi.

Demiryolu ulaşım ağı, lokomotif ve vagon kapasitesi yetersizdi. Türk yetkililer bu yetersizlikleri de avantajlarına çevirmeyi bildiler. “Yeterince gemi, yeterince kömürü, yeterince lokomotif, bunlar da yeterince İngiliz mühendisine yeterince malzemeyi yeterince limanlardan yeterince hava alanı inşa edecekleri şekilde ulaştırırsalar ve bunlara da Türkiye’yi koruyacak yeterince uçak inse dahi, Türk politikasını düzenleyenler, HARDIHOOD’un başarıya ulaşmasını istemiyorlardı.⁵⁵²

18.4. Washington Konferansı

Savaşın yönlendirilmesi ve savaş sonrası düzenin kurulması yolunda yapılan konferanslardan biri de 12 Mayıs 1943’te Churchill ve Roosevelt arasında yapılan ve Akdeniz’de İtalya’nın yenilgiye uğratılması, Ploesti petrol kuyularının bombalanması ve Ege Denizi’nin temizlenmesi için Türkiye topraklarının kullanılması konularının görüşüldüğü Washington konferansıydı.⁵⁵³

Bu konferansta yapılan görüşmeler sonunda 25 Mayıs 1943’te yayınlanan ve Türkiye’yi ilgilendiren 8 sayılı karar göre “*Türkiye’nin Müttefikler yanında aktif veya pasif olarak savaşa katılması için zemin hazırlanacaktır*” deniliyordu.⁵⁵⁴ Ayrıca İtalya’nın saf dışı edilmesiyle kendisini İtalya’ya göre ayarlayan Türkiye’nin savaşa katılması sağlanacak ve Romanya petrolünün bombalanması için Türk hava alanlarının kullanılmasının mümkün olacağı belirtiliyordu.⁵⁵⁵

Ayrıca bu konferansta savaş sonrası yeni düzen için varılan kararların birinde Churchill’in ileri sürdüğü bir fikre göre Türkiye Avrupa’da kurulacak Tuna, Balkan ve İskandinav federasyonlarından biri olan Balkan federasyonuna dahil edilecekti.⁵⁵⁶

⁵⁵¹ Selim Deringil, a.g.e., s.37.

⁵⁵² Edward Weisband, **Turkish Foreign Policy**, s.157.

⁵⁵³ Fahir Armaoğlu, a.g.e., s.390; Suat Bilge, a.g.e., s.184; Edward Weisband, a.g.e., s.178.

⁵⁵⁴ Suat Bilge, a.g.e., s.184.

⁵⁵⁵ Suat Bilge, a.g.e., s.184; Edward Weisband, a.g.e., s.178.

⁵⁵⁶ Fahir Armaoğlu, a.g.e., s.391.

Böylece İngiltere Washington Konferansı'nda dolaylı olarak Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda Türkiye'yi ilgilendiren kararın alınmasını sağlamış olacaktı.

18.5. Dumbarton Oaks Konferansı

Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Roosevelt ile İngiltere Başbakanı Churchill, Atlas Okyanusu'nda bir İngiliz savaş gemisinde buluşarak, 14 Ağustos 1941'de, Atlantik Bildirisini yayınlamışlardı. Bunda iki devlet, dünya uluslarının maddi ve manevi nedenlerle kuvvet kullanmasını bırakmalarını, gelecekte geniş ve genel bir güvenlik sisteminin kurulmasını kararlaştırmışlardı. Bundan sonra da, mihver devletlerine karşı savaşan 26 devlet, 1 Ocak 1942'te Washington'da, Birleşmiş Milletler bildirisini imzalamışlardı. Mihver devletlerine karşı tam zaferin kazanılmasına kadar savaşa devam edilmesi belirtilen bu bildiriden sonra da Amerika Birleşik Devletleri, savaştan sonra daimi bir uluslararası örgütün kurulması için çalışmalara başlamıştı. Bu arada da Moskova Konferansı'nda (19 Ekim – 1 Kasım 1943) daimi bir barış örgütünün kurulması üzerinde antlaşmaya varılmıştı.⁵⁵⁷

Moskova'da görüşmelerinde Molotov ve Eden geçici bir uzlaşma üzerinde birleşmişlerdir. 1943 yılı sona ermeden Türkiye savaşa katılacak, iki hükümetçe istenilen hava üslerinden yararlanma ve müttefiklere istedikleri kolaylıkları tanıma konularında uyumlu davranacaktı. 1 Kasım 1943'te iki Dışişleri Bakanı gizli bir protokol imzaladı. İmzalanan antlaşmaya göre, Türkiye'nin Birleşmiş Milletler arasındaki yerini alması ve Hitler Almanyası'nın yenilgisini çabuklaştırmak için iki Dışişleri Bakanı, Türkiye'nin 1943 yılı sonundan önce Birleşmiş Milletlerin yanında savaşa katılmasını istemeye değer görmektedir. İki Dışişleri Bakanı, Birleşik Krallık ve Sovyet hükümetleri adına Türkiye'ye, en yakın ve uygun zamanda savaşa katılması konusunda anlaştıklarını, buna göre 1943 yılı bitmeden önce Türkiye'nin savaşa girmesi gerektiğini bildireceklerdir. Ayrıca, Türkiye'den Türk havaalanlarını kullanma ve iki hükümetin gerekli göreceği diğer kolaylıkları tanıyarak, müttefik kuvvetleri emrine verip Birleşmiş Milletlere yardımcı olmasını hemen isteme konusunda antlaşmaya varılmıştır.⁵⁵⁸

İşte bu gelişmelerin sonucunda, silahlı antlaşmazlıkları ortadan kaldırmak ve daimi bir barışı sağlamak amacıyla, 21 Ağustos 1944'te Washington'da, Dumbarton

⁵⁵⁷ Edward Weisband, *a.g.e.s.*620.

⁵⁵⁸ Edward Weisband, *Turkish Foreign Policy 1943 – 1945*, s. 165.

Oaks Konferansı toplandı. Konferansın ilk aşaması Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Sovyet temsilcileri, ikinci aşaması da Sovyetler Birliği yerine Çin temsilcilerinin katılmasıyla, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Çin arasında yapıldı. Bu değişikliğin nedeni, Sovyetler Birliği'nin, henüz savaş ilan etmediği Japonya'ya karşı savaşan Çin ile konferansta bulunmak istemeyişi idi.

Konferansta, daimi bir barışın sağlanması ve bu amaçla uluslararası bir örgütün kurulması için çeşitli devletler tarafından hazırlanan tasarılar görüşüldü. Görüşmelerde, Milletler Cemiyetinin barışı koruyamaması da göz önünde tutularak, kurulması tasarlanan yeni örgütün yapısı üzerinde uzun tartışmalar yapıldı. Anglo-Saksonlarla yani Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere ile Sovyetler arasında, birçok konunun yanında, kurulacak olan örgütün niteliği, görevleri ve örgütte büyük devletlerin yerinin ne olacağı konularında uyuşmazlık çıktı.

Konferans görüşmeleri bu şekilde bir aydan fazla sürdü. Bu süre içerisinde, kurulması tasarlanan örgütün taslak biçimi, görevleri, yetkileri belirlendi. Örgütün en önemli organı olarak düşünülen Güvenlik Konseyi'nde büyük devletlerin etkin ve üstün şekilde yer alması kabul edildi. Sonuçta, konferansa katılan Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Sovyetler Birliği ve Çin ortak bir metin üzerinde anlaştılar ve bunu 'Dumbarton Oaks Konferansı Önerileri' olarak açıkladılar.

Böylece, İkinci Dünya Savaşı'nın sonunun yaklaşmaya başladığı sıralarda, Müttefik Devletler, uzun gelişmelerin sonucunda, savaştan sonra barışı kuracak ve sürekli kılacak, kendi kontrollerinde bir uluslararası daimi barış örgütünün kurulmasını gerçekleştirmede önemli bir aşama yaptılar. Aralarında henüz çözümleyemedikleri konuları da, bundan sonra toplanacak konferanslara bıraktılar.

18.6. Ouebec Konferansı

İtalya'da Mussolini'nin iktidardan düşmesiyle ortaya çıkan yeni durum karşısında ikinci cephe konusunu yeniden ele almak amacıyla İngiliz ve Amerikan Genelkurmayları 14-24 Ağustos 1943 tarihinde Quebec'te bir araya geldiler.⁵⁵⁹

Bu konferansta Türkiye'nin müttefikler yanında savaşa katılmasını görüştüler. Önce zamanın erken olduğu; ancak daha sonra Churchill, İtalya'da ortaya çıkan yeni durum dolayısıyla, ikinci cephenin Fransa yerine, Türkiye'nin de savaşa katılmasıyla

⁵⁵⁹ Martin Gilbert, **a.g.e.**s.80-89; Fahir Armaoğlu,**a.g.e.** s.391; Suat Bilge, **a.g.e.**,s.185.

Balkanlar’da açılmasını istedi. Fakat bu görüşü kabul edilmedi.⁵⁶⁰ Ayrıca bu konferansta varılan karar göre, Türkiye’nin askeri gücünün artırılmasına devam edilmesi, “askeri değeri haiz” gemilerin Boğazlardan geçmesine müsaade etmesi ve Almanya’ya yaptığı krom sevkiyatının azaltılması Türkiye’den istenecekti.⁵⁶¹

Konferans sonrası karar, Knatchbull- Hugessen vasıtasıyla, Türk hükümetine bildirildi. Kararda Türkiye’nin şu sırada savaşa katılmasının istenmediği ancak bunun istenebileceği ve Türkiye’nin Türk- İngiliz ittifakına bağlılığı bildirildi.⁵⁶²

18.7. Moskova Konferansı

Müttefiklerin Casablanca Konferansı’nda başlayan baskısı Moskova Konferansı ile çok önemli bir dönemece girmiştir.

Adana Konferansı’nda savaş sırasındaki Sovyet endişesi için İngiltere’den doyurucu cevaplar alamayan Türk yöneticileri, birazda İngilizlerin telkini sonucu Türk-Sovyet ilişkilerinin daha da geliştirilmesi noktasında yeni bir diplomatik anlayış içerisine girme ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu amaçla Menemencioğlu, Sovyet Büyükelçisi ile Türkiye’nin Sovyet Büyükelçisi Cevat Açıkalın ise Molotov ile temaslara başlamışlardır. Karşılıklı iyi niyet gösterileriyle başlayan görüşmeler Adana Konferansı’nın hemen ertesinde Stalingrad Zaferi’nin Sovyetler lehine kesinleşmesinden sonra Sovyet yetkililerinin yapıcı olmayan tutumları sonucunda bir gelişme kaydedilemeden sona ermiştir.

1943 yılında harbin gelişmeleri, Ekim ayında Müttefik Devletleri Dışişleri Bakanlarının katıldığı bir konferansın toplanmasını gerekli kılmıştır.⁵⁶³ Bu nedenle 19 Ekim 1943 tarihinde İngiliz-Rus –Amerikan Dışişleri Bakanlarının katıldığı Moskova Konferansı’nda İngiltere’nin gündeme konulmasında ısrar ettiği “*Türkiye’ye karşı ortak bir politika*” maddesi üzerinde müttefikler arasında fikir birliği sağlanamadı.⁵⁶⁴

Gelişen cephe durumları karşısında Müttefiklerin, bilhassa Sovyetler Birliği’nin, Türkleri biran evvel savaşa sokmak gayretleri artarak devam etti. 13 Ekim’ de Moskova’da başlayan Dışişleri Bakanları Konferansı’nda ele alınan önemli konulardan biri Türkiye’nin savaşta alacağı rol olmuştur. Moskova Konferansı’nda; Sovyetler, Türkiye’nin gerekirse baskı yapılarak savaşa sokulmasını istedi. İngilizler de bu isteği

⁵⁶⁰ Gönübol, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, s.17; Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*,s.391.

⁵⁶¹ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.* s.32.

⁵⁶² Gönübol ve diğerleri, *a.g.e.*, s.171.

⁵⁶³ Suat Bilge, *a.g.e.* s.188.

⁵⁶⁴ Suat Bilge, *a.g.e.*,s.188.

kabul ederken, Amerikalılar ise, o anda Türkiye'nin savaşa girmesine, Kuzey Fransa'ya yapılacak çıkartmayı düşünerek, Türkiye'ye gereken askeri malzemeyi veremeyeceklerini göz önünde tutarak karşı çıktı; bunun yanı sıra Türkiye'den, Müttefiklere hava üsleri vermesinden ve ulaşım kolaylıkları istenmesinden yana olduklarını belirttiler.⁵⁶⁵

Bu toplantıda Molotov, “Eğer İngilizler ve Amerikalılar Sovyetlerin dostuysa, Rus ordusunun yükünü hafifletmek istiyorlarsa Türkiye'nin savaşa katılmasını sağlamak için ellerinden geleni yapmaları gerekir” dedi.⁵⁶⁶ İngiltere de bu konuda Sovyetlerle hemfikirdi.

İngiltere, Amerika'nın karşı çıkmasına rağmen Rusya ile birlikte Türkiye'nin savaşa katılması konusunda birlikte hareket etmesi, bu savaş boyunca Türk-İngiliz ilişkilerinin en kötü seviyeye ulaştığı dönemin başlangıcı olmasına sebep olmuştur. Bu gelişmelerden sonra Türk yetkilileri İngiltere'nin Türkiye'yi savaşa sokma niyetinde olduğu kanısına varmıştır.⁵⁶⁷

19 Ekim'de Amerikan ve İngiliz Dışişleri Bakanlarının Moskova'ya varması ile başlayan Moskova Konferansı basınıımız tarafından gün gün ilgi ile takip edilmiştir. “İngiliz basının bu üçler konferansını, bugünkü harbin en mühim siyasi hadisesi”⁵⁶⁸ olarak tasvir etmesi Cumhuriyet gazetesinde yer bulmuştur.

20 Ekim tarihli Cumhuriyet gazetesi dört yıl önce Ankara'da imzalanan Türk – İngiliz ittifakını “Mutlu Yıldönümü” başlığı ile okuyucusuna hatırlatmaktadır. Aynı tarihte, birinci günü icra edilen Moskova Konferansı'nda, “Amerika, İngiltere ve Sovyet Rusya Hariciye Nazırlarının verecekleri kararlar her tarafta alaka ile bekleniyor”⁵⁶⁹ başlığı altında konferanstan haberler verilmeye devam ediliyordu.

Basınıımızda, bazı yazarlar Moskova Konferansı hakkında temkinli ve kuşkucu yazılar kaleme almışlardır. Ulus gazetesinde Falih Rıfkı Atay köşesinde; “Sovyetler, Müttefikler gibi devamlı bir barışın hakiki ve tesirli şartları ile kendi güvenlik şartını bir tutmakta olduğunu her fırsatta söylemiştir. Sovyet politikası genişlemeci ve fetihçi bir politika olarak belirlemiş değildir, hatta Almanya ile bazı antlaşmalarda sınırlarına

⁵⁶⁵ Edward Weisband, **a.g.e.**, s.645.

⁵⁶⁶ Suat Bilge, **a.g.e.**, 188-190.,

⁵⁶⁷ Suat Bilge, **a.g.e.**, s.190.

⁵⁶⁸ **Cumhuriyet**, 19 Ekim 1943, s. 1.

⁵⁶⁹ **Cumhuriyet**, 20 Ekim 1943, s. 1,

doğru taşan büyük Cermenliğe karşı müdafaa tedbirleri olmak mahiyetindedir”⁵⁷⁰ yazmaktadır.

Moskova Konferansı’nda görüşülen konular hakkında haber elde edilemediği için mutlak ifadelere yer veren basın için sır perdesinin, konferansın sonlarına doğru dağılmaya başladığı görülür. Ulus gazetesi, “Üçlü konferansın başarı ile bitmesi ümidi büyük ...Moskova görüşmeleri çok memnuniyet verici bir tarzda ilerliyor”⁵⁷¹ ifadelerini kullanırken, “Müzakereler iyi bir hava içinde devam etmektedir” başlığı altında Cumhuriyet, İngiltere Dışişleri Bakanı Eden hakkında “Moskova Konferansı müzakerelerinin başlangıcından beri İngiltere Hariciye Nazırı Mr. Eden, müzakerelerin cereyanı hakkında ilk defa olarak fikrini söylemiştir. Mr. Eden, Sovyet ve Amerikan meslektaşları ile şimdiye kadar yapmış olduğu görüşmelerden çok memnun kaldığını söylemiştir”⁵⁷² yazmaktadır.

Müttefikler arasında Türkiye konusunda bir görüş birliği bulunmamaktadır. Sovyet hükümetine göre, kendi ilerlemelerini kolaylaştırmak için Türkiye mutlaka savaşa girmeli ve bu devletin savaşa girmesinin istenmesi de telkin biçiminde değil, bir emir şeklinde olmalıydı. Türkiye’nin savaşa girmesiyle Almanya 15 tümenini Sovyet cephesinden çekmek zorunda kalacaktı. Ayrıca Sovyetlere göre savaş sonrası barış konferansına katılması için Türkiye’nin de Sovyetler Birliği gibi ıstırap çekmesi gerekmektedir. Sovyet hükümeti, Türkiye’nin uyumlu davranmaması durumunda, bu devlete savaş malzemesi gönderilmesinin durdurulmasını da istedi. İngiltere ile Amerika Birleşik Devletleri bu önerileri kabul etmediler ve Türkiye’nin Müttefiklere hava üsleri vermesinin ve ulaşım kolaylıkları sağlamasının daha yararlı olacağını öne sürdüler. Konferansın sonunda iki tarafın da görüşlerini kapsayan bir uzlaşmaya varıldı. Önce Türkiye’den hava alanlarının kullanılması istenecek, yılın sonuna doğru da bu devletin savaşa katılması konusunda girişimde bulunulacaktı. Konferansın sonunda Türkiye konusunda, İngiltere ve Sovyetler Birliği imzaladıkları protokol ile; Hitler Almanyasının en kısa zamanda yenilgiye uğratılması için her iki Dışişleri Bakanının da görüşlerine göre Türkiye 1943 sonundan önce Birleşmiş Milletlerin yanında savaşa girmesi gerekmektedir. Her iki tarafın Dışişleri Bakanları arasında varılan antlaşma uyarınca İngiltere ve Sovyet hükümetleri tarafından Türkiye’ye en kısa zamanda savaşa girmesi önerilecektir. Taraflar arasında bir tarih saptanacak ve bu tarih 1943 sonundan

⁵⁷⁰ Falih Rıfkı Atay, **Ulus**, 21 Ekim 1943, s. 2.

⁵⁷¹ **Ulus**, 22 Ekim 1943, s. 1.

⁵⁷² **Cumhuriyet**, 23 Ekim 1943, s. 1.

önce olacaktır. Türklerden derhal Birleşmiş Milletlere her türlü kolaylığı sağlaması rica edilecektir. Türkiye, müttefik hava kuvvetlerine üslerini açacak ve iki hükümetin saptadığı konularda yardımcı olunacaktır.⁵⁷³

18.8. Birinci Kahire Konferansı

1943 yılı başında üst düzeyde başlatılan Türk - İngiliz görüşmeleri, 3 Kasım 1943'de İngiliz Dışişleri Bakanı Eden'in, Türk meslektaşları Menemencioğlu'nu Kahire'ye dostane daveti ile sürdü.⁵⁷⁴

Görüşmelere Türk Heyeti olarak Dışişleri bakanı Numan Menemencioğlu, Genel Sekreter Cevat Açıkalın ve sekreter Turgut Menemencioğlu, İngiliz Heyeti olarak dışişleri Bakanı A. Eden, Ankara Büyükelçisi Sir Knatchbull Hugessen, Dışişleri Müsteşar Yardımcısı Strang katıldı.⁵⁷⁵

Hariciye Vekilimizin Kahire'de parlak bir şekilde karşılanması, İngiliz basının Kahire temasının iki milleti birbirine daha sıkı bir surette bağlayacağına dair kanaatleri⁵⁷⁶ gazetelerimizde dikkati çeken haberlerdir. Kahire'de başlayan Dışişleri Bakanları görüşmesinde yapılanlar ve bunun basına yansımaları, müttefiklerin Türk ordusunu savaşa sürüklemeye yönelik bir takım telkin ve motivasyon unsurlarını bize hissettirmektedir. Cumhuriyet, "*Müzakerelerin Ehemmiyeti*" başlığı altında "*Londra, 'Türk efkârı, harp dışı vaziyetinden uzaklaşarak, insanlığın zaferine daha fiili bir iştirake doğru kaymaktadır' diyor*"⁵⁷⁷ ifadesine yer vermektedir.

İngiliz Dışişleri Bakanı Eden, Moskova Konferansı'nın kararlarını Türkiye'ye teklif etme imkânını 5-6 Kasım tarihleri arasında Kahire'de Numan Menemencioğlu ile görüşerek buldu.⁵⁷⁸

Görüşmelerde ilk sözü alan Eden Moskova görüşmelerinin kararlarını yarı kapalı olarak anlatarak, Rusların niyetleri hakkında güvence vermek istedi. Menemencioğlu ise, konferans sırasında, Finlandiya, Baltık, İran ve Polonya gibi devletlerin toprak ve sınır meselelerinin görüşülüp görüşülmediğini sorduktan sonra Romanya konusunun Türkiye'yi ilgilendireceğini, bu konuda gelecekte Türkiye ve İngiltere'nin beklentilerinin farklı olduğunu söyledi.

⁵⁷³ Selim Deringil, *a.g.e.*,s.207.

⁵⁷⁴ *Cumhuriyet*, 03 Kasım 1943, s. 1.

⁵⁷⁵ Edward Weisband, *a.g.e.*,s.209.

⁵⁷⁶ *Ulus*, 05 Kasım 1943, s. 1.

⁵⁷⁷ *Cumhuriyet*, 05 Kasım 1943, s. 1.

⁵⁷⁸ Suat Bilge, *a.g.e.*,s.190.

Menemencioğlu bu konferans sonrasında İngiltere'nin isteklerini Türkiye'ye bildirmiştir. Türkiye'nin müttefiklerine 17 Kasım 1943 tarihinde gönderdiği yazıda İngiltere'nin Türkiye'nin hava meydanlarını kullanma isteğinin kabul edilmediği bildirilmiştir.⁵⁷⁹

Toplantının ilk gününde İngiliz Dışişleri Bakanı'nın Türkiye'den bir ay zarfında Almanya'ya savaş açma talebi geldi. Sovyet Rusya ile alınan kararlar, takip eden gün Türk heyetine aktarılmaya başladı. Menemencioğlu, İngiltere'nin önerdiği uçakların Türkiye'de üslenmesinin Alman saldırısını çekmekten başka yapıcı hiçbir sonucu olmayacağını ve bu miktar uçağın Türk hava sahasını koruyabilmekten çok uzak olduğunu yeniledi. Kısaca Adana Görüşmeleri'nde İnönü'nün, Churchill'e söylediklerini şimdi Menemencioğlu, Eden'e tekrarlıyordu.

Eden - Menemencioğlu müzakereleri, Türk - İngiliz ilişkilerinde bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilir. 17 Kasım 1943'te Türkiye, ilke olarak savaşa girmeyi kabul etti. Türk diplomasinin savunma hattında böylelikle taktik bir geri çekilmeden söz edilebilir. Artık Türkiye'nin tarafsızlığı üzerinde durulmayacak, savaşa girmeyi kabul ettiği söylenecek, ancak hazırlıksız olduğu ve savaşta ne rol oynayacağı bilmediği savları arkasında yeniden mevzilenilecekti.⁵⁸⁰

Dışişleri Bakanları arasında devam eden Kahire Görüşmeleri'nin sonuçlarını basından takip ettiğimizde, iki gün devam eden samimi görüşmeler neticesinde Büyük Britanya ve Türkiye'yi birbirine bağlayan dostluk ve ittifak neticesi içinde cereyan ettiğini anlamaktayız.⁵⁸¹ Her ne kadar Kahire görüşmeleri basın tarafından olumlu algılanmış olsa da, basında Müttefiklere karşı tepkilerin başladığı da hissedilmektedir. Zekeriya Sertel, Tan gazetesindeki köşe yazısında Kahire görüşmelerinde talep edilen üslerin Türk hükümeti tarafından kabul edileceğine dair dış basındaki yazıları eleştirip, Türkiye'nin harbi kısaltacak bir ülke olarak görülmesine tepki göstererek “*Böyle bir talepte bulunabilmek ve Türkiye'yi müttefiklere fiili yardım, daha doğrusu tarafsız siyasetini terke ikna için gayet kuvvetli sebepler göstermek lazımdır. Hâlbuki bizi böyle bir harekete sürükleyecek mantıki bir sebep bulmak hayli güçtür...*”⁵⁸² yazmaktadır.

Nadir Nadi, aynı tarihli yazısında yabancı gazetecileri eleştirmekteydi. “*Ajans muhabirlerine kalsaydı, Türkiye'nin şimdiye kadar birkaç defa harbe girmesi icap*

⁵⁷⁹ Suat Bilge, **a.g.e.**, s.213.

⁵⁸⁰ Selim Deringil, **a.g.e.**, s.212.

⁵⁸¹ **Cumhuriyet**, 08 Kasım 1943, s. 1,

⁵⁸² Zekeriya Sertel, **Tan**, 09 Kasım 1943, s. 1.

*ederdi... Bu sırada bazı ajans muhabirlerinin durup dururken Türkiye'yi harbe sokmak hususundaki mucip sebepleri doğrusu oldukça tuhaf buluyoruz. Harbi kısaltmak, Balkanlara çıkartma yapmak, hava üsleri edinmek gibi istekler hem yetersiz hem de lüzumsuzdur..."*⁵⁸³ Görüldüğü gibi müttefik ülke yöneticileri, savaşa katılmamız için ülkemiz yöneticilerine baskı yapmakla kalmamakta, kendi basınları vasıtasıyla bu konuyu dünya kamuoyuna işlemektedir.

18.9. Tahran Konferansı

Moskova Konferansı sırasında yapılması kararlaştırılan Tahran Konferansı 28 Kasım- 1Aralık 1943 tarihleri arasında Roosevelt, Churchill ve Stalin'in katılımıyla yapıldı.⁵⁸⁴

Tahran Konferansı üç müttefik ülkenin en üst düzeyde temsil edildiği ve Stalin'in ilk kez Sovyetler Birliği dışına çıktığı bir konferans olma özelliğiyle önem kazanmaktadır. Bu konferansın yapılmasındaki ana etkenler diğer konferanslarda olduğu gibi savaşın mümkün olduğunca kısa sürede bitirilmesine yönelik olarak üç müttefik ülkenin farklı stratejilerinin uyumlaştırılması, müttefikler arasındaki görüş ayrılıklarının asgariye indirilmesi ve savaş sonrasındaki uluslararası sistemin alacağı şekil üzerinde ortak noktalara varma amacı taşımaktadır. Tahran'da herhangi bir anlaşmaya varılmamasına rağmen ön taslak olarak üç lider, Almanya'nın tavrı, Polonya'nın geleceği, General De Gaulle ve Fransa, Uzak Doğu Savaşı'nda Sovyetler Birliği'nin işbirliği, Sovyetler Birliği için bir sıcak su limanı, sömürge imparatorlukları, Türkiye'nin savaşa girişi ve bir milletler örgütünün kurulması gibi problemleri tartışmışlardır.⁵⁸⁵

Bu konferansta Churchill Türkiye'nin savaşa sokulması hususunda ısrarını sürdürerek konunun tekrar gündeme alınmasını istedi.⁵⁸⁶

Türkiye'nin savaşa girmesi için ikna veya zorlanması sorumluluğunu İngiltere'nin üzerine aldığı söyleyen Churchill, Türkiye üç devletin savaşa katılmasını reddettiği takdirde, İngiliz hükümetinin artık Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve özellikle Boğazlardaki hakları konusunda ilgi göstermeyeceğini ifade etti.⁵⁸⁷

⁵⁸³ Nadir Nadi, **Cumhuriyet**, 09 Kasım 1943, s. 1,

⁵⁸⁴ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.393.

⁵⁸⁵ Edward R. Stettinius, **Roosevelt and Russians**, New York, 1949, s8.

⁵⁸⁶ Kamuran Gürün, **a.g.e.**, s.260.

⁵⁸⁷ Suat Bilge, **a.g.e.**, s.223.

İngiltere Türkiye’yi savaşa sokmaya yönelik baskısını Tahran Konferansı’nda daha da ağırlaştırdı.⁵⁸⁸ Hatta W. Churchill Rusya’nın sıcak deniz limanlarına inmesine İngiltere’nin itirazı olmadığını söyledi. Fakat Stalin bu konunun şimdilik acelesi olmadığını söyledi.⁵⁸⁹

Tahran Konferansı’nda Türkiye için şu kararlar alındı; Türkiye harbe girmesi, havaalanlarının Müttefik Devletler tarafından kullanılması zaruridir. Eğer Bulgaristan Türkiye’ye karşı harekete geçerse Sovyetler Birliği de Bulgaristan’a karşı harekete geçecektir. Bu Türkiye’nin savaşa girmesi için son fırsattır. Ayrıca Türkiye’nin harbe giriş tarihi 15 Şubat 1944 olarak tespit edildi.⁵⁹⁰

Tahran Konferansı’nda Sovyetler Birliği ikinci cephenin açılmasında ısrar etmiş ve bu ısrarın sonucu olarak bu cephenin açılmasına karar verilmiştir. Churchill, ikinci cephenin Balkanlarda açılması fikrini Sovyetlere de kabul ettirememiştir. İkinci cephe ile ilgili olarak, Türkiye’nin de savaşa katılmasına karar verilmiştir. Savaş sonrası barış düzeninin korunması için bir milletlerarası teşkilat kurulması fikri bütün taraflarca kabul edilmekle beraber, Sovyetler Birliği, dört büyük devlet arasına Çin’in de katılmasına yine itiraz etmiştir. Moskova Konferansı’nda olduğu gibi bu konferansta da Polonya meselesi söz konusu olmuştur. Sovyetler, Londra’daki mülteci Polonya hükümetini tanımayı yine reddetmiştir. Polonya’nın sınırları meselesinde ise, Oder nehrine kadar olan Alman topraklarının Polonya’ya verilmesi kabul edilmiştir.⁵⁹¹

Basında ise Kahire görüşmelerinin ardından Stalin ile buluşmak üzere meçhul bir istikamete yola çıktığı bildirilen İngiliz, Amerikan ve Çinli liderlerin İran’a hareket ettiği, Mareşal Chiang Kai-shek’in ise Tahran’a gitmeyerek memleketine dönmüş olabileceği gazetelerde yer almaktadır.⁵⁹² 4 Aralık tarihli Cumhuriyet gazetesinde “*Tebriz Konferansı*” başlığı altında “*verilen bir habere göre içtimalar başlamış, bir diğerine göre bitmiştir*” denmektedir. Aynı haberin devamında Amerikan heyeti reisinin konferansın Tahran’da yapıldığını ümit ettiğini, ancak Mareşal Stalin’in konferansta bulunmasını kolaylaştırmak maksadıyla belki sonradan planın değiştirilmiş olabileceğini iletmektedir.⁵⁹³

⁵⁸⁸ Gönlübol ve diğerleri, s.174.

⁵⁸⁹ Suat Bilge, **a.g.e.**, s.224; Edward Weisband, **a.g.e.**, s.245.

⁵⁹⁰ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.35

⁵⁹¹ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.394.

⁵⁹² **Cumhuriyet**, 02 Aralık 1943, s. 1.

⁵⁹³ **Cumhuriyet**, 04 Aralık 1943, s. 1

Tahran konferansı ile ilgili Ulus'ta yayınlanan ilk haberler “*Tahran Konferansı bitti, Alman milletine, Nazizm’i devirmesi için  ltimatol verilidikten sonra Almanya’ya akınlar arttırılacak ve Avrupa’ya çıkarmalar yapılacaktır*”⁵⁹⁴ cümleleri ile yer aldı.

Tahran Konferansı’nın en önemli neticesi, mihver kuvvetlerine karşı m ttetiklerin zaferi belirginle meye başladıkça, aralarındaki görüş ayrılıklarının açığa çıkmasıdır. Churchill, Avrupa’da açılacak ikinci cephenin Türkiye’nin de savunduğu gibi Balkanlarda açılmasından yanaydı. Bunun sebepleri olarak, Sovyetlerin, Balkanlara girip bir daha  ıkmayabilece inden duyduğu endişe ve Türk Ordusu’ndan, bilhassa miktar olarak, yararlanma amacı gösterilmektedir. Bunu fark eden Sovyetler, Balkan cephesine karşı gelmiş, Amerika ise lojistik sıkıntıları  ne sürerek bu cepheye muhalif kalmıştı. Kaldı ki, Amerika için Pasifik cephesi, Avrupa cephesinden daha hayati ve kritik idi. İngiltere ile Amerika arasındaki görüş ayrılığı, savaş sonrası tasarıları bakımından Sovyetleri çok hoşnut bırakmış ve bu sebeple de Stalin, Tahran Konferansında, savaş sonrası için fazla bağlayıcı taahhütlere girişmekten özellikle kaçınmıştır.

Tahran Konferansında alınan kararlardan birinin Türkiye’nin savaşa katılması olduğunu yukarıda de inmi tik. Türkiye savaşın başında ilan ettiği savaş dışı durumunu sürdürmekle beraber, Kahire G r  melerinden sonraki politikası gereği savaşa girmesini, askeri yardımlar sonucunda gerçekleşebilecek bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Roosevelt ile Churchill Tahran’dan, dönerken yine Kahire’ye u rayıp, davet ettikleri  n n ’ye savaşa girmesi önerisinde bulundular.

18.10. II. Kahire Konferansı

 kinci Kahire Konferansı, m ttetiklerce Türkiye  zerine yapılan baskının doruk noktasıdır.

Tahran Konferansı’ndan sonra İngiltere ve Amerika 1 ve 3 Aralık 1943 tarihinde Türkiye’ye gönderdikleri telgrafla  smet  n n ’y     müttetik devlet adına Kahire’ye davet ettiler.⁵⁹⁵  n n  bu  a rıya  u şekilde cevap verdi; “*Kahire’ye eşit taraflar arasında yapılan serbest münakaşa yolu ile müzakere etmek için gelebileceğini, Tahran kararlarını tebell   etmek için değil*”⁵⁹⁶ dedi.

⁵⁹⁴ **Ulus**, 05 Aralık 1943, s. 1.

⁵⁹⁵ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.35.

⁵⁹⁶ Yulu  Tekin Kurat, “Kahire Konferansı Tutanakları (4-7 Aralık 1943) ve Türkiye’yi Savaşa Sokma Girişimleri”, **Belleten**, C. 47, S. 185, Ocak 1983, s.317.

İnönü'nün bu ısrarında Osmanlı geçmişinin etkilerini görmek olasıdır. Osmanlı devrinde Türk heyetleri konferanslara celp olunur; haklarında Düvel-i Muazzama'nın verdiği kararlar kendilerine tebliğ olunurdu. Roosevelt, İnönü'nün istediği güvenceyi verdi ve onun toplantının “*eşitler arasında özgür tartışma*”⁵⁹⁷ ortamında geçeceği konusunda temin etti.⁵⁹⁸

Bu şartların Churchill ve Roosevelt tarafından kabul edilmesi üzerine 4-7 Aralık 1943'de Churchill, Roosevelt ve İnönü Kahire'de buluştular.⁵⁹⁹

Churchill görüşmeler sırasında Türkiye'nin harbe girmesinde ısrar ederek baskı yapmaya başlayınca, İnönü “prensip olarak” harbe katılmayı kabul etti. Ancak Türkiye'nin savunma gücü için gerekli olan malzeme ve teçhizat verilmedikçe harbe girmeyeceğini açıkça belirtti.⁶⁰⁰

İnönü, savaşa girme konusuna ‘hayır’ demedi, ama silah noksanlığı konusunu öne sürdü. İnönü, müttefiklerin Türkiye'nin savaşa girmesinden çok, Balkanların bombardımanı için topraklarında üs istedikleri sonucuna vardı. İnönü, böyle bir dönemde müttefiklere üs vermenin fiilen savaşa girmeye yol açacağını biliyordu ve bu yüzden Türkiye'nin savaş dışı durumunu sürdürmekte kararlıydı. Churchill'e göre, Türkiye bu son fırsatı değerlendirmezse, savaştan sonra Sovyetler Birliği karşısında yalnız kalabilirdi.⁶⁰¹ İnönü her fırsatta Türkiye savaş dışı kaldığı sürece ülkesinin tehlikede olmadığını tekrarladı.

Tartışmalar esnasında İnönü, Türkiye'nin yükümlülüklerini yerine getirmekten kaçmadığını vurguluyor, ancak Almanya'nın henüz yenilmediğini, Türkiye'ye ağır darbeler indirebilecek durumda olduğunu müttefiklere ikna etmeye çalışıyordu. Ülkedeki hazırlıkların, müttefiklerin söz verdikleri malzemelerin gelmesinin çok yavaş ilerlediğini anlatan İnönü, hiçbir macera peşinde olmadığını ve “*Türkiye, hiç şan ve şeref kazanmadan, iki ay içinde savaş sona erse memnun olacağını...*” açıkça dile getirdi. “*Ama ona göre savaşın daha uzaması muhtemeldi ve bu nedenle, “Türkiye'nin yardımcı olabilmesi için daha zaman vardı.”* Türk Cumhurbaşkanı, bu bağlamda iki aşamalı bir plan önerdi: Hazırlık ve işbirliği aşaması. Türkiye'nin en uygun gördüğü

⁵⁹⁷ Edward Weisband, **a.g.e.**, s.202.

⁵⁹⁸ Selim Deringil, **a.g.e.**, s.220.

⁵⁹⁹ Weismand, **a.g.e.**, s.247-267; Kamuran Gürün, **a.g.e.**, s.260; Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.35.

⁶⁰⁰ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.35.

⁶⁰¹ Selim Deringil, **a.g.e.**, s.221.

mücadele biçimi kendi bölgesinde İngiliz ve Amerikan birlikleriyle yan yana çarpışmasıydı.⁶⁰²

Adana görüşmelerinde İnönü, Churchill tarafından verilen askeri malzeme yardımı sözünün yeterli miktarda yerine getirilmediğini, dönemin demode uçak ve silah sistemlerinin bu yardım kapsamında verilmeye çalışıldığını her fırsatta ifade etmekteydi. İngilizlerin, Türklerin savaşa girmesi için kesin bir tarih koyma isteğine karşı çıktı. Bir diğer tartışma konusu ise, Türk topraklarına üs yapımı için İngiliz askeri personelinin sivil görünümlü ‘teknik danışmanlar’ olarak ülkeye girmesi idi. Daha önce Dışişleri Bakanları düzeyinde yapılan Kahire Konferansında da tartışılan bu konu yine Türkiye tarafından kabul edilmedi.

Kahire müzakereleri esnasında Amerikan Başkanı, her ne kadar Türk tezine yakınlık göstermişse de, bu onun Türkiye’yi kesinlikle savaşın dışında tutmak istediği anlamına gelmemektedir. Roosevelt’in temel düşüncesi, Türkiye’ye yapılacak yardımın kısıtlı tutulması ve bunun Pasifik Okyanusu ile Avrupa kıtasına yapılacak çıkartma harekâtlarının etkinliğinden eksiltmemesiydi. Churchill’in, Roosevelt’e belirttiği plan ise Avrupa’ya yapılacak çıkartma ile eşzamanlı, Balkanlar istikametinde başlayacak bir Türk taarruzuyla Alman kuvvetlerinin bir kısmının bu bölgede Türk ordusunun üzerine çekilmesiydi.

Kahire Konferansı’ndan sonra Dışişleri Londra, Washington ve Moskova Büyükelçiliklerine gönderilen 9 Aralık 1943 tarihli telgrafta görüşmeler hakkında bilgi verilerek anlaşmaya varılamadığı vurgulanıyordu.⁶⁰³

Kahire’de alınan karar gereği Türkiye’nin harbe katılması için Türkiye’ye yapılacak askeri yardımı tespit etmek amacıyla Ocak 1944’de Ankara’da Türk-İngiliz askeri görüşmeleri başladı.⁶⁰⁴ Görüşmelerde Türkiye’nin isteksiz davrandığı ve İngiltere’nin sağlayamayacağı miktarda yardım istediği, asıl maksadın, yerine getirilemeyecek bu taleplerle savaşa girmek taahhüdünden kurtulmak olduğu ileri sürülüyordu.⁶⁰⁵

İngilizler Türkiye’nin isteklerini aşırı buldu bu yüzden görüşmelerin çok çekişmeli geçtiğini Feridun Cemal Erkin şöyle anlatıyor “Adana görüşmeleri sırasında doğan belirsiz anlaşmazlıklar bu kez kesinlikle ve ciddi olarak görüldü. Tarafların

⁶⁰² Suat Bilge, **a.g.e.**, s.226-228.

⁶⁰³ Suat Bilge, **a.g.e.**, s.249.

⁶⁰⁴ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.35.

⁶⁰⁵ Kamuran Gürün, **a.g.e.**, s.260.

görüş ayrılıkları çok büyüktü.” Bu yüzden askeri görüşmeler sonuçsuz kalınca 3 Şubat 1944’de görüşmeler kesildi ve İngiliz heyeti 3 Şubat’ta Kahire’ye döndü.⁶⁰⁶

İngiliz Askeri Heyeti’nin Ankara’dan ayrılması savaş dönemindeki Türk- İngiliz ilişkilerinin en kötü noktaya vardığı bir andı. Heyetin ayrılmasından sonra İngiltere Amerika’dan Türklerle ilişkilerin en aza indirilmesini istedi ve A.B.D bunu kabul etti.⁶⁰⁷

Kahire Konferansının bitiminde yayınlanan resmi tebliğ Türk basınında olumlu biçimde yankılandı; *“Mülakat İngiltere’yi Türkiye’ye bağlayan ittifakın, Türkiye ile Sovyetler Birliği ve Amerika arasında sağlam dostluk münasebetinin bariz bir tezahürü olmuştur”* başlığı altında, şu coşkulu ifadelere yer verilmişti: *“... Anlayış ve samimi bağlılık zihniyeti içinde tetkik edilmiş olan bütün meseleler Birleşik Amerika, Türkiye ve İngiltere arasında dünya vaziyetinin görüşü üzerinde çok sıkı bir rabitanın (ilişkinin) mevcudiyetini göstermiştir...”*⁶⁰⁸

Kahire Konferansından dönen heyet, savaş tehlikesini bir kez daha önlemiş kahramanlar olarak karşılandı. Daha önceki kritik anlarda olduğu gibi basında çıkan güvenli sözler Türkiye’nin içinden çok, dışarıya yönelikti. “Kahire Konferansı, Türkiye dış siyasetinin yeni ve parlak zaferidir” başlıklı yazısında Necmettin Sadak, Müttefiklere sesleniyordu: Konferanstan son derece memnun ve tatmin edilmiş olarak döndüğünü gazetecilere söyleyen Numan Menemencioğlu, bütün meselelerin bazen sert bir şekle giren açık yüreklilikle fakat anlayışla tetkik edildiğini gizlemiyor, *‘bilmediğimiz birçok şeyler öğrendik, dostlarımız da bilmedikleri birçok şeyler öğrendiler’* diyor. Değerli Hariciye Vekili karşılıklı menfaatlerin ve imkânların bu suretle daha iyi anlaşıldığını da söylüyor. Ancak gizli politika gütmeyen bir devletin Hariciye Vekilinin ağzından çıkabilecek bu gün gibi aydınlık sözlere katılacak bir şey yoktur.⁶⁰⁹

Türkiye’nin ilke olarak savaşa girmeyi kabul etmesine değinen Hüseyin Cahit Yalçın, ölçülü tavrıyla dikkat çekmekteydi. *“Prensip kabul olunmakla beraber prensibin füle çıkması her iki müttefikin görüşlerine, görüşmelerine ve menfaatlerine uygun bazı hallerin ve şartların teminine bağlıdır.”*⁶¹⁰

⁶⁰⁶ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.35.

⁶⁰⁷ Kamuran Gürün, **a.g.e.**s.262.

⁶⁰⁸ **Cumhuriyet**, 08 Aralık 1943, s. 1

⁶⁰⁹ Necmettin Sadak, **Akşam**, 11 Aralık 1943, s. 1.

⁶¹⁰ Hüseyin Cahit Yalçın, **Tanin**, 12 Aralık 1943, s. 1.

Basında bazı çevreler ise konferansı İnönü'nün kişisel bir başarısı olarak nitelendirirler.⁶¹¹ *“Muhterem Cumhuriyet reisimiz ve aziz Milli Şefimizin Kahire’den büyük muvaffakiyet ile dönüşü bütün siyaset âleminde büyük bir takdir ve hayranlıkla karşılandığı gibi memleketimizin her köşesinde derin minnet ve iftihar duyguları uyandırdı. İsmet İnönü, milli mücadeleden sonra Lozan’da Türkiye baş murahhası sıfatıyla Türkiye milletine yaptığı büyük hizmeti bu defa Kahire’de Türkiye Cumhuriyeti reisi olarak tamamlamıştır.”*⁶¹²

Rauf Orbay anılarında Londra Büyükelçisi olarak Ankara’ya çağrıldığında Genel Kurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, İkinci Başkan Orgeneral Kazım Orbay, Başvekil Şükrü Saraçoğlu ve Hariciye Vekili Numan Menemencioğlu ile katıldığı görüşmelere yer vermiştir. İsmet İnönü, Kahire’de Churchill ile yaptığı mülakatta, Türkiye’nin harbe girmesinin istendiğini belirterek katılanların fikirlerini sormuştur. Rauf Orbay, müttefikimiz olmakla beraber, İngilizlerin bugün bizden harbe girmemizi istemeğe hakları olmadığını, çünkü geçen sene yine Churchill ile Adana’da yapılan mülakatta, onun İsmet Paşa’ya ettiği vaadi tutmamış olduğunu hatırlatarak; *“Bir sene içinde bize 500 Sherman tankları, 500 son sistem Spitfire hücum uçakları ve külliyetli miktarda top, tüfek cephanesi vermeyecek miydi? İngilizler bunları bize verdikten sonra ayrıca kullanılmasını öğrenirsiniz. Ondan sonra, Balkanlarda bir müdahale olursa, siz yine kendiniz, duruma göre belirleyeceğiniz hareketi takip edersiniz dememişler miydi? Bugün bu vaziyet hasıl olmamıştır. Çünkü İngilizler o zamandan beri vaat ettikleri şeylerden hiçbirini vermemişlerdir. Böyle olunca, şimdi ne hakla bizden harbe girmemizi istiyorlar? Ne kadar ısrar etseler, vereceğimiz cevap; arz ettiğim sebeplere istinaden harbe girmemizi istemeğe hakları olmadığını kendilerine hatırlatmaktan ibaret olmalıdır...”*⁶¹³ şeklinde görüşlerini toplantıya katılanlara görüşlerini sunmuştur.

İnönü, bu toplantının ardından kabineyi toplayıp Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak’ı toplantıya çağırdı ve ondan silahlı kuvvetlerin durumunu kabineye anlatmasını istedi. Mareşal, siyasi kararları desteklemek istediğini ancak, Türk ordusunun hiçbir surette Almanların karşısında tutunabilecek durumda olmadığını şu sözleriyle ifade etti: *“Almanların ölüsü bile bizi yener.”*⁶¹⁴ Hava kuvvetlerinin elinde yer alan savaş uçaklarının çok azının uçabilecek seviyede olduğunu, hava savunma

⁶¹¹ Selim Deringil, a.g.e., s.226-227.

⁶¹² Asım Us, **Vakit**, 12 Aralık 1943, s. 1.

⁶¹³ Rauf Orbay, **Rauf Orbay’ın Anıları (1914-1945)**, Temel Yayınları, İstanbul, 2005, s. 431.

⁶¹⁴ Selim Deringil, a.g.e., s.224.

sisteminin yetersiz, personelinin eğitimsiz olduğunu, deniz kuvvetlerinin zayıf ve denizden çıkarma yapma kabiliyetinden uzak olduğunu anlatan Mareşali dinleyen kabine üyeleri, Ege adalarında konuşlu bulunan Alman hava kuvvetlerinin bir gün içinde İstanbul ve İzmir'i ve belli başlı sanayi bölgelerini vurabileceğini dikkate alarak kesin bir karar verilmemesi sonucuna vardılar. Kahire konferansı Türkiye'yi savaşa bir adım daha yaklaştırmış, bu da Türkiye'nin ilke olarak savaşa girmeyi kabullenmesi ile olmuştur.

Bundan sonra Türk- İngiliz ilişkileri bozulma dönemine girdi ve bu durum Türkiye üzerinde Müttefik baskılarının da artmasına da sebep oldu.

Kahire konferansını takip eden dönemde Türk – İngiliz ilişkileri hızla bir sancılı dönemine girdi. İngiltere'de Türkiye'ye karşı daha sert bir tavır takınılması gerektiğini savunanların sayısı artmaktaydı. Churchill, öngörülen tarihten sonra yapılacak katkıların İngiltere için çok değer ifade etmeyeceğini açıkça söylemişti.

Kahire'de alınan karar gereği Türk tarafının konferanstan sonra üç-dört gün içerisinde bir karar bildirmesi gerekiyordu. Menemencioğlu 12 Aralık'ta Hugessen ile görüşerek Kahire'de alınan kararların kabinede onaylandığını, ancak Türkiye'nin savunması için yeni ihtiyaçların da saptandığını açıkladı. Bu ihtiyaçlar, İngiltere'nin öngördüğü 58.900 tondan çok fazlaydı. 216 Spitfire avcı uçağı, 500 Sherman tankı, 66.800 ton yakıt isteniyordu.⁶¹⁵

Türk hükümetinin savaşa katılma yanlısı görünüp, diğer taraftan İngiltere için tedarik edilmesi imkânsız talepler sıralaması Londra'da kaygı ve öfke uyandırdı. Bu durumda ortada iki seçenek görünmekteydi. Türk tarafı ile ilişkiler derhal kesilecek yahut Türk tarafının önerdiği üzere askeri görüşmelere gidilecekti. Churchill'e göre Türkiye, müttefik filolarının havaalanlarına inmelerine izin vermemesi durumunda, bunun ittifakın sonu olacağını bilmesi gerekiyordu. Bununla birlikte, Türkiye tarafından yerine getirilemeyecek isteklerde bulunmak da, İngiltere açısından Türkiye'nin "hayır" demesiyle eşdeğerdir.

Aslında Türk- İngiliz ilişkilerindeki güven bunalımı, İngiliz Askeri Heyeti'nin kimlerden oluşacağı konusundaki anlaşmazlıkla başladı. Konuyla ilgili İngiliz Büyükelçisi'nin 18 Aralık'ta hükümete iletlediği mesajda, İngiliz Askeri Heyeti'nin İngiltere'nin Orta Doğu kara, hava ve deniz komutanlarından oluşacağı ve bu heyetin

⁶¹⁵ Veli Yılmaz, **Siyasi Tarih**, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, Harp Akademileri Yayınevi, İstanbul, 1999, s.562.

Türk Genelkurmayı ile Kahire Görüşmeleri'nde belirlenen bütün meseleleri görüşmek üzere Ankara'ya gelmeleri teklif edildi. Fakat Türkiye, İngiliz Büyükelçisi'ne hazırlık safhasında kara, deniz v hava komutanları gibi üst temsilcilerinin Türkiye'ye gelmesinin gergin ortamda açıktan açığa Almanya'yı tahrik edeceğini belirterek, Kahire Konferansı'nda Almanya'ya karşı hiçbir tahrikte bulunulmayacağını, Roosevelt ve Churchill tarafından kabul edilmiş olduğunu, bu açıdan söz konusu teklifin kabul edilemez olduğunu bildirdi. Türkiye'nin bu tavrı İngilizlerde Türkiye'nin askeri görüşmelere gönülsüz yaklaştığı ve işin sürüncemede bırakılmasına yönelik bir taktik olduğu kuşkusunu doğurdu. Neticede İngiliz Askeri Heyeti temsil yeteneği indirilmiş bir şekilde Hava Korgenerali Linnel başkanlığında Ocak 1944 başında Ankara'ya gelerek görüşmelere başladı.⁶¹⁶

Yapılan görüşmeler olumlu bir şekilde devam etmediği gibi, gün geçtikçe daha da içinden çıkılmaz bir hal alıyordu. Görüşmelerin ayrıntısına girmeden, tarafların taleplerini ve güven bunalımını yaratan sebepleri kısaca şöyle ifade edebiliriz. Türk Heyeti, İngiliz Heyeti'nden daha çok askeri malzeme yardımları koparma peşindeydi. Onlara göre hazırlık safhasının esas unsuru askeri yardımlar konusuydu. Buna mukabil olarak İngiliz Askeri Heyeti ise hazırlık safhasının esas unsuru olarak düşündükleri hava üslerinin hazırlanmasına yönelik çaba harcıyorlardı. İngiliz Heyeti'ne göre Türk Heyeti lüzumundan fazla askeri malzeme talebinde bulunuyordu. Havaalanları konusunda İngiliz Heyeti'nin Türkiye'nin Batı ve Güney bölgelerinde üsler kurmayla ilgilenmesi, Türk yetkililerini endişeye sevk ediyordu. Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne yakın olan kuzey bölgesinin savunmasına yönelik olarak İngilizlerin askeri üsler konusuyla ilgilenmemesi, Türkiye'de eskiden beri var olan İngiliz ve Sovyetlerin Türkiye'nin menfaatlerine aykırı gizli bir anlaşmaya vardıkları kuşkusunu pekiştirdi.⁶¹⁷ Görüşmeleri olumsuz etkileyen diğer bir etken de Türk yetkililerin Kahire Konferansı'nda kararlaştırdığı üzere, Müttefiklerin Balkanlar'da yapacakları harekât hakkında bilgi isteklerinin karşılanmamasıydı. İngiliz Heyeti, Türk Kuvvetleri'nin nerde, nasıl ve hangi Müttefik Birlikleri ile savaşacakları sorularına tatmin edici

⁶¹⁶ Edward Weisband, **a.g.e.**, s.273-274.

⁶¹⁷ Edward Weisband, **a.g.e.**, s.275.

Menemencioğlu, konuyla ilgili yayınlanmamış hatıralarında Türkiye'nin bu kuşkusunu şöyle ifade etmektedir: "İngilizlerin güneyde sağlam bir biçimde yerleşmek istedikleri gerçektir. FMehmet Tanju Akat kuzey bölgesi ne diye boş bırakılacaktı? Neye hazırlık olarak boş bırakılıyordu? Bu düşünceler beni çok tedirgin etmekteydi"

cevaplar vermiyorlardı. Yukarıda sayılan bu ana sebepler dolayısıyla görüşmeler içinden çıkılmaz bir hal aldı.⁶¹⁸

Bunun üzerine İngiliz Askeri Heyeti, haber vermeksizin, 3 Şubat'ta Ankara'dan apar topar ayrıldı. Ertesi günde A.B.D. Dışişleri Bakanı, Türkiye Büyükelçi'sine Türklerle ilişkileri dondurma talimatı verdi. Türkiye'ye yapılmakta olan İngiliz ve Amerikan yardımları kesildi. İngiltere ve Türkiye arasındaki askeri görüşmelerin ilk tesiri İngiliz Basını'nda görüldü. Türkiye'nin savaşa girmemesinin sebebi Sovyet korkusu olarak görülüyordu.

Aynı günlerde Türk basınında ilginç bir gelişme oldu ve ilk kez İngiltere'yi açıktan açığa kınayan yazılar çıkmaya başladı. Necmettin Sadak, İngiltere'nin Türkiye üzerindeki baskısını eleştiriyor ve *“Biz bugün geçirdiğimiz antlaşmazlığı harbin ilk devresinde Fransa mütarekesinden birkaç gün önce harbe girmemizi isteyenlerin sonradan pişmanlığa varan acelesine benzetiyoruz.”*⁶¹⁹ diyordu.

İngiltere'de Times gazetesinde çıkan ve Türkiye'nin Nazilere karşı mücadelede yerini alması gerektiğini savunan bir yazıya cevaben Peyami Sefa bir çıkış yaparak, *“Türkiye ile İngiltere arasındaki ittifak muahedesinde Avrupa'nın Nazilikten kurtarılması için hiçbir kayıt ve işaret yoktur...”*⁶²⁰ şeklinde görüş belirtiyordu.

Nadir Nadi ise Times muhabirine yönelttiği eleştirisinde aslında İngiltere'nin genel tutumunu ele almıştır. *“...Demek ki arkamızda kalan beş yıl içinde Türk – İngiliz muahedesi iyi işlemiş ve İngiliz menfaatlerine uygun gelmiştir. Şimdi birkaç aydan beri bazı İngiliz gazetelerinde zaman zaman gözümüze çarpan tenkit edici yazılara bakarak acaba ne diyelim? Ortada değişen bir şey mi var? Muahede hep Türk menfaatlerine hizmet etmiş de İngiliz dostlarımız kendilerini artık alacaklı mı saymaya başlamışlardır?”*⁶²¹

İngiliz basının Türkiye hakkındaki olumsuz yayınları uzun süre devam etmiştir. 2 Mart 1944 günü Cumhuriyet gazetesi, İskoçya'da yayınlanan The Scotsman

⁶¹⁸ Feridun Cemal Erkin, **a.g.e.**, s.221-226.

⁶¹⁹ Necmettin Sadak, **Akşam**, 13 Şubat 1944, s. 2.

⁶²⁰ “...Türkiye devlet adamları, Avrupa'nın Nazizm'den kurtuluş davasına fiilen iştirak etmemiş bir Türkiye'ye harp sonrası dünyasında büyük bir teveccühe mazhar kalmayacağını pekâlâ müdriktir. Müttefik diplomatları bu hususu son seneler zarfında gerek Menemencioğlu'na gerekse Başvekil Saraçoğlu'na müteaddit kereler işaret etmişlerdir. Türkiye, Avrupa sahnesinde büyük bir devlet hakkını haiz olmak arzusunda değildir, fMehmet Tanju Akat Balkanların müstakbel teşkilatlanmasında bir şey söylemeyi çok ister... Türkiye harbe iştirak etmeden, kendi menfaatlerinin ve istiklalinin müdafaası için lüzumlu telakki ettiği beynelmilel münasebetlerdeki prestijini muhafaza edebilir mi?” Times gazetesinden, **Cumhuriyet**, 29 Şubat 1944, s. 1.

⁶²¹ Peyami Sefa, **Tasvir-i Efkâr**, 28 Şubat 1944, s. 2.

⁶²² Nadir Nadi, **Cumhuriyet**, 29 Şubat 1944, s. 1.

gazetesinin yayını Tür k halkına duyururken “İ ngiliz basın ın yersiz neş riyat ı devam ediyor” baş lığ ının altında gazetenin sözlerine yer vermekteydi. “Bir İ skoç gazetesinin mütalaası: ‘Artık Tür kiye’den müttefik olarak istifadeye nihayet vermek icap eder. Tür kiye’nin sulh konferans ında iş birliğı muhtemelen reddedilecektir.”⁶²²

Takip eden gün ise Cumhuriyet gazetesi, Reuter ajans ına dayandı rdığı haberde İ ngiliz basın ın Tür kiye’ye har p malzemesinin sevkini kesildiğini açıklarak, verilen malzemeden bir kısm ının geri istenmesinin dahi muhtemel olduğunu yazdığını kamuoyuna aktarıyordu⁶²³

4 Mart 1944 tarihli Cumhuriyet, “Times gazetesinin yeni makalesi” baş lığı altında yaptığı alıntı da İ ngiltere için, Tür kiye’ye yapılan silah sevkiyat ının tatilinin siyasi bir karar olmadığını açıklıyordu. Yine News Chronicle gazetesinde çıkan habere göre de Tür kiye’nin maruz olduğı güçlükler, Londra’da anlayış la karşı lanmaktaydı.⁶²⁴

İ ngiliz basın ın son dönemdeki bu saldırgan yayınlarının sebepleri üzerinde tahminler yürüten Nadir Nadi, köş esinde şu düş üncelere yer vermekteydi: “...Bu yazılarla nasıl bir gaye güdüldüğ ünü iyi anlayamadığımız ı saklayamayacağı z. Herhangi bir maksatla İ ngiliz efkarı yeni bir vaziyete mi hazırlanmak istiyor? Tür k hükümeti üzerinde bir baskı mı yapılmaya çalış ılıyor? Yoksa Tür k gazeteleri ile bir münakaş a açıp İ ngiliz – Tür k münasebetlerine ve bu münasebetlerle ilgili politika hareketlerine başka bir istikamet mi verilmesi bahis konusudur?”⁶²⁵

Diğer taraftan İ ngiliz basın ında yer alan bu menfi tutum, normal seyrine bir süre sonra girmiştir. Cumhuriyet gazetesi, 8 Mart tarihli bask ısında İ ngiliz basın ın lisan ının bariz şekilde yumuş amaya başlad ığını belirtmiştir.⁶²⁶

Öte yandan ş unu da göz ard ı etmemek gerekir ki, Churchill’in askeri danış manlarının değ erlendirmesine göre Tür kiye’nin, İ ngiltere’den tamamen kopması İ ngiltere kendisi için olumsuz sonuç lar yaratabilecektir. Almanya, Tür kiye’yi yanına çekebilirdi. 1943 yıl ının sonuna gelindiğinde Tür k dış politikasını yönetenler, çok kritik bir aş amanın atlatılması gerektiğ inin bilincine varmış lardı. Almanya yeniliyordu, ama henüz Tür k topraklarına ağır bir darbe indirebilecek güce sahipti.

İ ngiltere ile Amerika arasında ise savaş ın yönetimi konusunda ayrılıklar belirmiş ve Roosevelt, Tür kiye’ye destek sağ lamanın Normandiya Ç ıkarması pahasına

⁶²² Cumhuriyet, 02 Mart 1944, s. 1.

⁶²³ Cumhuriyet, 03 Mart 1944, s. 1.

⁶²⁴ Cumhuriyet, 04 Mart 1944, s. 1,

⁶²⁵ Nadir Nadi, Cumhuriyet, 05 Mart 1944, s. 1,

⁶²⁶ Cumhuriyet, 08 Mart 1944, s. 1.

olmasından kaçınır hale gelmişti.⁶²⁷ Ancak İngiltere'nin Türkiye'yi açıktan açığa savaş sonrası gelişebilecek durumlardan sorumlu tutması Türk devlet adamlarının endişelerini arttıracak, İngiltere'nin daha fazla yabancılaşmamasına yönelik çözümler düşünülecektir.

Bu çözümlere örnek olarak müttefikler tarafından tepki çeken Almanya ile krom ticaretimizin sonlandırılması ve Numan Menemencioğlu'nun görevden alınması verilebilir. Dışişleri Bakanı Menemencioğlu'nun İngiltere açısından uzlaşmaz ve ayak sürüme olarak nitelenen tutumları yüzünden İngilizler için boy hedefi teşkil etmeye başlamıştı. İngilizlerin Nazi yanlısı olarak nitelediği ve Türk – İngiliz askeri görüşmelerini Almanya'ya sızdırmakla da itham ettikleri Menemencioğlu'nun görevden alınmasının ikili ilişkiler için gerekli olduğu İngiltere tarafından ifade edilmeye başladı.

Böylece 1944 yılının ilk yarısı Türk Müttefik ilişkileri kopmamakla birlikte, alt düzeyde seyretti, karşılıklı güvensizlik duyguları ve tutumları içerisinde cereyan etti. Türk- Müttefik ilişkileri böyle sürerken gerek Doğu gerekse de Batı Cephesi'nde Müttefikler büyük zaferler kazandı. Mihver'in artık kısa zamanda mağlup olacağı açığa çıktı. Bu durumun kesinliğe kavuşması Türk Dış Politikası'nda radikal dönüşümlerin yapılmasını zorunlu kıldı. Savaşın başladığı andan itibaren uygulanan Türk dış politika stratejileri gerek Mihver gerekse de Müttefiklerden gelen baskılara rağmen Türkiye'yi savaş dışında tutmayı başardı. Fakat bu döneme gelindiğinde eski Türk yöneticilerinin daha önceki uyguladığı dış politika stratejilerinin ülkenin menfaatlerini koruyamayacağı apaçık belirdi. Savaş sonrası uluslararası sistem savaşın galibi olan üç büyük Müttefik güç tarafından belirlenecekti.⁶²⁸

Reel politikadaki bu gerçekliğe karşın bu dönemde Türkiye'nin söz konusu üç büyük devletle ilişkisi ümit edilen noktada değildi. Bu açıdan Türk yöneticilerinin bu dönem öncesinde uyguladıkları dengeli, ihtiyatlı tutumlarını her ne pahasına olursa olsun bir tarafa itmeleri, üç büyük müttefik güçle ilişkileri sıklaştırması zorunluluğu apaçıktı. Var olan bu siyasi konjonktürün dayattığı gerçeklerden hareketle Türk dış politika yöneticileri savaş sonrası kurulacak uluslararası sistemde Türkiye'nin yalnızlaştırılmasını engellemek ve ülke menfaatlerinin daha iyi korunması adına ülkenin gerek iç siyasette gerekse de dış siyasetinde bir takım tedbirler alma yoluna gittiler. Bu

⁶²⁷ Selim Deringil, *a.g.e.*, s.229.

⁶²⁸ Tefik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, Baskı 2, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s.370-371.

noktada Almanya ile ilişkiler, İngilizlerin isteği üzerine 2 Ağustos 1944'te TBMM'de yapılan toplantı sonucu 411 üyenin olumlu oyu ile beraber kesilmiştir.⁶²⁹

Altı ay sonra ise uluslararası bir örgütün temelini atmak için San Francisco'da yapılacak olan Birleşmiş milletler toplantısına Türkiye'nin de katılmasının sağlamak için 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya karşı Türkiye savaşa katılmıştır.⁶³⁰

18.11. Boğazlardan Geçen Alman Gemilerine Tepki

Türkiye, İngiltere ve Amerika'nın baskısı üzerine Almanya'ya yaptığı krom ihracatını durdurduktan sonra, Müttefiklerin ikinci önemli isteği de Karadeniz'den Akdeniz'e sık sık geçmeye başlayan ticaret gemisi hüviyetli Alman gemilerinin durdurulmasıydı.⁶³¹ Boğazlardan geçen bu Alman gemilerinin yardımcı savaş gemileri olduğu gerekçesiyle İngiltere ile yeni bir anlaşmazlık çıkmıştı.⁶³²

İngilizler, ticari gemi görünümündeki Alman savaş gemilerinin hiçbir kontrole takılmadan, bir nevi Türkler tarafından göz yumulmak suretiyle Boğazlardan geçmekte olduğunu iddia etmekteydi. Ticaret gemilerinin silahlandırılması konusu o dönem için büyük bir dert idi.

Hemen hemen bütün ticaret gemileri, hasım ülkenin gemi ve denizaltı saldırılarından korunmak için bir takım yöntemler geliştirmişlerdi. Örneğin savaş gemilerinin eskortluğunda konvoy olarak denizde seyretmenin yanı sıra, her gemi kendi yakın çevre emniyetini sağlamak üzere su üstü ve su altı savunma silah ve savunma sistemleri ile teçhiz ediliyordu. Problem işte bu gemilerin tanımlanması noktasında başlıyordu. Boğazlarımızdan geçen gemiler ticaret gemisi mi idi, yoksa savaş gemisi mi?

1944 yılı Ocak ve Şubat aylarında İngiliz büyükelçisi, refakat gemisi olduklarını ileri sürdüğü Alman savaş gemilerine Boğazlardan geçiş izni verilmesini protesto etti. Her seferinde de Türkler, bu gemilerin 20 ila 40 ton arasında küçük tekneler olduklarını, ticaret eşyası taşıdıklarını ileri sürdüler. İngilizler ise bu gemilerin Ege denizindeki savaşta kullanıldığını, çeşitli silahlar taşıdıklarını ve üzerlerinde top yuvaları olduklarında direttiler. Türkler, savaşan tarafın ticaret gemilerinde top yuvaları

⁶²⁹ Tefik Çavdar, **a.g.e.**, s.372.

⁶³⁰ Edward Weisband, **a.g.e.**, s.379-381.

⁶³¹ Suat Bilge, **a.g.e.**, s.258

⁶³² Kamuran Gürün, **a.g.e.**, s.263.

bulunmasının normal olduğu, bunun, gemilerin ticaret gemisi niteliğini değiştirmedeği karşılığını verdi.⁶³³

Takip eden günlerde buna benzer Alman gemilerinin Boğazları kullanması durumu İngiltere tarafından defalarca dile getirildi ve Türkiye ikaz edildi, notalar verildi. Her seferinde Türk diplomatları iki tarafı da idare eder çözümler üretmeye devam etti.

Bu durumu konu eden yeni bir notanın verildiği, 6 Haziran 1944 tarihli Cumhuriyet gazetesinde yer almaktadır. Notada, Akdeniz'e geçtikleri iddia olunan gemiler için verilen müsaadenin Montrö'ye aykırı olduğu bildirilmekteydi.⁶³⁴ 1936 Montrö Sözleşmesi, Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki hükümlerini, savaş dışı durumu da unutulmamak kaydıyla sınırlamaktaydı. Mihver kuvvetlerinin üstün olduğu dönemde, Alman ticari savaş gemilerinin seyirleri üzerinde çok müdahil olamazken, son yıllarda değişen dengelere Türkiye'nin ayak uydurması ve İngiltere ile Amerika'ya yaklaşması gerekmektedir. Bu yaklaşma uğruna uluslar arası kamuoyunun önünde feda edilecek bir kurbanı ihtiyaç vardı. Bu aday Numan Menemencioğlu'ndan başkası olamazdı. Tarafsızlığı İngilizlerce sürekli olarak sorgulanan, müttefiklerin gayretlerine karşı sürekli pürüz yarattığı iddia ve Nazi yanlısı olmakla itham edilen Menemencioğlu, 15 Haziran 1944'te istifa etmek zorunda kaldı.

Müttefikler, genellikle mihver yanlısı olarak bilinen Menemencioğlu'nun istifasıyla rahatlamışlardı. Dışişleri Bakanının görevinden ayrılması, Türk dış politikasının yeniden düzenlenmesinin bir simgesiydi. Menemencioğlu'nun dış politikası, İnönü'nün dış politikası ile bağdaşıyordu. Aslında savaş yıllarında, Almanların ağır bastıkları dönemde, Türkiye'nin tarafsız kalmasını isteyenler, hep bu politikadan yana olmuşlardı.⁶³⁵

Altı ay önce Menemencioğlu'nu Kahire kahramanı olarak alkışlayan basın mensupları şimdi onu yermekte birbiriyle yarışıyor. Daha istifa gerçekleşmeden basında eleştiriler artmıştı.⁶³⁶ *“Nazilerin çok şüpheli bir hakkının müdafii mevkiine geçip müttefiklerimizle ihtilaf haline gelip, dünyanın antipati ve itirazını üzerimize çekemeyiz.”*⁶³⁷

⁶³³ Edward Weisband, **a.g.e.**, s.250.

⁶³⁴ **Cumhuriyet**, 06 Haziran 1944, s. 1.

⁶³⁵ Edward Weisband, **a.g.e.**, s.252.

⁶³⁶ Selim Deringil, **a.g.e.**, s.238.

⁶³⁷ Hüseyin Cahit Yalçın, **Tanin**, 08 Haziran 1944, s. 1.

18 Haziran'da Yeni Sabah'ta çıkan imzasız bir başyazıda, "*Hariciye Vekilinin hem içerde kabine arkadaşları hem dışarıda büyük müttefiklerimiz tarafından şüphe ile görülmeye başlamış olan ve daha ziyade yabancı bir devletin menfaatlerini fazla koruyan politikası...*" ele alınıyordu.⁶³⁸

Basının bu vurgusunda dikkati çeken olgu, bu tür istifa olaylarında istifa nedenleri açıklanırken genellikle yapıldığı üzere 'sıhhi sebeplerden dolayı' benzeri formüllere başvurulmamış olmasıdır. Menemencioğlu'nın görevden ayrılış nedenlerinden bu denli açıklıkla söz edilmesi, yaratılan ve yurtdışına yönelik olan yeni havanın bir göstergesi idi.⁶³⁹

Bunun en bariz örneği Asım Us'un makalesidir. "*İngiliz dostlarımız Türkiye'nin tarafsız bir devlet sıfatıyla hareket etmesinde menfaat gördükleri müddetçe hariciyemizin diğer sahalarda olduğu gibi Boğazlar politikasını da hoş görüyorlardı. Fakat Müttefikler, harp cephesinde müdafaadan taarruza geçtikten sonra Türkiye'nin ittifak münasebetlerinden de faydalanmak arzuları uyandı. O vakit Boğazlardan Alman gemilerinin eskisi gibi geçip gitmesine tahammül edememeye başladılar.*"⁶⁴⁰

Bütün bu olanlar neticesinde Türkiye İngiltere'nin isteği doğrultusunda karar almasına rağmen, İngiltere ile ilişkiler bozulmuştur. Aslında Türk- İngiliz ilişkileri daha fazla bozulmasın diye Numan Menemencioğlu istifa etmiş, geçici bir süre için Başbakan Şükrü Saraçoğlu Dışişleri Bakanlığı görevini yürütmüştür. Bu şekilde İngiltere'nin birçok isteği kabul edilmiş, savaşın sonuna yaklaşıldığı bir dönemde Türk- İngiliz ilişkilerinin bozulmamasına önem verilmiştir.⁶⁴¹

⁶³⁸ **Yeni Sabah**, 18 Haziran 1944

⁶³⁹ Selim Deringil, **a.g.e.**,s.240.

⁶⁴⁰ Asım Us, **Vakit**, 17 Temmuz 1944, s. 1.

⁶⁴¹ Kamuran Gürün, **a.g.e.**,s.263.

18.12. Türk – İngiliz İlişkilerinin Yumuşama Süreci Ve Almanya İle Diplomatik İlişkilerin Kesilmesi

Menemencioğlu'nun istifasının ardından Dışişleri Bakanlığı'nın Şükrü Saraçoğlu tarafından devralınmasıyla başlayan süreç, Türkiye – İngiltere arasındaki ilişkilerin yeniden toparlanması ile devam edecektir. 3 Temmuz 1945 günü İnönü, Roosevelt'e yazdığı mektupta müttefiklere olan sarsılmaz sadakatini vurgulamış, zamanı geldiğinde aralarındaki işbirliğinin daha somut bir hal alacağı şeklinde ifadeler ile politikasını bir kez daha açıklamıştır. Aynı tarihlerde Türkiye, müttefiklere verdiği notada yeni koşullar öne sürmeyeceğini garanti etmiş, ancak İngiltere ve Amerika tarafından sürdürülen silah sevkiyatının da devam etmesini istemiştir.

Bu yeni dönemde, batı yanlısı tutumuyla bilinen Hüseyin Cahit Yalçın dahi, müttefiklerinin Türkiye'ye karşı açık davranmamakla suçluyordu.⁶⁴² *“Müttefiklerimizin selahiyetli makamları bize bir plandan görülecek muayyen bir işten bahsetmişler midir? Bir millet ne yapacağını bilmeden kiminle ve nerede ve hangi umumi planın bir parçası olarak boğuşacağını anlamadan harp ilan eder mi?”*⁶⁴³

Bazı yazarlar ise Müttefikleri, Almanya'yı zayıflatmak için Türkiye'yi feda etmekle suçlamaktaydı. Asım Us, İngiltere'nin, Türkiye'yi, Almanya karşısında yalnız bırakma eğiliminden söz ediyordu.⁶⁴⁴ *“Türkiye harbe sadece İngiltere'nin yardımcısı olarak girecekti. İttifak muahedesi mucibince pek sarıh olan bu şartın gerçekleşmesi de Türkiye ile İngiltere arasında müşterek bir planın tanzimine ihtiyaç gösterirdi. Hâlbuki Türkler böyle bir planın lüzumundan bahsedince buna asla yanaşılmadı.”*⁶⁴⁵

Numan Menemencioğlu'nun istifasının ardından 2 Ağustos 1944 tarihinde İngilizlerin isteği üzerine Almanya ile diplomatik ilişkilerini sona erdirmeye kararı alan Türkiye, bu tavrını Batılı müttefiklerine ve Sovyet Rusya'ya, kendisinin ittifak yükümlülüklerine bir sadakat kanıtı olarak beyan etti.

Ulus bu haberi *“Hükümet tarafından yapılan teklifin Büyük Millet Meclisince 411 reyin ittifakıyla kabulü üzerine Almanya ile olan münasebetlerimiz dün gece yarısından itibaren kesildi”*⁶⁴⁶ cümlesi ile duyurdu.

Basınımıza Türk – Alman ilişkilerinin yeni döneminin yansımaları benzer nitelikte gerçekleşti; Ulus gazetesinde Falih Rıfkı Atay, İngiltere'nin ittifak

⁶⁴² Selim Deringil, **a.g.e.**,s.242.

⁶⁴³ Hüseyin Cahit Yalçın, **Tanin**, 01 Haziran 1944, s. 1.

⁶⁴⁴ Selim Deringil, **a.g.e.**,s.243-244.

⁶⁴⁵ Asım Us, **Vakit**, 02 Haziran 1944, s. 1.

⁶⁴⁶ **Ulus**, 03 Ağustos 1944, s. 1.

çerçevesinde meşru bir isteğine cevaben Türkiye'nin bu adımı attığını beyan ediyordu.⁶⁴⁷ Cumhuriyet gazetesi, “*Dün gece saat 12’de Almanya ile siyasi ve iktisadi münasebetlerimizi kestik*” manşetinin ardından “*Memleketimizdeki Alman tebaasına topraklarımızı terk etmeleri için 10 gün mühlet verildi, Almanya’daki tebaamızı da geri çağırdık*” ifadeleri ile bu önemli haberi duyurmaktaydı.

Aynı gün “*Churchill’in dünkü nutku*” başlığı altında Churchill’in Avam Kamarası’nda yaptığı konuşmasında, Almanya ile ikili ilişkilerini kesen Türkiye’nin bu kararından ötürü uğrayabileceği Alman saldırıları karşısında İngiliz milletini yanında bulacağına dair güven verici ifadeler beyan etmiştir. Bunu “*Türkiye bir tecaviüze uğrarsa Alman tehlikesini daha yolda iken karşılayacağız*” diyerek belirtmiştir.⁶⁴⁸ Ayrıca ilişkilerin kesilmesinin Türk ekonomisine vereceği zararları karşılamayı da İngiltere taahhüt etmiştir.⁶⁴⁹

2 Ağustos’ta Büyük Millet Meclisi’nde bir konuşma yapan Başbakan Saraçoğlu, Almanya ile diplomatik ilişkilerin kesilmesinin aslında Türk politikasının belirli çizgilerini yansıttığını söyledi.⁶⁵⁰ Türkiye hiç de tarafsız olmamıştı ve bütün savaş boyunca Büyük Britanya’nın yanında yer almıştı. Şimdi de İngiltere ve Birleşik Amerika hükümetleri, Türkiye’den böyle bir adım atmasını istedikleri için, kabul etmişlerdi. Saraçoğlu, bunun yalnızca bir istek olduğunu özellikle belirtti. Başbakan, Türkiye’nin kararından ötürü İngiltere’nin çok hoşnut kaldığını da açıkladı. Ayrıca milletvekillerine, “*Bu karar... bir savaş ilanı değildir*”⁶⁵¹ güvencesini de verdi.

18.13. Almanya’nın Çöküş Süreci

Almanya ile diplomatik ilişkilerimizin kesildiği bu dönem, II. Dünya Savaşı içersinde müttefik ordularının ve Kızılordu’nun, Almanya’yı kuşattığı ve Alman ordularının büyük kayıplar vererek çekildiği günlere rastlamaktadır. 6 Haziran 1944 Normandiya çıkarmasının ardından 14 Ağustos’ta Alman orduları gelişen Müttefik taarruzları karşısında tutunamayarak Paris’ten çekilmeye başlamışlardı. 16 Ağustos 1944 günü Güney Fransa’dan çıkartma yapan Müttefik kuvvetleri dördüncü cepheyi

⁶⁴⁷ Falih Rıfkı Atay, **Ulus**, 03 Ağustos 1944, s. 2.

⁶⁴⁸ **Cumhuriyet**, 03 Ağustos 1944, s. 1.

⁶⁴⁹ Edward Weisbanda.g.e., s.257.

⁶⁵⁰ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, 7. Dönem, 02 Ağustos 1944, Cilt: I, s. 6.

⁶⁵¹ **Ulus**, 03 Ağustos 1944, s. 1.

açtılar.⁶⁵² Müttefiklerin, Avrupa içlerindeki hızlı ilerlemesine paralel olarak Kızıl Ordu'da Doğu Prusya'yı işgal ederek doğudaki Alman sınırına ulaşmış oldular.⁶⁵³

24 Ağustos itibarı ile gazeteler, Paris'in Nazi işgalinden kurtarıldığını Parislilerin kutlama resimleri eşliğinde vermektedir.⁶⁵⁴ Fransa'nın kurtarılmasının ardından Kuzey Avrupa'ya yönelen Müttefik orduları, Belçika'yı iki günde ele geçirmelerinden sonra, Hollanda topraklarına da girdiler; bu esnada, Doğu cephesinde Sovyet orduları da kısa sürede Bulgaristan'ı işgal etti. Alman orduları karşısında Avrupa'da pek çok cephede eş zamanlı yürütülen bu savaşlar Nazi rejiminin de yaklaşan sonunun habercisi niteliğinde idi. Son gayretlerle savaşarak teslim olmadan ilk sınırlarına doğru çekilen Almanlar için her yerde, her köyde, her sokak başında müdafaa kararı alınmakta, seferberlik yaşı 14'e indirilmekte idi.⁶⁵⁵

19. Türkiye'nin Savaşa Girişi ve Türk İngiliz İlişkileri

19.1. Yalta Konferansı

Rusya'nın Romanya ve Bulgaristan'a girerek Türk sınırına kadar gelmesi ihtimalinin belirmesi, Kızılordu'nun kuvvetlenmesi ve 1944 yılı sonbaharında bu ülkelerde komünistlerin iktidarı ele geçirme çabaları, Balkanlar'ın geleceği bakımından Türkiye'yi endişelendirmişti. Bu durum Türkiye'yi İngiltere ve Amerika'ya yakınlaştırmıştı.⁶⁵⁶

Rusya'nın Romanya ve Bulgaristan'a girmesi Türkiye üzerinde ağır bir endişe yaratırken diğer tarafta Mihver Devletleri de yenilgiye doğru gidiyordu. Üç büyük devlet bu durumda Avrupa'ya verilecek yeni düzenin esaslarını belirlemek üzere 4-11 Şubat 1945'de Kırım'da Yalta Konferansı'nda bir araya geldiler.⁶⁵⁷

Yalta Konferansı toplanmadan önce W. Churchill, 22 Ekim 1944'te Roosevelt'e gönderdiği bir telgrafta; Stalin'in Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin, Rus gemileri serbestçe geçebilecek şekilde değiştirilmesi isteğini belirtiyor. Ayrıca W. Churchill,

⁶⁵² Cumhuriyet, 16 Ağustos 1944, s. 1.

⁶⁵³ Cumhuriyet, 18 Ağustos 1944, s. 1.

⁶⁵⁴ Cumhuriyet, 24 Ağustos 1944, s. 1.

⁶⁵⁵ Cumhuriyet, 06 Eylül 1944, s. 1.

⁶⁵⁶ George Kir, *Survey Of Interational Affairs(1939-1946) The Middle East In The War*, Royal Institute Of International Affairs, London, 1952, s.463; Edward Weisband, *a.g.e.*,s.349-358, Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*,s.38

⁶⁵⁷ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s.38.

İnönü'nün Aralık 1943'te savaşa girmedeği için yapılacak değişikliğe kendisinin de karşı çıkmadığını bildiriyordu.⁶⁵⁸

Yatla Konferansı savaş sonrası barış düzeninin esaslarını belirlemek için yapıldı. Bu Konferans'ta Türkiye'nin durumu iki sebeple görüşme konusu olmuştur. Bunlardan biri San Francisco Konferansı'na çağrılacak devletlerin kimler olacağıdır. İkincisi ise Boğazlardır.

Konferansta Stalin, Boğazlar konusunda şunları söyledi; “ *Sözleşme eskidi, Japon imparatoru sözleşmenin hazırlanmasında Sovyetler Birliği'nden daha büyük bir rol oynadı. Sözleşme bugün olmayan Milletler Cemiyeti'ne bağlı. Montreux Sözleşmesi'ne göre Türkler yalnız savaşta değil, kendilerini savaş tehlikesinde gördükleri zamanda Boğazları kapama hakkına sahipler. Sözleşme İngiltere ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin pekiyi olmadığı bir zamanda yapıldı. Şimdi İngiltere'nin Japonya'nın yardımı ile Rusya'nın boğazını sıkamak isteyeceğini düşünmüyorum. Sözleşme değişmelidir. Kararı etkilemek istemiyorum ama Rusya'nın menfaatleri göz önüne alınmalıdır. Türkiye'nin ellerinin Rusya'nın boğazında olmasını kabul etmek mümkün değildir.*”⁶⁵⁹

Stalin'in bu açıklaması üzerine, Churchill'de anlaşmanın revizyonuna sempati ile baktığını ve Sovyetler'den bu konuda bir nota hazırlamasını istediğini, fakat şu ana kadar bu notanın hazırlanmadığını belirtmiştir. Ayrıca Türkiye'nin Müttefikler yanında savaşa girmesi isteniyorsa yapılacak değişikliğin Türkiye'ye haber verilmesi gerektiğini de vurgulamıştır.⁶⁶⁰

Daha önceki toplantılarda büyük tartışmalara yol açan Güvenlik Konseyi'nde oylama sorunu, Yalta'da beş büyük devlete sürekli temsil ve veto yetkisinin verilmesiyle çözüme bağlandı. Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği'nin yanında Çin, Fransa ve İngiltere de büyük devlet sayıldı.

Almanya sorunu üzerine Yalta'da büyük bir tartışma olmadı. Zaten daha önce Almanya işgal bölgelerine ayrılmıştı; Yalta'da Fransa'ya da bir işgal bölgesi verildi. Ayrıca işgale ait sorunları incelemek üzere dördü bir Denetim Komisyonu kuruldu.

Polonya Sorunu iki ayrı Polonya hükümetinin varlığı yüzünden çıkmaktaydı. İki meşru hükümetten biri Alman ve Sovyet işgali sırasında Londra'ya kaçan mülteci

⁶⁵⁸ Suat Bilge, **a.g.e.**,s.259; Fahir Armaoğlu,a .g.e.s.39.

⁶⁵⁹U.S. G.P.O., **The Confernce of Malta And Yalta**, Department of State Publication, Washington, 1955, s.903.

⁶⁶⁰ Kamuran Gürün, **a.g.e.**,s.273; Fahir Armaoğlu,a.g.e., s.39; Suat Bilge, **a.g.e.**,s.261-262.

hükümet idi. Diğerisi ise Sovyetler Birliği'nin işgal bölgesinde kurup tanıdığı komünist hükümet.

Moskova, Polonya halkının gerçek temsilcisi olarak bu komünist hükümeti görüyor ve Batılıların da bu hükümeti tanımalarını istiyordu. Sonunda iki hükümetin bir koalisyon kurması kararlaştırılarak sorunun çözümü yoluna gidildi.

Üç Lider, Yalta Konferansı'nda Almanya'yı kayıtsız şartsız teslim olmaya zorlamak için ortak askeri harekâtın sürdürülmesini; yapılan plana göre her üç devletin silahlı kuvvetlerinin Almanya'nın birer bölgesini işgal etmesini, merkezi Berlin olmak üzere her üç devletin komutanlarından oluşacak bir Merkez Kontrol Komisyonunun kurulmasını; Fransa'ya da işgal etmek üzere bir bölgenin verilmesini; Alman militarizmi ile Nazizmini yok edilmesini ve Almanya'nın bir daha dünya barışını bozmayacak duruma getirilmesini; Almanya'nın savaş tazminatı ödemesini; 25 Nisan 1945'te San Francisco'da Birleşmiş Milletlerin kurulması amacıyla bir konferansın toplanmasını, bu konferansa Mihver Devletleri'ne savaş açmış olan ülkelerin alınmasını kararlaştırdılar.⁶⁶¹

Yalta'da üç lider, bunların yanı sıra, Sovyetler Birliği'nin Japonya'ya savaş açmasını ve buna karşılık Kuril adalarını almasını, Boğazlar statüsünün Sovyet Rusya lehine değiştirilmesini ve durumun Türkiye'ye bildirilmesine karar verdiler.

Tüm bunlara rağmen Yalta Konferansı'nın henüz müttefikler arasında güven duygusunun sarsılmadığı yumuşak bir hava içinde geçtiği söylenebilir. Konferansın sonuna doğru Türk ve dünya basınına yansıyan haberler bunun göstergesidir: "Karadeniz konferansı hakkında mütalaa yürüten resmi Tass ajansı, Nazi Almanyasına karşı yapılmakta olan harbin son safhasına ait müşterek askeri hareketler hususunda Roosevelt, Churchill ve Stalin arasında tam bir antlaşmaya varıldığı bildirilmektedir."⁶⁶² Ancak ne Yalta ne de ondan sonra yapılacak olan Potsdam bir barış konferansıdır. Bu konferanslarda genel ilkeler üzerinde antlaşmaya varılmış ve dağıtılacak toprakların geçici yönetimi ilgili devletlere verilmiştir. Son kararlar ileride toplanacak olan barış konferansında ve bunun sonunda imzalanacak olan barış antlaşmasında verilecekti.

Yalta Konferansı sonuçlandıktan sonra 20 Şubat günü Ankara'daki İngiltere Büyükelçisi Dışişleri Bakanı Hasan Saka'yı ziyaret ederek Türkiye'nin Birleşmiş

⁶⁶¹ Edward Weisband, **a.g.e.**, s.622.

⁶⁶² **Cumhuriyet**, 12 Şubat 1945, s. 1.

Milletler'e ortak üye olarak girebilmesi için 1 Mart'tan önce Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmesi gerektiğini bildirmiştir.⁶⁶³

İngiliz Büyükelçisinin bu ziyaretinden üç gün sonra Türkiye bu isteği kabul ederek 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etti.⁶⁶⁴ Türkiye'nin savaş ilanı ve 1 Ocak 1942 tarihli birleşmiş Milletler Beyannamesine katılmasına dair karar T.B.M.M'de oybirliği ile kabul edilmiştir.⁶⁶⁵

Bu şekilde Yalta Konferansı kararlarına hukuken uyan Türkiye, San Francisco Konferansı'na 5 Mart'ta resmen davet edildi.⁶⁶⁶

Türkiye 23 Şubat 1945'te ortak düşmana savaş ilan ettiyse de Müttefiklerle arasındaki soğukluk giderilemedi. Esasen Türkiye'nin bu adımı daha ziyade Birleşmiş Milletler'in Kurucu Üyeleri arasında yer almanın şartı olarak Yalta Konferansı'nda alınan bu kararı yerine getirmeye yönelikti.⁶⁶⁷

19.2. Konferans Sonrası Dönem

Yalta Konferansı, katılan önderlerin, büyük bir içtenlikle gazetecilere boy boy resim çektirdikleri bir havada ve uzun süren savaş yıllarından sonra hemen geleceği beklenen barışın yarattığı iyimserlik duyguları içinde, olumlu yorumlara yol açtı ve müttefikler arasında var olan işbirliğinin süreceği sanıldı.

Görüldüğü gibi müttefik devletler, daha çok Avrupa ile ilgili olmak üzere aldıkları kararlarla, savaş zaferle sona erdirmek ve ondan sonra da kendi düşüncelerine ve çıkarlarına göre yeni bir Avrupa statüsünü kurmak için çeşitli konularda anlaşmışlardır.

Nadir Nadi, "Kırım Tebliği" başlıklı yazısında konferansı özetle anlatmaktadır. *"Yalta'da toplandığı sonradan öğrenilen Kırım Konferansı'nın iyi bir hava ile başladığı ve anlayışlı bir zihniyetle devam ettiği, birkaç gün önce yayınlanan demeçten anlaşılıyordu... Kırım konferansı, üç büyük devlet arasında şimdiye kadar yapılan toplantılardan en uzun süreni olmakla beraber, ele alınan meselelerin çokluğu ve çetinliği göz önünde tutulursa, gene de hayrete degecek kadar kısa olmuş sayılmalıdır.*

⁶⁶³ Kamuran Gürün, a.g.e.,s.275-276.

⁶⁶⁴ Kamuran Gürün, a.g.e.,s.276.

⁶⁶⁵ Karar için bkz: TBMM 2.Celp, Dönem 7, Cilt 15,Olağanüstü Toplantı, Birinci Oturum, s.126-130.

⁶⁶⁶ **Ayın Tarihi**, No.136,(Mart 1945) s.250.

⁶⁶⁷ Ömer Kürkçüoğlu,a.g.e. s.86.

*Bu meselelerin hemen hepsi, yarına ümit ve emniyet ile bakanları haklı çıkaracak derecede sağlam bir çözülme yoluna bağlanmıştır.”*⁶⁶⁸

Yavuz Abadan, antlaşmayı “*Kırım Antlaşmasının Esasları*” başlıklı makalesinde değerlendirmiştir. Abadan’a göre Kırım Antlaşmasına hakim olan düşünce, Yarınki dünya nizamının kuruluşunda her milletin hürriyetine, hakkına, payına hürmet duygusudur. Milletlerarası münasebetlerde hak ve adaletin, hür dileğe dayanan işbirliği zihniyetinin üstün değerine saygı gösterenler için, Kırım Antlaşması, sevinçle karşılanması gereken siyasi bir değer taşımaktadır.⁶⁶⁹

19.3. B. M.’nin Teşkilatının Kurulması ve Türkiye’nin Mihver Devletlerine Savaş İlan Etmesi

Stalin, Roosevelt ve Churchill, Şubat 1945’te Yalta’da, Birleşmiş Milletler örgütüne hangi devletlerin alınacağı konusunu görüşmüşler, Churchill, Türkiye’nin de bu örgüte alınması gerektiği görüşünü dile getirmiştir. Churchill, Yalta’da Türkiye’yi savunmuştur. Savaş patlamadan az önce, çok tehlikeli bir dönemde, Türkiye, İngiltere ile ittifak imzalamıştı.

Savaş başladığı zaman Türkler, ordularının modern bir savaş için yeterli olmadığına inanıyorlardı. Gene de, Türkiye’nin tutumu dostça ve her bakımdan yararlıydı. Türkler, İngilizlere yardım etmeyi bile önermişlerdir. İngilizler onların önerisini kabul etmemişlerdi. Churchill Türkiye’den yana tavır alırken Stalin, Türkiye, Şubat sonundan önce Almanya’ya savaş ilan ederse, Birleşmiş Milletlere çağrılabilceğini belirtmiştir. İngiltere Büyükelçiliği, Yalta toplantısından sonra Türkiye’ye, ancak 1 Mart’a kadar Mihvere savaş ilan eden devletlerin Birleşmiş Milletlere alınacağını bildirmiş, bu baskılar ve yönlendirmeler sonucu, TBMM oy birliğiyle aldığı kararla, 23 Şubat’ta Almanya ve Japonya’ya savaş ilan etmiş ve aynı gün Birleşmiş Milletler Bildirisini onaylamıştır. Bu kararı alan Türkiye 5 Mart’ta San Francisco Konferansına çağırılmıştır. Mecliste bu kararın alınmasının nedeni, Müttefiklerin 10 Şubat 1945’de Yalta Konferansı’nda aldıkları karar gereğince, savaş sonrası dünya düzeninin nasıl olacağının konuşulacağı San Francisco Konferansına katılmak için, 1 Mart 1945’den önce Almanya’ya savaş ilan edilmesi zorunluluğudur.⁶⁷⁰

⁶⁶⁸ Nadir Nadi, **Cumhuriyet**, 14 Şubat 1945, s. 1.

⁶⁶⁹ Yavuz Abadan, **Cumhuriyet**, 15 Şubat 1945, s. 1.

⁶⁷⁰ Şerafettin Pekataş, **a.g.e.**, s.150-151.

Cumhuriyet, Meclisin bu kararını “*Mihvere karşı harbe girdik*” başlığıyla okuyucularına duyurmuş, Meclisteki bu karar sonrasında Başbakan Şükrü Saraçoğlu yaptığı konuşmada, “*Hükümetimiz, bu kararın Türk milletine büyük faydalar sağlayacağına candan kanidir*”⁶⁷¹ ifadesini kullanmıştır. Nadir Nadi ise, Meclisin formaliteden ileri gitmeyen bu savaş ilanı kararını ‘*tarihi karar*’ olarak yorumlamıştır. Nadi makalesinde, “*Türk milletinin bu muharebede demokrasi cephesinin zaferi kazanmasını istediğini, insanlığın ve medeniyetin istiklalini demokrasinin zaferinde gördüğünü, TBMM’nin son kararı ile hayırlı bir iş başardığını*”⁶⁷² ileri sürmektedir.

San Francisco Konferansı’na katılmak için II. Dünya Savaşı’nın son günlerinde mihver devletlerine savaş hali ilan eden Türkiye’nin bu kararının başta Londra olmak üzere müttefik başkentlerindeki akisleri Cumhuriyet gazetesinde “*Müttefik ve dostumuz memleketlerde sevinç*” başlığı altında duyuruldu. “*Londra diyor ki: Türk hükümetinin İngiliz-Türk ittifakına olan sadakati değişmez tehditler ve toprak kazancı bakımından çekici teklifler karşısında bile asla sarsılmamıştır. Hiç unutamayacağımız bir olay İngiliz İmparatorluğu’nun henüz hazır bulunmadığı ve tek başına kudretlerinin en yüksek noktasında bulunan Almanlara mukavemet ettiği bir sırada Türkiye’nin İngiliz davasına karşı olan sempatisini ve Almanya’nın uğrunda harp ettiği davaya karşı olan kinini cesaretle ifade etmesidir. Türkiye’nin son kararı her iki memleket için büyük fayda sağlayacaktır. Attığı bu adımla Türkiye, önümüzdeki San Francisco Konferansı’nda kendine bir yer temin etmiştir.*”⁶⁷³

İngiltere Başbakanı Churchill, Yalta Konferansının neticelerini anlattığı nutkunda Türkiye’nin Mihver devletlerine savaş ilanı kararından bahsederken kullandığı ifadeler Cumhuriyet’te yer almaktadır. “*Türkiye’yi Birleşmiş Milletler safında karşılamakla da bahtiyarız. Türkiye, yığılan tehditler bize bariz iken, 1939 ittifakı ile bizim tarafımızda olduğunu azimle bildirmiştir. Avam Kamarası’nda bundan evvel muhtelif vesilelerle söylemiş olduğum üzere, harp fiilen başladıktan sonra Türkiye, tamamıyla mahrum bulunduğu ve bizim de kendisine verebilecek durumda bulunmadığımız yeni silahların kesin tesiri dolayısıyla beklenmedik bir askeri zaaf duymuştur. Modern harp meydanlarında bu silahların hakim tesiri dolayısıyla Türkler, emniyetlerini, geçen Cihan Harbi’ndeki piyade ve topçularına artık tevdi edemeyecekleri mütalaasında bulundular. Binaenaleyh, Türkiye’nin harp açmasında*

⁶⁷¹ Cumhuriyet, 24 Şubat 1945, s. 1.

⁶⁷² Nadir Nadi, Cumhuriyet, 24 Şubat 1945, s. 1.

⁶⁷³ Cumhuriyet, 25 Şubat 1945, s. 1.

uzun müddet ısrar etmedik. Ancak Tahran Konferansı'ndan sonradır ki, Türkiye'nin vahim bir ihtiyatsızlık işlemeden harbe girebileceği zamanın geldiğine karar verdik. O zaman da Türk hükümeti, bunu yapmaya kendisini muktedir görmüyordu. Fakat anlatılmasında fayda olmayan muhtelif suretlerde bize yardımda bulunmuştu. Türklerin dostluğu hususunda asla en ufak bir şüphemiz olmamıştır. Türkiye de Birleşmiş Milletler safında hararetle karşılanacaktır. Geçen harp felaketinden sonra, iki memleket arasında yeniden kurulan dostluk bağıni her hangi suretle zayıflamış telakki edemem.”⁶⁷⁴

Türkiye'nin harbe katılmak için yaptığı savaş ilanı Romanya gibi bir takım ülkeler tarafından savaşa dahil olup, Almanya üzerine bir saldırıya katılmaktan ziyade, San Francisco Konferansı'na katılabilmek için bir formalite olarak nitelense de ⁶⁷⁵ İngiliz basınında bunun aksi düşünceleri savunan makaleler de Türkiye'deki gazetelerde okunabilmekteydi: Manchester Guardian gazetesinde yer alan bir makalede Türkiye'nin harp ilan etmesinin fırsat kollayıcı bir hareket olmadığı belirtilmektedir. “*Türkiye, başlangıçtan beri ve harbin en nazik anlarında dürüst ve azimli bir şekilde hareket etmiş, kuvvetli Alman orduları Kafkas ve Mısır'da bulundukları sırada, çok nazik olan durumu kurtarmakta, Türkiye'nin kat'i tarafsızlığı başlıca amillerden biri olmuştur. O zamanlar Almanya'nın cazip vaat ve teklifleri ile sürüklenmeyecek ve Almanya'nın büyük kudretinden ürkmeyecek milletlerin sayısı pek fazla değildi. Filhakika, Türklerin Müttefikler davasına büyük bir yardımı dokunmuşsa da çabuk unutulmuştur.*”⁶⁷⁶

Türkiye'de II. Dünya Savaşı sırasında görev yapmış olan İngiliz Amiral Kelly, Türkiye'nin bu dönemde savaşa girişini başka bir açıdan değerlendirmiştir. Londra'da bir toplantı esnasında ortaya koymuş olduğu düşünceleri Cumhuriyet gazetesinde yayınlanmıştır; “*Büyük Britanya ile dostluk ve işbirliği Türkiye için sadece harp tedbiri değil, uzun vadeli bir siyasettir ve eğer Büyük Britanya bundan faydalanmak istemezse bizim kaçıracağımız fırsatları yakalamak için tehalükle (can atarak) pek çok bekleyenler vardır. Türkiye'nin daha erken harbe girmesi İngiltere'nin siyasi bir zaferi olacaktı. Fakat belki de askeri bir felaket teşkil edecekti. İngilizler bir kere düşünsünler. Avrupa'daki Müttefiklerinden herhangi birisi düşmana üs olacak yerde tarafsız kalabilmiş olsaydı, İngiltere'nin durumu ne kadar daha iyi olurdu. Diğer taraftan Türkler, müttefiklere en cömert savaş dışılığın hudutlarını fazlasıyla aşan birçok*

⁶⁷⁴ **Cumhuriyet**, 28 Şubat 1945, s. 1.

⁶⁷⁵ **Cumhuriyet**, 04 Mart 1945, s. 1.

⁶⁷⁶ **Cumhuriyet**, 09 Mart 1945, s. 1.

yardımda bulunmuştur. İngiliz-Fransız-Türk antlaşmasını imza etmekle Türkiye, İtalya'ya gem vurmuştur. Öyle bir zamanda ki, İtalya'nın müdahalesi Büyük Britanya için bir felaket olurdu. Almanya'nın zaferinde ticaret veya şahsi menfaat görenler istisna edilirse, Türk milletinin muhabbeti ve temennileri hep Müttefikler tarafında tecelli etmiştir. Hem öyle ki bu muhabbet ve temenniler, işler Müttefikler için iyi gittiği zamandan ziyade fena gittiği sıralarda daha bariz bir şekil almıştır. Türkler çok dost edinemezler. Bunun içindir ki, eğer elde edilebilirse, Türk dostluğunun kıymeti daha büyüktür. Şu cihet dikkati çekmiştir ki, İngiltere'nin durumu ne vakit karanlık gözükmüşse Türkiye Cumhurbaşkanı yahut Başbakanı veya Hariciye Bakanı daima fırsat bularak ittifaka sadakatlerini ve nihai zaferimize olan inançlarını teyit etmişlerdir.”⁶⁷⁷

19.4. 19 Mart 1945 Tarihli Sovyet Notası ve Türk-İngiliz İlişkileri

Yalta Konferansı'ndan hemen sonrasında Rusya, Türkiye'ye 19 Mart 1945'te verdiği bir nota ile 1925 tarihli Türk-Sovyet Tarafsızlık ve Saldırmazlık Paktı'nı feshettiler.⁶⁷⁸ Bu şekilde başlayan Rus tehdidini ve gelişmeleri Türkiye bu tarihten itibaren 8 Ağustos 1946 yılına kadar düzenli olarak İngiltere ve ABD'ye bildirmiş ve onların bu konudaki görüşlerini almıştır.⁶⁷⁹

Türkiye müttefiklerinin desteğini almak için yoğun çaba sarf etmesinin sebebi, bu fesih kararının bir “saldırmazlık” anlaşması olmasıydı. Bu açıdan Türkiye için önemliydi. Rusya bu antlaşmayı fes etmekle kendisini böyle bir taahhütten kurtararak serbest kalmasıydı.⁶⁸⁰

Bunun üzerine Türk Hükümeti 4 Nisan'da Sovyet Rusyası'na bir cevabi nota verdi ve bu nota ile aslında Sovyetler Birliği ile yeni bir anlaşma yapma isteğinde olduğunu bildirdi.⁶⁸¹

Türkiye'nin bu isteğine karşılık Rusya'da bazı isteklerde bulundu. Türk Hükümeti'nin Sovyet isteklerini reddetmesi üzerine, Sovyetler Haziran 1945'den sonra Türkiye'ye ağır siyasi baskılar yapmaya başladı ve Türkiye'den tehditle toprak ve üs kopararak Türkiye'deki rejimi değiştirmeye çalıştı.⁶⁸² Ayrıca Sovyet Rusya Kars ve

⁶⁷⁷ **Cumhuriyet**, 15 Mart 1945, s. 1.

⁶⁷⁸ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.415

⁶⁷⁹ Kamuran Gürün, **a.g.e.**, s.277-278.

⁶⁸⁰ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.415.

⁶⁸¹ Kamuran Gürün, **a.g.e.**, s.279-280.

⁶⁸² **Ayın Tarihi**, No.139(Haziran 1945), s.149-152, 150-152.

Ardahan'ı Türkiye'den kopararak Sovyet Ermenistan'ına verilmesi amacıyla başlattığı kampanyaya dünyanın çeşitli bölgelerinden Ermenilerin katılmasını sağladı.⁶⁸³

Türkiye Sovyetlerin yayılmacı emellerine karşı bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumak amacıyla 1939'dan itibaren ittifak içinde bulunduğu İngiltere'nin ve savaştan sonra dünyanın en güçlü devleti olarak ortaya çıkan ABD'nin desteğini almaya çalıştı.⁶⁸⁴

19.5. Postdam Konferansı

Postdam Konferansı üç müttefik devletin Avrupa'da kesin zafer kazanmasından ve Amerika ile İngiltere'nin Uzakdoğu'da başarılı olmaya başlamasından sonra 17 Temmuz-2 Ağustos 1945 yılında Berlin yakınlarında Postdam'da yapıldı.⁶⁸⁵

Postdam Konferansı'nda ele alınan önemli konulardan biri Türk Boğazlarının durumudur. Sovyetler Birliği 1944 Ekim'inde Moskova'da Churchill'den 1945 Şubat'ında da A.B.D Başkanı Roosevelt'ten Montreux Sözleşmesi'nin kendi lehine bazı değişiklikler yapılması isteğine olumlu cevap almıştı.⁶⁸⁶

Postdam Konferansı'nda Türkiye konusu 18 Temmuz günü Stalin ile Churchill arasında görüşüldükten sonra resmi olarak 22 Temmuz günü gündeme gelmiştir. Bu konuda ilk sözü alan Churchill Montreux Sözleşmesi'nin tadili konusunda Stalin ile mutabık olduklarını söyledikten sonra Türkiye'nin Sovyetlerin tutumundan duyduğu endişeyi dile getirmiştir.⁶⁸⁷

Rusya adına konuşan Molotov; Hükümetinin bu konudaki görüşlerini ABD Başkanı'na ve Churchill'e göndereceğini söyledikten sonra Türkiye ile ittifak yapması için Türkiye'nin topraklarının bir kısmını Sovyet Ermenistan'ına ve Gürcistan'ına verilmesini, Boğazlarda Rusya lehine değişiklik yapılmasını ve Boğazlarda Türk askeri üslerine ilaveten Sovyet Askeri Üsleri kurulmasını istemiştir.⁶⁸⁸

Churchill, Sovyetlerin isteklerinin önceki görüşmeleri aştığını, bu istekleri Türkiye'nin kabul etmeyeceğini, Montreux'un tadili için mutabık olduğunu; ancak Boğazlarda bir Rus üssü kurulmasına razı olmayacağını söyledi. Truman ise Montreux'un değişmesine taraftar olduğunu, toprak konusunun ise iki devletin kendi

⁶⁸³ Kamuran Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983, s.144.

⁶⁸⁴ Gönübol ve diğerleri, **a.g.e.**, s.151.

⁶⁸⁵ Suat Bilge, **a.g.e.**, s.151-168.

⁶⁸⁶ Gönübol ve diğerleri, **a.g.e.**, s.195.

⁶⁸⁷ Kamuran Gürün, **a.g.e.**, s.291-292.

⁶⁸⁸ Kamuran Gürün, **a.g.e.** s.292-294.

aralarında çözecekleri bir konu olduğunu belirtti.⁶⁸⁹ Churchill bu şekilde Sovyet isteklerine karşı Türkiye’yi destekler mahiyetteki konuşmasından sonra Konferans’ta kabul edilen protokolün XVI. Maddesinde Karadeniz Boğazları başlığı altında şu metnin yer almasına karar verildi:

“Üç hükümet bugünkü şartlara uymadığı için Montreux’da yapılan Boğazlar sözleşmesinin değiştirilmesi ihtiyacını kabul etmişlerdir. Konu bundan sonra üç hükümetin her birinin Türkiye ile doğrudan yapacağı görüşmelerde ele alınması” belirtilmiştir.⁶⁹⁰

Türkiye için böyle bir kararın alındığı Postdam Konferansı’nda dünya içinde iki önemli fikrin ortaya çıkmasını sağlamıştır; Anglosaksonların demokratik ilkeleri ile Stalin Rusyası’nın Polis Devleti’nin saldırgan yayılmacılığı arasındaki büyük ayrılığı gün ışığına çıkardı. Bu Soğuk Savaş’ın başlamasıydı.⁶⁹¹ Postdam Konferansı bu sonuçlarıyla Türkiye’nin savaş süresince Sovyet korkusu duymakta haklı olduğunu açık olarak ortaya koydu. Bu durum Türk politikasının ne kadar isabetli olduğunun göstergesidir.

19.6. San Francisco Konferansı

Yeni bir dünya güvenlik örgütü antlaşması düzenlemek için, 5 Nisan 1945’te San Francisco Konferansı toplandı. Konferansa, Yalta Konferansı’nda varılan karar gereğince, dört davetçi devlet adına Amerika Birleşik Devletleri tarafından yapılan davet üzerine, 46 devlet ve bunların 1.200 temsilcisi katılmıştır. Tarafsız devletlerle, Birleşmiş Milletler üyelerinden herhangi birisiyle savaş halinde bulunan devletler konferansa davet edilmemiştir. Bundan dolayı da bu konferans, bir galip devletler konferansı niteliğini taşımıştır.⁶⁹²

Konferansta görüşmeler uzun ve çekişmeli geçmiştir. Bu durumda, kurulması öngörülen Birleşmiş Milletler Örgütü’nün yapısı, örgütte devletlerin temsil şekillerinin ve etkilerinin nasıl olacağı konularında farklı davranışlar önemli rol oynamıştır. Asıl çekişme ve çatışma da büyük devletler ile küçük devletler arasında olmuştur. Aralarına Fransa’nın da katılmasıyla sayıları beşi bulan büyük devletler, örgüt üzerinde kesin üstünlük kurmak ve bunu antlaşmaya koydurmak istemişler, diğerleri de buna karşı

⁶⁸⁹ Kamuran Gürün, **a.g.e.**, s.292-297.

⁶⁹⁰ Kamuran Gürün, **a.g.e.**, s.297-298.

⁶⁹¹ Suat Bilge, **a.g.e.**, s.292.

⁶⁹² Edward Weisband, **a.g.e.**, s. 623.

çıkışlardır. Sonuçta, Genel Kurul'da devletlerin eşitliği, ancak Güvenlik Meclisi'nde büyük devletlerin üyeliklerinin sürekliliği ve veto haklarının varlığı kabul edilmiştir. Bu arada, daha konferansın ilk günlerinden itibaren büyük devletlerin, özellikle Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyet Rusya arasında önemli antlaşmazlıklar çıkmıştır. Bunlar da, bu iki büyük müttefik devletin, savaş sonu beklentileri ile savaştan sonra izleyecekleri siyasetin farklı olacağını ve birbirlerine karşı tutum alacaklarını açıkça ortaya koyan önemli gelişmeler olmuştur.

Konferansta, Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği arasında ilk antlaşmazlık, Polonya'nın temsil şekli konusunda ortaya çıkan bir olayla başlamıştır. Sovyetler, toplantıda kendi denetimlerinde olan Polonyalıların, Amerikalılar da geçici Polonya Hükümeti'nin, Polonya'yı temsil etmesini istemişlerdir. Bu konu uzun tartışmalara yol açmış, sonuçta Amerikalıların isteği doğrultusundaki karar kabul edilerek Polonya, geçici Polonya hükümeti tarafından temsil edilmiştir.

Diğer bir antlaşmazlık, konferans başkanlığı konusu olmuştur. Başkanlığın, davet eden ülkeye, yani Amerika Birleşik Devletleri'ne verilmesi gerekirken, Sovyetler, eşitlik ilkesini öne sürerek buna karşı çıkmıştır. Sonuçta, başkanlığın, davet eden dört büyük devlet tarafından sırayla yürütülmesi üzerinde antlaşmaya varılmıştır. Bu arada Sovyetler, konferansta Yalta Konferansı kararlarına uygun olarak Ukrayna ile Beyaz Rusya'nın da egemen topluluklar şeklinde konferansa katılmalarını istemişlerdir.

San Francisco Konferansı, bu ortamda Dumbarton Oaks önerilerini esas alarak ve bu önerileri geliştirerek, Birleşmiş Milletler Antlaşması'nı hazırlamıştır. Bu antlaşma da, konferansın 26 Haziran 1945 günü yapılan oturumunda, konferansa katılan 51 devletin oybirliği ile kabul edilmiştir.⁶⁹³

30 Nisan günü yayınlanan Cumhuriyet gazetesinde Almanya'ya ultimatoma verildiği manşetten bildiriliyordu. Buna göre toplantıya katılan üç büyük devlet, Himmler'e bir ultimatoma göndererek kayıtsız, şartsız teslim olması için ertesi sabaha kadar mühlet vermiş, aksi takdirde Almanya'nın henüz ayakta duran bütün insan ve askeri kaynaklarının mahvedileceğini ilan etmişlerdir.⁶⁹⁴

⁶⁹³ Edward Weisband, **a.g.e.**, s.625.

⁶⁹⁴ **Cumhuriyet**, 30 Nisan 1945, s. 1.

19.7. Nazi İmparatorluğu'nun Yıkılışı Ve Savaşın Avrupa'da Sona Ermesi

26 Nisan'da Müttefik ve Sovyet orduları Almanya'nın Elbe Nehri kenarında el sıkışırken, Hitler'in bin yıl sürecek Alman hâkimiyeti ve Mussolini'nin Yeni Roma İmparatorluğu hayalleri de çökmüştür. Şevket Süreyya Aydemir'e göre, *“her ikisinin de hayalleri, İkinci Dünya Savaşının öldürdüğü en az 30 milyon insanın kanı içinde boğulmuştur.”*⁶⁹⁵

Sovyet ve diğer Müttefik askerlerinin Berlin'e girdiği günlerde, önce Adolf Hitler'in Berlin'deki sığınagında kaybolduğu söylentisi yayılmış, 1 Mayıs 1945' te ise Alman radyosu Hitler'in ölümünü açıklamıştır.⁶⁹⁶

Hitler'in ölüm haberinin duyulması üzerine Ulus'ta Mümtaz Faik Fenik, *“Yıllardan beri insanlığın başına bela olan bir adamın kendi belasını bulduğunu”*⁶⁹⁷ yazarken, Nadir Nadi de, *“Dünyanın altı yıldır çektiği ıstıraplarla karşılaştırıldığı zaman, Hitler'in bu cezasının kocaman bir hiç olduğunu”*⁶⁹⁸ ifade etmiştir.

3 Mayıs 1945'te İtalya'da bulunan bir milyon Alman askeri, kayıtsız şartsız teslim olmuştur. Nihayet 7 Mayıs'ta Almanya'nın müttefik kuvvetlerine kayıtsız şartsız teslim oluşu ve Avrupa'da savaşın sona ermesi, gazetelerde büyük bir coşku ile karşılanmıştır. Ulus, II. Dünya Savaşı'nın bittiğini, *“Avrupa zaferi resmen ilan ediliyor, Almanya mukavemetten vazgeçti ve dün sabaha karşı kayıtsız şartsız teslim oldu. Bütün dünya bugün büyük zaferi heyecan ile kutluyor”*⁶⁹⁹ cümleleri ile duyuruyordu. Bu nedenle kaleme alınan çeşitli makaleler içinde, Zekeriya Sertel, Tan gazetesinde *“Uzun gece sona erdi”*⁷⁰⁰ başlığını kullanırken, Cumhuriyet savaşın bittiğini okuyucularına *“Avrupa'da harp bitti”*⁷⁰¹ manşetiyle duyurmuştur.

Almanya'nın kayıtsız-şartsız teslim olması nedeniyle 12 Mayıs 1945 günü Mecliste konuşan Başbakan Şükrü Saraçoğlu, İngiltere'nin fedakârlığını, Amerika'nın insanlık savaşına yardımlarını, Sovyetler Birliği'nin kahramanlığını belirttikten sonra; San Francisco'da toplanan dünyanın belli başlı devletleri, harbi mezara sokmak, barışı, medeniyeti, hürriyeti, insanlığı neşe içinde yaşatmak için çalışmalara başladı. Biz millet olarak, devlet olarak, Alman milletine ön ayak olanları hazırlamakta oldukları faciaları,

⁶⁹⁵ Şevket Süreyya Aydemir, s.278.

⁶⁹⁶ **Cumhuriyet**, 02 Mayıs 1945, s. 1, **Ulus** 02 Mayıs 1945, s. 1.

⁶⁹⁷ Mümtaz Faik Fenik, **Ulus**, 03 Mayıs 1945, s. 2.

⁶⁹⁸ Nadir Nadi, **Cumhuriyet**, 03 Mayıs 1945, s. 1.

⁶⁹⁹ **Ulus**, 08 Mayıs 1945, s. 1.

⁷⁰⁰ **Tan**, 08 Mayıs 1945, s. 1.

⁷⁰¹ **Cumhuriyet**, 08 Mayıs 1945, s. 1,

daha hazırlarken sezdiğimiz gibi, hakkın, adaletin ve zaferin hangi cephede bulunduğunu anlamakta güçlük çekmediğimizi anlatmıştır.⁷⁰²

Avrupa’da İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesinin ardından İngiltere Başbakanı Churchill, radyodan yaptığı açıklamada “*Avrupa kıtasında, uğurlarında harbe girdiğimiz şerefli ve ana prensiplerin arkada bırakılmamasını demokrat dünya hürriyeti ile kurtuluşun, bu kelimelere verdiğimiz manalardan başka bir suretle tefsir edilmemesini şimdiden sağlamak mecburiyetindeyiz. Kanun ve adalet hakim olmadıkça, totaliterlik ve zabıta rejimleri Alman mütecavizlerinin yerine kaim oldukça Hitlerleri cezalandırmak pek hafif bir mana ifade edecektir*”⁷⁰³ demiştir.

⁷⁰² **Cumhuriyet**, 13 Mayıs 1945, s. 1.

⁷⁰³ **Cumhuriyet**, 14 Mayıs 1945, s. 1.

SONUÇ

16. yüzyılın ortalarına doğru başlayan Türk-İngiliz ilişkileri özellikle Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, 1700'lü yılların sonunda, Rusya'nın Osmanlı boğazları üzerinden sıcak denizlere inmek istemesi karşısında İngiltere Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruma politikası başlatmıştır. Bunun neticesinde, ikili ilişkilerde bir yakınlaşma ve gelişmeye söz konusu olmuştur.

Nitekim İngiltere bu politikasının hemen sonrasında, 1789 Fransa'nın Mısır'ı işgalinde Osmanlı Devleti'ne yardım etmiştir. Ancak Fransızları buradan çıkardıktan sonra bölgeye kendisi yerleşmiştir. İngiltere bu hareketine rağmen yaklaşık bir asır boyunca Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasını devam ettirmiştir. Fakat zaman zaman Osmanlı Devleti'ne karşı tavır almaktan da çekinmemiştir.

Mısır'da Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanının bastırılmasında Osmanlı Devleti'nin yanında yer almasının sağladığı yakınlık 1838'de Ticaret Antlaşmasıyla daha da geliştirilerek, İngiltere lehinde gümrüklerde indirimle gidilmiştir.

İngiltere 1871'de Londra Antlaşması ile Karadeniz'de tam bir serbestliğe kavuşan Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'ne gerekli desteği vermemiştir. 1877-1878 Osmanlı – Rus Savaşı'nda da Osmanlı Devleti'ni yalnız bırakmıştır. Savaş sonrası imzalanan Ayestefanos Antlaşması'nı kendi menfaatlerine aykırı bularak ağır şartların hafifletilmesi için Berlin Kongresi'nin toplanmasını sağlamıştır.

İngiltere bu tarihten sonra Osmanlı Devleti'nin yıkılışının kaçınılmaz olduğunu düşünerek “bütünlük politikasından” vazgeçmiştir. Osmanlı toprakları üzerinde kendi politikasını sürdürecektir. yeni devletler kurma ve bazı bölgelere yerleşme politikasını izlemeye başlamıştır.

Bu tarihten sonra İngiltere, Osmanlı Devleti'ni korumak yerine parçalama siyasetine yönelmiştir. İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı politika değişikliğine gittiğinin ilk örneği, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Rusların Akdeniz'e inme olasılığına karşı, İngiltere'nin Kıbrıs Adasını işgal etmesi gösterilebilir. Fakat İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni korumayı kesin olarak bıraktığını gösteren en somut olay ise, Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla daha da değerli hale gelen Mısır'ı, 1882 yılında işgal etmesidir. İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni koruma siyasetini bırakması ve ardından Osmanlı topraklarını işgale başlaması, Osmanlı Devleti'nin Almanya'ya yakınlaşmasına neden olmuştur. İngiltere ise 20. Yüzyılın başlarından itibaren

Ortadoğu'yu Almanya'ya kaptırmamak için mücadeleye başlamıştır. Bu sebeple İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Almanya'ya yakınlaşmasına karşı, Rusya ile 1907'de Reval Antlaşması'nı imzalayarak Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki emellerini tanımıştır.

Bu gelişmelerle birlikte 1914 yılına gelinmiş ve Osmanlı toprakları üzerindeki rekabet, I. Dünya Savaşı'nın çıkmasında en önemli nedenlerden birisi olmuştur. I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti, ilk etapta İngiltere'nin yanında savaşa girmek istemiştir. Fakat İngiltere, Osmanlı topraklarını sömürge haline getirmeyi düşündüğü için bu teklife sıcak bakmamıştır. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Almanya'nın yanında savaşa girmiştir. İngiltere ile Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'nda birçok cephede savaşmışlardır. Savaş sonunda İngiltere, Osmanlı Devletini parçalama politikasını büyük ölçüde gerçekleştirmiştir.

Osmanlı Devleti için I. Dünya Savaşı, 30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Antlaşması ile sona ermiştir. Mustafa Kemal önderliğindeki Anadolu'daki milliyetçi hareket ile İngiltere, I. Dünya Savaşı'nda dört yıl doğrudan bir savaş halinden sonra, 1919-1922 yılları arasında dolaylı bir savaş dönemine girmiştir. Türk Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaşmasıyla İngiltere, Lozan Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte Anadolu'da yeni bir Türk devletinin kurulduğunu kabul etmek zorunda kalmıştır.

Lozan Konferansı'nda çözümlenemeyen Musul meselesi, 1926'da Türkiye ile İngiltere arasında yapılan Ankara Antlaşması ile çözüme kavuşmuştur. 1926'da Musul meselesinin çözülmesiyle birlikte Türk-İngiliz ilişkileri yumuşama dönemine girmiştir. II. Dünya Savaşı'na doğru iki ülke arasındaki bu olumlu hava, zamanla dostluğa dönüşmeye başlamıştır. Çünkü Almanya ve İtalya'daki diktatör rejimler, dünya barışını tehdit etme eğiliminde olmuştur.

İki ülke ilişkilerinin gelişmesi Avrupa'da meydana gelen olaylarla yakından alakalıdır. Birinci Dünya Savaşı Avrupa'yı, imzalanan barış antlaşmalarından memnun olanlar, anti- revizyonist grup, barış antlaşmalarından memnun olmayanlar, revizyonist grup, seklinde iki gruba ayırmıştır. Revizyonist grubun başında gelen İtalya ve Almanya 1930'lu yılların ortalarına doğru saldırgan tutumlarını daha da gün yüzüne çıkarmışlardır. Böyle bir ortamda Türkiye elde etmiş olduğu kazanımları tehlikeye atmamak ve ülke içersinde gerçekleştirmiş olduğu reformların devamının barış ortamına bağlı olduğunu düşünerek anti- revizyonist grupta yer almıştır.

Türkiye revizyonist grupta yer almadığını da Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Milletler Cemiyeti'ne girerek somut bir şekilde göstermiştir. Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne girdikten sonra Misak'ın hükümlerine bağlı olan devletlerden biri olmuştur.

İtalya'nın 1935 yılında Habeşistan'a saldırması iki ülke ilişkilerinde pakta doğru giden bir sürecin adımını atmıştır. Bu savaş Avrupa'da artık geri dönüşümü olmayan bir yola girildiğinin de göstergesi olmuştur. Çünkü bu savaşı fırsat bilen Almanya, Birinci Dünya Savaşı sonunda imzaladığı Versay Barış Antlaşmasını ihlal ederek Ren bölgesine askerlerini sokmuştur.

Suların durulmaz bir hal aldığı dönemde İngiltere başta olmak üzere Türkiye, Fransa, Yunanistan ve Yugoslavya arasında Akdeniz Paktı olarak bilinen pakt imzalanmıştır. Böylece iki ülke ilişkileri ittifaka giden yolun ilk adımını atmışlardır.

Avrupa'daki özellikle Almanya ve İtalya'nın saldırgan tutumları Türkiye'yi Boğazlar konusunda endişelendirmiştir. Türkiye Lozan Boğazlar Sözleşmesi ile bir Uluslararası Boğazlar Komisyonu'nun kurulmasını kabul etmiş ve bu antlaşma ile boğazlar silahtan arındırılmıştır. Ancak Boğazların silahtan arındırılması Almanya ve İtalya'nın saldırgan tavırlarına bağlı olarak Türkiye'nin güvenliğini tehdit eder boyuta ulaşınca Türkiye sorunun uluslararası konferans yoluyla çözümünden yana bir tavır koymuştur. Türkiye'nin bu talebi sonuç vermiş ve yapılan görüşmeler sonunda 22 Temmuz 1936 yılında Montreux Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştır. Böylece Lozan'da kabul edilen Uluslararası Boğazlar Komisyonu kaldırılmış ve Türkiye Boğazlar bölgesini silahlandırarak kendi güvenliğini sağlamaya çalışmıştır.

Bu konferans ile birlikte Türk- İngiliz ilişkileri normal seviyeye gelmiştir. Çünkü konferansta İngiltere Türkiye'nin sunmuş olduğu tasarıya destek vermiş ve sözleşmenin imzalanmasından sonra karşılıklı yakınlık daha da artmıştır.

Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nde kurulan yakınlık aslında Üçlü İttifaka giden bir sürecin ilk aşamasıdır. 1930'lu yılların sonu İkinci Dünya Savaşı'nın ayak seslerinin duyulduğu bir yıldır. Almanya ve İtalya'nın yayılmacı siyaseti Türkiye'yi hem Akdeniz'den hem de Balkanlar'dan gelebilecek bir tehlike ile karşı karşıya bırakabilirdi ki bu durum önce Almanya'nın 15 Mart 1939'da Çekoslovakya'yı işgali daha sonra da İtalya'nın 8 Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgali ile netleşmiştir. Bu yüzden ittifak arayışlarına başlamıştır. Öte yandan özellikle Arnavutluk'un işgali İngiltere'nin politikasında değişikliğe neden olmuştur.

İngiltere Arnavutluk'un işgaline kadar yatıştırma siyaseti takip etmiştir. Ancak İngiltere uygulamış olduğu bu siyasetin pek de etkili olmadığını görmüş ve ittifak arayışlarına başlamıştır.

O dönemde Türkiye'nin düşüncesi Sovyet Rusya'nın Batılı devletlere yakınlaşmasından hareketle İngiltere, Sovyetler Birliği, Fransa ve kendisinin de dâhil olduğu bir dördütlü pakt imzalamaktır. Ama Sovyet Rusya seçimini Almanya'dan yana kullanarak 23 Ağustos 1939'da Almanya ile Saldırmazlık Antlaşması'na imza atması Türkiye'yi daha da telaşa düşürmüş ve Üçlü İttifak Antlaşması'nın imzalanmasını hızlandırmıştır.

Almanya'nın Polonya'ya saldırmasıyla başlayan İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye, askerî ve ekonomik yetersizliklerini siyasî manevralarla kapatmaya çalışmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin dış politikası tarafsız değildir.

Türkiye kendi konumunu, "*savaş dışı*" olarak tanımlamış ve Üçlü İttifak Antlaşması ile bağlı olduğu Müttefik ülkeler yanında yer almış ancak savaşa katılmamıştır. Türkiye savaşan tarafların kendisine olan mecburiyetinden istifade ile savaş dışı kalma süresini mümkün olduğunca uzatmıştır. Her şeyden önce Türkiye, daha ziyade İngiltere'den yana bir tavır sergilese de varlığını korumak adına zaman zaman savaş boyunca güçlü olan devletten yana tavrını koymuştur.

İngiltere ve Fransa savaşın ilk dönemlerinde Türkiye'nin kendi lehlerine savaşa girmesi dileklerini dile getirseler de bunda ısrarcı olmamışlardır. Çünkü Türkiye'nin savaşa girmesi için yapılacak ısrar Türkiye'yi Müttefiklerden koparıp, Mihver'e yaklaştıracığından çekinmişlerdir. Bu durumda Mihver'le ittifak yapmış bir Türkiye yerine tarafsız bir Türkiye'yi tercih etmişlerdir.

Türkiye'yi kendine bağlamak isteyen Almanya da kısa süre içerisinde bu düşüncesinden vazgeçmiştir. Almanya da bu durumun Türkiye üzerinde ters tepki doğuracağından çekinmiş ve Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Von Papen'in amacı Türkiye'nin Almanya'nın yanında savaşa girmesi yerine, Müttefik devletler yanında savaşa girmesini önlemeye çalışmak olmuştur.

Türkiye'nin savaş dışı kalma yaklaşımı Müttefikler tarafından anlayışla karşılanmış, savaşan taraflar olarak gerek İngiltere gerekse de Almanya Türkiye'nin savaş dışı konumundan yararlanma yoluna gitmek istemişlerdir.

Bütün bunların yanı sıra İngiltere İkinci Dünya Savaşı boyunca Türkiye'nin savaşa katılması yönünde yoğun ısrarlarda ve tehditlerde bulunmuştur. Düzenlenen bir

dizi konferansta bu konu gündeme getirilmiş ve her fırsatta Türkiye ikna edilmeye çalışılmıştır. En sonunda Türkiye yoğun baskılar ve ekonomik birtakım yaptırımlar sonucu savaşa göstermelik de olsa girmek zorunda kalmıştır.

Dönemin idarecilerinin hemen hemen tamamının bir önceki Dünya Savaşı'nı yaşamış olmaları, savaşın zorluklarını bilerek hareket etmeleri neticesinde gerçekçi, barışçıl ve gerektiğinde çok çetin diplomatik manevralarla, bu savaşa fiilen iştirak edilmemiştir.

Fiili olarak savaşa katılmakla ele geçirilecek Ege Adaları, Musul, Kerkük gibi Türkiye için stratejik ve ekonomik önemi olan yerler, silinebilecek olan dış borçlar, aleyhimize olup da savaş sonucunda lehimize dönebilecek Boğazlar Sözleşmesi'nin ilgili hükümleri, kaybettiğimiz Bulgar topraklarının bir kısmını geri almak gibi, Türkiye Cumhuriyeti için olumlu olabilecek sonuçlar ortaya çıkabilirdi. Bunun yanında, yine savaşa aktif olarak girmek kesin olarak söylenebilecek bir Trakya'nın işgali, bombalanmış yıkılmış bir İstanbul, zaten sayıca zayıf olan gemileri ve denizaltıları batırılmış bir donanma, sanayi tesisleri, kömür havzalarının bombalanması ve en önemlisi de binlerce insanın ölümü anlamına gelebilirdi. Devleti idare eden Türkiye'nin deneyimli yöneticileri, Churchill, Hitler ve Roosevelt'e karşı her savaş sürecinde gerek ekonomik, gerek askeri ve gerekse de diplomatik yönden çıkarlar elde edilerek savaşa girmeden ayakta kalınabilmiştir.

Temelde savaşın sonucu, ülkelerin yüzyıllardır sürdürdüğü emellerini yeniden su yüzüne çıkarmıştır. Rusların sıcak denizlere inme isteği İngilizlerin yüzlerce yıldır Rusların Boğazlar üzerindeki isteklerine karşı çıkma politikasıyla geleneksel bir şekilde çözüme kavuşturulmuştur.

İkinci Dünya Savaşı dünya sahnesinde yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur. Bu yeni dönemde uluslar arası ortamda bir kutuplaşmaya gidilmiştir. Bu kutuplaşmanın bir yakasını NATO diğer yakasını da Varşova Paktı oluştururken, bu dönem tarih sayfalarında yerini Soğuk Savaş olarak almıştır.

Bu Soğuk Savaş döneminde Rusya'nın ve ABD'nin başını çektiği iki zıt kutup uluslar arası arenada birçok gerginliğin ve krizin yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Bu ortamda Türkiye ise artan Sovyet tehdidine karşılık yerini Batılı devletlerden yani NATO'dan yana belirlemiştir.

Türk- İngiliz ilişkilerinin her zaman iyi bir şekilde devam etmesi, önce Türkiye'nin güçlü ve bu gücüyle bölgede İngiliz çıkarlarına yönelen tehlikelere karşı

ortak hareket etmekle olacağı gibi, uluslararası ilişkilerde de haklarını koruyabilme açısından ekonomi ile birlikte özellikle, çağın en modern silahlarıyla donatılmış güçlü ve milli duygusu yüksek bir orduya sahip olmakla olacaktır.

Bütün bu gerçeklerle son olarak şunu söylemek gerekir; Türkiye İngiltere ve diğer bütün ülkelerle olan ilişkilerinde, haklarını koruyarak barış içinde yaşamak istiyorsa, içeride bölücülüğe neden olabilecek her şeye ne pahasına olursa olsun müsaade etmemek zorundadır. Tam bir birlik ve bütünlük içerisinde hareket etmeli, iyi bir diplomasi ile birlikte özellikle askeri ve ekonomik yönden dünyanın güçlü ülkeleri arasında olmalı ve bunun için her türlü tedbiri almalıdır.

KAYNAKLAR

ARŞİV

T.B.M.M. Zabıt Cerideleri, Cilt. 6.Dönem, II. Cilt, Onbirinci inikat.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 20 Nisan 1944, Cilt: IX.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 7. Dönem, 02 Ağustos 1944, Cilt: I.

TBMM 2.Celp, Dönem 7, Cilt 15,Olağanüstü Toplantı, Birinci Oturum.

Ayın Tarihi, No.136,(Mart 1945)..

Ayın Tarihi,No.139(Haziran 1945).

GAZETELER

Akşam, 2 Şubat 1943.

Necmettin Sadak, **Akşam**, 11 Aralık 1943.

Necmettin Sadak, **Akşam**, 13 Şubat 1944.

Necmettin Sadak, **Akşam**, 12 Mayıs 1944.

Cumhuriyet, 13 Mayıs 1939.

Cumhuriyet, 20 Ekim 1939.

Cumhuriyet, 24 Aralık 1939.

Cumhuriyet 6 Şubat 1943.

Cumhuriyet, 02 Şubat 1943.

Cumhuriyet, 04 Şubat 1943.

Cumhuriyet, 19 Ekim 1943.

Cumhuriyet, 20 Ekim 1943.

Cumhuriyet, 23 Ekim 1943.

Cumhuriyet, 03 Kasım 1943.

Cumhuriyet, 05 Kasım 1943.

Cumhuriyet, 08 Kasım 1943.

Cumhuriyet, 01 Aralık 1943.

Cumhuriyet, 02 Aralık 1943.

Cumhuriyet, 04 Aralık 1943.

Cumhuriyet, 08 Aralık 1943.

Cumhuriyet, 29 Şubat 1944.

Cumhuriyet, 02 Mart 1944.

Cumhuriyet, 03 Mart 1944.

- Cumhuriyet**, 04 Mart 1944.
Cumhuriyet, 08 Mart 1944.
Cumhuriyet, 09 Nisan 1944.
Cumhuriyet, 16 Nisan 1944.
Cumhuriyet, 21 Nisan 1944.
Cumhuriyet, 23 Nisan 1944.
Cumhuriyet, 06 Haziran 1944.
Cumhuriyet, 03 Ağustos 1944.
Cumhuriyet, 16 Ağustos 1944.
Cumhuriyet, 18 Ağustos 1944.
Cumhuriyet, 24 Ağustos 1944.
Cumhuriyet, 06 Eylül 1944.
Cumhuriyet, 12 Şubat 1945.
Cumhuriyet, 24 Şubat 1945.
Cumhuriyet, 25 Şubat 1945.
Cumhuriyet, 28 Şubat 1945.
Cumhuriyet, 04 Mart 1945.
Cumhuriyet, 09 Mart 1945.
Cumhuriyet, 15 Mart 1945.
Cumhuriyet, 30 Nisan 1945.
Cumhuriyet, 02 Mayıs 1945.
Cumhuriyet, 08 Mayıs 1945.
Cumhuriyet, 13 Mayıs 1945.
Cumhuriyet, 14 Mayıs 1945.
Yunus Nadi, **Cumhuriyet**, 13 Mayıs 1939.
Nadir Nadi, **Cumhuriyet**, 20 Ekim 1939.
Nadir Nadi, **Cumhuriyet**, 20 Ekim 1939.
Peyami Safa, **Cumhuriyet**, 27 Nisan 1939.
Nadir Nadi, **Cumhuriyet**, 27 Nisan 1939.
Yunus Nadi, **Cumhuriyet**, 04 Şubat 1943.
Nadir Nadi, **Cumhuriyet**, 09 Kasım 1943.
Nadir Nadi, **Cumhuriyet**, 29 Şubat 1944.
Nadir Nadi, **Cumhuriyet**, 05 Mart 1944.

Nadir Nadi, **Cumhuriyet**, 22 Nisan 1944.
 Nadir Nadi, **Cumhuriyet**, 14 Şubat 1945.
 Yavuz Abadan, **Cumhuriyet**, 15 Şubat 1945.
 Nadir Nadi, **Cumhuriyet**, 24 Şubat 1945.
 Nadir Nadi, **Cumhuriyet**, 03 Mayıs 1945.
Tan, 20 Ekim 1939.
Tan, 20 Ekim 1939.
Tan, 21 Ekim 1939.
Tan, 21 Ekim 1939.
Tan, 24 Ekim 1939.
Tan, 02 Şubat 1943.
Tan, 08 Mayıs 1945.
 Zekeriya Sertel, **Tan**, 09 Kasım 1943.
 Hüseyin Cahit Yalçın, **Yeni Sabah**, 03 Şubat 1943.

Tasvir-i Efkâr, 25 Nisan 1944.
 Peyami Sefa, **Tasvir-i Efkâr**, 28 Şubat 1944.
 Hüseyin Cahit Yalçın, **Tanin**, 12 Aralık 1943.
 Hüseyin Cahit Yalçın, **Tanin**, 01 Haziran 1944.
 Hüseyin Cahit Yalçın, **Tanin**, 08 Haziran 1944.
Ulus, 02 Şubat 1943.
Ulus, 22 Ekim 1943.
Ulus, 05 Kasım 1943.
Ulus, 03 Aralık 1943.
Ulus, 05 Aralık 1943.
Ulus, 21 Nisan 1944.
Ulus, 22 Nisan 1944.
Ulus, 03 Ağustos 1944.
Ulus, 03 Ağustos 1944.
Ulus, 02 Mayıs 1944.
Ulus, 08 Mayıs 1945.
 Falih Rıfkı Atay, **Ulus**, 20 Ekim 1939.
 Falih Rıfkı Atay, **Ulus**, 21 Ekim 1943.

Falih Rıfki Atay, **Ulus**, 12 Mayıs 1944.

Falih Rıfki Atay, **Ulus**, 03 Ağustos 1944.

Vakit, 02 Şubat 1943.

Asım Us, **Vakit**, 03 Şubat 1943.

Asım Us, **Vakit**, 12 Aralık 1943.

Asım Us, **Vakit**, 02 Haziran 1944.

Asım Us, **Vakit**, 17 Temmuz 1944.

Yeni Sabah, 18 Haziran 1944.

KİTAPLAR

Ackermann, Joseph; **İkinci Dünya Savaşında Türk Alman İlişkileri, Atatürk**

Konferansları VI: (1973-1974), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.

Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, Cilt II, Yay. Hz. Süheyl İzzet Furgaç-Yüksel Kanar, Nehir Yayınları, İstanbul, 1993.

Akat, Mehmet Tanju; **Stratejik, Taktik, Teknolojik ve Jeopolitik Yönleriyle 20. Yüzyıl Savaşları**, I-II. Cilt, Kastaş: Yayınları, 1992

Akşın, Sina; **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele’de İstanbul**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1998,

Akşın, Abdülhat; **Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

Akyol, Taha **Ama Hangi Atatürk**, Doğan Kitap, İstanbul, Ocak 2008.

Alpar, İhsan Ali; **Türk Silahlı Kuvvetlerinde 55 yıl 11 Ay**, Ankara, 1974.

Altundağ, Şinasi; **Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi(1831-1841)**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

Amerikan Dışişleri Bakanlığı Tarafından Açıklanan Sovyet – Nazi Siyasi Münasebetlerine ait Gizli Vesikalar, Çev. H. Kelecı, Kültür Kitabevi, İstanbul, 1948.

Armaoğlu, Fahir; **Amerikan-Japon Münasebetlerinin On Yılı(1931-1941)** ,Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1957.

Armaoğlu, Fahir; **Amerikan Belgelerinde Lozan Konferansı ve Amerika**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

- Armaoğlu, Fahir; **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi(1914-1980)**,Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara,2010.
- Atatürk, Mustafa Kemal; **Nutuk(Söylev)**, İstanbul 1980.
- Ateş, Toktamış; Siyasal Tarih I, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1992.
- Ateş, Toktamış **“Lozan Beklentileri”**, **Türkler**, Cilt 16.
- Aydemir, Şevket Süreyya; Tek **Adam**, I. Cilt, Remzi Kitabevi, Ankara, 1963.
- Aydemir, Şevket Süreyya; **İkinci Adam**, II. Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1991.
- Aydın, Mesut; Millî Mücadele Döneminde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul’da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1992.
- Ayışığı, Metin; **Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askeri ve Siyasi Hayatı)**,Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997.
- Baltalı, Kemal **1936-1956 Yılları Arasında Boğazlar Meselesi**, Yeni Desen Matbaası, Ankara, 1959.
- Barraclough, Geoffrey; **Dünya Tarihi Atlası**, Çev. Zeki Okar, İstanbul, Karacan Yayınları, 1980.
- Bayur, Yusuf Hikmet; **Türk Devletinin Dış Siyaseti**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul, 1952.
- Bayur, Yusuf Hikmet; Türk **İnkılâbı Tarihi**, 3. Cilt, 2. Kısım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- Berkes, Niyazi; **Unutulan Yıllar**, I. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul,1997.
- Bıyıklıoğlu, Tevfik; **Atatürk Anadolu’da (1919 – 1921)**, Ankara 1959.
- Bilge, Suat; **Milletlerarası Politika**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1960.
- Bilge, Suat; **Türkiye- Sovyetler Birliği İlişkileri: Güç Komşuluk(1920-1964)**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara,1992.
- Bilsel, Cemil; **Lozan**, 2 Cilt, Ahmet Ünsal Matbaası, İstanbul 1933.
- Bisbee, Eleanor; **The New Turks, Pioneers of The Republic(1920- 1950)**, Greenwood Press, Philadelphia, 1951.
- Bloch, Michael; **Ribbentrop**, Abacus, London, 2003.
- Buckle, George Earl; **The Life of Benjamin Disraeli**, Vol. VI, New York 1920.
- Budak, Mustafa **İdealden Gerçeğe, Misak-ı Milli’den Lozan’a Dış Politika**, Küre Yayınları, İstanbul, Nisan 2002.

- Bullard, Sir Reader; **Britain And The Middle East, From The Earliest Time to 1950**, London, 1951.
- Burçak, Salim Rıfki; **Türk-Rus- İngiliz Münasebetleri(1791-1941) İkinci Cihan Harbinde Türkiye'nin Durumu**, Aydınlık Matbaası, İstanbul,1946.
- Burçak, Rıfki Salim; **Moskova Görüşmeleri (26 Eylül 1939- 16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri**, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1983.
- Carr, Edward H.; **International Relations Between the Two World Wars, 1919-1939**, The MacMillan Pres Ltd., London, Reprinted 1985.
- Çavdar, Tefvik; **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, Baskı 2, İmge Kitabevi, Ankara, 1999.
- Çaycı, Abdurrahman; **Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1995.
- Cebecioğlu, Güngör; "İkinci Dünya Savaşı ve Türk Silahlı Kuvvetleri", **Altıncı Askeri Tarih Semineri- I**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1998.
- Cecil, Lady Gwendolen; **The Life of Robert Marquis of Salisbury, 1868-1880**, Vol.II, london, 1923.
- Denniston, Robin; **Churchill'in Gizli Savaşı (Diplomatik Yazışmalar, İngiliz Dışişleri Bakanlığı ve Türkiye, 1942 – 1944)**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1998.
- Dereli, Hamit; **Kraliçe Elizabeth Devrinde Türkler ve İngilizler**, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Anıl Matbaası, İstanbul, 1951.
- Deringil, Selim; **Denge Oyunu**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.
- Dışişleri Bakanlığı, **Yakındoğu Meseleleriyle İlgili Lozan Barış Konferansı Tutanakları: 21 Kasım 1922 - 24 Temmuz 1923**, Ahmet Yavuz(der.), Ankara, 1972.
- Dışişleri Bakanlığı, **İkinci Dünya Savaşı Yılları**, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1973.
- Dilan, Hasan Berke; **Atatürk Dönemi Türkiye'nin Dış Politikası(1923- 1939)** , Alfa Yayınları, İstanbul Kasım 1998.
- Dönmez, Cengiz; **Milli Mücadele'ye Karşı Bir Cemiyet: İngiliz Muhipleri Cemiyeti**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.
- Durdu, Mehmet Burak; **Birinci Dünya Savaşı'nda (1914- 1918) Türk- İngiliz İlişkileri**, Ankara, Babil Yayıncılık, 2004.

- Durgun, Ayşe ve Dilek Göze; “1929 Dünya Ekonomik Krizi’nin Atatürk Dönemi Ekonomi Politikalarına Yansıması” ,**Uluslararası Türkiye Cumhuriyeti Bildirileri**, Bayram Kodaman ve diğerleri (Ed.) ,Isparta, 22-24 Kasım 2008.
- Earle, Edward Mead; **Modern Stratejinin Yaraticıları, Machiavelli’den Hitler’e Kadar Askeri Düşünce**, Çev. Gülçin Ülgezen, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1983.
- Earle, Edward Mead; **Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı (1903-1923)**, Çev. Kasım Yargıcı, Milliyet Yayınları, İstanbul, 2003.
- Eliot, Sir Henry; **Some Revolutions and Other Diplomatic Experiences**, London, 1922.
- Engelhardt, **Tanzimat ve Türkiye** Çev. Ali Reşad, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999.
- Erdem, Ş. Can; **Sadrazam Damat Ferit Paşa**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2002.
- Ergün, Aybars; Orta Doğu, Emperyalizm, Petrol ve Türkiye, **Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri**, Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askeri ve Stratejik Açından Türkiye, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1996.
- Erim, Nihat; **Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri**, Cilt I, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1953.
- Erkin, Feridun Cemal; **Dışişlerinde 34 Yıl, Anılar-Yorumlar**, I. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987.
- Erkin, Feridun Cemal; **Türk-Sovyet İlişkileri Boğazlar Meselesi**, Başnur Matbaası, Ankara,1968.
- Esmer, Ahmet Şükrü; **Siyasi Tarih(1919-1939)**,Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1953.
- Esmer, Ahmet Şükrü; “ **Savaş İçinde Türk Diplomasisi (1939- 1945)**”,**Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç**, Ankara, 1997.
- Evans, Laurence; Türkiye’nin **Paylaşılması, 1914-1924**, Çev. Tevfik Alanay, Milliyet Yayınları, İstanbul,1972.
- Fırat, Melek; **Balfour Deklarasyonu Kutusu**, Baskın Oran(ed.), Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, I.Cilt, 6. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Fromkin, David; **Barışa Son Veren Barış, Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı 1914-1922**, Çev: Mehmet Harmancı, Sabah Kitapları, İstanbul, 1989.

- Genelkurmay Başkanlığı; **Osmanlı-Rus Kırım Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı (1853-1856)**, Genelkurmay Yayınları, Ankara, 1986.
- Genelkurmay Başkanlığı; **Türk İstiklâl Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, I. Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1967.
- Genelkurmay Başkanlığı; **Tarihte Türk İngiliz İlişkileri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1975.
- Gerede, Hüsrev; **Harp İçinde Almanya**, ABC, İstanbul, 1994.
- Gilbert, Martin; **Winston S. Churchill 1874-1965**, Vol. III., Houghton Mifflin Company, London, 1971.
- Giritli, İsmet; **Türk Dış Politikasında 50. Yıl, 1919 -1969**, İstanbul 1969.
- Glasneck, Johannes; **Türkiye’de Faşist Alman Propagandası**, Çev. Akif Gelen, Onur Yayınları, Ankara, 1977.
- Goloğlu, Mahmut; **Milli Şef Dönemi (1939-1945)**, Goloğlu Yayınları, Ankara, 1974.
- Gotthard, Jaeschke; **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, Çev. Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- Gökay, Bülent; **Bolşevizm ve Emperyalizm Arasında Türkiye (1918- 1922)**, Çev. Sermet Yalçın, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Aralık 1998.
- Gökbilgin, Tayyip; **Millî Mücadele Başlarken (Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresine)**, Birinci Kitap, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1959.
- Gökmen, Oğuz; **"Milli Mücadele Yıllarında Türk Dış Politikası ve Batı Avrupa Ülkelerindeki Yansıması"**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yıllığı, No 3, 1988.
- Gönlübol, Mehmet ve Cem Sar; **Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası (1919- 1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997.
- Gönlübol, Mehmet ve Cem Sar; **Olaylarla Türk Dış Politikası**, I. Cilt, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982.
- Gönlübol, Mehmet; **Atatürk Döneminde Türkiye'nin Dış Politikası**, Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı, İstanbul, 1961.
- Graves, Philip G.; **Osmanlı’dan Günümüze Türk- İngiliz İlişkileri (1790- 1939)**, Çev. Yılmaz Tezkan, Ankara, 21. Yüzyıl Yayınları, 1999.
- Gül, Muhittin; **"İsmet İnönü’nün İlk Diplomatik Yılları; Mudanya ve Lozan"**, **Kurtuluş Savaşına Yön Verenler**, Ankara, Gazi Üniversitesi, 1994.
- Gülalp, Haldun; **Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet**, Belge Yayınları, İstanbul, 1993.

- Güler, Ali; İkinci Dünya Savaşı'ndaki Konferanslarda Türkiye'nin Savaşa Sokulması ile ilgili Müttefik Teşebbüsleri, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri- I**, Genelkurmay ATASE Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1998.
- Gürün, Kamuran; **Dış İlişkiler ve Türk Dış Politikası(1939'dan Günümüze Kadar)**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983.
- Gürün, Kamuran; **Türk-Sovyet İlişkileri(1920-1953)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990.
- Gürün, Kamuran; "Savaşın İlk yılı ve Türkiye", **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri- I**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1998.
- Hale, William; **Türk Dış Politikası 1774-2000**, Çev. Petek Demir, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2002.
- Harold, Deutch; **Bir Garip Devre: 1939-1941 Arasında Nazi- Sovyet Münasebetleri**, Çev. Fahir Armaoğlu, Cilt IX, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No.2, Haziran 1954.
- Harp Akademileri; **Türkiye-İngiltere İlişkileri ve Muhtemel Gelişmeler**, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 1993.
- Haslıph, Joan; **Bilinmeyen Taraflarıyla Abdülhamid**, Çev. Nusret Kuruoğlu,Toker Matbaası, İstanbul, 1964.
- Her Majesty's Stationery Office, **Documents On German Foreign Policy (1918-1945)**, Washington, 1962.
- Howard, Harry N.; **The Soviet Union and Turkey During World War II**, Department of State Bulletein, Germany, 18 July 1948.
- Iseminger, Gordon Liewellyn ; **Britain's Eastern Policy and the Ottoman Christians 1856-1877**, Norman, Oklahama 1965.
- İldeniz, Hüseyin; "İkinci Dünya Harbi'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi Müzakerelerinde Değerlendirilmesi", **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri II**, Sunulmayan Bildiriler, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999.
- Jaeschke, Gotthard; **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar(30 Ekim 1919 – 11 Ekim 1922)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990.
- Jivkova, Ludmila; **İngiliz- Türk İlişkileri (1933- 1939)**, Çev. Muharrem- F. Erdinç, Habora Kitapevi Yayınları, 1978, İstanbul.

- Kalafat, Yaşar; **Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar**, Ankara 1992.
- Kaptan, Eyüp; **Lozan Konferansında Azınlık Sorunu**, Harp Akademisi Yayınları, İstanbul, 2002.
- Karabekir, Kazım; **Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik**,5. Baskı, Emre Yayınları, İstanbul, 1994.
- Karakuş, Erdoğan; **İngiliz Belgelerinde İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türk-İngiliz İlişkileri 1938-1939**,Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara,2004.
- Karal, Enver Ziya; **Osmanlı Tarihi, Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri(1789-1856)**, 5.Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara,2007.
- Karal, Enver Ziya; **Osmanlı Tarihi, I. Meşrutiyet ve İsdibtad Devirleri**,8. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara,1995.
- Karakuş, Erdoğan; **İkinci Dünya Savaşı Öncesi İngiliz Belgelerinde Türk- İngiliz İlişkileri (1938- 1939)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Haziran 2006.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri; **Zoraki Diplomat**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- Karasu, Cezmi; **Kırım Savaşı Sırasında Osmanlı Diplomasisi (1853-1856)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1998.
- Kaynar, Reşat; **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara,1991.
- Kazgan, Gülten ve Natalya Ulçenko (der.); **Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya: Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler**, Çev. Hakan Aksay, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.
- Keleş, Zülal; **“Musul Meselesi”, Türkler, 16. Cilt**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- Kent, Marian; **The Great Powers The End of the Ottoman Empire**, School of Social Sciences, Deakin University, London, 1984.
- Keskin, Mustafa; **Hindistan Müslümanlarının Millî Mücadelede Türkiye’ye Yardımları 1919-1923**, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1991.
- Keyder, Çağlar; **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Kırkpınar, Kenan; **Ulusal Kurtuluş Savaşı Dönemi İngiltere ve Türkiye(1912-1922)**, Phoenix, Ankara, 2004.

- Kir, George; **Survey Of Interational Affairs(1939-1946) The Middle East In The War**, Royal Institute Of International Affairs, London, 1952.
- Kocabaş, Süleyman; **Türkiye ve İngiltere**, İstanbul, Vatan Yayınları, Ağustos 1985.
- Kocabaş, Süleyman; **Türkiye'nin Canı Boğazlar**, Vatan Yayınları, İstanbul,1994.
- Kocabaş, Süleyman; **Hindistan Yolu ve Petrol Uğruna Yapılanlar, Türkiye ve İngiltere**, Vatan Yayınları, İstanbul, 1985.
- Koçak, Cemil; **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1939)**, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Kodal, Tahir; **“Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (1923- 1938)”**, **Yakın Dönem Türk Politik Tarihi**, Süleyman İnan, Ercan Haytoğlu (ed.), Anı Yayıncılık, Ankara,2006.
- Kodaman, Bayram; **Cumhuriyet'in Tarihi-Fikri Temelleri ve Atatürk**, Alter Yayıncılık, Ankara, 2005.
- Korbek, Ergun; İkinci Dünya Savaşı'nda İngiltere Başbakanı W. Churchill ile İnönü Arasındaki Adana görüşmesi, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri-I**, Genelkurmay ATASE Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1998.
- Kuneralp, Sinan; “Bir Osmanlı Diplomatu Kostaki Musurus Paşa 1807-1891”, **Belleten**, Cilt XXXIV, Sayı 133-136, Ankara 1970.
- Kurat, Akdes Nimet; **Türk-İngiliz Münasebetlerinin başlangıcı ve Gelişmesi(1553-1610)** , Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara,1953.
- Kurat, Akdes Nimet; **Türkiye ve Rusya**, Kültür Bakanlığı Yayınları/ 1194,Ankara,1990.
- Kurat, Akdes Nimet; Türkiye ve Rusya, XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşı'na Kadar Türk- Rus İlişkileri (1798-1919) ,Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1970.
- Kurat, Yuluğ Tekin; “Kahire Tutanakları (4-7 Aralık 1943) ve Türkiye'yi Savaşa Sokma Girişimleri”, **Belleten**, Cilt XLVII, Sayı 185, Ocak 1983.
- Kuru, Hanife; İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Sosyo-Kültürel Atılımlar, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I**, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1998.

- Kürkçüoğlu, Ömer; **Türk- İngiliz İlişkileri (1919- 1926)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Yayınları, No. 412, Ankara, 1978.
- Kürkçüoğlu, Ömer; **Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984(400. Yıl Dönümü)**, Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, 1985.
- Kütükoğlu, Mübahat; **Osmanlı- İngiliz İktisadi Münasebetleri I (1580-1838)**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1974.
- Langhorne, Richard; "Uluslararası Siyasal İlişkiler Çerçevesi İçinde Lozan", **Atatürk Türkiye'sinde (1923-1983) Dış Politika Sempozyumu**, 24 Ekim 1983, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi, 1984.
- Lewis ,Bernard; **Orta Doğu Hristiyanlığın Doğuşundan Günümüze Ortadoğu'nun 2000 Yıllık Tarihi**, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul 1996.
- Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler**, I. Cilt, İstanbul, 1993.
- Mahmud Celaledin Paşa; **Mir'at-ı Hakikat: Tarihi Hakikatlerin Aynası**, Haz. İsmet Miroğlu, Berekat Yayınevi, İstanbul, 1983.
- Mcneil, William H. ;**Dünya Tarihi**, Çev. Alâeddin Şenel, 7.baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2003.
- Melek, Kemal; **Doğu Sorunu ve Milli Mücadele'nin Dış Politikası**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları No:149, İstanbul, 1978.
- Melek, Kemal; **İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu 1890-1926**, Üçdal Neşriyatı, İstanbul, 1983.
- Meram, Ali Kemal; **İsmet İnönü ve İkinci Cihan Harbi: Bu Harpte Türk Siyaseti**, Ahmet Saitoğlu Kitabevi, İstanbul, 1945.
- Meram, Ali Kemal; **Belgelerle Türk – İngiliz İlişkileri Tarihi**, Kitaş Yayınları, İstanbul, 1969.
- Meray, Seha; **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar- Belgeler**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1969.
- Minorsky, Vladimir F. **Musul Sorunu**, Çev. Salim Şahin, Avesta Yayınları, İstanbul, 1998.
- Mısırlıoğlu, Kadir; **Lozan Zafer mi? Hezimet mi?**, Sebil Milli ve Dini Yayınlar Kulübü Yayınları, No 18, İstanbul, 1971..
- Mumcu, Ahmet; **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II**, Ankara Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1997.

- Oral, Cavit; **Akdeniz Meselesi**, I.Cilt, Bugün Matbaası, Adana, 1943.
- Oran, Baskın; **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, I.Cilt, 6. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.
- Orbay, Rauf ; **Cehennem Değirmeni-Siyası Hatıralarım**, Yay.Hz. Emre Yay., İstanbul 1993.
- Orbay, Rauf; **Rauf Orbay'ın Anıları (1914-1945)**, Temel Yayınları, İstanbul, 2005.
- Ortaylı, İlber; **II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008,
- Öke, Mim Kemal; **Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926)**, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul, 1987.
- Öke, Mim Kemal; **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1992.
- Öke, Mim Kemal; **Musul- Kürdistan Sorunu (1918-1926)**, İz Yayınları, İstanbul 1995.
- Önal, Ömer; **Türk Subaylarının İkinci Dünya Harbi Hatıraları**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999.
- Öndeş, Osman; **İkinci Dünya Savaşı(1939-1945)**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1974.
- Önsoy, Rıfat; **Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi ve Sanayileşme Politikası**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1988.
- Örenç, Ali Fuat; **“Kırım Harbi Deniz Savaşları”, Savaşın Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 2007.
- Özcan, Azmi; **Pan-İslamizm-Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)**, 2. Baskı, Türk Diyanet Valfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara, 1997.
- Özdağ, Ümit; **Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Ordu Siyaset İlişkisi**, Bilge Oğuz Yayınları, Ankara, 2006.
- Özgüldür, Yavuz; **Türk- Alman İlişkileri (1923-1945)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993.
- Öztuna, Yılmaz; **Büyük Türkiye Tarihi**, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1983.
- Özyüksel, Murat; **Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu Ve Bağdat Demiryolları**, Arba Yayınları, İstanbul, 1988.

- Palmer, Alan; **1853-1856 Kırım Savaşı ve Modern Avrupa'nın Doğuşu**, Çev. Meral Gaspıralı, Sabah Yayınları İstanbul 1999.
- Parla, Reha; **Türkiye Cumhuriyeti'nin Uluslararası Temelleri: Lozan-Montrö**, Tezel Ofset, Lefkoşa, 1985.
- Parker, R.A.C.; **II. Dünya Savaşı**, Dost Kitapevi, Ankara, 2005.
- Pekataş, Şerafettin; **Milli Şef Döneminde Cumhuriyet Gazetesi**, Fırat Yayınları, İstanbul, 2003.
- Potskhveriyev, Boris B.; **“ 1920 ve 1930’lu Yıllarda Türk- Sovyet İlişkileri”**, **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1492- 1992)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999.
- Quataert, Donald; **Osmanlı İmparatorluğu (1700-1922)**, Çev. Ayşe Berkday, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Rasim, Ahmet; **Osmanlı İmparatorluğu’nun Reform Çabaları İçinde Batı Evreleri**, Haz. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, İstanbul, 1987.
- Renouvin, Pierre; **Birinci Dünya Savaşı 1914-1918**, Çev. Adnan Cemgil, Altın Kitapları, İstanbul, 2004.
- Rohde, Hans; **Asya İçin Mücadele**, Çev. Binbaşı Nihat, İstanbul Askeri Matbaa, 1932.
- Saip, Ahmed; **Abdülhamid’in Evâil-i Saltanatı**, Ruhi Turfan (sadeleştiren), Hindiye Matbaası, Kahire, 1326.
- Sander, Oral; **Siyasi Tarih**, 9. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2001.
- Sander, Oral; **Anka’nın Yükselişi ve Düşüşü, Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme**, 2. Baskı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 2008.
- Selek, Sebahattin; **Anadolu İhtilali**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2004.
- Sencer, Muammer; **Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşivinden Almanya’nın Türkiye Politikası, 1941-1943**, May Yayınları, İstanbul, 1968.
- Sertel, Sabiha; **II. Dünya Savaşı Tarihi**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1999.
- Shannon, R.T.; **Gladstone and the Bulgarian Agitation 1876**, London, 1963.
- Shaw, Ayşe Ezel Kural ve Stanford J. Shaw; **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Çev. Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul, 1983.
- Shirer, William L.; **Berlin Diary (The Journal of a Foreign Correspondent 1934-1941)**, Harnish Hamilton, Eylül 1941, London.
- Slade, Adolphus; **Türkiye ve Kırım Harbi**, Çev. Ali Rıza Seyfi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1943.

- Sonyel, Salâhi R.; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, Cilt II. , Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2003.
- Sonyel, Salahi R.; **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisinin Türkiye’deki Eylemleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.
- Sonyel, Şahin; "İngiliz Gizli Belgelerine Göre İşgal Gücünün Türkiye'de Son Günleri ve Cumhuriyet'in Kuruluşu", **Belleten**, Cilt 42, No 165, Ocak 1978.
- Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanlığı, **Stalin, Roosevelt, Churchill’in Gizli Yazışmalarında Türkiye (1941-1944), İkinci Dünya Savaşı Öncesi Sovyet Barış Çabaları**, Çev. Levent Konyar, Hassas Yayınları, İstanbul, 1981.
- Soy, Bayram; Almanya’nın **Osmanlı Devleti Üzerinde İngiltere ile Nüfuz Mücadelesi (1890- 1914)**, Phoneix Yayınları, Ankara, Ocak 2004.
- Soysal, İsmail; "Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi, 1934-1937", **Belleten**, Özel Sayı, Cilt 45, No 177, Ocak 1981.
- Soysal, İsmail; “ 1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı”,**Belleten**, XLVI Cilt, Sayı 181-194,Ocak 1982.
- Soysal, İsmail; **Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları (1920- 1945)**, I. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.
- Stettinius, Edward R.; **Roosevelt and Russians**, New York, 1949.
- Stojano vić, Mihailo D.; **The Great Powers and The Balkans 1875-1878**, Cambridge, 1939.
- Swarts, Marvin; **The Politics of British Foreign in the Era of Disraeli and Gladstone**, London, 1985.
- Şimşir, Bilal; **Rumeli’den Türk Göçleri**, II Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
- Şimşir, Bilal; İngiliz Belgelerinde Atatürk 1919-1938, 3. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1979.
- Taşkıran, Cemalettin; 1941 Yılı Başında Türk- İngiliz Siyasi- Askeri Görüşmeleri (Ocak-Şubat-Mart 1941), **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri-I**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1998.
- Toker, Metin; **Şeyh Sait ve İsyanı**,2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara 1994.
- Tokgöz, Erdinç; **Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914- 2007)** ,İmaj Yayınevi, Ankara, 2007.

- Tukin, Cemal; **Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Boğazlar Meselesi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayınları, İstanbul, 1947.
- Turan, Ömer; **The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1998.
- Tuncer, Hüner ;"**Cumhuriyet'in Kuruluş Döneminde Türk Diplomasisi**", Dr. Hadiye Tuncer'e Armağan, Hüner Tuncer (der.), Sanat Kitabevi, Ankara, 1999.
- Türkgeldi, Ali Fuat; **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara 1948.
- Türkmen, Zekeriya; “Türk Basınında Çıkan haberlere Göre İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye Cumhuriyeti’ni Savaş ortamına Çekme Gayretleri”, **Altıncı askeri Tarih Semineri Bildirileri II**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999.
- Ulubelen, Erol; **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1967.
- Urgan, Mina; **Bir Dinazorun Anıları**, Baskı 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998.
- Us, Asım; **Asım Us’un Hatıra Notları**, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1966.
- U.S. G.P.O., **The Confernce of Malta And Yalta**, Departmant of State Publication, Washington, 1955.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; “19. Asır Başlarına Kadar Türk- İngiliz Münasebetlerine Dair Vesikalar”, **Belleten**, Cilt 13, Sayı 51, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ocak- Ekim 1949.
- Üçok, Coşkun; **Siyasal Tarih (1789-1950)**, 6. Baskı, Başnur Matbaası, Ankara, 1967.
- Ülman, Haluk; **İkinci Cihan Savaşının Başından Truman Doktrinine Kadar Türk- Amerikan Diplomatik Münasebetleri,(1939-1947)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1961.
- Ülman, Haluk; “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Dış Politika ve Doğu Sorunu", I. Cilt, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, 1985.
- Ülman, Haluk; **Birinci Dünya Savaşına Giden Yol**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 2002.
- Ünal, Tahsin; **Türk Siyasi Tarihi, II**. Cilt Berikan Yayınları, Ankara, 2001
- Weisband, Edward; **2. Dünya Savaşı ve Türkiye**, Çev. M. A. Kayabağ ve Örgen Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2002.
- Weisband, Edward; **Turkish Foreign Policy 1943 – 1945 (Small State Diplomacy and Great Power Politics)**, Princeton University Press, Princeton, 1973.

- Weisband, Edward; **İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1974.
- Yalçın, Semih; "Misak-ı Milli ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi", **Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikası'nda Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998.
- Yalçın, Soner ve Doğan Yurdakul; **Bay Pipo: Bir Mit Görevlisinin Sıra dışı Yaşamı-Hiram Abas**, Doğan Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- Yapp, M.E.; **The Making of the Modern Near East 1792-1923**, London and New York, 1987.
- Yavuz, Bige; **"1921 Tarihli Türk- Fransız Antlaşması'nın Hazırlık Aşaması"**, Berna Türkdoğan(ed), Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000.
- Yavuzer, Yakup; **Türkiye- İngiltere İlişkileri ve Muhtemel Gelişmeler**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1999.
- Yılmaz, Veli; **Siyasi Tarih**, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, Harp Akademileri Yayınevi, İstanbul, 1999.
- Yurdusev, Esin ;" İstanbul'dan Lozan'a İngiltere'nin Boğazlar Politikası (1915- 1923)", **Belleten**, Cilt LXXI, Sayı 260, 2007.
- Zhivkova, Liudmila ;**Anglo- Turkish Relations(1933-1939)**, Martin Secker & Warburg Ltd., London, 1976.

MAKALELER

- Akarşlan, Mediha ;"Lozan Barış Antlaşması ve Ekonomik Bağımsızlığımız", **Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 14, No 1-2, Mart-Kasım 1993.
- Akarşlan, Mediha; "Mudanya Mütarekesi'nin Türk Dış Politikasındaki Yeri ve Önemi", **Askeri Tarih Bülteni**, Cilt 21, No 41, Ağustos 1996.
- Akbaba, İskender; "Lozan Barış Andlaşması", **Askeri Tarih Bülteni**, Cilt 7, No 13, Şubat 1982.
- Aktar, Yücel; "Lozan Barış Antlaşması ve Bağımsızlığımızdaki Yeri", **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Cilt 96, No 261, Mart 1977.

- Altuğ, Yılmaz ;“Onaylanmayan Antlaşmalar-Sevr”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/ Bugün/ Yarın**, Mayıs 1970.
- Altuğ, Yılmaz ;"Lozan'da Sınırlar Sorunu", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, No 34, Temmuz 1970.
- Aytül, Turhan; **Türkiye’yi Titreten Yıllar**, Milliyet, 23 Nisan 1979.
- Burçak, Salim Rifki; İngiliz-Fransız- Türk İttifakı, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 4,Ankara, 1949.
- Birsel, Mahmut T.; “Büyük Devlet Adamı İnönü ve Lozan", **Ege Üniversitesi İktisadi ve Ticari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 8, No 12, Ağustos-Eylül 1974.
- Çulfaı, Mustafa; “ Çanakkale Krizi ve Lord George’un İktidardan Düşmesi: Eylül-Ekim 1922”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt XV. , Sayı 45, Kasım 1999.
- Değerli, Esra Sarıkoyuncu; “Lozan Barış Konferansında Musul”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 10, Sayı 18, Aralık 2007.
- Emiroğlu, Hüseyin; İkinci Dünya Savaşı Boyunca (1939-1945) Türk Dış Politikası, **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı.10, Genelkurmay Askeri Tarih Ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, Ağustos 2007.
- Erendil, Muzaffer; "Harp-Siyaset İlişkileri ve Lozan Antlaşması", **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Cilt 105, No 304, Temmuz 1986.
- Howard, Harry N.; “Paris- San Remo- Sevr’de Türkiye’yi Yok Etme Planları” ,Çev. Müge Yılmaz, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı 79, Ağustos 2003.
- Kaymaz, İhsan Şerif; “Geçmişten Geleceğe Musul”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 91, Güz 2007.
- Özcan, Zafer; **İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Dış Politikası**, Stratejik Etüd Bülteni, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1998.
- Kuneralp, Nejat; **Savaşa Nasıl Girmedik**, Milliyet, 9 Mayıs 1995.
- Özgüldür, Yavuz; "1919-1923 Dönemi Türk Dış Politikasında Görülen Gelişmeler ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi", **Kara Harp Okulu Bilim Dergisi**, Cilt 5, No 1, 1995.
- Öztoprak, İzzet; "Londra Konferansı ve Türkiye Meselesinin Cereyan-ı Müzakeratı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 11, No 33, Kasım 1995.
- Seydi, Süleyman; “Atatürk’ün Dış Politikasında İngiltere Faktörü” , **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 14, 2006.

- Sforza, Carlo; "Versay Antlaşmasından Sonra Avrupa Dış Politikası, Müttefik Devletler ve Türkiye", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, No 30, Ağustos 1987.
- Ülman, Haluk ve Oral Sander; "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. XXVII. , No.1, Mart 1972, s. 16.

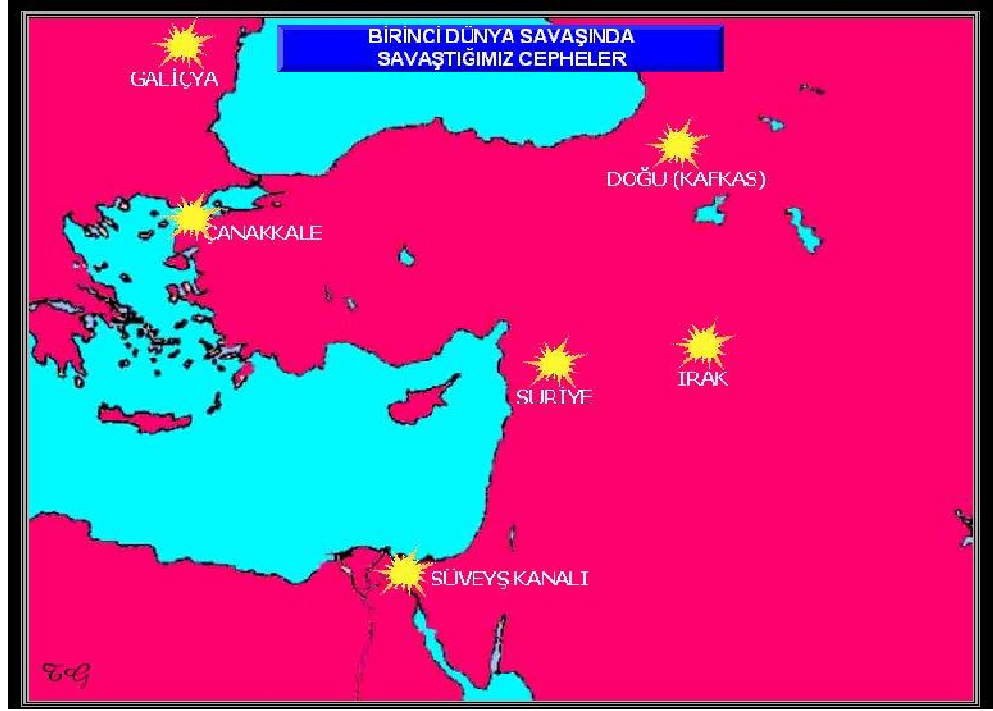
İNTERNET

- Dönmez, Cengiz; "**XX. Yüzyıl Başlarında İngiltere'nin Orta Doğu Politikası ve Bunun Milli Mücadeleye Etkileri** ", <http://www.as-add.de>.
- Özçelik, Özer ve Güner Tuncer; "**Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları**", <http://www.sosbil.aku.edu.tr/makale.>

ÖZGEÇMİŞ

Fatma Anıl ÖZTOP 1983 yılında Adana’da doğdu. İlkokulu Remzi Oğuz Arık İlköğretim Okulunda, Orta eğitimini Gündoğdu Koleji’nde, Lise eğitimini Adana Anadolu Lisesinde tamamladı. 2001 yılında Sakarya Üniversitesi Uluslararası ilişkiler bölümüne kayıt yaptırdı. 2007 yılında mezun oldu. 2008 yılında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim dalında yüksek lisansa başladı. Halen devam etmektedir. Evli ve bir çocuk annesidir.

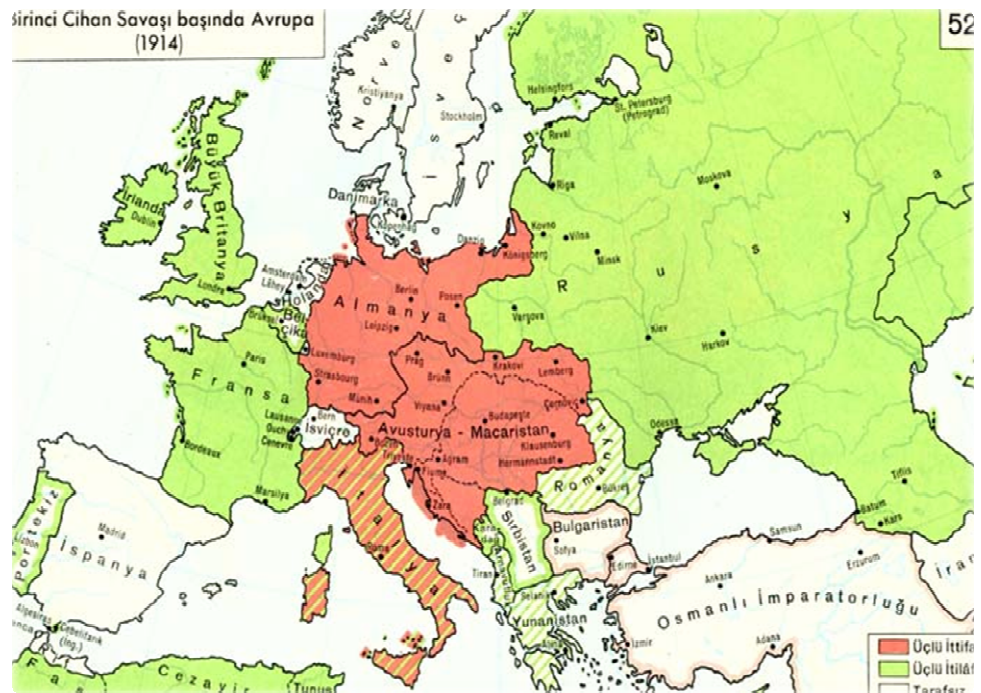
EKLER

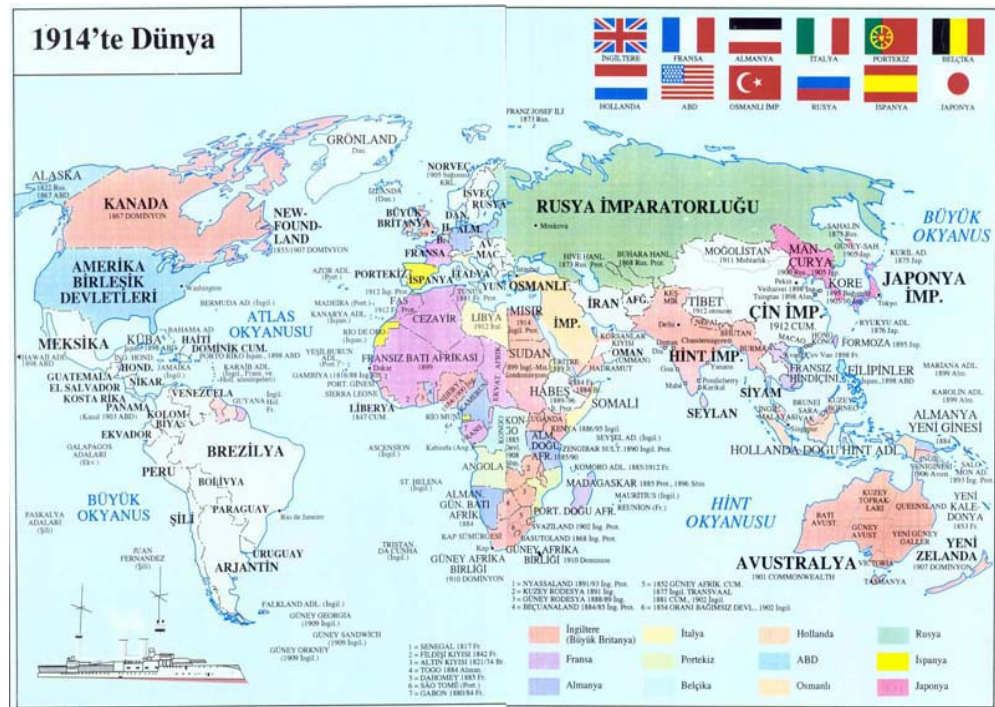
Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Savaştığı Cepheler

Birinci Dünya Savaşı Sonrası Avrupa

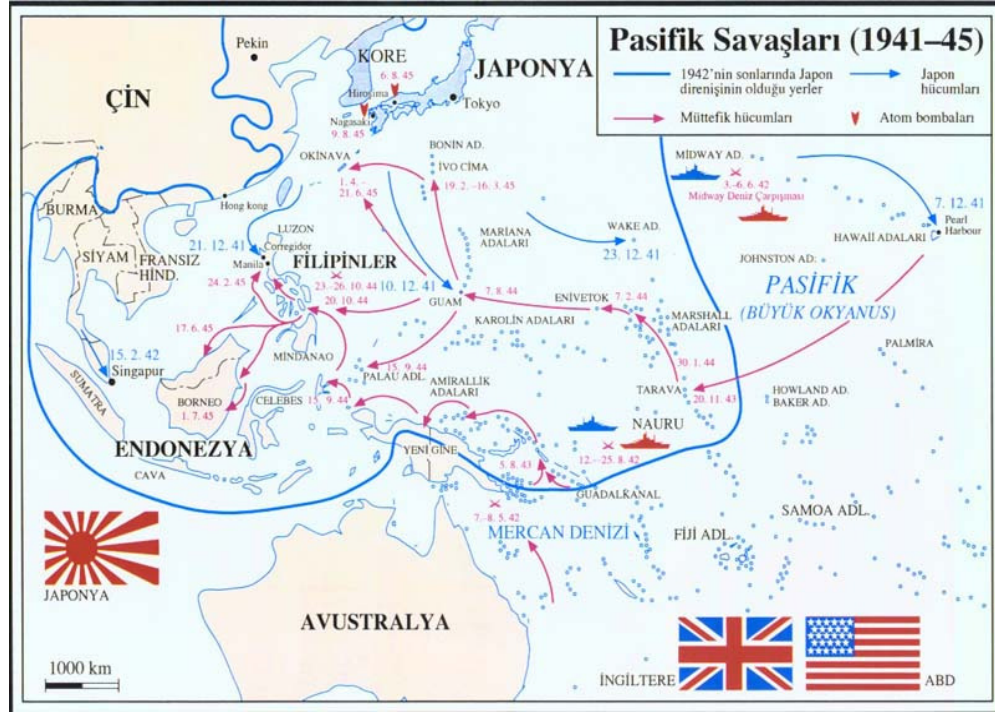
Birinci Dünya Savaşı Başında Avrupa

Birinci Dünya Savaşı'nda Dünya

[illegible]

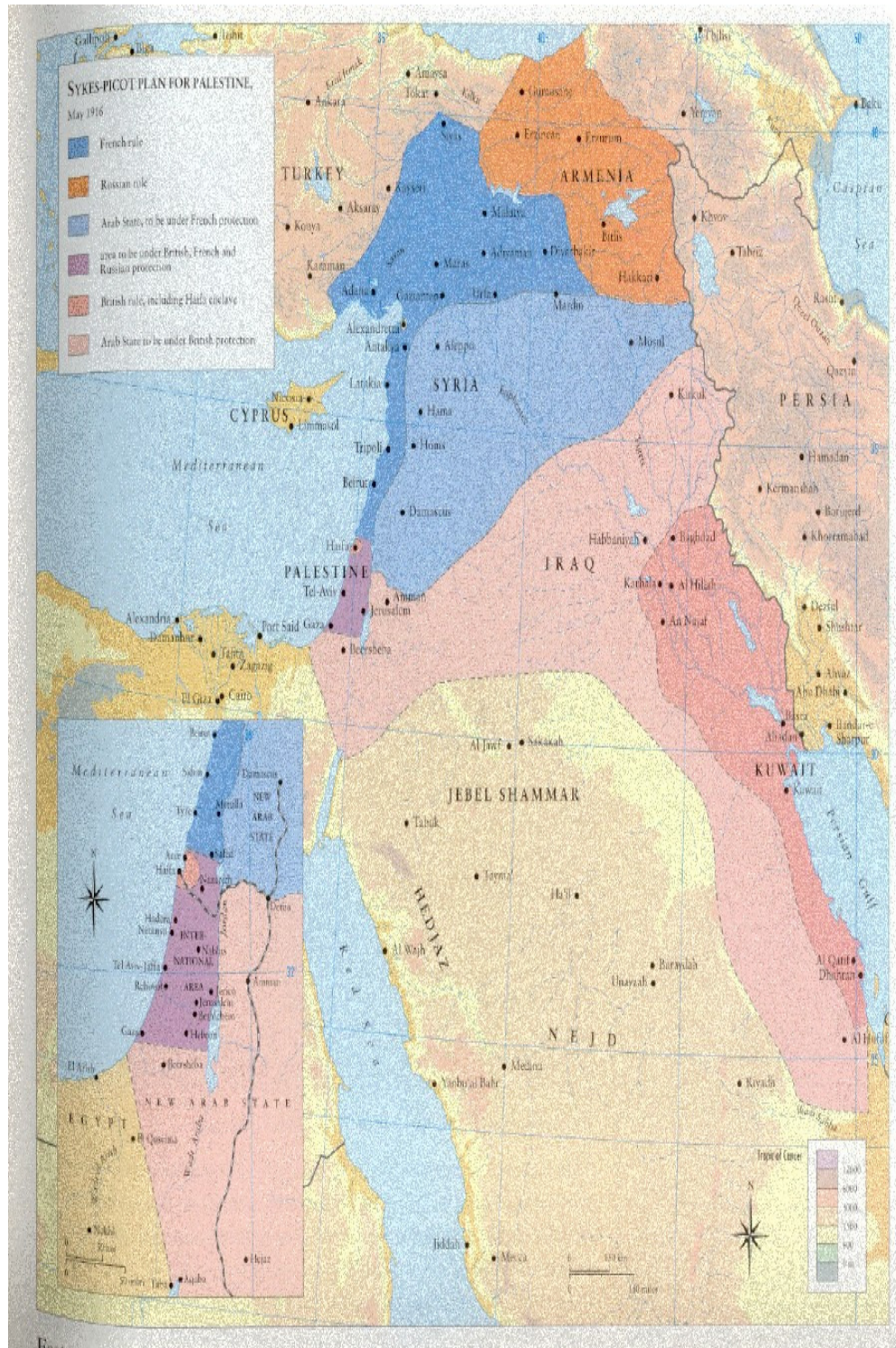
Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı

Pasifik Savaşları

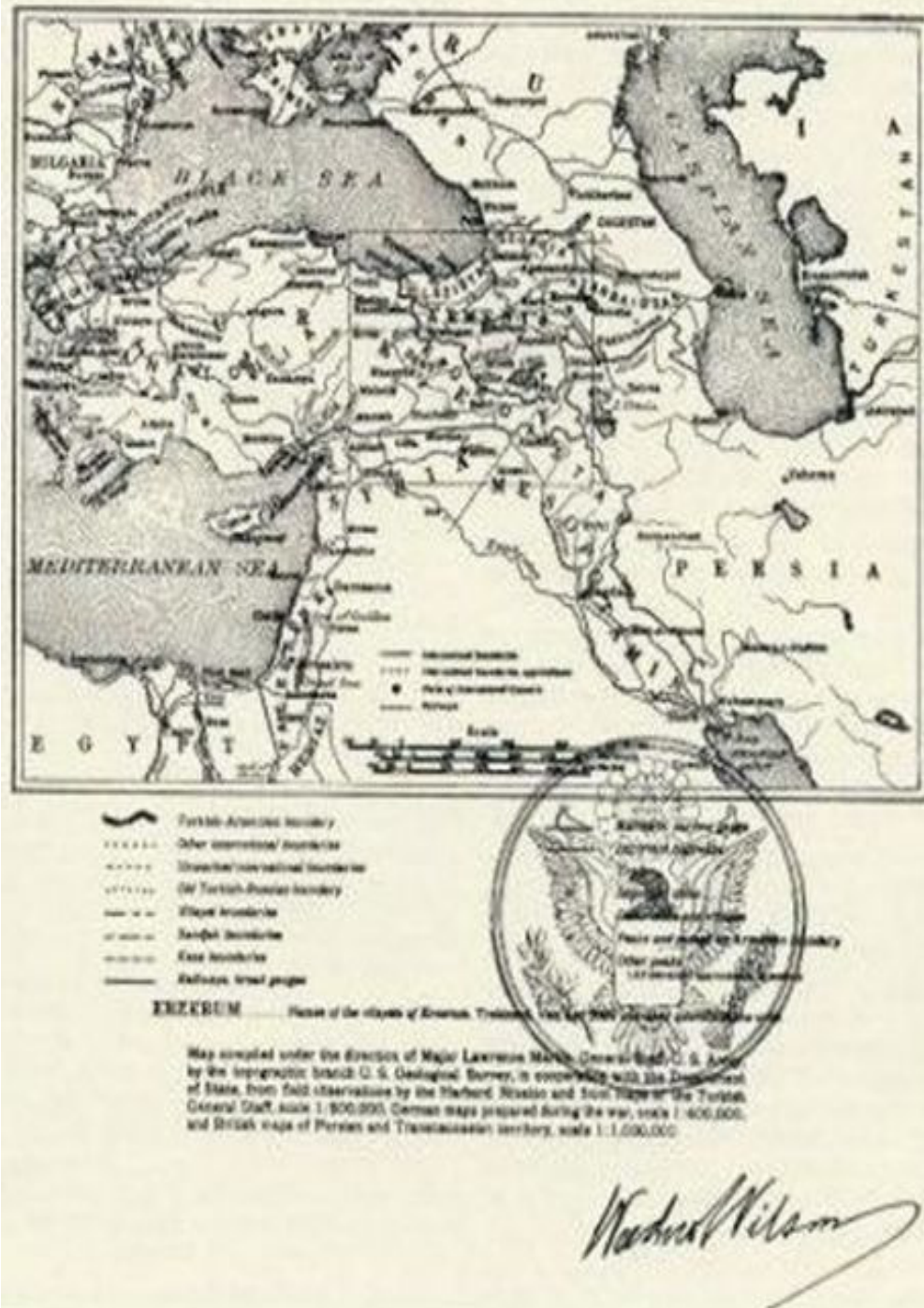

İşgal altındaki Almanya

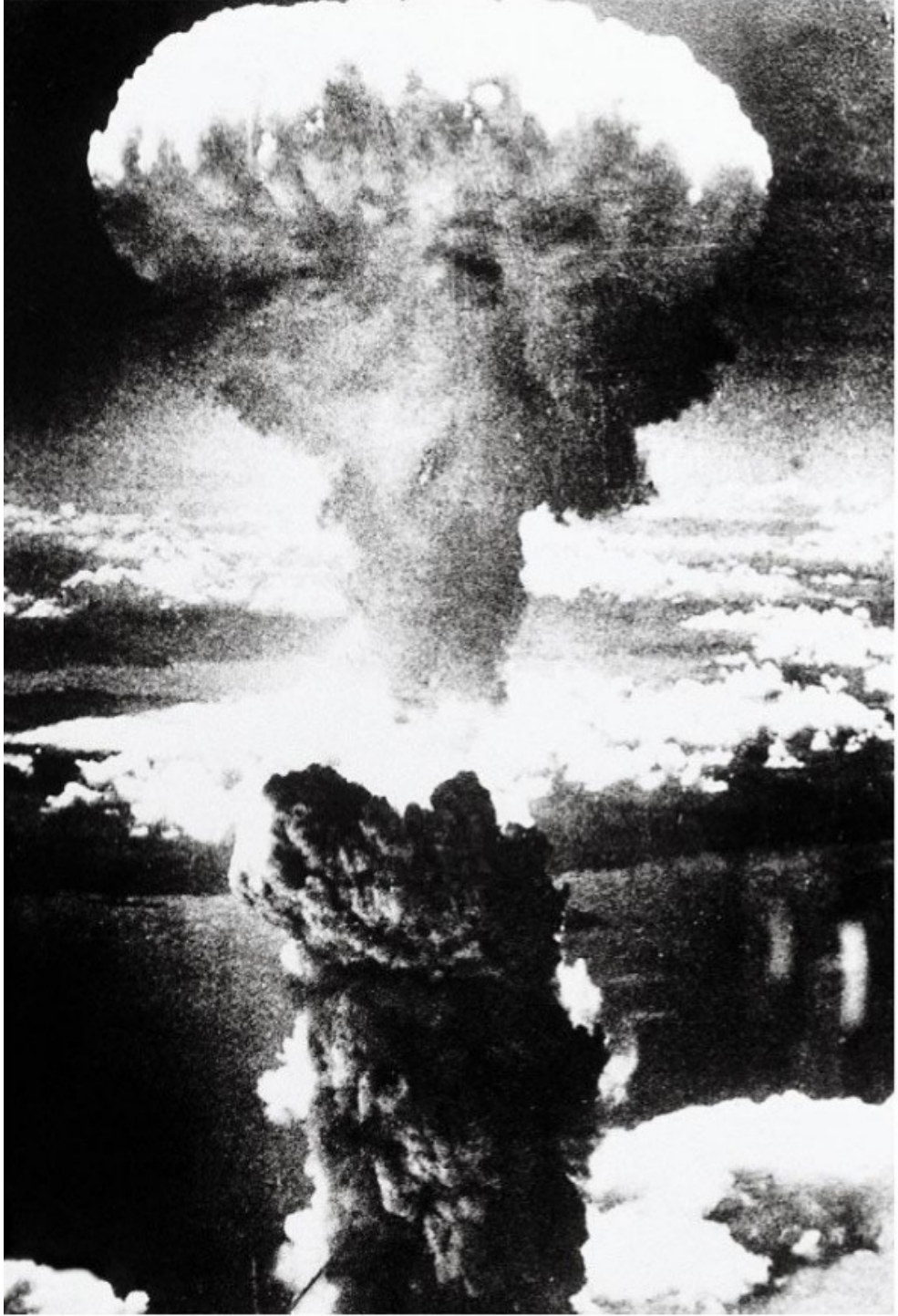

Sykes Picot Antlaşması Haritası

Map showing the boundaries of Armenia as awarded by PRESIDENT WILSON

Sevr Antlaşması Haritası

Japonya'ya atom bombasının atıldığı an

Kahire Konferansı

Kıbrıs Antlaşması

Normandiya ıkarması

Tahran Konferansı

Tahran Konferansı

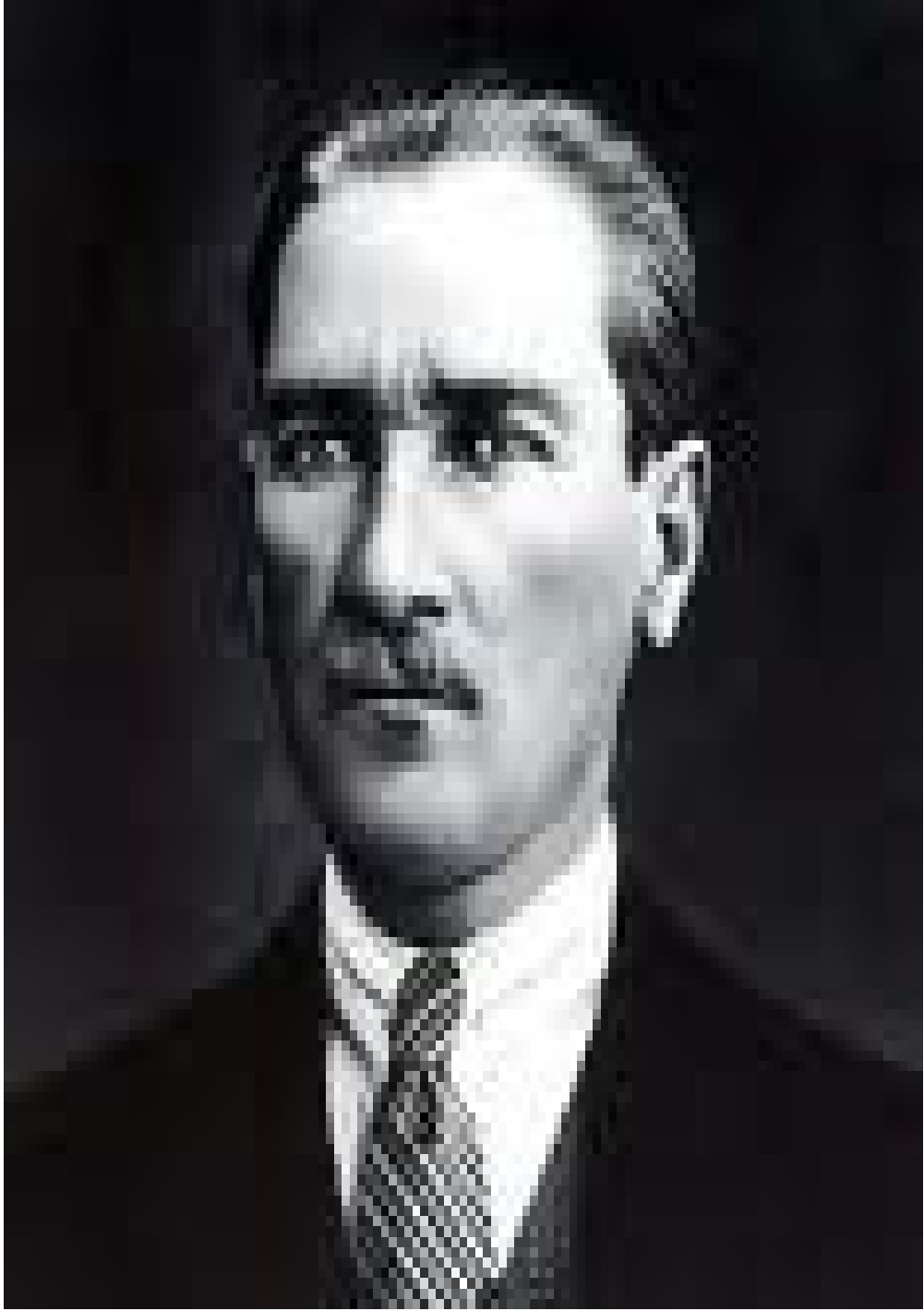
Yalta Konferansı

İsmet İNÖNÜ

Adana Görüşmeleri

Mustafa Kemal ATATÜRK

İM ve AŞKİM

NER NİLİD KİTAPÇI

Cumhuriyet

17 mi. gi. mayı. 1947

İSTANBUL - CAGALOYSAI

Salı 17 mi. gi. mayı. 1947

Çarşamba 18 mi. gi. mayı. 1947

İKTİSADİ YÜRÜYÜŞ

1947

Bir Resmî Tebliğ Neşredildi ve İngiliz Heyeti Dün Akşam Ankaradan Ayrıldı

Türkiye ve Büyük Britanyanın müşterek menfaatlerini yakından alakadar den Balkan meseleleri hususî bir dikkat mevzuu olmuştur ve iki hükümet tam mutabakatlarını müşahade etmişlerdir

Misafirlerin hareketi

Ankara misafirlerinin son neticesi

Ankara misafirlerinin son neticesi, büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır. Misafirlerin hareketi, Türkiye ve İngiltere arasında dostluk ve işbirliği için önemli bir adım olmuştur.

İngiliz Hariciye Nazırı dün gazetecilerimizle görüştü

Eden diyor ki: "Yeni Türkiye'de görebildiğim şeyler bende pek derin intibalar bıraktı.."

Japonya Fransayı tehdit ediyor

Siyonizm ve Yahudiizm, dünya barışına ve huzuruna büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Japonya'nın Fransaya karşı tehditleri, dünya barışını tehlikeye atmaktadır.

Bölge 304,971,662 lira

Maliye Vekilinin beyanları

Tahsisatın mühim kısmı millî müdafaaya ayrıldı

Devre edilen masraflar, dahili istikraz tahvilleri gibi varidat membalarile karşılanacak

Alman ordusunun Afrika karasına atılması

Alman ordusunun Afrika karasına atılması, dünya barışını tehlikeye atmaktadır. Almanya'nın Afrika'daki faaliyetleri, dünya barışını tehlikeye atmaktadır.

Bölge 304,971,662 lira

Maliye Vekilinin beyanları

Tahsisatın mühim kısmı millî müdafaaya ayrıldı

Devre edilen masraflar, dahili istikraz tahvilleri gibi varidat membalarile karşılanacak

Bölge 304,971,662 lira

Maliye Vekilinin beyanları

Tahsisatın mühim kısmı millî müdafaaya ayrıldı

Devre edilen masraflar, dahili istikraz tahvilleri gibi varidat membalarile karşılanacak

Bölge 304,971,662 lira

Maliye Vekilinin beyanları

Tahsisatın mühim kısmı millî müdafaaya ayrıldı

Devre edilen masraflar, dahili istikraz tahvilleri gibi varidat membalarile karşılanacak

YERAN TAN'IN
Kısmi kuru...
100 K...
100 K...
100 K...
100 K...

Cumhuriyet

**BALIK TUTAN
KEDI SOKAĞI**
Balık tutan kediler...
Balık tutan kediler...
Balık tutan kediler...

17. yıl sayı: 1548. İstanbul - CAGALOĞLU. Pazartesi 2 Mart 1941.

Türkiyeden ayrılırken Eden Hariciye Vekilimize samimi bir telgraf çekti

Atatürk'ün eyyid düşünceleri, Reiscumhur
Atatürk'ün ilhamkâr idaresi, temere vermektedir.

Büyük Britanya

"Türkiyeyi kendi dostu ve
müttefiki duymakla bahtiyardır."

İstanbul 1. (14.11.40) - Büyük Britanya Hariciye Vekili Lord Halifax, Türkiye'ye bir telgraf çekti. Telgrafın içeriği şöyledir: "Türkiye, bizim için çok değerli bir dost ve müttefik. Bizimle olan dostluğunuza ve müttefikliğimize çok önem veriyoruz. Türkiye'nin bağımsızlığını ve bütünlüğünü korumak bizim için çok önemlidir. Bizimle olan dostluğunuza ve müttefikliğimize çok önem veriyoruz. Türkiye'nin bağımsızlığını ve bütünlüğünü korumak bizim için çok önemlidir."

Almanlar Bulgaristana girdiler mi?

Vişiden verilen
haber teyit edilemedi

Fakat bir Sıyia telgrafı
transit delunu
Alman askerinin
gelişini bildiriyor
Slovaklarda Bulgar
askarları delıyor ve bu
va tasarruflarını karşı
teşirler alıyor

Bulgaristanın işgal edilmesi

Amerikaya göre
Sovyetleri birleştirecek
Yugoslavya millî
müdafaa tedbirlerini
kışkırtırla tasil
etmeye başladı

Washington 1. (14.11.40) - Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı, Bulgaristanın işgal edilmesiyle ilgili bir rapor yayınladı. Raporda, Bulgaristanın işgal edilmesiyle ilgili bir rapor yayınladı. Raporda, Bulgaristanın işgal edilmesiyle ilgili bir rapor yayınladı. Raporda, Bulgaristanın işgal edilmesiyle ilgili bir rapor yayınladı.

Bulgaristan dün uçlu pakta girdi

Başbakan Filov
Viyanaya giderek
müttefiklerle
Müttefikler Hitler
ve Ciano da
hazır bulundular

Batı 1. (14.11.40) - Bulgaristan, dün Viyana'da bir pakta girdi. Başbakan Filov, Viyana'da müttefiklerle bir araya geldi. Müttefikler Hitler ve Ciano da hazır bulundular. Bulgaristan, dün Viyana'da bir pakta girdi. Başbakan Filov, Viyana'da müttefiklerle bir araya geldi. Müttefikler Hitler ve Ciano da hazır bulundular.

Filolun Viyanada yaptığı resmî beyanat

"Bulgaristan
kurtuluşu için
daima dostluk
aahedelerine sadık
kalacaktır"

Batı 1. (14.11.40) - Filolun Viyana'da yaptığı resmî beyanatı yayınladı. Filolun, "Bulgaristan kurtuluşu için daima dostluk aahedelerine sadık kalacaktır" dedi. Filolun, "Bulgaristan kurtuluşu için daima dostluk aahedelerine sadık kalacaktır" dedi.

Batı 1. (14.11.40) - Filolun Viyana'da yaptığı resmî beyanatı yayınladı. Filolun, "Bulgaristan kurtuluşu için daima dostluk aahedelerine sadık kalacaktır" dedi. Filolun, "Bulgaristan kurtuluşu için daima dostluk aahedelerine sadık kalacaktır" dedi.

Renkli harita serimiz Pasifik Haritası

Bugün 6 nci salıfede bulucaktamız

Pasifigin mazisi ve bugünkü vaziyeti

Yazar
Ömer Rıza Doğulu

Batı 1. (14.11.40) - Pasifigin mazisi ve bugünkü vaziyeti hakkında bir yazı yayınladı. Yazar Ömer Rıza Doğulu. Batı 1. (14.11.40) - Pasifigin mazisi ve bugünkü vaziyeti hakkında bir yazı yayınladı. Yazar Ömer Rıza Doğulu.

Birkaç söz Millî kusurlarımızdan biri

Batı 1. (14.11.40) - Birkaç söz. Millî kusurlarımızdan biri. Batı 1. (14.11.40) - Birkaç söz. Millî kusurlarımızdan biri. Batı 1. (14.11.40) - Birkaç söz. Millî kusurlarımızdan biri.

Cumhuriyet

İsmail Fakih Sahinoglu
BATAK
— FOMAT —
Tic. Sic. No. 2.100

20. yıl gi. sayı: 8881

İSTANBUL — CUMHURİYET
Kuruluş Günü: 29. Eylül 1923
Çarşamba 20. Ocak 1943

Önemli bir kongre

Ertesi gün Ankara'da yapılacak olan Milli Tıp Kongresi, Türkiye'deki tıp hayatının en önemli toplantılarından biridir. Bu kongre, Türkiye'deki tıp hayatının en önemli toplantılarından biridir. Bu kongre, Türkiye'deki tıp hayatının en önemli toplantılarından biridir.

Milli Tıp kongresi

Dün öğleden sonra ve sonra iki toplantı yapıldı. Mehterlik profesörler değeri tabiiğilerde bulundular

Ankara 19 Ocak — Milli Tıp Kongresi, dün öğleden sonra ve sonra iki toplantı yapıldı. Mehterlik profesörler değeri tabiiğilerde bulundular. Bu toplantılarda, Türkiye'deki tıp hayatının en önemli toplantılarından biridir.

Üçler Konferansı dün toplandı

Amerika, İngiltere ve Sovyet Rusya Hükümetleri Nazirların vorecedeleri kararlar her tarafta alkış ile bekleniyor

Üçler Konferansı dün toplandı. (Sağdan sola) Amerika, İngiltere ve Sovyet Rusya Hükümetleri Nazirların vorecedeleri.

Büyük Sovyet taarruzu

Kızıldönü, Kremengeli ve Dnyeperskoye guryevna guryevna almak için mülki bir hücumla geçti

Büyük Sovyet taarruzu. (Sağdan sola) Kızıldönü, Kremengeli ve Dnyeperskoye guryevna guryevna almak için mülki bir hücumla geçti.

Milli Şefimiz

Dün. Hasanoglan Köy Enstitüsü teziri ettiiler

Cumhuriyetin, Tı Yayıncı sergisinde de teahhahlerde bulundular

Ankara 19 Ocak — Milli Şefimiz, dün öğleden sonra ve sonra iki toplantı yapıldı. Mehterlik profesörler değeri tabiiğilerde bulundular.

Tütün kongresi

Kongrede murah-huşler arasında görüşilli mülakatlar oluyor

Ankara 19 Ocak — Tütün Kongresi, dün öğleden sonra ve sonra iki toplantı yapıldı. Mehterlik profesörler değeri tabiiğilerde bulundular.

İtalyada Volturmo muharebesi bitti

Beşinci ve Roma istikametinde 4 Km. ilerledi

İtalya'da Volturmo muharebesi bitti. Beşinci ve Roma istikametinde 4 Km. ilerledi. Bu muharebe, İtalya'da Volturmo muharebesi bitti.

Mutlu yıldönümü

Türk - İngiliz ittifakı dört yıl önce dün imzalanmıştı

Türkiye: müttefiklerinin en karantlık günlerinde bile, imzasına karşı gösterdiği sadakatle cihana bir nümune olmuştur

Mutlu yıldönümü. (Sağdan sola) Türk - İngiliz ittifakı dört yıl önce dün imzalanmıştı.

Hitler'in karargâhında

Devlet ve Parti erkânı İsmi ile toplandı

Ankara 19 Ocak — Hitler'in karargâhında, Devlet ve Parti erkânı İsmi ile toplandı. Bu toplantıda, Hitler'in karargâhında, Devlet ve Parti erkânı İsmi ile toplandı.

Saklık Hareti mahlûkâtına geyir

Ankara 19 Ocak — Saklık Hareti mahlûkâtına geyir. Bu harete, Saklık Hareti mahlûkâtına geyir.

Saklık Hareti mahlûkâtına geyir. (Sağdan sola) Saklık Hareti mahlûkâtına geyir.

YILDIZ LOKANTASI

20 Nispetiye Caddesi, Karşıyaka

Cumhuriyet

20 Nispetiye Caddesi, Karşıyaka

A. GABRİ VEDA BOĞAZIÇI

Boğaziçi

Kahirede görüşmelere başlandı

İngiliz Hariciye Nazırı Kahireye vardı, Menemencioglu ile buluştu

Fransızlar Avrupa

Fransızlar Avrupa'da... (Text continues with details about French diplomatic activities and international relations.)

Atatürk, İnönü, Okyar

Müzakerelerin ehemmiyeti

London "Türk eskâri, harb dışı vaziyetinden uzaklaşarak, insanlığın zaferine daha filî bir iştirake doğru kaymaktadır.. diyor"

London 19.12.1941 - İngilizler... (Text discusses the importance of the negotiations and the role of the Turkish army.)

Japonya'ya hücum için hazırlıklar

Yokohama 19.12.1941 - Japonya... (Text reports on Japanese military preparations for an attack on the United States.)

Almanya'ya müthiş bir akın

Binden fazla Amerikan tayyaresi gündüz Almanya'ya hücum ederek büyük hasarlar yaptı

Almanya'ya müthiş bir akın

Grup fotoğrafı

Moskovyanın gözü

Nogay steplerinde savaş sona erdi

Moskova 19.12.1941 - Moskova... (Text reports on the end of the war in the Nogai steppes.)

Hakaret davaları karışık bir şekil aldı

Bir çok gazetelerin mahkemeye götürülmesi... (Text discusses legal actions against various newspapers.)

Hakaret davaları

İtalyada harekât

Boşinevi arde Romanya 100 Km. kadar yaklaşıp

İtalyada harekât

Balkanlar nasıl istila edilecek?

Simdiki Ruslar, Adrijatikten de Müstakiller taarruz geçeklerken... (Text discusses the strategic situation in the Balkans.)

Havathin bulgular da yarın çıkarılacak

Yarın... (Text mentions the release of findings related to the war.)

Balkanlar nasıl istila edilecek?

Simdiki Ruslar, Adrijatikten de Müstakiller taarruz geçeklerken... (Text continues the discussion on the Balkan front.)

Havathin bulgular da yarın çıkarılacak

Yarın... (Text mentions the release of findings related to the war.)

Balkanlar nasıl istila edilecek?

Simdiki Ruslar, Adrijatikten de Müstakiller taarruz geçeklerken... (Text continues the discussion on the Balkan front.)

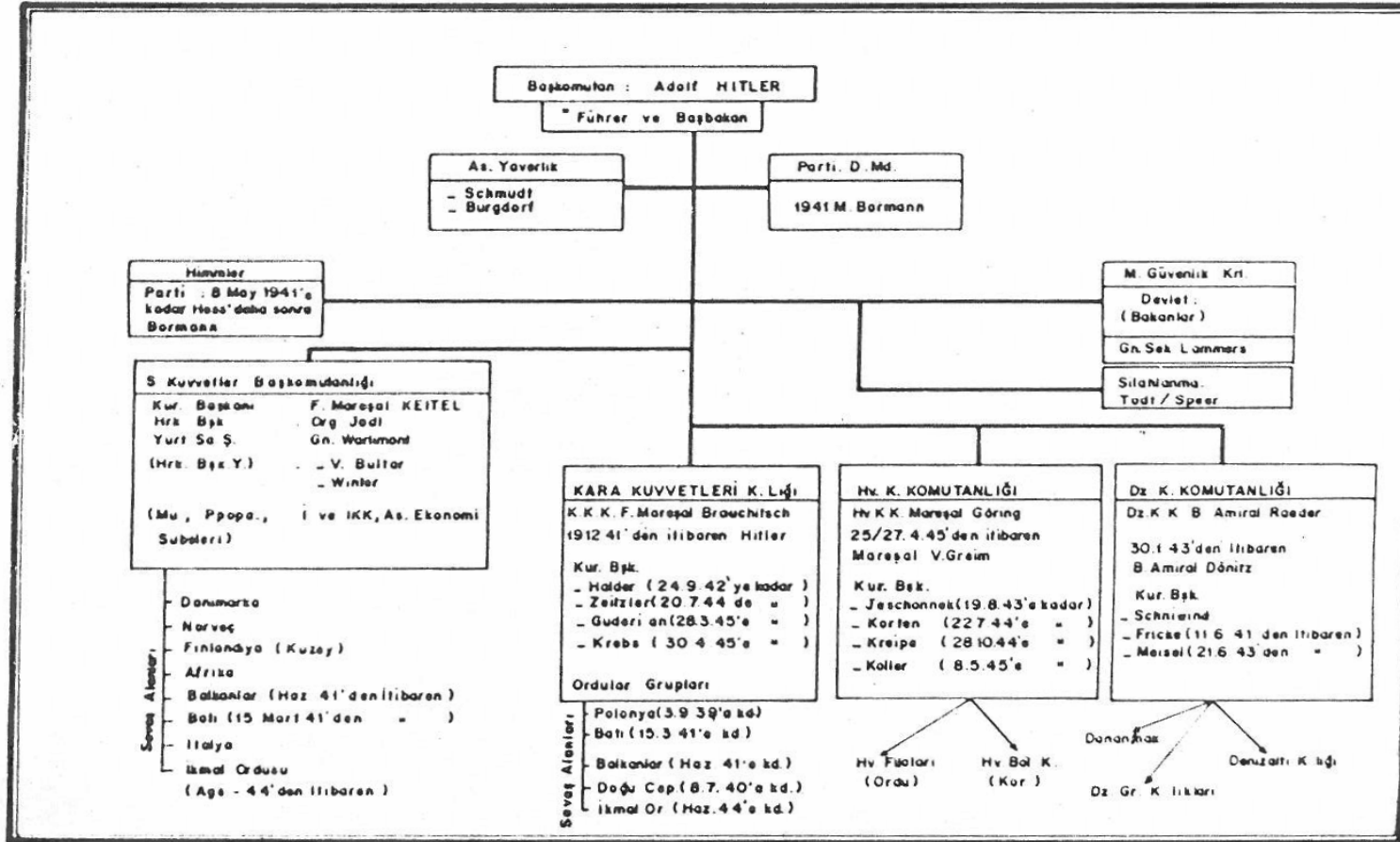
[illegible]

Avrupa'da Atılan Müttefik Bomba Miktarı (Ton)
(Toplam olarak)

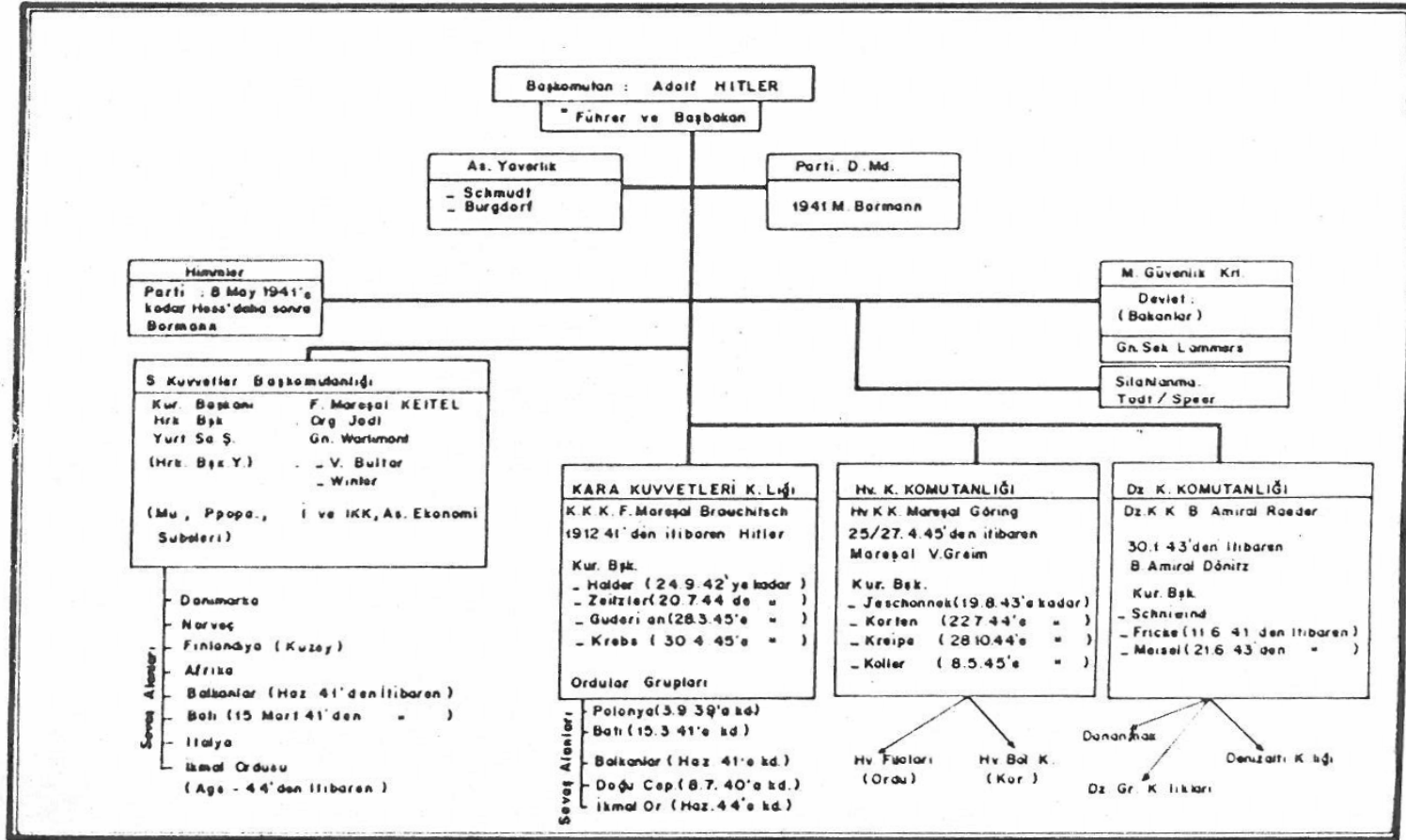
Kroki: 7

Yıl	Amerikan Hava K.	İngiliz Hava K.	Toplam
1940	-	15.610	15.610
1941	-	46.026	46.026
1942	2.003	74.489	76.492
1943	133.089	213.077	346.166
1944	890.661	703.075	1.593.736
1945	437.670	254.840	692.510
TOPLAM	1.463.423	1.307.117	2.770.540

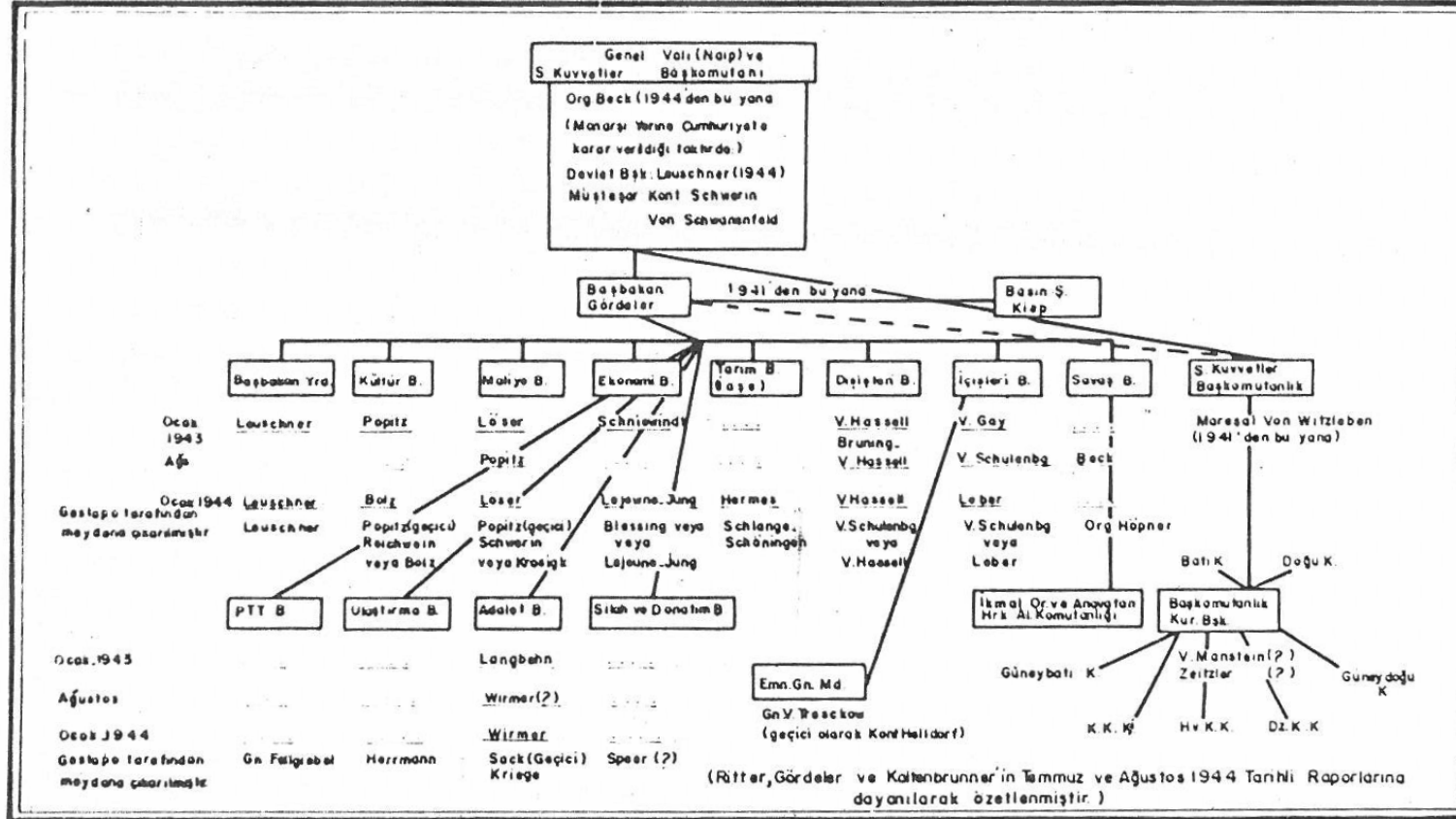
A) Üst Düzey Yönetim Organları : ALMANYA 1939 - 1945

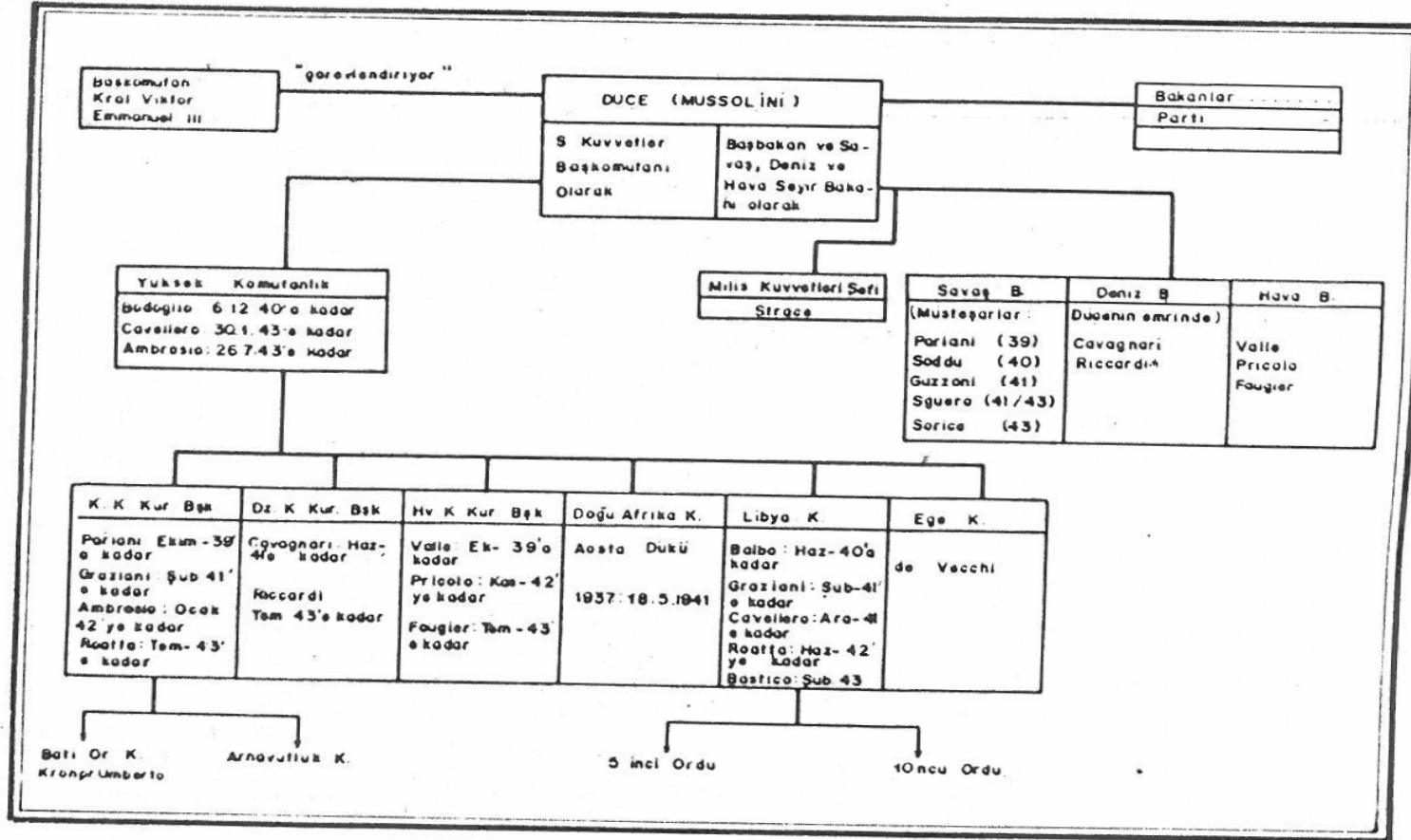
A) Üst Düzey Yönetim Organları : ALMANYA 1939 - 1945

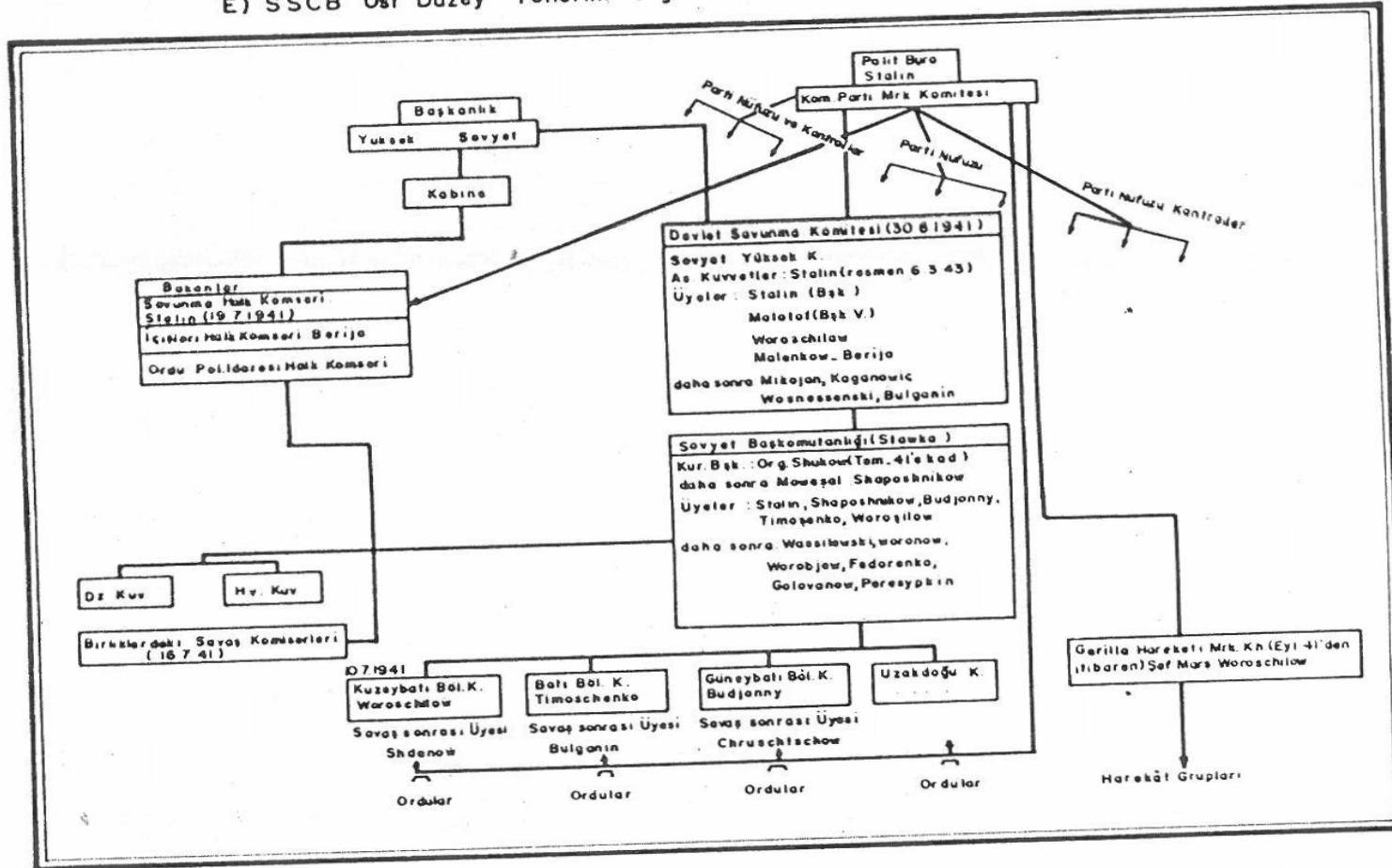
B) Alman Mukavemet Hareketi: Öngörülen Bakanlar ve Silahlı Kuvvetler
Üst Düzey Komutanları

D) İtalyan Silahlı Kuvvetleri Üst Düzey Teşkilatı (1940-1943)

E) SSCB Üst Düzey Yönetim Organları 1941

F) Müttefiklerin Üst Düzey Yönetim Organları (Mayıs 1944)

